

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

هُدَايَةُ النُّحُو

مُحَشَّي

علامہ ابن حاجب نے اپنی مشہور کتاب ”کافیہ“ میں علم نحو کے قواعد و مسائل نہایت جامع و مختصر انداز میں بیان کیے ہیں اور اکثر مسائل کی مثالیں بھی نہیں دی ہیں جسکی وجہ اسکو شرح کے بغیر سمجھنا دشوار تھا۔ صلاً ہدایۃ النحوی نے احسان عظیم فرمایا کہ طلبہ کی اس مشکل کے پیش نظر ”کافیہ“ کی ترتیب کے مطابق ”ہدایۃ النحوی“ تصنیف فرمائی جس میں علم نحو کے قواعد کو تفصیل سے اور اس کے دقیق مسائل کو مثالیں دے کر واضح کیا۔ اب اس کے پڑھنے کے بعد ”کافیہ“ کو سمجھنے کی پوری استعداد پیدا ہو جاتی ہے

مکتبہ رحمانیہ • افترا سنٹر لاہور
غزنی سٹریٹ۔ اردو بازار،

الفهرس

صفحة	الموضوع	صفحة	الموضوع
٣٣	٥- فصل خبر أن وإخواتها	٤	ديباجة
٣٣	٦- فصل اسم كان وإخواتها		المقدمة في المبادئ
٣٣	٧- فصل اسم ما ولا المشبهتين بليس	٤	١- فصل في تعريف علم النحو وغرضه وموضوعه
٣٥	٨- فصل خبر لا لنفي الجنس	٤	٢- فصل في تعريف الكلمة أقسامها الثلاثة
٣٥	المقصد الثاني في المنصوبات	١١	٣- فصل في تعريف الكلام والجملة وأقسامها
٣٥	١- فصل المفعول المطلق	١١	القسم الأول في الاسم
٣٤	٢- فصل المفعول به		الباب الأول في الاسم المعرب
٣٩	٣- فصل المفعول فيه	١٢	المقدمة
٢٠	٤- فصل المفعول له	١٢	١- فصل في تعريف الاسم المعرب
٢١	٥- فصل المفعول معه	١٢	٢- فصل في حكم الاسم المعرب وغيره
٢١	٦- فصل الحال	١٣	٣- فصل في أصناف أعراب الاسم
٢٣	٧- فصل التمييز	١٤	٤- فصل في المنصرف وغير المنصرف
٢٣	٨- فصل المستثنى	٢٢	المقصد الأول في المرفوعات
٢٤	٩- فصل خبر كان وإخواتها		١- فصل الفاعل
٢٤	١٠- فصل اسم أن وإخواتها	٢٢	٢- فصل في تنازع الفعلين
٢٤	١١- فصل المنصوب بلا التي لنفي الجنس	٣٠	٣- فصل مفعول ما لم يسم فاعله
٢٤	١٢- فصل خبر ما ولا المشبهتين بليس	٣٠	٤- فصل المبتدأ والخبر
٢٨	المقصد الثالث في المجزئات أقسام الإضافة		

صفحة	الموضوع	صفحة	الموضوع
٤٣	٣. فصل المثني	٥١	<u>الخاتمة في التوابع</u>
٤٥	٥. فصل المجموع	٥١	١. فصل النعت
٤٨	٦. فصل المصدر	٥٢	٢. فصل العطف بالحروف
٤٩	٧. فصل اسم الفاعل	٥٢	٣. فصل التاكيد
٨٠	٨. فصل اسم المفعول	٥٤	٤. فصل البدل
٨٠	٩. فصل الصفة المشبهة	٥٤	٥. فصل عطف البيان
٨٢	١٠. فصل اسم التفضيل	٥٤	<u>الباب الثاني في الاسم المبني</u>
		٥٨	١. فصل المضمرات
٨٣	<u>القسم الثاني في الفعل واقسامه</u>	٦٠	٢. فصل أسماء الإشارة
٨٤	١. فصل في اصناف اعراب الفعل	٦١	٣. فصل الموصول
٨٤	٢. فصل رافع المضارع	٦٢	٤. فصل أسماء الأفعال
٨٤	٣. فصل نواصب المضارع	٦٣	٥. فصل الاصوات
٨٩	٤. فصل جوازم المضارع	٦٣	٦. فصل المركبات
٩٢	٥. فصل فعل مالم يسم فاعله	٦٣	٧. فصل الكنايات
٩٥	٦. فصل الفعل اللازم والمتعدي	٦٥	٨. فصل الظروف المبنية
٩٤	٧. فصل أفعال القلوب		<u>الخاتمة</u> في سائر احكام الاسم ولواحقه
٩٨	٨. فصل الأفعال الناقصة	٦٩	غير الاعراب والبناء
١٠٠	٩. فصل الأفعال المقاربة	٦٩	١. فصل المعرفة والنكرة
١٠١	١٠. فصل فعلا التعجب	٧٠	٢. فصل أسماء العدد
١٠٢	١١. فصل أفعال المدح والذم	٧٣	٣. فصل المذكر والمؤنث

صفحة	الموضوع	صفحة	الموضوع
١٢٠	١٠- فصل حروف التحفيض	١٠٣	القسم الثالث في الحروف
١٢١	١١- فصل حرت التوقع	١٠٣	١- فصل حروف الجر
١٢٢	١٢- فصل حرف الاستفهام	١٠٩	٢- فصل الحروف المشبهة بالفعل
١٢٣	١٣- فصل حروف الشرط	١١٣	٣- فصل حروف العطف
١٢٤	١٤- فصل حرف الردع	١١٤	٤- فصل حروف التنبيه
١٢٤	١٥- فصل تاء التانيث	١١٤	٥- فصل حروف النداء
١٢٨	١٦- فصل التنوين	١١٤	٦- فصل حروف الايجاب
١٢٩	١٧- فصل نونا التاكيد	١١٨	٧- فصل حروف الزيادة
	تمت	١١٩	٨- فصل حرفا التفسير
	○	١٢٠	٩- فصل حروف المصدر

ہر دولت بمعنی نرم دل زیر کرم رحمت بمعنی نرمی دل ست بایں طریق کہ مقتضی احسان باشد بسوئے کسیکہ بر نرم شده و دریں جامہ ادانعام و احسان ست زیرا کہ امثال
 ایں صفات در حق تعالیٰ بجهت نبودن دل لازمه جسمیت باعتبار غایت یافتہ می شود و رحمن از رحیم ابلغ ست چه زیادتی و زن بر زیادتی معنی دلالت می
 کند چنانکہ در قطع و قطع پس معنی رحمن کثیر الرحمة باشد و معنی رحیم صاحب رحمة و تقدیم رحمن بر رحیم بجهت اینکه مشابہ باسم اللہ است از روئے اختصاص ۱۲۔

(۶)

۱۔ قولہ بسم اللہ آوردن تسمیہ تحمید تقدیم اول بر ثانی بجهت اتباع کلام مجید امثال مضمون ہر دو حدیث تسمیہ تحمید کہ
 ابتدا در حدیث تسمیہ محمول بر حقیقی ست کہ تقدیم بر اسوا عبارت از دست و در حدیث تحمید اضافی یا عربی یعنی تقدیم
 بر بعض خواہ بر مقصود و در اتیان صلوة اتباع مضمون حدیث شریف نموده کہ بروایت ابی موسی مدنی کل کلام لایبدا فیہ
 بالصلوة علیٰ فہو اقطع محقق عن کل برکتہ آمدہ است و چوں در حدیث شریف نہی از صلوة بتیر کہ تفسیرش صلوة
 بر پیغمبر دون آل نموده اند و در شدہ لہذا اجتنابا از صلوة بتیر آں را در صلوة شریک ساخت و از انجا کہ از آل
 مطلق پیرو ہم مراد می باشد صلوة بر اصحاب ہم ضرور گشت ایں بود دلیل نقلی ایراد حمد و صلوة بر پیغمبر و آل اصحاب
 او و اما دلیل عقلی اینکه حمد ہدیہ و نذرست از محفوف لازم انسانی بحضرت مقدس نورانی و محفوف مذکور بحضرت سرسبز
 نور لیاقت حضوری ندارد و لہذا برائے گذرانیدنش واسطہ و وسیلہ باید کہ ہم در جامعہ انسانی باشد و ہم منفرہ
 نورانی آل ذات بابرکات جناب رسالت مآب ست چوں ایں جناب ہم منفرہ باقصی الغایات ست لہذا وساطت
 و آل اصحاب ضروری شد ۱۲۔ قولہ بسم اللہ و باللہ نہ گفت تنبیہ بر آں کہ چیزے کہ براو جل ذکرہ بالعموم
 دلالت می کند بر برکت و استعانت باو حاصل می گردد و بر آں کہ تبرک و استعانت بتامی اسمائے او درست
 ست ۱۳۔ قولہ الرحمن الرحیم تقدیم اللہ بر الرحمن الرحیم بجهت اینکه اللہ بر ذات پاک دلالت می نماید الرحمن
 الرحیم بر صفات و ذات بر صفات مقدم باشد پس وال ذات نیز بر وال صفات مقدم خواهد بود و الرحمن والرحیم۔

۱۴۔ رب آہ رب ہر چند کہ در حالت افراد بر غیر خدا
 گفتہ نمیشود مگر وقت اضافتش بعالمین بر غیر خدا ہرگز
 اطلاق نخواہد شد پس نعت از اللہ خواہد بود و اگر رب
 را صفت مشبہ گویند مضاف طرف العالمین پس بر حسب
 تصریح رضی بایں معنی کہ صفت مشبہ بر معنی حدوث
 دلالت نمی کند نہ اینکه بر عدم حدوث و استمرار دلالت می
 نماید نیز نعت از اللہ می تواند شد چہ وقت بود لش بمعنی
 دوام و استمرار مثل اسم فاعل و اسم مفعول بمعنی ماضی
 مضاف باضافت معنوی باشد و اضافت معنوی فائدہ
 تعریف بخشد و بر تقدیر بودن صفت مشبہ بر معنی خود و
 اضافتش سوئے معمول میتواند کہ بدل از اللہ باشد بودن
 نکرہ بدل از معرفہ بدون نعت درست ست ہر گاہ مستفاد
 مبدلین واحد نبود چنانکہ طوی در کریمہ بالواد المقدس طوی
 از الواد المقدس بدل بدون نعت آمدہ است ہر گاہ
 طوی اسم وادی نباشد بلکہ بمعنی مکرر بود ۱۵۔ لکاتبہ اللہم
 اغفر لہ۔ ۱۶۔ قولہ والعاقبۃ آہ تقدیرش خیر العاقبۃ
 یا حسن العاقبۃ ایں جملہ اعتراضیہ است برائے بیان نکتہ
 و آں یا اشارت ست بایں کہ مری بودن او تعلق
 در آخرت برائے متقین نہ کفار را چنان کہ از رب
 العالمین متوہم می شود یا تخصیص بعد تعمیم ست در حق
 نبی صلی اللہ علیہ وسلم کہ مقتداے اتقیاء سید الصلحاء
 بودہ اند پس ذکر آنحضرت در جملہ متقین ست من
 بعد تخصیص بصلوة از سایر انبیاء برائے کمال مدح ۱۷۔
 شرح الہامیہ ۱۸۔ قولہ الحمد بدل از رسولہ و بر رفع
 غیر مبتدائے مخذوف ای ہو و نصب بتقدیر یعنی
 و حذف الف از خط پر لغت ربیعہ ۱۹۔ ۲۰۔ قولہ
 مہات النحۃ و مہاتہ نہ فرمود با آنکہ مختصر بود زیرا کہ
 آوردن اسم ظاہر بجائے مضمہ افادت زیادت
 ممکن می نماید ۲۱۔ درایہ ۲۲۔ قولہ علی ترتیب الکافیۃ
 مراد از ترتیب ترتیب ابجاث کلیہ است نہ ترتیب
 مسائل جزئیہ ترتیب بہ نسبت بعض مسائل مرادست
 و نہ بہ نسبت جمیع مسائل ۲۳۔ الہامیہ ۲۴۔ جمع بیا و لون بسبب بودن بعض افراد از ذوے العقول کہ انسان باشد و تغلیب آں بر غیر خود ۲۵۔ نعت یا
 بدل یا عطف بیان از اللہ ۲۶۔ از ظروف مبنیہ بر ضم مقطوع الاضافت ۲۷۔ لہ ای محفوظ من الحشو و التطویل ۲۸۔ درایہ ۲۹۔ بکسر و احوال از ضمیر فروع
 جمعت و یفتح از ضمیر فیہ ۳۰۔ ش لہ جمع مثال و آں آںچہ برائے ایضاح مذکور شود ۳۱۔ لہ ضمیر راجع بسوئے مہات یا مختصر بتاویل رسالہ ۱۲۔

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ وَالصَّلَاةُ
 عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ أَصْحَابِهِ أَجْمَعِينَ آمَّا بَعْدُ
 فِهَذَا مختصر مضبوط في النحو جمعت فيه مہیات النحۃ
 علی ترتیب الکافیۃ مبویا ومفصلا بعبارۃ واضحة
 مع ایراد الامثلۃ فی جمیع مسائلہا من غیر تعرض
 ۱۲۔ بدل از رسول ۱۳۔ نزدیک پیوہ اصل آں ایں ست عطف بر محمد ۱۴۔ ای بعد الحمد و الصلوة ۱۵۔ ای مختصرا ۱۶۔ فی اکثر المواضع وللاكثر حکم الكل ۱۷۔ ۱۸۔ ۱۹۔ ۲۰۔ ۲۱۔ ۲۲۔ ۲۳۔ ۲۴۔ ۲۵۔ ۲۶۔ ۲۷۔ ۲۸۔ ۲۹۔ ۳۰۔ ۳۱۔

دہ بہ نسبت جمیع مسائل ۱۲۔ الہامیہ ۱۳۔ جمع بیا و لون بسبب بودن بعض افراد از ذوے العقول کہ انسان باشد و تغلیب آں بر غیر خود ۱۴۔ نعت یا
 بدل یا عطف بیان از اللہ ۱۵۔ از ظروف مبنیہ بر ضم مقطوع الاضافت ۱۶۔ لہ ای محفوظ من الحشو و التطویل ۱۷۔ درایہ ۱۸۔ بکسر و احوال از ضمیر فروع
 جمعت و یفتح از ضمیر فیہ ۱۹۔ ش لہ جمع مثال و آں آںچہ برائے ایضاح مذکور شود ۲۰۔ لہ ضمیر راجع بسوئے مہات یا مختصر بتاویل رسالہ ۱۲۔

له قوله لئلا يشوش ذهنه المبتي عن
 و اگر مجهول است ذهن المبتي مرفوع که نائب فاعل باشد ۱۲ له قوله رجاء بالفتح و مجزوه در آخر یعنی امید داشتن مضاف طرف مفعول ای رجاء ان میهدی
 الی آخره مفعول له السميته ۱۲ له قوله المقدمه مقدمه ما حوز از مقدمه الجیش است و مهادی جمع مبداء و در لغت بمعنی شئی اول و در اصطلاح

پاره کلام که برائے بصیرت و شروع کننده علم بر مسائل
 مقدم آورده شود و سرگاه از مقدمه الفاظ موقوف علیها
 و از مبادی معانی یا بالعکس مراد است ظرفیت شئی
 برائے نفس خود لازم نمی آید و از مقدمه در اینجا مراد
 تعریف علم نحو و بیان غرض و موضوع و وجه تسمیه و نام
 واضح است ۱۲ له قوله فصل یا مبني است اگر او
 مرکب نه گیرند بر بنیای بسکون لام بود که اصل در
 بنا سکون است یا بکسر لام که اصل در تحریک کسر است
 و بالفتح آن بنقل فتح الف نحو سوسے آن یا بجہت
 آنکه چوں ساکن را متحرک گردانند فتح و بند که فتح
 اخف حرکات است و یا معرب برین تقدیر مرفوع
 خواهد بود بنا بر خبریت از مبتدائے محذوف ای هذا
 فصل ۱۲ له قوله علم باصول، اصول جمع اصل آن
 در اصطلاح قاعده کلیه که منطبق بر جزئیات خود
 باشد از قید یعرف بها احوال از علمی که با ذات
 کلمه و معانی آن دریافت شود مثل علم صرف و علم
 منطق و معنی و بیان خارج شد و از قید او آخر
 الکلم الثلاث از علمی که با و احوال اول و اوسط کلمه
 یا احوال افعال مکتفین معلوم گردد و مثل لغت و نقد
 احراز گشت و از قید من حیث الاعراب و البناء
 علمی که با و احوال کلمات سه گانه از موافقت قافیه
 و غیره دریافت گردد مثل علم عروض و قوافی بیرون
 شد و از قول کیفیت ترکیب بعضیها من بعض از علمی
 که با و کیفیت مفردات بد دریافت رسد مثل علم اشتقاق
 احراز شد ۱۲ الهامیه ۱۲ له قوله لفظ مصدر است
 بمعنی انداختن و در عرف نجات خواه قبل گردانیدن
 بمعنی موقوف مثل خلق بمعنی مخلوق و خواه بعد ازاں
 چیز نیست که انسان بآن تلفظ نماید حقیقتی مثل زید خواه
 حکما مثل منوی در ضرب زید که منوی چوں محکوم علیه
 مؤکد و معطوف علیہ باشد در حکم موقوف حقیقی گردد
 و وضع بمعنی تخصیص و معنی چینی که قصد کرده

للدلالة والعلل لئلا يشوش ذهن المبتي عن
 جمع دلیل و آن چیزیکه با دشناخته شود شئی ۱۲
 فهم المسائل سمیت بهدایت النحو و رجاء ان
 یهدی الله تعالى به الطالبین و رتبته علی مقدّمه
 و ثلثه اقسام و خاتمه بتوفیق الملک العزیز العلام
 اما المقدّمه فی المبادی التي يجب تقدیمها
 لتوقف المسائل علیها و فیها فصول ثلاثه فصل
 النحو علم باصول یعرف بها احوال و آخر الکلم
 الثلاث من حیث الاعراب و البناء و کیفیة ترکیب
 بعضها مع بعض و الغرض منه ضیانه الذهن
 عن الخطاء اللفظی فی کلام العرب و موضوع الکلمه
 و الکلام فصل الکلمه لفظ وضع لبعنی مفرد
 علم معانی و بیان علم لفظی و موضوعی از
 بل تیسریم کلام اللہ حدیث رسول ۱۲ چیز از اولش در علم بحث کند
 ۱۲ له قوله المبادی

شود از شئی یا بمعنی مقصد است و مفرد یا مجرور است بنا بر آنکه صفت معنی واقع است برین تقدیر معنی آن چیزیکه که بر جز و معنی او جز و لفظ دلالت نه کند
 و یا مرفوع بجہت وقوع او صفت لفظ برین تقدیر معنی چیزیکه که جز و لفظ او بر جز و معنی دلالت نماید و یا منصوب بنا بر حالیت از مشکن از وضع خواه از معنی
 و در ایراد صفت مفرد اولاً بجملة فعلیه مبداء بماضی و ثانیاً بمفرد تنبیہ بر تقدم وضع است بر افراد ۱۲ له توفیق دست دادن بکار و در اصطلاح گردانیدن خدا یا
 را موافق خواستش بنده تا خواہش او سرانجام یابد ۱۲ له لفظ خاتمه از قلم ناسخ است که درین کتاب اثری از ان نیست ۱۲ الهامیه ۱۲ چوں کلمه جز و کلام است لهذا بر کلام مقدم شد ۱۲

۱۱ قوله اسم آه در تقدیم اسم درین تقسیم تمین است بکلام برکت التیام جناب امیر المومنین رضی الله عنه چنانکه مذکور شد و نیز اشارت بسوئے بودن مباحث آن مقدم بالشرف والوضع بر مباحث مابعد ۱۲ ۱۱ قوله فحد الاسم آه حد چیزے کہ تمیز دہد محدود را از غیر خود حقیقی باشد یا اسمی یا لفظی ۱۲ علوی ۱۱ قوله تدل علی معنی فی نفسها یعنی وضع مستقل بالمفہومیت باشد پس لفظ فوق تحت و یمن و شمال و خلف و امام با وجود احتیاج اینها سوئے مضاف الیه در دلالت بر معنی

۸

وهی منحصرة فی ثلاثة اقسام اسم وفعل وحرف

ای الکتبه بحسب مفہومها ۱۲

لاشها إقانا أن لاتدل علی معنی فی نفسها وهو الحرف

حاصل ۱۲

أوتدل علی معنی فی نفسها ویقترن معناها بأحد

الحال ۱۲

الازمنة الثلاثة وهو الفعل أوتدل علی معنی فی

نفسها ولم یقترن معناها به وهو الاسم فحد الاسم

کلمة تدل علی معنی فی نفسها غیر مقترن بأحد الازمنة

الثلاثة أعنی الماضي والحال والاستقبال کرجل وعلم و

ای ما تقدم ۱۲ مانت فی زمان الکلم ۱۲ ما تاخر عن الحال ۱۲

علامته صحتها الاخبار عنه مؤزیدا قائم والأصانة مؤغلام

مبتدأ ۱۲ خبر ۱۲ ای ان یسند الیه ۱۲

زید ودخول لام التعریف كالرجل والجر والتنوين نحو

بر مذہب سبب و بر مذہب غیر سبب ال ۱۲

بزید والتثنية والجمع والنعت والتصغیر والنداء

معنی فعل وحرف قابل تصغیر نیست ۱۲

فإن کل هذه خواص الاسم ومعنی الاخبار عنه أن

مبتدأ ۱۲

خبر ۱۲

اسم ان ۱۲

تعریف اسم مقتضی نخواهد شد زیرا کہ از روی وضع مستقل بدولالت هستند لیکن عادت بر ذکر مضاف الیه بالیشال جاری گردید ۱۲ البامیه ۱۱ قوله صحته آه یعنی نشانی اسم لیاقت محکوم علیہ بودن است نہ محکوم علیہ بودن بالفعل و همچنین نشانی فعل لیاقت محکوم بہ بودن نہ محکوم بہ بودن بالفعل پس بزیاد و ضرب کہ ہر یک ہنوز در ترکیب اسنادی نیامد ایرادے وارد نخواہد شد ۱۲ لکاتبہ اللہم اغفرلہ ۱۱ قوله الاخبار عنه زیرا کہ فعل مخبر بہ است اگر مخبر عنه گردانیدہ شود خلاف وضع لازم آید و آن بغير ضرورت ضرور نیست و حرف وضعاً مخبر بہ ہم نباشد ۱۲ ۱۱ قوله والاضافة وجه بودن اضافة از علامات اسم این کہ اضافة یا برائے تعریف می باشد یا برائے تخصیص یا برائے تخفیف و ہر یک در اسم بود ۱۲ کہ قوله لام التعریف زیر کہ لام برائے رفع ابہام باشد و آن جز در اسم نبود و میم تعریف چنانچہ در حدیث یس من امیر اصیام فی اسفرواقع ست بسبب عدم شہرتش یا بعلت اینکه بدل از لام ست چنانکہ رضی تصریح آن فرمودہ مصنف تعرض نہ کرد ۱۲ ۱۱ قوله الجز ہر گاہ جزا اثر حرف جرست و آن مختص باسم باشد پس اثرش نیز مختص باسم خواہد بود ۱۲ ۱۱ قوله التنوين زیرا کہ تنوين انفصال از مابعد خواہد و فعل اتصال با فاعل اقتضای نماید و بینہما تنافر ۱۲ و رایہ ۱۱ قوله فان کل آہ ہر گاہ بعضی ازین علامات مثل تثنیہ و جمع از روی استعمال مشہور نہ بود پس برائے دفع این وہم بکل مجموعی ذکر فرمود ۱۲ ۱۱ مراد از حد درین فن معرف جامع و مانع نہ حد منطقی اکنون وارد نہ می شود کہ اشمال این مفہومات بر ذرات کہ چہ از ان حاصل می شود یقینی نیست پس حد چگونہ باشد ۱۲ ۱۱ علو مثال جثہ و علم مثال حدث اشارت است کہ اسم دو قسم باشد جثہ و حدث ۱۲ ۱۱ مراد فاعل تثنیہ و جمع می باشد نہ فعل ۱۲ ۱۱ لعل زیرا کہ حرف نداء از ادوات تعریف است و معرفہ اسم باشد نہ غیر ۱۲ ۱۱ صہ ای فائے فصیحہ است کہ بر شرط محذوف دلالت می نماید یعنی اذ این دلیل المصنف آہ ۱۲ لعل و آنکہ فعل نعت می آید بتأویل مفرد باشد ۱۲

پس حد چگونہ باشد ۱۲ ۱۱ علو مثال جثہ و علم مثال حدث اشارت است کہ اسم دو قسم باشد جثہ و حدث ۱۲ ۱۱ مراد فاعل تثنیہ و جمع می باشد نہ فعل ۱۲ ۱۱ لعل زیرا کہ حرف نداء از ادوات تعریف است و معرفہ اسم باشد نہ غیر ۱۲ ۱۱ صہ ای فائے فصیحہ است کہ بر شرط محذوف دلالت می نماید یعنی اذ این دلیل المصنف آہ ۱۲ لعل و آنکہ فعل نعت می آید بتأویل مفرد باشد ۱۲

۱۰ قولہ السموہ آہ اشارت ست بختار بصریہ کہ مشتق از سمو بکسرین و کون میم بمعنی علو و ارتفاع چه جمع تکسیر و تصغیر بمعنی اسامی و ستمی وال برہیں معنی ست و او افتاد و بین ساکن شد برخلاف قیاس ہمزہ وصل در آید بجهت ارتفاع برہر اخوات خود کہ مسمی باسم باشد ۱۲ و رایہ ۱۰ قولہ تقسیمہ قسم شے چیزے کہ ازاں شے خاص باشد و تقسیم شے چیزے کہ مقابل آن بود و آن مقابل مع شے مذکور زیر ثالث عام مندرج بود مثل باسم کہ از کلمہ خاص ست و مقابل ست پس مر فعل حرف

را و با حروف و فعل زیرا کہ کلمہ مندرج ست پس اسم قسم کلمہ باشد و تقسیم حرف و فعل چنانکہ باطنی کہ خاص از حیوان و قسم اوست و با صائل و صائل کہ تقسیم ہر دو ست زیر امر عام کہ حیوان ست مندرج ست ۱۲ اللہم اغفر لکاتبہ ۱۰ قولہ و سماء بالکسر چنانکہ مذہب کوفیہ است و او مخدوف شد و ہمزہ عوض آمد و امثلہ اشتقاق ازو ایشان محمول بر قلب ہستند پس سیمی و سم یوسم و واصل اسماء او ساء و اصل سیمی و سیم باشد و سم بمعنی علامت ست و اردی شود کہ فعل نیز بر سماء خود دلالت می کند بایکہ اسمش نیز اسم باشد و این را کہ گفتہ ۱۲ و رایہ و الہامیہ گویم کہ در وجہ تسمیہ علت مجوزہ کفایت می کند و علت موجبہ در کار نیست ۱۱ لکاتبہ اللہم اغفر لہ ۱۰ قولہ والسیین و شوزیر کہ ہر دو برائے استقبال موضوع ہستند اول برائے قریب و ثانی برائے بعید و استقبال در فعل بود و سین بر شش نوع ست یکے برائے طلب مثل استخراج یعنی خروج او طلب کردم دوم برائے یافتن چیزے بر صفتے مثل استعظمتہ اے یافتم او را عظیم سوم برائے تحویل مثل استخراج الطین یعنی بجانہ حجریت باز کردید چہارم برائے استقبال مثل سیضرب پنجم سین زیادت مثل استطاع یستطیع و این اقسام پنجگانہ مختص بفعل بود و ششم سین کہ در آخر کاف مؤنث لاحق شود مثل مررت بکس سین کہ سیہ نام اوست و چون بعض اقسام سین اختصاص بفعل نہ داشت لہذا معرف بلام آورد و ہر گاہ سین و سوف از حرف تنغیس ست اے حروف تاخیر و تاخیر در استقبال می باشد لہذا برائے استقبال موضوع شد ۱۲ الہامی ۱۰ قولہ و کونہ امر او نہیہ مصنف الامر والنہی و گفت زیرا کہ امر و نہی از مضارع مشتق می شود پس تعریف بجانب ماضی و مضارع باشد نہ بسوئے ایشان ۱۲ و رایہ ۱۰ قولہ تاء التانیث آہ زیرا کہ تائی متحرکہ مختص باسم ست کہ اسم خفیف ست و فعل ثقیل لہذا متحرکہ باسم و ساکنہ بفعل و اندتا اعتدال بظہور آید ۱۲ کہ قولہ معنی الاخبار بہ الخ چون بہ بعضی از افعال مثل امر و نہی و ادن صحیح نیست لہذا بیان معنی الاخبار بہ بوجہ کہ این ہر دو را نیز شامل باشد حاجت افتاد و گفت معنی الاخبار بہ الخ ۱۲ کہ قولہ وحد الحرف آہ سوالہ چیزیکہ بمعنی و نفس او باشد دلالت نہ کند بر معنی کہ و نفس غیر او باشد چگونہ دلالت خواہد کرد جوابے لفظ فی درہر دو مقام بمعنی باست یعنی حرف کلمہ البیت کہ بمعنی بنفسہا دلالت نمی کند بلکہ غیرا وال است ۱۲ عہ فائدہ از دیو و لفظ ان یصح مذکور شد فقہر ۱۲

۹

يَكُونُ مُحْكَمًا عَلَيْهِ لَكُونُ فَاعِلًا او مَفْعُولًا او مُبْتَدَأً و لِيَسْمَى

ای مفعول باسم فاعلہ ۱۲

اسْمًا لِسُمُوهُ عَلَى قِسْمِيَّةٍ لَا يَكُونُ و لِيَسْمَى عَلَى الْمَعْنَى وَحْدُ

ای علامتہ ۱۲

الْفِعْلُ كَلِمَةٌ تَدُلُّ عَلَى مَعْنَى فِي نَفْسِهَا دَلَالَةٌ مُقْتَرِنَةٌ

حاصل ۱۲

بِزَوَانِ ذَلِكَ الْمَعْنَى كَضَرْبٍ يَضْرِبُ إِضْرِبٌ عَلَامَتُهُ أَنْ

الذی ہوا حد من الازمتہ الثلاثہ ۱۲

يَصِحَّ الْاِخْبَارُ بِهٖ لَاعْنَهُ وَدَخُولُ قَدْ السَّيْنِ سَوْفَ وَ

الْجَزْمِ وَالتَّصْرِيفُ إِلَى الْمَاضِي الْمَضَارِعُ وَكُونُ امْرَأٍ وَنَهْيًا

وَاتِّصَالُ الضَّمَاثِرِ الْبَارِزَةِ الْمَرْفُوعَةِ نَحْوُ ضَرَبْتُ تَاءَ التَّانِيثِ

السَّائِكَةِ نَحْوُ ضَرَبْتُ لَوْ نِي التَّأَكِيدِ فَإِنَّ كُلَّ هَذِهِ خَوَاصُّ

ای الثقیلہ والخفیفہ ۱۲

الْفِعْلِ وَمَعْنَى الْاِخْبَارِ بِهٖ أَنْ يَكُونُ مُحْكَمًا بِهٖ وَلِيَسْمَى

فَعَلًا بِاسْمِ اَصْلِهِ وَهُوَ الْمَصْدَرُ لِأَنَّ الْمَصْدَرَ هُوَ

ای باسم چیزیکہ کہ فعل ازو مشتق باشد ۱۲

فَعْلُ الْفَاعِلِ حَقِيقَةٌ وَحْدُ الْحَرْفِ كَلِمَةٌ لَا تَدُلُّ

پس تسمیہ بر سبیل حقیقت و اصالت باشد ۱۲ و رایہ

و ساکنہ بفعل و اندتا اعتدال بظہور آید ۱۲ کہ قولہ معنی الاخبار بہ الخ چون بہ بعضی از افعال مثل امر و نہی و ادن صحیح نیست لہذا بیان معنی الاخبار بہ بوجہ کہ این ہر دو را نیز شامل باشد حاجت افتاد و گفت معنی الاخبار بہ الخ ۱۲ کہ قولہ وحد الحرف آہ سوالہ چیزیکہ بمعنی و نفس او باشد دلالت نہ کند بر معنی کہ و نفس غیر او باشد چگونہ دلالت خواہد کرد جوابے لفظ فی درہر دو مقام بمعنی باست یعنی حرف کلمہ البیت کہ بمعنی بنفسہا دلالت نمی کند بلکہ غیرا وال است ۱۲ عہ فائدہ از دیو و لفظ ان یصح مذکور شد فقہر ۱۲

اے قولہ نحو من فان آہ ابتداء بر دو قسم ست یکے علی و آں ابتداء مطلق بغیر تقييد بصرہ و کوفہ دوم ابتداء جزئی کہ مقيد بصرہ و کوفہ باشند پس ابتداء مطلق معنی لفظ ابتداء است و این مستقل بالمفہوم بود و ابتداء مقيد معنی لفظ من ست و این مستقل بالمفہومیت نیست یعنی بدون انضمام کلمہ دیگر مفہوم نمی شود پس از قول او فان معنا بالابتداء ہمیں ابتداء جزئی مراد است و ہمیں جہت مصنف معرف بلام ذکر کردہ ۱۲

(۱۰)

عَلَىٰ مَعْنَىٰ فِي نَفْسِهَا بَل تَدُلُّ عَلَىٰ مَعْنَىٰ غَيْرِهَا نَحْوُ
 مِنْ فَانَ مَعْنَاهَا الْإِبْتِدَاءُ وَهِيَ لَا تَدُلُّ عَلَيْهِ إِلَّا بَعْدَ
 ذِكْرِ قَامِنُ الْإِبْتِدَاءِ كَالْبَصْرَةِ وَالْكُوفَةِ مَثَلًا تَقُولُ
 سِرْتُ مِنَ الْبَصْرَةِ إِلَى الْكُوفَةِ وَعَلَامَةُ أَنَّ لَا يَصْطَحُّ الْإِخْبَارُ
 عِنْدَ لَا بِهٖ وَأَنَّ لَا يَقْبَلُ عِلَامَاتِ الْأَسْمَاءِ وَلَا عِلَامَاتِ
 الْأَفْعَالِ لِلْحَرْفِ فِي كَلَامِ الْعَرَبِ فَوَائِدُ كَالرَّيْبِ بَيْنَ
 الْأَسْمَاءِ نَحْوُ زَيْدٌ فِي الدَّارِ وَالْفَعْلَيْنِ نَحْوُ رَيْدٌ أَنْ تَضْرِبَ
 أَوْ اسْمٍ وَفِعْلٍ كَضْرِبْتُ بِالْخَشْبَةِ أَوْ الْجَمَلَتَيْنِ نَحْوُ أَنْ
 جَاءَ فِي زَيْدٍ أَكْرَمْتُهُ وَغَيْرُ ذَلِكَ مِنْ الْفَوَائِدِ الَّتِي تَعْرِفُهَا فِي
 الْقِسْمِ الثَّلَاثِ أَنْشَاءَ اللَّهُ تَعَالَىٰ وَلِيْسِي حَرْفًا لَوْ قَوَّعَهُ فِي الْكَلَامِ
 حَرْفًا أَيْ طَرَفًا أَذْ لَيْسَ مَقْصُودًا بِالذَّاتِ مَثَلُ الْمُسْنَدِ الْمُسْنَدِ إِلَيْهِ

لازم الاضافہ ہم بدون ذکر متعلق خود با دلالت بر معنی خود را نمی نمایند باید کہ حرف باشد جواب واضع وقت وضع حروف ذکر متعلق او شرط ساختہ نہ در وضع اسماء و همچنین در موصولات واسمائے اشارت و ضمیر غائب ۱۲ و رایہ ۳۷ قولہ للحرف فی آہ جواب سوال متقد رست سوالہ ہر گاہ حرف نہ مسند الیہ باشد و نہ مسند و نیز ہیچ یکے از علامات اسماء و افعال نمی پذیرد پس بحث از وی فائدہ خواہد بود، مصنف جواب داد کہ برائے او در کلام عرب فائدہ ہست ۱۲ ۳۷ قولہ زید فی الدار آہ - ارتباط زید با دار بسبب کلمہ فی کہ برائے ظرفیت ست شد زیرا کہ اگر بغیر لفظ فی زید الدار گفتہ شود استقرار زید در دار مفہوم نخواہد شد ۱۲ ۳۷ قولہ اکرمته در بعضی نسخ بغائے جزائے دیدہ شد و آں خطاست زیرا کہ فاعلی آید مگر بر ماضی کہ مصدر بلفظ قد بود خواہ لفظاً خواہ تقدیراً و این جالفظ قد تقدیراً ہم ممکن نیست چرا کہ دریں جامعنی استقبال است و اگر لفظ قد بود برائے ماضی باشد ۱۲ ۳۷ قولہ من الفوائد الَّتِي آہ مثل تنبیہ مخاطب تا در کلام از و چیزے قوت نہ شود چنانچہ مفاد حروف تنبیہ است و اثبات کلام سابق خواہ مثبت باشد خواہ منفی چنانکہ مضمون حروف ایجاب ست و برانگیختن مخاطب را بر کارے چنانکہ موضوع لہ حروف تحفیض ست و ہمچنین دیگر فوائد ۱۲ -

کہ قولہ حرفاً لے طرفاً. این اشارت است بوجہ تسمیہ حرف زیرا کہ حرف در لغت بمعنی طرف ست چنانکہ می گویند جلست حرف الوادی لے طرف الوادی و حرف نمی آید مگر در طرف کلام ۱۲. ۳۷ قولہ مثل المسند چنانکہ فعل واسم مقصود بالذات

میباشد بجهت این کہ کلام بدون اینها تمام نمی باشد ۱۲ ع زیرا کہ مخبر عنه در بدون از علامات معنوی اسم و فعل ست ۱۲ ع ای الابتداء الجزئی المقيد بالبصرة مثلاً لا الابتداء مطلقاً ۱۲ -

۱- قوله تضمن پذیرفتن و فرایم کردن لفظ معنی او چیز است درین گرفتن ۱۲ منتخب اللغات ۱۳ قوله کلمتین یعنی زائد از یک کلمه دو باشد یا زائد و حقیقی باشد یا حکمی و لفظی باشد یا تقدیری پس تعریف کلام منتقص نخواهد شد بزیاده قائم که در حکم زید قائم الالب است و الشمس طالعه یزید النهار موجود که در حکم زید لازم لذلک است و المبتق فعل که در حکم زید اللفظ مهمل است و دیز مقلوب زید است و اضرب که حکم اضرب انت است و زید در جواب من ضرب که در حکم ضرب زید است نعم در جواب انعام زید که در حکم قائم زید است فاحفظ ۱۲ الکاتبه اللهم اغفر له ۱۳ نسبت احدی الکلمتین نسبت خواه در کلمه اولی باشد چنانکه در جمله فعلیه خواه در کلمه ثانیه چنانکه در جمله اسمیه ۱۲ ۱۳ قوله فائدة تامه ازین قید مثل نسبت اضافی و توصیفی خارج شد بدانکه قول او یصح از تعریف اسناد نیست بلکه تفسیر است برائے فائده تامه گویا جواب است از سوال مقدار تقدیرش فائده تامه کدام چیز است جواب او چیز نیست که سکوت مخاطب و نزد بعضی سکوت شکم برو صیغ باشد لیکن اول اوفق بما قبل است ۱۲ شرح هدایة النوحه ۱۳ قوله لا یحصل الا الخ چون تعریف کلام موسوم اقسام شش گانه بود لهذا مصنف در دو قسم حصص نمود و گفت لا یحصل الا الخ ۱۲ درایه ۱۳ قوله من اسمین چون هر دو جزو این ترکیب استحقاق دارند لهذا بر ترکیب اسم و فعل مقدم شد ۱۲ درایه ۱۳ و لابد آه زیرا که اسناد در حقیقت کلام ماخوذ است و اسناد و طرف میخوابد که مسند و مسند الیه باشد و این هر دو سوائے این دو قسم مذکور یافته نمی شود ۱۲ ش ۱۳ قوله فائده سوال برین تقدیر لائق آنکه فقط لفظ یا غیر لفظ زید کلام باشد زیرا که یا قائم مقام جمله است که او عنوان باشد و حال آن چنان نیست چه کلام مجموع یا زید است جواب هر گاه فعل که لائق استتار و اضمار بود مخدوف شد و حرف بجائے او آمد اسم ظاهر که زید است نائب ضمیر شد که عمده کلام در او بود اطلب مستتر است و وجه آمدن فضله یعنی زید بجائے عمده یعنی ضمیر اینکه چون چیزی بجائے غیر در آید در حکم آن غیر باشد و همچنین است جواب از ندب زیرا که کلمه و اقامت مقام اتفیع است اصلش اتفیع زید بعد حذف فعل مع فاعل کلمه و بجائے او در آید و ضمیر از مظهر بدل گردید و گفته شد و از زید آه و و اعمر ۱۲ ۱۳

۱۱

فصل الکلام لفظاً تضمن کلمتین بالاسناد والاسناد

هذا فصل ثالث ۱۲

نسبة إحدى الكلمتين إلى الأخرى بحيث تفيد المخاطب

فائدة تامة يصح السكوت عليها نحو زيد قائم وقام زيد

ای سکوت المتکلم ۱۲

ولیسمی جملة فعلم ان الکلام لا یحصل الا من اسمین نحو زيد

یعنی از تعریف اسناد معلوم شد ۱۲

من ترکیب ۱۲

قائم و لیسمی جملة اسمیة او من فعل اسم نحو قائم زيد و

لیسمى جملة فعلیة اذ لا یوجد المسند والمسند الیه معاً

زیرا که جزو اول او فعل است ۱۲ درایه علت لا یحصل ۱۲

و غیرهما و لابد للکلام منهما فان قيل قد نوقض

ای حصص کلام در دو قسم مذکور ۱۲

بالنداء نحو یا زید قلنا حرف النداء قائم مقام ادع و

اطلب هو الفعل فلا نقض علیه و اذ افرغنا من المقدمة

فلنشرع فی الاقسام الثلاثة والله الموفق والمعين

لا تمام امور خلقة ۱۲ علی اصلاح شیونیم ۱۲

القسم الاول فی الاسر و قد مر تعریفه وهو ینقسم

۱- قوله فلنشرع آه جزائی شرط شروع نیست چنانکه از ظاهر کلام مستفادی شود زیرا که شروع در یکی از اقسام سه گانه فراغ مقدمه را لازم نیست چه جائز است که مصنف بعد فراغ از مقدمه کار دیگر کرده باشد بلکه جزا را در سکت تقدیر عبارت فاذا فرغنا من المقدمة اردنا الشرع آه و در استلزام فراغ اراده را نیکی نیست چه بسا است که فعل ارادی ذکر میمانند و از و مبداء یعنی اراده میخوانند چنانکه در آیه کریمه یا ایها الذین امنوا اذا قمت الی الصلوة الی ارذم الی اقامته الصلوة زیرا که هر فعل ارادی مسبوق بالا اراده می باشد و ع بهیست اینکه جزو اولش اسم است ۱۲ درایه ع و کذا بعض علاماتة ایضاً ۱۲ درایه -

له قوله في الاسم المعرب تقديم معرب بر بنی یا بجہت آنکہ وجودی ست یعنی حرف نفی در تعریف او نیست یا بجہت آنکہ در معرب اسم منصرف ست اصل در اسماء انصراف می باشد یا بعلت آنکہ معرب محل اعراب لفظی و تقدیری ہر دو می باشد و بنی فقط محل اعراب محلی و لفظی اصل ست از محلی ۱۲ ۱۳ قوله اما المقدمة سابق کہ گذشت مقدمہ علم بود و این مقدمہ کتاب ست و فرق میان ہر دو آن کہ چیزی کہ شروع علم بروج بصیرت برو موقوف باشد مقدمہ علم ست چنانکہ سابق ذکر یافت و آنچه کہ بر مقصود مقدم باشد مقدمہ کتاب ست و آن درین مقام ست ۱۴ ۱۵ قوله المعرب آہ اعراب در لغت ظاہر کردن و فساد و دور کردن و معرب بجہت بودن محل اظہار معانی و موضوع زوال فساد بایں اسم مسمی گردید و چون معرب بر ذات کلمہ دلالت می کند و اعراب بر صفت و ذات بر صفت مقدم می باشد پس دال بر ذات ہم بردال صفت مقدم خواهد بود لهذا تعریف معرب را بر تعریف اعراب مقدم ساخت ۱۶ ۱۷ قوله اعنی الحرف و الامر آہ و این بنا بر مشہور ست و نزدیک بعضی جملہ نیز از بنی الاصل ست چنانکہ در غایۃ التحقیق ست و مراد از ترکیب ترکیبی ست کہ با دعال معرب متحقق شود پس غلام زید بکون میم خارج شد زیرا کہ غلام اگرچہ مرکب ست لیکن مرکب با دعال خود نیست چہ اگر با دعال بودی مرفوع یا منصوب یا مجرور گردیدی نہ ساکن الیم سوالی بتدوین خبر از تعریف معرب بیرون می رود زیرا کہ مرکب با دعال خود نیست چہ عامل اینها معنوی ست و ترکیب میان لفظی و معنوی غیر ممکن جواب عامل معنوی در تاثیر مثل لفظی ست پس عامل معنوی در حکم لفظی کہ ترکیب و غیرہ باشد گردیدہ ۱۸ شرح الہامیہ - ۱۹ قوله لوجود الشبہ آہ الی بسبب یافتن مشابہت با حرف درین محتاج بجانب قرینہ کہ رفع ابہام بودی باشد و آن یا اشارہ حتی ست یا وصف چنانکہ حرف در دلالت بر معنی احتیاج با غیر خود دارد ۲۰ رضی ۱۷ ۱۸ قوله آخرہ الخ زیرا کہ اگر اختلاف در آخر نہ باشد در حکم معرب نہ بود مثل اختلاف را در لفظ امراء و اختلاف نون در

المعرب والمبني فلنذكر احكامه في بابين وخاتمة
الباب الاول في الاسم المعرب فيه مقدمة وثلاثة
مقاصد وخاتمة اما المقدمة ففيها فصول
فصل في تعريف الاسم المعرب هو كل اسم مركب
مع غيره ولا يشبه مبني الاصل اعني الحرف الامر
الحاضر والماضي نحو زيد في قام زيد لازيد وحده
لعدم التركيب والهو لاء في قام هو لاء لوجود الشبه
وليس متماثلا فصل حكمه ان يختلف آخره باختلاف
العوامل اختلاف الفظيان نحو جاءني زيد ورأيت زيدا
ومررت بزيد او تقديرا نحو جاءني موسى ورأيت
موسى مررت بموسى الاعراب ما به يختلف آخره

ابنم یعنی در امراء رائے مہملہ در اعراب تابع ہمزہ است چنانکہ در ابنم نون تابع میم ست ۱۲ کہ قوله تقدیر یا ای حقیقہ کان کہذا عصا واخذت عصا و ضربت بعصا و حکما نحو جاءني موسى آہ ۱۳ -

۱۰ قوله كالضمّة آه اینها هرگاه بنا باشند بر حرکات اعرابیه و بنائییه و غیره اطلاق کرده شوند و بدون تا بر بنائییه فقط چنانکه رفع نصب و جر بر اعرابیه ۱۲ ۱۰ قوله و اعراب الاسم الخ زیرا که اعراب علامت است برائے معانی معنوره بر معرب و معانی معنوره بر سه نوع است فاعلیت و مفعولیت و اضافت لهذا ال برین معنی نیز بر سه گونه خواهد بود چه در زیاده از سه تراوف میان دو اعراب لازم آید و در کم شرکت و تراوف و شرکت هر دو خلاف اصل است ۱۲ کذا فی

(۱۳)

المعرب كالضمّة والفتحة والكسرة والواو والالف و

فی الاعراب بالحركة ۱۲

الياء و اعراب الاسم على ثلاثة احوال رفع ونصب وجر و

فی الاعراب بالحرف ۱۲

العامل فابعد رفع او نصب او جر و محل الاعراب من الاسم

هو الحرف الاخير مثال الكل نحو قام زيد فقام عامل و

نه حرف اول نه وسط ۱۲

وزيد معرب الضمة اعراب والدال محل الاعراب

واعلم انه لا يعرب في الكلام العرب الا الاسم المتكسر و

ضمیر شان ۱۲

والفعل المضارع و سيجي حكمة في القسم الثاني ان شاء

وآل بحث فعل ست ۱۲

الله تعالى فصل في اصناف اعراب الاسم وهي تسعة و

ای اقسام ۱۲

اصناف الاول ان يكون الرفع بالضمّة والنصب بالفتحة و

ای در حالت رفع ۱۲

والجر بالكسرة و يختص بالمفرد المنصرف الصحيح وهو

یعنی در حالت جر ۱۲

عند النحاة ما لا يكون في اخره حرف علة كزيد و

جمع نابع كقضاة جمع قاض ۱۲

غایة التحقيق ۱۲ قوله رفع الخ بجهت بلند شدن لب زیرین وقت تلفظ یا بسبب بلند بودن مرتبه او از مراتب هر دو برادر خود یعنی نصب و جر زیرا که علامت است مر جیزی را که عمده در کلام باشد رفع نامیده شده و نصب بعلت انتصاب هر دو لب بر حال خود وقت تلفظ یا این که نصب می دهد فضل را که در کلام باشد نصب نام شده و جر با اینکه عامل او فعل را بسوئے اسم می کشد یا لب زیرین وقت تلفظ جانب زیرین کشیده می شود جر نام شده است ۱۲ و رای ۱۲ قوله والعامل آه چون اعراب بسبب عامل باشد لهذا تعریف عامل بجهت خروج عوامل فعل مثل لم ولما و غیره جامع نیست گویم مراد ویرین جاز عامل بقرینة بحث عامل اسم ست ۱۲ ۱۲ قوله بالمفرد از قید افراد احتراز شد از تنبیه و جمع و از قید انصراف از غیر منصرف و از قید صحیح از اسمائے ستمه که اگر چه مفرد و منصرف ست لیکن صحیح نیست زیرا که چهار ازا ناقص و اولیت مثل البرک و اخوک و بنوک و جموک و یکے لفیف مقرون و آن ذوال مال که اصل او ذو و و یکے ازاں اجوف و او ی و آن فوک زیرا که اصل او فوه است با برخلاف قیاس حذف گوید و و او در غیر حالت اضافت بهم منقلب شد ۱۲ ۱۲ قوله والصحيح باید دانست که در تعریف صحیح میان نحوین و صرفین اختلاف ست لهذا مصنف رحمه الله از تعریف مشهور قیما بین صرفین اعراض نمود پس مثال اجوف و موزر با هر سه قسم و مضاعف با هر دو قسم نزد نحوین صحیح باشد و نزد صرفین صحیح آن ست که حروف اصلیة و از حروف علت و سمنه و تضعیف سالم باشند پس سالم و صحیح نزد صرفین یک باشد

پس در سالم میان صرفین و نحوین اتفاق است و در صحیح اختلاف فاحفظ فانه یفیدک ۱۲ عه بدانکه مصنف برائے تنبیه مخاطب وقت بیان فائده جدیده لفظ اعلم ایرادی فرماید ۱۲ عه ای الاعراب والعامل والعرب و محل الاعراب ۱۲ -

این قول به جاری مجری الصبیح وجه قائم مقام صحیح بودن این که بسبب بودن ساکن ماقبل و او و یا اعراب بر و ثقیل نیست و وجه اختصاص این اعراب با هر دو قسم مذکور بنا بر اصلیت هر دو قسم مذکور است زیرا که اعراب بالحركة به نسبت اعراب بالحرف اصل است و مفرد به نسبت تثنیه و جمع اصل و نیز اعراب ساکنه اصل است به نسبت دو اعراب در احوال ثلثه پس اصل باصل داده شد سوال بنا بر این می باید که در جمع مؤنث سالم اعراب بالحركة نباشد زیرا که جمع فرع است و مفرد اصل و برای فرع اعراب فرعی لائق است جواب چون در جمع مؤنث حرف آخر صالح و قابل اعراب بالحرف نه بود لهذا بضرورت اعراب بالحركة داده شد ۱۲ الهامیه ۱۳ قوله بالجمع المكسر و آن عبارتست از جمع که در آن بنای واحد بجهت زیادت و نقصان خواه حقیقه خواه کما متغیر شده باشد ۱۴ قوله المنصرف احتراز شد از جمع مکسر غیر منصرف و جمع سالم که اعراب هر دو چنین نیست چنانکه می آید ۱۵ قوله بجمع المؤنث السالم آه و آن جمعی است که در آخرش الف و تا باشد مفردش مؤنث باشد مثل مسلمات خواه مذکر مثل الخالیات جمع الخالی بمعنى الماضي هر گاه حروف آخر قابل اعراب بالحرف نباشد بنا چاری اعراب بحرکت داده می شود و تبعیت نصب جرا بجهت اینکه مزیت فرع بر اصل که جمع مذکور سالم باشد لازم نیاید زیرا که در اینجا هم نصب تابع جرست سوال مزیت فرع بر اصل هنوز باقی است زیرا که اعراب جمع مذکور سالم بالحرف است زیرا که اعراب جمع مؤنث سالم بالحركة جواب اگر چه اعراب بالحركة اصل است به نسبت اعراب بالحرف لیکن در مفردات نه در جمع پس اعراب بالحركة در جمع بمنزله اعراب بالحرف است در مفرد یعنی فرع است زیرا که چون چیزی در مقام غیر می آید حکم آن غیر گیر و چون شناخت غیر منصرف محتاج به تطویل است و جمع مؤنث سالم را مقدم ساخت ۱۶ قوله مکبرة موحدة آه از قید مکبره احتراز شد از مصغرات اینها که معرب بالحركات باشند مثل جاءنی أخیک و رأیت أخیک مررت بأخیک و از قید موحدة احتراز گشت از مثنی و مجموع اینها که معرب با اعراب تشنیته و جمع ید باشند و از

(۱۲)

وبالجاری مجری الصبیح هو ما یكون في آخره واو یا

ما قبله ما ساکن کذا و وظی بالجمع المكسر المنصرف

کر جال تقول جاءنی زید و دل و وظی رجال رأیت

زید و دل و وظی و رجال و هر زید و دل و وظی رجال

الثانی ان یكون الرفع بالضمّة والنصب الجر بالكسرة

و یختص بجمع المؤنث السالم تقول هنّ مسلمات و

رأیت مسلمات و مررت بمسلمات الثالث ان یكون الرفع بالضمّة

والنصب الجر بالفتحة و یختص بغير المنصرف كعمر

تقول جاءنی عمر و رأیت عمر و مررت بعمر الرابع ان یكون

الرفع بالواو والنصب بالالف الجر بالياء و یختص

بالأسماء الستة مکبرة موحدة مضاً الى غیرها المتکلم

حال از اسماء ۱۲

قید مضافه احتراز شد از غیر مضاف که معرب بالحركات باشد مثل جاءنی أخ و رأیت أخ و مررت بأخ و از قید الى غیر یا المتکلم احتراز شد از این اسماء و قیقه مضاف بجانب یای متکلم باشند در صورت درینها مثل سائر اسماء اعراب تقدیری خواهد بود مصنف برای شرط اضافت بجانب غیر یای متکلم بر امثله کفایت نه کرد بلکه تصریح بدان نمود تا شرط اضافت بجانب کاف متوهم نشود ۱۲ کذا فی الشرح

له قوله هُنُوكَ هُنُوكَ شَيْءٌ مُنْكَرٌ ذَكَرْتُهُ مُسْتَحْجَنٌ بِأَنَّهُ شَيْءٌ غَلِيظٌ وَصِفَاتٌ ذَمِيمَةٌ أَعْمَالٌ قَبِيحَةٌ ۱۲ له قوله حَمُوكَ وَفُوكَ وَذُومَالٍ تَقُولُ
غَيْرُ مُصْمَرٍ بِجِهَتِ أَيْنِكَ حَمٌ قَرِيبٌ زَنٌ بِأَنَّهُ زَنْجٌ أَوْ جَانِبٌ زَوْجٌ لَيْسَ مُضَافٌ نَحْوُ أَيْدٍ أَوْ مَكْرَسُوْنَةٍ كَافٌ مَكْسُورٌ أَمَّا ذُومٌ بِسَبَبِ أَيْنِكَ مَوْضُوعٌ سِتٌّ بَرَاءَةٌ أَتَصَافِي حَيْزُ بَاسْمِ
جَنَسٍ وَقَوْلُ أَيْدٍ لَعَلَّهَا فَالْفَضْلُ مِنَ النَّاسِ وَوَهْ شَاذٌ سِتٌّ ۱۲ له قوله ذُومَالٍ - چوں مضاف الیه لفظ ذو سوائے اسمائے اجناس نمی باشد لهذا مضاف بسوائے

(۱۵)

وَهِيَ اخُوكَ وَابُوكَ وَهَنُوكَ وَحَمُوكَ وَفُوكَ وَذُومَالٍ تَقُولُ

جَاءَ نِي اخُوكَ وَرَأَيْتُ اخَاكَ وَهَرَرْتُ بِاخِيكَ وَكَذَّابُ الْبَوَاقِ
فی الرفع ۱۲ فی النصب ۱۲ فی البحر ۱۲

الْخَافِيسُ أَنْ يَكُونَ الرَّفْعُ بِالْأَلْفِ النَّصْبُ بِالْجَرِّ بِالْيَاءِ الْمَفْتُوحِ

مَاقِبِلَهَا وَيُخْتَصُّ بِالْمَثْنِيِّ كُلًّا مُضَافًا إِلَى مُضْمَرٍ أَشْتَانِ وَ
در مذکر ۱۲

أَشْتَانٌ تَقُولُ جَاءَ نِي الرَّجُلَانِ كِلَاهُمَا وَأَشْتَانِ أَشْتَانِ وَرَأَيْتُ
در مؤنث ۱۲ فی الرفع ۱۲

الرَّجُلَيْنِ كِلَاهُمَا وَأَشْتَيْنِ أَشْتَيْنِ مَرَّتَيْنِ بِالرَّجُلَيْنِ كِلَاهُمَا
فی النصب ۱۲

وَأَشْتَيْنِ أَشْتَيْنِ السَّادِسُ أَنْ يَكُونَ الرَّفْعُ بِالْوَاوِ الْمَضْمُومِ
فی البحر ۱۲

مَاقِبِلَهَا وَالنَّصْبُ بِالْجَرِّ بِالْيَاءِ الْمَكْسُورِ مَاقِبِلَهَا وَيُخْتَصُّ بِجَمْعِ
السادس ۱۲

الْمَذْكُورِ السَّالِمِ نَحْوَ مُسْلِمِينَ وَأُولَئِكَ عِشْرُونَ مَعَ اخْوَاتِهَا
لله ۱۲

تَقُولُ جَاءَ نِي مُسْلِمُونَ عِشْرُونَ وَأُولَئِكَ عِشْرُونَ رَأَيْتُ مُسْلِمِينَ
فی الرفع ۱۲

عِشْرِينَ وَأُولَئِكَ مَرَّتَيْنِ بِمُسْلِمِينَ عِشْرِينَ أُولَئِكَ مَرَّتَيْنِ
فی النصب ۱۲ فی البحر ۱۲

اسم جنس آورد ۱۲ له قوله بالمشئى اى ما يطلق عليه
لفظ المشئى وَاَلِ سَمِي سِتٌّ كَمَا أَلِفٌ يَأِي مَاقِبِلِ
مَفْتُوحٌ وَنُونٌ مَكْسُورٌ وَرَ آخِرُ مَفْرُودٍ بِوَيْدٍ وَوَاوٌ مَفْرُودٌ
خَوَاهُ مَذْكُورٌ بِأَنَّهُ خَوَاهُ مُؤَنَّثٌ عِلْمٌ بِأَنَّهُ بِغَيْرِ أَوَا
له قوله كَلَاوٌ بِمَجْنِيسٍ كَلَاوٌ بِرُذْرٍ أَصْلُ كَلَاوٌ بِأَنَّهُ
كَفَايَتٌ نَمُودٌ ۱۲ در آیه له قوله مَضَافًا إِلَى آهٍ اخْتِصَّاصٌ
أَضَافَتْ بِجَانِبِ مُضْمَرٍ بِجِهَتِ أَيْنِكَ بَرَاءَةٌ كَلَاوٌ وَجِهَتِ
سِتٌّ مَفْرُودٌ زَرْوَةٌ صَوْرَتٌ وَتَشْبِيهُ أَرْوَةٌ
مَعْنَى لَيْسَ رِعَايَتٌ بِرُذْرٍ جَانِبٌ ضَرْوَرِيٌّ شَدِيدٌ لِهَذَا هِر
كَاهُ مَضَافٌ بِجَانِبِ مَظْهَرٍ بِوَيْدٍ رِعَايَتٌ جَانِبٌ أَفْرَادٌ
نَمُودَةٌ آيِدٌ وَاعْرَابٌ بِحَرَكَةٍ دَاوَةٌ شُودٌ وَچُونِ بِجَانِبِ
مُضْمَرٍ مَضَافٌ گَرُودٌ وَمَعْرَبٌ بِاعْرَابِ بِحَرْفِ بِأَنَّهُ
كه قوله وَأَشْتَانِ مَعْطُوفٌ سِتٌّ بِرُذْرٍ كَلَاوٌ مَفْرُوعٌ
كه خبر مبتدأ اى مخدوف است يعنى هو تقدیر عبارت و تختص
بالمثنى و ملحقاته و هو كلاً النواحيات است از لفظ اشنان و
اشنان مرفوع ۱۲ له قوله أَشْتَانِ ذَكَرْتُ أَشْتَانِ بَرَاءَةٌ نَكْتَةُ أَيْسَتْ
وَاَلِ أَيْنِ كه هرگاه حکم تذکیر و تانیث در باب عدد
بمخلاف سائر اسماء است محذوف بلفظ مذکر و مؤنث
هر دو تصریح گردنابر اطلاق برین معنی كه درین
جا تذکیر و تانیث موافق سائر اسماء است چنانكه
در واحد و احدى ۱۲ الهامیه ۹ له قوله بجمع النذر
آه از جمع مذکر سالم جمع اصطلاحی مراد است وَاَلِ جمعی
ست كه وَاوِ مَاقِبِلِ مَضْمُومٌ وِیَايِ مَاقِبِلِ مَكْسُورٌ وَنُونٌ
مَفْتُوحٌ در آخرش باشد یا از جمع مذکر سالم عینیه اى
صورت جمع مذکر سالم مراد باشد پس ایراد باین طریق
كه این اعراب در غیر جمع مذکر سالم نیز یافته میشود
مثل سنون و ارضون و قلوب و اوردنخواهد شد ۱۲
له قوله أُولَئِكَ خبر مبتدأ اى مخدوف تقدیر عبارت
یختص بجمع المذكور السالم و ملحقاته و هو اُولَئِكَ نواحيات
ست از اُولَئِكَ عِشْرُونَ مَفْرُوعٌ لِهَذَا مَجْرُورٌ نَشَدُ

سوال در عرب كلمه نيست كه در اى و او پس ضممه باشد و اُولَئِكَ عِشْرُونَ جواب و او چوں محل تغير است اى مع و نصب و جَزْ لِهَذَا ابدان اعتبار نيست يا و او
گاه قائم مقام ضممه گويده گواضمه است و او نيست ۱۲ ع و چیزى كه با و لاحق باشد مثل القمرين و قمر ۱۲ انهل ع و چیزى است در و بناى
واحد بجهت جمعيت سالم باشد ۱۲ له اى ثلثون و اربعون و خمسون و ستون و سبعون و ثمانون و تسعون - ۱۲ -

له قوله نون التثنية آه وجه اختصاص در میان تشبیه و فتح بنون جمع اینکه نون مبنی ست زیرا که حرف ست و اصل در بنا سکون باشد و ساکن را بجهت التقای ساکنین چون متحرک سازند حرکت کسر دهند چرا که حرکت ساکن حرکت بنائی میباشد پس برائے او حرکتی که مابعد حرکات معربات ست اختیار کرده شد و آل کسر ایست که بر هر دو قسم معرب که اسم غیر منصرف و فعل مضارع باشند نمی آید و چون تشبیه قبل جمع بود با و اصل یعنی کسر داده شده برائے فرق میان تشبیه و جمع نون جمع را فتح دادند

(۱۶)

واعلم أنَّ نون التثنية مكسوة ابداء نون جمع

في الاحوال الثلث ۱۲

السلامة مفتوحة ابداء او كلاهما تسقطان عند الاضافة

في الاحوال الثلث ۱۲

تقول جاءني غلامان مريد مسلم مصر السابغ ان يكون

نظير سقوط نون تشبیه وقت اضافة ۱۲

الرفع بتقدير الضمة والنصب بتقدير الفتح الجر بتقدير

الكسرة ويختص بالمقصود وهو ما في آخره الف مقصورة

ای اسم معرب ۱۲

كعصا وبالمضاف الى ياء التثنية غير جمع المذكر السالم

هذا حال از مضاف الى ياء التثنية ۱۲ صفت جمع ۱۲

كغلامي تقول جاءني عصا وغلامي رأيت عصا وغلامي

وهرت بعصا وغلامي الثامن ان يكون الرفع بتقدير

الضمة والجر بتقدير الكسرة والنصب بالفتحة لفظا و

يختص بالمنقوص هو ما في آخره ياء ما قبلها مكسورة

كالقاضي تقول جاءني القاضي رأيت القاضي مررت

نه ضمه که ثقیل ست ۱۲ ضمه له قوله و نون جمع السلامة آه احتراز ست از نون جمع تکسیر زیرا که او کسره و مضموم نیز می باشد مثل نون شیا طین ۱۲ و رایه له قوله و كلاهما تسقطان یعنی نون تشبیه و جمع در حالت اضافة ساقط می شود چنانکه تنوین در حالت اضافة ساقط می گردد زیرا که نون عوض تنوین است ۱۲ له قوله مصر هرگاه نام بلده خاص باشد غیر منصرف بود بجهت علمیت و تانیث و اگر معین نشود هر بلده که باشد منصرف بود ۱۲ له قوله بتقدير الضمة آه بدانکه اعراب تقدیری بحکمت گاهے در حالت سه گانه چنانکه در عصا و غلامی و گاهے در دو حال چنانکه در قاضی و دای و اما تقدیرے بحرف نیز گاهے در احوال ثلثه مثل جاءني ابو القوم و رایت ابا القوم و مررت بابي القوم و مصنف این قسم را بسبب قلت ذکر نه کرد و سوال بنا برین لازم آمد که اعراب اسم ده صنف باشند نه ۹ جواب این قسم هم زیر قول او که عصا و غلامی باشد مندرج ست زیرا که قول او قد يكون الرفع بتقدير الضمة آه اعم ست ازین که بالحرکات باشد یا بالحروف پس در صورت اندراج نه شدند ده ۱۲ شرح له قوله اسم مقصوره آه الف در لفظ ثابت ماند مثل العصا و جلی یا نه مثل عصا و وجه تقدیری بودن اینکه ترکیب الف مع بقای او ممکن نیست چنانکه وارد کردن حرکات بر ما قبل او جائیکه مقدر باشد ممکن نه بود و معنی قصر منع است و چون برین الف مطلقا حرکت ممنوع ست لهذا این الف را مقصوره نامند ۱۲ که قوله کغلامي سوال اعراب بنا از صفات حرف اخیر ست و در مثل غلامی حرف اخیر بسبب امتزاج یائی متکلم در میان آمد پس نه معرب خواهد بود نه مبنی جواب توسط حرف اخیر بلقت امتزاج مذکور انتقائی اعراب بنا در لفظ واجب نمی کند چرا که جائز ست که اعراب در لفظ تقدیری باشد پس قول نبودن اعراب بنا غلط باشد ۱۲ له قوله الرفع بتقدير الضمة آه زیرا که خروج از کسر بسوئے ضمیر بر یاد در حالت رفع ثقیل ست چنانکه اجتماع سه کسر بر یاد در حالت جر ثقیل میباشد ۱۲ شرح لباب له قوله و مررت بالقاضي یعنی تقدیر ضمه و کسره فقط در حالت ضمه و جر وقتی ست که معرف بلا م بود و اگر مجرد از لام باشد تقدیر مذکور و حذف لام نیز باشد نحو جاءني قاض و مررت بقاض و رایت قاضیا ۱۲ له نظیر سقوط نون جمع وقت اضافة ۱۲ -

له قوله الرفع بتقدير الضمة آه زیرا که خروج از کسر بسوئے ضمیر بر یاد در حالت رفع ثقیل ست چنانکه اجتماع سه کسر بر یاد در حالت جر ثقیل میباشد ۱۲ شرح لباب له قوله و مررت بالقاضي یعنی تقدیر ضمه و کسره فقط در حالت ضمه و جر وقتی ست که معرف بلا م بود و اگر مجرد از لام باشد تقدیر مذکور و حذف لام نیز باشد نحو جاءني قاض و مررت بقاض و رایت قاضیا ۱۲ له نظیر سقوط نون جمع وقت اضافة ۱۲ -

له قوله مسلمی در مثل ظهوری ممکن است مگر ثقل و در مثل عصا چون الف متحمل کدی حرکت نیست هر سه اعراب متغذر لهذا در اول تقدیر بحیث ثقل است و در ثانی بحیث تغذر یعنی امتناع فائده بدانکه مصنف از ذکر بعضی اسماء که در اعراب تقدیری میباشد اجمال کرد و بحیث ثقل آنها مثل اسمیکه در اعراب حرکت ابداعیه بود چون الحمد لله بکسر وال اسم متحرک بر طریق حکایت چون زید در جواب

بالتأسی التاسع ان يكون الرفع بتقدير الواو والنصب
والجر بالياء لفظاً ويختص بجمع المذكر السالم مضافاً
الى ياء المتكلم تقول جاءني مسلمة تقديراً مساموياً جمعت الواو
والياء والاولى منهما ساكنة فقلبت الواو ياءً وأدغمت الياء
في الياء وأبدلت الضمة بالكسرة لمناسبة الياء فصارت مُسَلِّمِي
ورأيت مُسَلِّمِي ومَرَّ بِمُسَلِّمِي فصل الاسم المعرب على
نوعين منصرف وهو ليس في سببان او واحد يقوم مقامهما
من الاسباب التسعة كزيد ويسمى الاسم المتمكن وحكمه ان
يَدْخُلَ الحركات الثلاث مع التثنية تقول جاءني زيد ورأيت
زيداً ومَرَّ بِزَيْدٍ غير منصرف وهو ما فيه سببان او واحد
منها يقوم مقامهما والاسباب التسعة هي العدل

المالعة من الصرف ۱۲

احوال ثلثة تقدیری بود و آن در اسمائے ستمه و قتیکه مضاف
باشند بجانب معرف باللام نحو جاءني ابو القوم ورأيت
ابا القوم ومررت بابي القوم و همچنین اسمی که اعراب
در حالت رفع و نصب تقدیری بود مثل فی وقت رفع
اصل او قوی و وقت نصب فانی و او و الف بیابدل شد
و یادریا او غام گردد حکم بتقدیر و او و الف واجب شد
چنان که حکم بتقدیر و او و یای مسلموی در حالت رفع و نصب
واجب است ولیکن یادریا در حالت جر لفظی است ۱۲ -
له قوله وهو ما فيه آه درین تعریف اسمیکه بر کسر و تنوین
بنا بر ضرورت یا تناسب در آید داخل است و همچنین مجموع
الف و تا و مجموع بود و نون در حالت علمیت برائے
مؤنث مثل سلمان و مسلمون نیز داخل است ۱۲ له قوله
سببان آه مراد از سبب چیز نیست که چون در کلام حاصل
شود بر تکلم واجب است که آنچه از احکام مناسب او
باشد اختیار کند ۱۲ شرح لباب ۵۵ له قوله واحد منها
يقوم مقامهما مراد از بودن دو سبب یا یک قائم مقام
دو عام ازینکه حقیقت باشد یا حکماً پس ایراد نخواهد شد
باسمیکه بحیث هموزن بودن غیر منصرف است مثل سر اول
که جمعیت در و حکماً یافته شده قائم مقام دو سبب
است ۱۲ له قوله والاسباب التسعة آه نزد بعضی دو
سبب است یکی حکایت دوم ترکیب اما حکایت در
وزن فعل مع وصف مثل علم و اجهل یا وزن فعل با علمیت
مثل یزید و شکر امتناع صرف درینها بطریق حکایت
فعلیه است یعنی چنانکه کسره قبل از ثقل فعلیت بجانب
اسمیت نمی آید همچنین بعد ثقل هم اما ترکیب در باقی
مثل ترکیب تانیث بتائے ظاهره یا مقدره باالف
و آن یا ترکیب تانیث با علمیت است یا ترکیب حرف
تانیث با اسم و ترکیب عدل زیرا که عدل بمنزله دو علم است
از روئے تقدیر چرا که واضح هرگاه بعبار قصد تسهیم نموده
بحیث خوف التباس با صفت بجانب عمر عدول نموده
و در مثل ثلاث و مثلث بحیث اینکه او بمنزله ثلثة ثلثة
است و ترکیب جمع بحیث اینکه جمع بمنزله دو جمع است و ترکیب دو اسم و در مثل لعنک و ترکیب الف و نون یا با علمیت یا با وصفیت و ترکیب عجبی آنکه یا مکرر عجب است
در عجبی و عربی و یا ترکیب با علمیت و نزد بعضی ده سبب و زائد مشابهت باالف تانیث است مثل ارطه و قتیکه علم باشد و نزد بعضی یازده سبب است زائد در مثل
احمر مراعات اصل است هرگاه بعد علمیت نکره کننده بعضی گفته اند که سیزده سبب است و زائد لزوم تانیث و لزوم جمعیت لیکن اینکه سبب است در تعداد و قریب
بصواب است و وجهش بسبب ضیق مقام فرد گذشته شد ۱۲ آه زیرا که هرگاه حرف اعراب بسبب التقاضی ساکنین از لفظ ساقط گشت اعراب لفظی باقی نماند بلکه اعراب تقدیری گردید ۱۲

۱۷ قولہ الکسرة۔ الجزئہ گفت چہ جزو جمہور بر غیر منصرف می آید زیرا کہ او نزدشان معرب است و جبر بر چند قسم است جبر غیر منصرف فتح ۱۲ منہل ۲۷ قولہ تحقیقا و تقدیرا عدل تحقیقی آنست کہ دلیل دیگر سوائے غیر منصرف بودن بران دلالت کند کہ این اسم معدول است از فلاں اسم و عدل

والوصف التانیث والمعرفة والعجته والجمع والتركيب و
 الالف والنون الزائدتان ووزن الفعل حکمہ ان لا
 ۱۲ ای حکم غیر المنصرف ۱۲
 یدخلہ الکسرة والتثوین ویکون فی موضع الجر
 مفتوحا ابد اتقول جاءنی احمد و رأیت احمد مرثا احمد
 اما العدل فهو تغیر اللفظ من صیغته الاصلیة الى
 صیغته اخرى تحقیقا و تقدیرا ولا یجتمع مع وزن
 الفعل صلا و یجتمع مع العلییة کعمر و فرم مع الوصف
 کثلاث و مثلث و آخر و جمع اما الوصف فلا یجتمع مع
 العلمیة اصلا و شرطه ان یکون وصفا فی اصل
 ۱۲ عاریضا الوصف و قریبا کان لکن تضاد ہما ۱۲
 الوضع فاسود و ارقم غیر منصرف وان صار اسمین
 ۱۲ سیاہ ۱۲
 للجبۃ لاصالۃ ہما فی الوصفیۃ اربع فی مرث بنسوة اربع
 ۱۲ مار ۱۲

تقدیری آنکہ درائے غیر منصرف بودن و استعمال
 و لیجے نباشد کہ این اسم از فلاں اسم معدول
 ست ۱۲ قولہ ولا یجتمع مع وزن الفعل
 آہ زیرا کہ اوزان عدل در شش محصور است
 چنانکہ شاعرے بنظم آوردہ قطع اوزان
 عدل را بتامی تو کشش شمر + مفعل
 فعل مثلہا مثلث عمر + فعل ست ہجو
 امس فعال ست چون ثلاث + دیگر فعال دان
 تو قطام و فعل سحر - و ازیں اوزان کد امی وزن
 فعل نیست ۱۲ کہ قولہ کثلاث و مثلث
 تکرار معانی این ہر دو اسم دلالت می کند بر اصل
 این ہر دو وجہ تکرار معنی بدون تکرار لفظ نمی باشد
 پس معلوم شد کہ لفظ این ہر دو کہ ثلاثہ ثلاثہ باشد
 ہم مکرر است ۱۲ قولہ و آخر - آخر جمع آخری
 مؤنث آخر و آخر اسم تفضیل ست و قیاس
 اسم تفضیل این کہ یا مستعمل بلام باشد یا باضاف
 یا بمن و چون مستعمل یکے نہ گردید معلوم شد
 کہ یکے ازینہا معدول ست لیکن از اینجا کہ لوازم
 اضافت منافی عدم انفراد ست از مستعمل
 باضافت معدول نہ گفتہ اند پس معدول باشد
 از آخر من یا از الآخر و التفضیل فی الکذب
 المبسوطة ۱۲ - لہ قولہ جمع جمع جماع مؤنث اجمع
 قیاس فعلا مؤنث افعلا اگر صفت باشد این کہ
 جمعش بر فعل آید مثل حمراء حمراء و اگر اسم بود جمعش
 بر فعلا یافعلات آید مثل صحرا و صحرا
 یا صحراوات پس اصل جمع یا جمع بسکون وسط یا جماعی
 یا جمعوات ست پس ہر گاہ اخراج او از کد امی
 اینہا معتبر گردد و عدل ثابت شود ۱۲ ش ع
 ای تغیر غیر قیاسی مع بقائے مادہ اصلیه ۱۲ ع
 مثال عدل تقدیری کہ سجز منع صرف و لیجے
 دیگر ندار ۱۲ مثال عدل تحقیقی کہ سوائے منع صرف و لیجے
 باشد ۱۲ صہ مبتد امر فوع بضمہ تقدیری و جبر اعراب حکما فی است ۱۲ -

دلیل دیگر دارد ۱۲ لہ ای دلالت اسم بذات مبہم کہ ماخوذ بہ بعض صفات
 باشد ۱۲ صہ مبتد امر فوع بضمہ تقدیری و جبر اعراب حکما فی است ۱۲ -

له قوله لعدم الاصاله زیرا که واضع اربع را برائے وضع کرده نه برائے وصفیت که آن باعتبار استعمال درین مثال عارض شد سوال میتوان که انصراف اربع مثل انصراف یعمل بسبب قبول تا باشد جواب مراد از تائیدی لاحق موافق قیاس است چنانکه در لعل در اربع قیاسی نیست زیرا که برائے مؤنث بدون تأیید برائے مذکر بتایس قیاس یکے بر دیگرے نشاید ۱۲ غایه

منصرف مع انه صفة و وزن الفعل لعدم الاصاله في
 الوصفية اما التانيث بالتاء فشرطه ان يكون علما
 كطلحة وكذلك المعنوي ثم المعنوي ان كان ثلاثيا
 ساكن الاوسط غير اعجمي يجوز صرفه وتركه لاجل
 الخفة و وجو السببين كهند و الا يجب منع كزيب و
 سقر و فاء و جور و التانيث بالالف المقصورة كجبل و
 الممدودة كحراء تمتنع صرفها البتة لان الف قائم
 مقام السببين التانيث و لزوم اما المعرفة فلا
 يعتبر في منع الصرف منها الا العلمية و تجتمع مع غير
 الوصف اما العجمة فشرطها ان تكون علما في
 العجمة و زائدة على ثلثة احرف كابراهيم

شود پس مثل آنحت و بنت مؤنث بتانیست بلکه تایل از لام ست ۱۲ رضی ۱۲ قوله فشرطه ان يكون علما و تانیث بتائے لفظة و تائی مقدره یعنی در تانیث معنوی علمیت شرط ست تا تانیث لازم گردد و بر سببیت منع صرف قوی شود چه ما و امیکه علمیت نخواهد بود و تانیث در معرض زوال خواهد ماند مثل قائم و قائمه و جریح برائے مرد وزن هرگاه تانیث سبب ضعیف است لهذا بغیر علمیت معتبر نخواهد بود ۱۲ کذا فی المنهل ۱۲ قوله كذلك المعنوي ورا شرط علميته و مؤنث معنوي هم مثل تانیث بالتاء است مگر علمیت در تانیث بالتاء شرط و وجوب منع صرف ست و در تانیث معنوی شرط جواز آل لهذا در معنوی برائے وجوب شرط دیگر افزوده و گفته ثم المعنوي الى آخره ۱۲- ۱۲ قوله كهند یعنی هند در لغت فصیحه منصرف ست و فارسی گفته که منع صرف مرجوح ست و صرف افصح و ابن جنی تبغیت او نموده و ابن هشام انحصار وی گفته که این غلط ست و نمیدانم که کسے قبل ابی علی گفته باشد و جمهور و سیبویه بر آنند که اجود منع صرف ست و زجاج منع صرف مطلقا واجب کرده و فراء علمیت بلد برائے منع صرف شرط نموده زیرا که او کثیر نیست بخلاف مثل هند ۱۲ کذا فی المنهل ۱۲ قوله والا آه یعنی اگر ثلاثی ساکن الاوسط غیر عجمی نباشد و آن یا ثلاثی نباشد مثل زینب یا ثلاثی بود نه ساکن الاوسط مثل سقر و فتحین بمعنی ووزخ یا اینکه ثلاثی ساکن الاوسط باشد نه غیر عجمی بلکه عجمی بود مثل ماه و جور درین هر سه صورت منع صرف واجب گردد ۱۲ ۱۲ قوله البتة برائے دفع توهم ست گویا کسی در منع صرف تانیث بالف سبب انتفا می هر دو سبب و زجاج هر دو می نماید ۱۲- ۱۲ الا العلمية از معارف علمیت سبب ست زیرا که تعریف مضمرات و مبهمات در مبنیات یافته میشود و منع صرف از احکام معربات ست و تعریف

بلام و اضافت غیر منصرف را یا منصرف می گرداند یا در حکم منصرف داخل می سازد ۱۲ شرح ۱۲ قوله غیر الوصف هذا القول فضل غیر محتاج الیه لانه علم من قوله السابق اما الوصف الخ ۱۲ قوله العجمة و آن بدون کلمه از غیر کلام عرب ۱۲ منهل ۱۲ قوله علمانی العجمة آه ای قبل استعمال عرب علم باشد و این شرط لازم نیست بلکه واجب آنکه در کلام اول استعمال نشود مگر مع علمیت خواه پیش از استعمال عرب علم باشد یا نه مثل ابراهیم و قالون که بزبان رومی جیدر گویند و نافع را بسبب جودت قرأت نام نهادند ۱۲ رضی عه سبب که شرط هم فعل مضارع است واجب کننده جزم فعل مضارع تقدیر عبارت و آن لم یکن لذلک سبب الخ عه حرف رابع قائم مقام تائی تانیث ست ۱۲ منهل.

له قوله او ثلثا متحرک الاوسط نزد سیبویه و اکثر نحوات در عجمه تحرک اوسط را تاثیر نیست پس مثل ملک بفتح لام مقدم بر سیم که اسم پدر نوح علیه السلام است مثل نوح و لوط نزد شان منصرف باشد و جوابا و ایشان دو شرط معین را اعتبار کنند یکے آنکه عجمه در کلام عرب اولاً مستعمل نه شود و مگر مع علمیت دوم زیادت بر سه حرف و این اولی است زیرا که چون تحرک اوسط در مؤنث مثل سقر قائم مقام چیز است که قائم مقام علامت تانیث است لهذا

(۲۰)

او ثلثا متحرک الاوسط کثیر فلما منصرف لعد العلمیه
 ونوح منصرف لسکون الاوسط اما الجمع بشرطه ان
 یکون علی صیغۃ منتهی الجموع وهوان یکون بعد الف الجمع
 حرفان کسا جدا و حرف مشدد مثل و اب او ثلثه ا ح ر ف
 اوسطها ساکن غیر قابل للهاء کصا بیه فصیا قلث و
 فرازته منصرف لقبولهما الهاء وهو ايضا قائم مقام
 السببین الجمعیه ولزومها و امتناع ان یجمع مرۃ اخرى
 جمع التکسیر فکانه جمع مرتین اما التکریب بشرطه ان
 یکون علما بلا اضافۃ لا اسناد کبعلک فعد الله منصرف
 ومعد یکرب غیر منصرف وشاب قرناها مبنی اما الالف
 والنون لزايدتان ان کانتا فی اسم بشرطه ان یکون علما

تاثیر نموده برائے عجمه علامت نیست تا بجائے او چیزے قائم شود بلکه عجمه بمجر د بودن او ثلثا خواه وسط او ساکن باشد خواه متحرک مشابهت بکلام عرب دارد گویا از کلام عجم خارج گردید زیرا که اکثر کلام شان طویل بود و رعایت اوزان خفیفه نمی کنند بخلاف کلام عرب ۱۲ رضی الله عنه قوله ونوح آه قطعاً مگر نهی خواهی که دانی نام هر پیغمبرے تا کدام است لے برادر نزد خوے منصرف صالح و هود و محمد با شعیب و نوح و لوط منصرف د آں و دیگر باقی همه لایصرف ۱۳ قوله منتهی الجموع آه و آں صیغه الیست که بار دیگر جمع تکسیر نشود و به همین جهت منتهی الجموع نام اوست زیرا که در بعض صور مثل انا عیم و غیره در بار جمع تغییر نموده شد پس یکسیرش که تغییر دهنده صیغه است منتهی شد ۱۴ شرح طاجامی ۵۵ قوله ان یکون یعنی ان یکون اولها مفتوحا و ثالثا الف ا و بعد الف الجمع آه ۱۵ قوله اما التکریب آه لے ترکیب امتزاجی و آں این که دو کلمه یا اکثر را یک کلمه کنند بغیر آں که حرف جزو باشد ۱۶ اش ۵ قوله بعلک نام شرے و همسا کلمات جعلتا و احده فبعل اسم صنم و یک اسم رجل اختراع بناء تلك البلدة و سماها باسمه باسم صنم و النسبة اليه بعلی و ان شئت قلت یکی ۱۲ منتهی الارب ۵ قوله و معد کرب نام مردے و هما اسمان جعلتا اسما واحد ا و فیہ ثلاث لغات فتح الباء غیر منصرف و رفعها ایضا غیر منون و کسه با منصرفا منون ۱۲ صراح ۵ قوله وشاب قرناها یعنی سفید شد هر دو کیسوتے آں زن نام زنی که هر دو کیسوتے او چنین بود عه مراد تانیث است که در وقت وقف یا میگوید ۱۲ عه که در حالت غیر وقف بتائے تانیث منقلب شود ۱۲ الله جمع فرزندان بالکسر که بمعنی فرزین شطرنج است ۱۲ الله افراد ضمیر بسبب الف و نون سبب واحد ۱۲

زن نام زنی که هر دو کیسوتے او چنین بود عه مراد تانیث است که در وقت وقف یا میگوید ۱۲ عه که در حالت غیر وقف بتائے تانیث منقلب شود ۱۲ الله جمع فرزندان بالکسر که بمعنی فرزین شطرنج است ۱۲ الله افراد ضمیر بسبب الف و نون سبب واحد ۱۲

۱- قولہ کمران و عثمان مصنف دو مثال آورد تا معلوم شود کہ اوزان مختلف است ۱۲ ۲- قولہ فسعدان بفتح اول و سکون ثانی گویہ است و آن نیکوتر علفا شتر است ترجمہ قاموس ہندی اونٹ کٹارہ ۱۲ ۳- قولہ لایکون مؤنثہ آہ . امام جمال الدین ابن مالک اوزانیکہ بروزن فعلان و مؤنث شال فعلائے آمدہ و در قول خود جمع نمود انظر اجز فعلی فعلا نا + اذا استثنیت جبلا نا + و و خانا و سخننا نا + و سیفانا و ضحیانا نا + و صرطانا و علانا نا + و قشوانا و مصانا نا + و موتانا و ندانا نا + و اتبعین نصرانا نا + قولہ اجز آہ

(۲۱)

کمران و عثمان فسعدان اسم نبت منصرف لعدم

فتر فارہندی اونٹ کٹارہ ۱۲ فی البادیہ ۱۲

العلمیۃ وان کانتا فی صفۃ فشرطہ ان لایکون مؤنثہ

علی فعلائے کسکران فندمان منصرف لوجندمانہ اقا

غیر منصرف للعلمیۃ والتانیث ۱۲ متعلق منصرف ۱۲

وزن الفعل فشرطہ ان یمتص بالفعل لایوجد فی

الاسم الا منقولا عن الفعل کثیر و ضرب وان لم یمتص

فیجب ان یکون فی اولہ احد حروف المضارعة ولایدخلہ

الراء کا حمد و شکر تغلب و نرجس فیعمل منصرف لقبولہا

الراء کقولہم ناقتہ یعلتہ واعلم ان کل ما شرط فیہ

العلمیۃ و هو المؤنث بالتاء والمفعولی العجۃ والتركيب

والاسم الذی فیہ الالف النون الزائدتان اولم یشرط

عہ مرفوع بنا بر بدلیت و یا خبریت از سعدان و منصرف خبر دوم منصوب بنا بر جالیث ۲۲

عہ و باید کہ ہر دو مجز از ضمیر باشند ورنہ ہر دو جملہ خواہند بود ۱۲

یعنی آمدن فعلی را بے فعلان اجازت دہ ہر گاہ بر سر کنی این امثلہ را زیر را کہ مؤنث است این ہمہ اوزان فعلائے آمدہ و دو لفظ دیگر بدین الفاظ زیادہ شد و شیخ بدر الدین قاسم بنظم آوردہ و گفتہ شعور و فہم خصمانا نا + علی لغۃ و الیانا نا + کذا فی المنہل جبلاں مرد و خشکیں مؤنث او جبلائے و بمعنی مرد و متلی از شراب آب غیر منصرف باشد و مؤنث او جبلی و خان بدال و خانی مجملہ تاریک مؤنث و خانہ سخنان بسین ہملہ و خانی مجملہ یعنی گرم مؤنث از سخنانہ سیفان بسین ہملہ و فامرد از قد باریک میان لانہ شکم سیفانہ مؤنث ضحیان نقبا مجملہ و خانی ہملہ و ثنات تحمیر و یکہ وقت چاشت خورد و ضعیبانہ مؤنث صوحان بصا و و خانی مہلتین شتر خشک پشت صوحانہ مؤنث علان نادان علانہ مؤنث و در منہل بمعنی مرد و کثیر النسیان نوشتہ قشوان بقاف و شین بمعنی باریک ساق قشوانہ مؤنث مصان بصا و ہملہ مشدودہ مردیکہ شیر گوسفندانہ ناکسی بکمد مصانہ مؤنث و در منہل بمعنی لیتم لگاشہ موتان مرد گند خاطر موتانہ مؤنث ندمان حریف شراب و ہم نشین بزرگان ندمانہ مؤنث ہر گاہ بمعنی پشیمان باشد بالاتفاق غیر منصرف بود کہ مؤنث او بریں تقدیر ندمی باشد نہ ندمانہ - نصران مرد ترسا واحد نصاری نصرانہ مؤنث خصمان مرد ہموار شکم و باریک و لطیف اندام خصمانہ مؤنث البیان بزرگ سرن البیانہ مؤنث ۲- قولہ ضرب ای مبنی للمفعول خواہ از مجز و خواہ از تفعیل ہر گاہ نام کسی نہادہ شود زیر را کہ ضرب مبنی للفاعل اگر چہ علم ہم باشد نزد اکثر نجات منصرف ست مگر نزد عیسی بن عمر و ثقفی ۱۲ ۳- قولہ لیشکر لیشکر بن علی بن بکر بن وائل کینصر و لیشکر بن مبشر بن صعرب ہر دو پدر قبیلہ اند - تغلب بن وائل بن قاسط کتضر ب پدر قبیلہ است نامش غلبا ۱۲ نرجس بکسر نون و فتح آن و بکسر جیم نرجس معرب است والنون زائدہ

لأنہ لیس فی الکلام فعلان و فی الکلام تفعیل ۱۲ منتہی الارب ۴- قولہ نرجس نزد جمہور در صرف نرجس بکسر نون بسبب نبودن وزن فعل واجب ست و زیادت یکی از حروف مضارع کہ شرط ست غیر مشروط تاثیرے سخا ہد کرد و نزد زبان بنظر اصل وضع یعنی بجهت بودن او بر وزن نضر غیر منصرف است ۱۲ عبد الرسول ۵- قولہ یعمل بالفتح شتر برگزیدہ استوار مطبوع پیرکار - یعملۃ مؤنث یعملات جمع یقال ناقتہ یعملۃ ۱۲ منتہی الارب -

۱۵ قوله اذا انكر يعني هرگاه نكره شده شود باین طریق كه علم تاویل کرده شود بیکه از جماعت كه نام نهاده شده است آن جماعت بپهان علم مثل هذا زید و رایت زید آخر یعنی دیدم
مسمی بزید یا این كه عبارت از وصفیكه موصوف بآن مشهور باشد مثل قولهم لكل فرعون موشی ای لكل مبطل محق كذا فی منبع الفوائد فاشد ۱۵ باید دانست كه مراد از
تنكير تنكير ابهامی است زیرا كه معرفه از تاویل نكره حقیقه نمی شود چه نكره حقیقی اسمی است كه برائے غیر معین موضوع باشند آنكه از غیر معین مجازاً مراد باشد ۱۲

فيه ذلك اجتماع مع سبب احد فقط وهو العلم المعدول
ای علمیت زیرا كه استعمال مصدر ذوالقائه بتذكیر تانیث هر دو آمده ۱۲

وزن الفعل اذا انكر صرف اقا في القسم الاول فلبقاء

ای شرط فیہ العلمیة ۱۲

الاسم بلا سبب اقا في الثاني فلبقاء على سبب واحد

ای مؤثر لانعدام المشروط عند انعدام الشرط فلم يبق سبب ۱۲ درایه

تقول جاءني طلحة وطلحة اخر و قام عمر و عمر اخر وضرب

بلا تنوین ۱۲ بقنوین عند صرفه ای واحد مسمی بطحوة ۱۲ بلا تنوین بقنوین .... ای واحد مسمی بعمر ۱۲

احمد واحد اخر و كل ما لا يبصر اذا اُضيف او دخله

الی اسم آخر ۱۲

اللام فرد خلة الكسرة نحو مرت باحمد كم و يا احمد

فی حالة الجر ۱۲

المقصد الاول في المرفوعات الاسماء المرفوعات

ثمانية اقسام الفاعل و مفعول ما لم یسم فاعله و المبتدأ

والخبر خبران و اخواتها و اسم كان و اخواتها و اسم

ما ولا المشبهتين بليس خبر لا التي لنفي الجنس فصل

اول ۱۲

الفاعل كل اسم قبله فعل او صفة اسمها

درایه ۱۵ قوله دخله اللام خواه معرف باشد مثل
مرت بالمساجد یا زائد مثل لا میکمل بلفظ زید در قول
شاعر آمده ع رایت الولید بن الیزید مباهراً
نزد بعضی كذا فی المنهل ۱۲ ۱۵ قوله فدخله الكسرة زیرا كه
اضافت و دخول لام از معطیات خواص اسم اند پس
اسم را از مشابهت فعل ضعیف خواهد بود ۱۲ درایه -
۱۵ قوله المقصد الاول هرگاه مصنف از بیان مقدمه
فراغ یافت خواست كه در مقام صدر گانه شروع نماید
و وجه شروع از مرفوعات اینكه مرفوع در كلام مدمه و ترکیب
اسنادی مثل فاعل و مبتدا و غیره مقصود بالذات
می باشد بخلاف منصوب كه پیوسته فضل بود ۱۲
درایه مع زیاده ۱۵ قوله الفاعل چونكه در سائر جملهها
اصل جمله فعلیه است چرا كه اخبار بالفعل كه موضوع
برائے اخبار است و پس اصل است و فاعل جزو
موقوف علیه است و مبتدا مساوات در وجه
با فاعل ندارد كه عامل مبتدا معنوی است و عامل
فاعل لفظی و عامل لفظی از عامل معنوی اقوامی باشد
پس معمول عامل لفظی نیز به آن معمول عامل
معنوی اقوامی خواهد بود لهذا فاعل بر تمامی مرفوعات
مقدم آمده ۱۲ ۱۵ قوله كل اسم آه یعنی خواه
اسم سرتیج بود چنانچه در قام زید یا مؤول بسبب
بودن حرف مصدری مثل عمر السمر فاذها للیال
۱۵ فها بهیا یا بغير حرف مصدری مثل ان الذین
كفروا سوا آء علیهم عا انذرهم آثم آثم تنذرهم
هرگاه سواء خبران بود و جمله فاعل سواء ای مستوی علیهم
الانذار و عدمه و ریس جا فاعل بغير حرف مصدری
تاویل اسم است ۱۲ ۱۵ قوله او صفة مثل اسم
فاعل و اسم مفعول و منفعت مشبه و اسم تفضیل و
مصنف بجائے صفت معناه نه گفت تا ظرف مجاز و
مجور داخل گشتی زیرا كه نزد بعضی و عندی مال و
فیه الدار زید رفع بفعل مقدری باشد و نزد بعضی

باسم فاعل ۱۲ ۱۵ قوله اسند الیه در تعریف فاعل توالیع یعنی لغت و تاکید و عطف بحرف و بدل و عطف بیان داخل نخواهد شد چه از اسند الیه فرد کامل مراد
ست و آن اسناد اصالة باشد نه به تبعیت دیگرے چرا كه از مطلق فرد کامل تنباوری شود و ازین جا است كه در تمامی مرفوعات و منصوبات و مجورات
بقریه سیاق غیر تابع مراد است و آن ذكر تابع پس اینها ۱۲ ۱۵ هو العدل او وزن الفعل و السبب الواحد لا يمنع الصرف ۱۲ -

٣٣

مثال شریف فعل ۱۲

مشال فعل ۱۲

ای لا علی معنی از وقوع ۱۲

فہم ملکہ احقر از شاہ فرید

قام : ۱۲

لازم باشد با متعدي ۱۲ درايه

ای ریح الفاعل رجو عا ۱۲

١٢١ للفاعل

۱۲ المضمرة

۱۲ علی صیغه الخطاب بغير معین ۱۲ ای فی تذکرہ الفعل و تانیثہ ۱۲ بدون التاء ۱۲

بَدْنُ السَّاعِ ۱۲

ای فی تذکرہ الفعل تانیثہ ۱۲

على صيغة الخطاب بغير معين ١٢

قامت ہند فی المظهر و ہند قامت فی المضم و جہ تانیث فعل در صورت بودن فاعل مؤنث حقیقی آنکہ تانیث فاعل در فعل سرایت می کند و در مضممر مطلقاً بسبب شدت امتزاج و در مظهر مؤنث حقیقی بسبب قوت تانیث و در مظهر غیر حقیقی بعلت تصویر امتزاج فاعل با فعل و قصور تانیث تانیث فعل واجب نیست ۱۲ و رایہ ۵۸ قولہ فلک النجیاء زیرا کہ بسبب فصل تانیث فاعل بسوی فعل سرایت نمی کند چنانکہ در صورت بودن فاعل مؤنث حقیقی از بہائم یا بودن فعل غیر منصرف تانیث فاعل بسوی فعل سرایت نمی کرد ۱۲ و رایہ ۵۸

له قوله وكذلك اى مثل النجار في المؤنث الحقيقي في التذكير والتانيث على تقدير الفصل النجار في المؤنث الغير الحقيقي والمؤنث غير الحقيقي لا يكون بازاؤه ذكر من الحيوان لكن النجار فيه مطلقا فصلت اولم تفصل الا ان التذكير بالفعل فيه حسن لانه جائز في الحقيقي ففي غير الحقيقي بالطريق الاول ١٢ له قوله جمع التكسير يعني منظر جمع تكسير خواه مفرد او مذكر عاقل باشد مثل رجال خواه غير عاقل مثل ايام وجمال مثل منظر فعل ومضمير آن مثل مضمير مؤنث مذکور در وجوب تانيث فعل ودر حکم جمع تکسير است اسم جمع مثل نسوة ويا جمع مؤنث مثل مؤنثات وجمع بواو ونون که واحد مؤنث باشد مثل سنون وارضون گفته می شود و مضمیت سنون یا واحد او لفظ ابن باشد قال الله تعالى اذا جاءك المؤمنات وقال نسوة وقال الاعراب وامننت به بنو اسرائيل ١٢ ورايه ١٢ له قوله كالمؤنث الغير الحقيقي اى مثل مؤنث غير حقيقي است در تذكير وتانيث آن هرگاه اسم ظاهر فاعل باشد وتانيث فعل فقط هرگاه فاعل ضمير بود ١٢ له قوله وخفت اللبس يعني هرگاه قرينه لفظيه که اعراب باشد بسبب که اى مانع مفتفی بود و همچنین قرينه معنويه که دلالت بر تعيين فاعل ومفعول دارد هم نه باشد در صورت خوف الناس که ياد يگرے خواهد بود و قرينه لفظيه مثل اعراب ظاهر ورتابع يکے ازاں هر دو ياد رتابع هر دو مثل ضرب موسى عيسى الطريف اتصال علامت فاعل بفعل مثل ضربت موسى حبلى يا اتصال ضمير ثانى باول مثل ضرب فتاه موسى وقرينه معنويه مثل اكل الكمشى موسى ١٢ له قوله اكل الكمشى آه وجه امين بودن از التباس صلاحيت نداشتن كمشى مرفاعيت را و همچنین در ضرب موسى العالم واکرم موسى سلمى وهوبيت موسى سعدى نصب عالم وتذكير فعل وتانيث آن ١٢ له قوله ويجوز حذف الفعل آه اى لا يمتنع وقت ذکر مفسر برين تقدير حذف وجوباً را شامل شد مثل وان احد من المشركين استجارك فاجبه وحذف جوازاً را نیز و امثالش در کتاب

(٢٢)

اليوم هندا وان شئت قلت ضربت اليوم هندا وكذلك
في المؤنث الغير الحقيقه نحو طلعت الشمس وان شئت قلت
طلعت الشمس هذا اذا كان الفعل مسنداً الى المظهر ان
كان مسنداً الى المضمير انث ابد انحو الشمس طلعت وجمع
التكسير كالمؤنث الغير الحقيقه تقول قام الرجال وان شئت
قلت قامت الرجال قاهت يجوز فيه الرجال قاهوا
ويجب تقديم الفاعل على المفعول اذا كانا مقصودين وخفت
اللبس نحو ضرب موسى عيسى يجوز تقديم المفعول على الفاعل
ان لم تخف اللبس نحو اكل الكمشى يحىي ضرب عمر ازيد
يجوز حذف الفعل حيث كانت قرينه نحو زيد في جواب
من قال من ضرب كذا يجوز حذف الفعل والفاعل

ست ١٢ له قوله قرينه اى والة على تعيين فعل محذوف زير که قرينه چيزے ست که بر تعيين مراد از لفظ دلالت کند يا بر تعيين محذوف ١٢ عه بضم كاف وميم مشد و ميوه بفارسی امرو و هندی ناشپاتی ١٢-

له قوله معاً ای جمیعاً احتراز است از حذف فاعل فقط که آن سوائے پنج جا که می آید جائز نیست اجماعاً ۱۲ ۱۳ قوله کنتم تقدیر لغم قام زید و اظهار هر دو نیز درست است و برائے مطابقت جواب با سوال از باب تقدیر جمله اسمیه نگردانیده شد ۱۴ ۱۵ قوله وقد یحذف الفاعل در پنج مقام فاعل مخوف میشود اول مثل ما قام الا زید - دوم مصدر مثل اطعام فی یوم فی میثقیة سوم تعجب مثل سمع بهم والبصر چهارم در فعل مبنی للمفعول مثل ضرب زید پنجم در تنازع بر مذہب کسانی ۱۶ ۱۷ قوله فصل

(۲۵)

معا کنتم فی جواب من قال اقام زید وقد یحذف الفاعل
 ویقام للمفعول مقامة اذا کان الفعل مجهولاً نحو ضرب
 زید وهو القسم الثانی من المرفوعا فصل اذا تنازع الفعلان
 فی اسم ظاهر بعد هما ای ارا ذکر واحد من الفعلین ان
 یعمل فی ذلك الاسم فهذا انما یمکن علی اربعة اقسام
 الاول ان یتنازعا فی الفاعلیة فقط نحو ضربنی و
 اکرمنی زید الثانی ان یتنازعا فی المفعولیة فقط نحو ضربت
 واکرمت زیداً الثالث ان یتنازعا فی الفاعلیة والمفعولیة
 ویقتضی الاول لفاعل والثانی للمفعول نحو ضربنی و
 اکرمت زیداً الرابع عکس نحو ضربت واکرمنی زیداً واعلم
 ان فی جمیع هذه الاقسام یجوز اعمال الفعل الاول اعمال

شاید که از تصرفات ناسخ است که مصنف در تعدید اقسام بحث تنازع را قسمی جدا گانه شمار نه نموده برین تقدیر لفظ اعلم باید که بیان فائده جدیده باین لفظ از عادات اوست و چون پیش ازین ذکر فاعل مضمراً آمده و در باب تنازع فاعل مضمراً میباشد لهذا پس آن فصل تنازع آورد ۱۲ در این ۱۳ قوله اذا تنازع الفعلان آه مصنف اگر الفعلان فصاعداً و شبههما می گفت اسم فاعل اسم مفعول و صفت مشبهه را مثل انا فاعل و ضارب زید و اکثر از دو عامل را مثل ضربت و اکرمت و اکرمت زیداً شامل می شد لیکن هر چیزیکه در عمل اصل است که آن فعل باشد و بر اول متعدیات که آن دو باشد اقتضار نمود ۱۴ کذا فی الرضی ۱۵ قوله فی اسم ظاهر فی مضمراً نگفت زیرا که در بعض مضمرات تنازع صحیح نیست چه ضمیر متنازع فیه یا متصل خواهد بود یا منفصل و ضمیر که بعامل اخیر متصل شود خواه مرفوع باشد خواه منصوب تنازع در دو محال است زیرا که تنازع نمی شود مگر در متنازع فیه که بجائے خود باشد و عمل هر یک از متنازعیین در آن ممکن بود و در اینجا عمل اول در ضمیریکه بعامل اخیر متصل است محال زیرا که متصل را واجب است که بعامل خود یا بجزئی که مثل جزو عامل باشد متصل گردد و نه بعامل دیگر و اما منفصل مرفوع مثل ما ضرب و ما اکرم الا انا جائز نیست که از باب تنازع باشد بر وجهیکه بصریة التزام کرده اند چنانکه در کتب نحو مذکور است کذا فی الرضی ۱۶ که قوله بعد هما یعنی پس هر دو زیرا که در اسم متقدم بر هر دو و متوسط میان هر دو بحیث استحقاق اول برائے عمل محل تنازع نیست چرا که اول قبل

ثانی است ۱۲ ۱۳ قوله الثالث آه و آن بر دو وجه است یکی آنکه هر یک فاعلیت و مفعولیت اسم ظاهر را اقتضا کند پس هر دو درین اقتضا موافق اند مثل ضرب و اکرم و این قسم ثالث نیست بلکه اجتماع دو قسم اول است لهذا مصنف ترک کرد - دوم آنکه یکی فاعلیت اسم ظاهر را اقتضا کند و دوم مفعولیت را چنانکه در کتاب است ۱۴ ع و یسی بمفعول مالم یسم فاعله و سیجی مفصلاً ۱۵ ع و یای نسبت با تائید مصدری را افاده میکند ای فی کونه فاعل ۱۲ -

۱- قولہ فانہم یختارون آہ چون مذہب بصریہ مختار و از روی استعمال اکثر است مصدق شروع بدان نموده و گفته فانہم آہ دو وجه اختیار در کتاب مذکور است و نیز اگر عمل وہی اول را در عطف مثل قام و قعد زید میان عامل و معمول با جہتی بغیر ضرورت فصل کنی و عطف سازی بر چیزیکہ از آن چیزے ہنوز باقی است و ہر دو خلاف اصل است و این جہ در غیر عطف جاری نیست مثل جاءنی لاکرمہ زید و کادینخرج زید و کوفیہ گویند کہ عمل برائے اول اولی است و جہ او نیز در

(۲۶)

الفعل الثاني خلا للفراء في الصورة الاولى الثالثة ان يعمل

عند البصريين والكوفيين جميعاً ۱۲ درایہ
الہیسیہ ہر سہ سہ سو چہ

الثاني دليله لزوم احداً لأمريّن اما حذف الفاعل او

الاضمار قبل الذكر وكلاهما لخطوان هذا في الجواز واما

چنانکہ مذہب جمہور است ۱۲ ممنوعان ۱۲ اختلاف الفراء ۱۲

الاختیار فقیہ خلاف البصريين فانهم يختارون اعمال

فی جمیع الصور ۱۲ بکسر الباء ۱۲

الفعل الثاني اعتبار القرب الجواز والكوفيون يختارون

مع تجويز اعمال الاول ايضاً ۱۲

اعمال الفعل الاول مراعاة للتقديم والاستحقاق فان

مع تجويز اعمال الثاني ايضاً ۱۲ مفعول له يختارون ۱۲ تفسیر است برائے فا

أعملت الثاني فانظر ان كان الفعل الاول يقتضي الفاعل

کما ہو مذہب البصريين ۱۲

أضمرته في الاول كما تقول في المتوافقين ضربني وأكرمني

فی الاقتضاء ۱۲

زيد وضرباني وأكرمني الزيدان وضربوني وأكرمني الزيدان

وفي المتخالفين ضربني أكرمْتُ زيدا وضرباني وأكرمْتُ

ای فی الاقتضاء ۱۲

الزيدان وضربوني وأكرمْتُ الزيدان ان كان الفعل

کتاب است و بعد استقراء دریافت شد کہ اعمال ثانی اکثر است در کلام سخات کذا فی الرضی ۱۲ طے قولہ والجواز لان الثاني قرب الطالبين وجاره فيكون اقدر على اخذه وايضاً ان اعمال الاول يستلزم الفصل بين العامل ومعموله وهو خلاف الاصل ۱۲ درایہ طے قولہ مراعاة للتقديم والاستحقاق یعنی چون فعل اول اسبق و احق طالبان است پس اعطائی مطلوب را ہماں لائق تر باشد و نیز اعمال ثانی اضمار قبل الذکر را لازم میکند و اعمال اول چنان نیست پس اول اولی باشد ۱۲ در طے قولہ اضمار فی الاول یعنی ضمیر فاعل در اول مطابق اسم متنازع فیہ در افراد و تشبیہ و جمع و تذکیر و تانیث چنانکہ مذہب بصریین است در آری و گوئی ضربنی و اکرمت زیداً و ضربانی و اکرمت الزیدین و ضربونی و اکرمت الزیدین و ضربتني و اکرمت البهندات لیکن برین مذہب اضمار قبل الذکر لازم میشود و آں در عمدہ جائز است و کسائی برائے اجتناب از اضمار قبل الذکر حذف فاعل میکند و حالش مثل کسی است کہ از باران گر نیختہ زیر ناپداں افتد زیر کہ حذف فاعل از اضمار قبل الذکر اشنع است چرا کہ بعد او مفسرہ جملہ باشد موجود است اگرچہ برائے محض تفسیر نیست چنانکہ در سحر بہ رجلاً و مصنف از فراء منع این مسئلہ نقل کردہ یعنی اعمال ثانی ہر گاہ اول فاعل خواہد گفت نزد فراء درین صورت اعمال فعل اول واجب است و نقل صحیح از فراء در مثل این مسئلہ اینکہ اگر ثانی نیز اقتضای فاعل کند مثل ضرب و اکرم زید عمل ہر دو عامل در متنازع فیہ جائز است پس اسم واحد فاعل برائے ہر دو فعل بود و ہر گاہ سخات عوامل نحو راشل مؤثرات حقیقیہ میدانند و اجتماع دو مؤثر تام بر اثر واحد از ممنوعات می پندارند لهذا این ہم فاسد شد و بعضی از فراء روایت کردہ اند کہ آوردن ضمیر برائے فعل اول بعد متنازع فیہ جائز است چنانکہ گوئی ضربنی و اکرمنی زید ہو یعنی بسبب تعدد متصل بجهت لزوم اضمار قبل الذکر ضمیر منفصل در آری و اگر اول فاعل را خواہد و ثانی مفعول را درین صورت نزد او بعد متنازع فیہ ضمیر متعین باشد مثل ضربنی و اکرمت زیداً ہو کذا فی الرضی ۱۲

عے فان الفراء لا يجوز اعمال الفعل الثاني في هاتين الصورتين ۱۲ درایہ -

۱۰ قوله حذف المفعول آه درین جا بصریه موافق کسائی شدند نه در صورت اقتضای فعل اول فاعل را زیرا که برای تقدیر برائے اضمار قبل الذکر و جی است
 بخلاف مفعول که فضله است و در نشر محذوف می شود و ابن مالک باضمار مفعول اجازت داده ۱۲ رضی ۱۱ قوله وفي المتخالفين الى آخره و نحو ای گفت ضربته
 و اگر منی زید و مالکی بجواز آن قائل شده مگر به سبیل قلت کذا فی الرضی ۱۲ ۱۳ قوله من افعال القلوب که متعدی بدو مفعول می شوند که دوم بر اول
 محمول باشد ۱۴ ۱۵ قوله اذ لا يجوز حذف المفعول
 ۱۶ تا اقتضای بر یکیه از دو مفعول افعال قلوب لازم
 نیاید که آن جائز نیست زیرا که هر دو مفعول اینها
 بمنزله یک امر بستند چرا که معنی علمت زید اقامت
 علمت قیام زید است پس اگر یکیه را بدون
 دیگری حذف کنند گویند حذف بعض اجزائے
 کلمه کرده باشند و آن جائز نیست ۱۲ -
 فاشد ۱۵ جرمی در افعالی که بس ۱۳ مفعول متعدی
 شود متنازع را بسبب عدم سماع منع نموده و
 غیر جرمی همگنان بر قیاس افعالی که متعدی
 بیک یا دو مفعول می شود اجازت دادند مثل
 علمت و اعلمنی زید عمراً منطلقاً بر قول
 اعمال فعل ثانی و حذف مفاعیل برائے
 فعل اول کذا فی الباب صاحب منهل می
 گوید که خلاف بمتعدی بس ۱۳ مفعول مخصوص
 نیست و در متعدی بدو مفعول نیز جاری
 است و سند آورده که گفت صاحب منهل که
 در فعلیکه متعدی بزیده از یک مفعول باشد
 متنازع ممنوع نیست چنانکه بودن متنازعین
 فعل تعجب ممتنع نیست ۱۲ -

(۲۴)

الاول يقتضى المفعول ولم يكن الفعلان من افعال القلوب
 حذفت المفعول من الفعل كما تقول في المتوافقين ضربت
 واکرمت زیداً وضربت واکرمت الزیدین وضربت
 اکرمت الزیدین وفي المتخالفين ضربت واکرمنی زیداً
 وضربت واکرمنی الزیدان وضربت اکرمنی الزیدان
 كان الفعلان من افعال القلوب يجب اظهار المفعول للفعل
 الاول كما تقول حسبني منطلقاً وحسبت زیداً منطلقاً
 لا يجوز حذف المفعول من افعال القلوب و اضمار المفعول
 قبل الذکر هذا هو مذهب البصريين و اما ان عملت الفعل
 الاول على مذهب الكوفيين فانظر ان كان الفعل الثاني
 يقتضى الفاعل اضمراً فاعل في الفعل الثاني كما تقول

۱۵ قوله اضمرت الفاعل آه ۱۱ اجماعاً
 زیرا که این اضمار قبل الذکر نیست چه
 متنازع فيه بجهت بودن او معمول
 برائے اول چنانکه مفروض مسئله است
 تقدیراً بر فعل ثانی مقدم است و تاخراً
 و لفظاً مضر نیست زیرا که عود ضمیر طرف
 مقدم تقدیراً جائز است اگر چه لفظاً مؤخر
 باشد چنانکه در ضرب غلامه زید کذا فی المنهل ۱۲
 ۱۳ قوله في الفعل الثاني آه علی موافقة الظاهر
 بالا جماع ۱۲ درایه ۱۱ زیرا که آن فضله
 است پس باضمار آن حاجت نیست ۱۲ -

عنه في الفضلة وهو ايضاً ممنوع ۱۲ -

۱۰ قولہ ضربنی واکرمنی زید مخفی مباد کہ اعمال فعل اول در مثل ضربنی واکرمنی زید میان عامل مفعول فعل با جہنی لازم می سازد و اگر هر دو عامل اسم تفضیل باشند بسبب ضعف عمل اسم تفضیل فصل خلل اندازد و عملش خواهد بود ۱۲ ۲۰ قولہ الثانی لے وجہ ثانی کہ اضمار باشد وجہ مختارست نہ اول کہ حذف است مثل ضربنی واکرمته زید ۱۲ ۳۰ قولہ هو المختار آہ یعنی بروجہ مختار نہ بر مذہب مختار زیرا کہ بجانب اضمار مفعول یا حذف او در فعل ثانی بعد

(۲۸)

فی المتوافقین ضربنی واکرمنی زید ضربنی واکرمانی الزیدان

وضربنی واکرمونی الزیدان فی المتخالفین ضربت واکرمنی

زیداً وضربت واکرمانی الزیدین وضربت واکرمونی

الزیدین ان کان الفعل الثانی یقتضی المفعول ولم یکن

الفعال من افعال القلوب جاز فیہ الوجهان حذف المفعول

والاضمار والثانی هو المختار لیکون الملفوظ مطابقاً للمراد

اما الحذف فکما تقول فی المتوافقین ضربت واکرمت زیداً

وضربت واکرمت الزیدین وضربت واکرمت الزیدین

فی المتخالفین ضربنی واکرمت زید ضربنی واکرمت الزیدان

وضربنی واکرمت الزیدان اما الاضمار فکما تقول فی المتوافقین

ضربت واکرمته زیداً وضربت واکرمتهما الزیدین وضربت

اضمار فاعل و در فعل اول کسی نہ رفتہ پس قول صاحب فوائد ضیائیہ علی المذہب المختار درست نخواہد شد بہمیں جہت مولانا عصام در تاویل قول او گفتہ کہ شرح جامی گویا از مذہب استعمال ارادہ کردہ انتہی پس شارح شاید از مذہب معنی لغوی ارادہ کردہ باشد نہ عربی پس از مذہب مختار بروجہ مختار مراد گرفتن جائز شد چنانکہ مختار بعضی است کذا فی عبد الرحمن ۱۲ ۲۰ قولہ مطابقاً للمراد یعنی تا لفظ با آوردن ضمیر موافق معنی باشد و آن کم کم بودن متکلم مضراب را کہ زید است مثلاً در ضربنی واکرمتہ زید و نیز تا مفعول فعل ثانی با غیر خود ملتزم نگردد و نیز اگر مفعول ضمیر نیارودہ شود معلوم نہ گردد کہ زید است یا غیر او و نیز از آوردن ضمیر مفعول چون اضمار قبل الذکر لازم نمی آید زیرا کہ ہر گاہ اسم ظاہر بفعل اول متعلق شد بر ضمیر حکماً مقدم گشت پس حذف کردہ نہ خواہد شد کہ اضمار او ممکن است ۱۲ در ایہ ۵۰ قولہ واما الاضمار آہ زیرا کہ فعل ثانی اقرب ہر دو طالب است و چون بمطلوب خود کہ مفعول باشد بہرہ مند نہ شد و ممکن است کہ قائم مقام مطلوب کہ ضمیر باشد مستعمل گردد لہذا ضمیر آوردند و اگر ضمیر را ہم ترک کنند مطلوب مختلف گردد کذا فی فی الرضی ہر گاہ نزد کوفیہ وقت اعمال فعل اول اضمار مفعول در فعل ثانی وجہ مختارست آیت کریمہ اَتُوْنِیْ اُفِیْغُ جَلْبَیْہِ قَطًّا (وہاؤمراقسہ عفا کتایبہا) دلیل برائے بصریہ شد بر این کہ اعمال ثانی مختارست زیرا کہ اگر دریں ہر دو آیت عمل برائے ثانی نباشد بلکہ برائے اول بود از تکاب بر غیر مختار کہ حذف مفعول برائے ثانی باشد لازم آید و این در فصیح الکلام یعنی کلام ملک العلام سزاوار نیست کذا فی المنہل ۱۲ عہ ای اضمار المفعول علی طبق الظاہر ۱۲ در ایہ عہ واما کان الاضمار مختاراً لیکون الخ

لازم آید و این در فصیح الکلام یعنی کلام ملک العلام سزاوار نیست کذا فی المنہل ۱۲ عہ ای اضمار المفعول علی طبق الظاہر ۱۲ در ایہ عہ واما کان الاضمار مختاراً لیکون الخ

حسبني وحسبتهما آه بسبب اختلاف هر دو مفعول از باب تنازع نیست زیرا که منطلقين

را که مفعول ثانی حسبتهما است بجهت منفی بودنش حسبني نمی طلبد زیرا که مفعول اول مفرد است پس شرط تنازع یعنی بودن تنازع فیہ مطلوب هر ایک عامل منفی گرددید -

جواب هر گاه هر دو مفعول دلالت بر ذاتی که متصف بالطلاق است اتفاق وارد بودن یک مفرد و دیگری منفی مضر نیست زیرا که هر دو عامل بجانب مفعول ثانی جهت عموم متوجه است ۱۲ منہل -

۱۳ قوله وَاَعْمَلْتُ آه یعنی عمل دادی اول را و آن حسبني است و گردانیدری الزیدان را فاعل و منطلقا را مفعول او و در حسبتهما مفعول اول ضمیر آوردی و ثانی را ظاهر کردی و آن منطلقين است بجهت مانع و آن چیز است که اشاره فرمود مصنف بسوئے او بقول خود فان حذف الخ ۱۲ درایه

۱۴ قوله هو غیر جائز سوال عدم جواز اقتصار بر یک مفعول بکرمیه -

ولا يحسبن الذين يبخلون بما آتاهم الله من فضله هو خيرا لهم برقرأت يحسبن بصيغه غيبة منتقض می شود و تقدیرش لا يحسبن بخلم هو خيرا لهم مفعول اول که بخلم باشد محذوف و خيرا لهم مفعول ثانی مذکور -

جواب : جائز است که مفعول اول يحسبن ضمیر هو باشد که راجع بجانب بخل است اے لا يحسبن البخل هو خيرا لهم و نهان ضمیر مرفوع مقام منصوب درست است چنانکه در کرمیه

وَاَكْرَمَتْهُمُ الزَّيْدِيْنَ فِي الْمَتَخَالِفِيْنَ ضَرْبِيْ اَكْرَمْتُ زَيْدًا
وَضَرْبِيْ اَكْرَمْتُهُمَا الزَّيْدَانِ ضَرْبِيْ اَكْرَمْتُهُمُ الزَّيْدِيْنَ
وَاَمَّا اِذَا كَانَ لِفِعْلَانِ مِنْ اَفْعَالِ الْقُلُوبِ فَلَا بُدَّ مِنْ اِظْهَارِ
الْمَفْعُولِ كَمَا تَقُولُ حَسْبِيْ حُسْبِيَّتُهُمَا مُنْطَلَقِيْنَ الزَّيْدَانِ مُنْطَلَقًا
وَذَلِكَ لِانْ حَسْبِيْ حُسْبِيَّتُهُمَا تَنَازَعًا فِي مُنْطَلَقًا وَاعْمَلْتُ
الْاَوَّلُ هُوَ حَسْبِيْ وَاطْهَرَتِ الْمَفْعُولُ فِي الثَّانِي فَاِنْ حَذَفَتْ
مُنْطَلَقِيْنَ وَقُلْتَ حَسْبِيْ حُسْبِيَّتُهُمَا الزَّيْدَانِ مُنْطَلَقًا
يَلْزَمُ الْاِقْتِصَارُ عَلَى اَحَدِ الْمَفْعُولِيْنَ فِي اَفْعَالِ الْقُلُوبِ هُوَ
غَيْرُ جَائِزٍ وَاِنْ اَضْمَرْتَ فَلَا يَخْلُوصُ اِنْ تَضَمَّرَ مُفْرَدًا وَتَقُولُ
حَسْبِيْ حُسْبِيَّتُهُمَا اَيَاكَ الزَّيْدَانِ مُنْطَلَقًا وَحِينَئِذٍ لَا يَكُونُ
الْمَفْعُولُ الثَّانِي مُطَابِقًا لِلْمَفْعُولِ الْاَوَّلِ هُوَ هُمَا فِي قَوْلِكَ

۴۰ اعتراضی وارد میشود برین فاصله باجنبی در تنازع جائزست ۱۲ عبدالرحمن ۴۵ مصنف هرگاه از بیان قسم اول مرفوع فارغ شد بیان ثانی او شروع نمود و گفت مفعول الم یسیم فاعله ۱۲ ۵۵ قوله مفعول الم یسیم فاعله یا موصوله لفظ واوست تا تعریف اسم صریح را مثل ضرب زید و موصول بحرف مصدری را نیز مثل یسبحن ما تممت ای قیامک و موصول بغير حرف مصدری را مثل لایبالی ام تممت ام تعدت شامل باشد ۱۲ منهل ۵۶ قوله فاعله اضافت فاعل سوی مفعول بادنی

حَسْبُهُمَا وَلَا يَجُوزُ ذَٰلِكَ أَوْ أَنْ تُضْمَرَ مَثْنًى وَتَقُولُ حَسْبُنِي

حسبتهما إياهما الزيدان منطلقا وحينئذ يلزم عود الضمير

الاضهار فصل مفعول عالم يسيم فاعله وهو كل مفعول
 اى اظهار ذلك المفعول ١٢ ثمان ١٢ اى لم يذكر فاعله ١٢

حَذَفَ فَأَعْلَىٰ وَاقِيمٌ هُوَ مَقَامٌ نَحْضِرُ بِنَيْدٍ وَحِكْمَةٍ فِي

توحید فعلہ و تثنیتہ و جمعہ و تذکیرہ و تانیثہ علی قیاس ما

عرفت في الفاعل ^٩ فصل المبتدأ والخبرهما اسمان

مجلد ۱۲۱
 فصل ۱۲
 مجروحان عن العواجل اللفظية أحدهما مسند اليه يسمى

۱۴ قولہ ولا یجوز ذلک بحیث اینکه اتحاد مصداق ہر دو واجب ست ۱۲ قولہ یجوز زیرا کہ مطابقت فیما بین ضمیر و

اضمار سوائے آنکہ در کتاب ست ایکہ لزوم اضمار قبل ذکر مرجع و در فضیله کہ مفعول باشد درست سوال اگر ضمیر بعد اسم ظاہر اند اضمار قبل الذکر لازم نیاید جواب در بی صورت و در میان و مفعول کہ در حقیقت مبتدا و خبر است

فصل باجیبی لازم آید و این جائز نیست چنانکه هیچ رسمی و فرورده و دیرشتر را مایه ساجت او و در حد

مل افظم رحبت معنی خواه در انحاء عامل لفظی نباشد یا باشد لیکن از ردی معنی معدوم بود پس بچسبند

ملا بست ست و آن اینکه فاعلیت او مرعیه راست که
 آن مفعول تعلق بدو داد و ۱۲ درایه ۸۷ قوله ایتیم هو
 مقامه در مسند الیه و مقدم بودن و برائے دفع توهم این
 معنی که فعل یعنی ایتیم مسند سوی مقامه است پس خالی
 بودن جمله معطوف بر جمله که صفت واقع است از
 ضمیر لازم می آید و از مستتر که در ایتیم است تا کاید آورده ۱۲
 درایه شرح هدایة النحو ۸۷ قوله علی قیاس باعرفت
 فی الفاعل یعنی هرگاه این مفعول مظهر باشد خواه
 واحد بود خواه ثنی خواه مجموع فعل واحد بود و اگر مضمیر
 باشد برای واحد فعل واحد بود و برای ثنی ثنی و
 برائے جمع جمع و اگر مؤنث حقیقی باشد مظهر بود
 خواه مضمیر فعل مؤنث آورده شود بشرط نبودن
 فاصل میان هر دو و اگر کدامی فاصل بمیان مظهر
 مؤنث حقیقی یا مظهر مؤنث غیر حقیقی باشد هر دو
 تقدیر در تذکیر و تانیث فعل اختیار است و اگر
 ضمیر آن باشد نیز تانیث فعل واجب است ۱۲
 درایه شرح هدایة النحو ۸۹ قوله فصل آه درین فصل
 بیان دو قسم است یعنی مبتداء و خبر نه بیان یک
 قسم زیرا که اگر یک شمرده شود مخالف تصریح مضاف
 که در اجمال نموده لازم می آید و بیان هر دو در یک
 فصل سبب است این که هر دو متلازم هستند یعنی اصل
 این است که هرگاه یک ذکر کرده شود دیگرے لازم است ۱۲
 ۱۰ قوله اسمان اگر چه اسمیة مبتداء تقدیری باشد پس
 ان وصله او مثل و ان تصوؤموا خیرا لکم ه
 و جمله مسند الیه با مثل سواء علیکم استغفرت
 لکم ام لم تستغفروا درین تعریف داخل ماند لیکن
 تسمیع بالمعیدی خیر من آن تراه بر یک رأی بتقدیر آن
 مثل ثانی است و بر برای دیگر مثل ثالث ۱۱ ۱۱ قوله
 مجرد آن ازین قید اسم کان و اخوات او اسم ان اخوات
 او و مفعول اول باب علت و اول و ثانی باب
 علت خارج شد و مضاف قید معنی را که بعد

علمت خارج شد و مضاف بید معنی را که بعد
اللفظیه ضروری بود ترک کرد یعنی بقند انجود باشد از عوالم لفظیه بر حسب معنی خواه در انجا عامل لفظی نباشد یا باشد لیکن از روی معنی معدوم بود پس بجهت رسم
درین تعریف داخل ماند زیرا که هرگاه بای جاره زان دست لهذا در حکم معدوم شد و همچنین خبر نیز از عوالم لفظیه از روی معنی مجرور باشد پس مثل ما زید
بقایم نزد تمییه و ما ان عمرو بذابب نزد تمییه و مجازی و مبهر نیز داخل ماند که ان فی النهل ۱۲ عه قوله چنینید ای حین اضمرت المفعول مثنی ۱۱-

له قوله والعامل فيها آه متأخرين مثل جزولي وزمخشری وابن حاجب اختیار کرده اند زیرا که ابتداء هر دو جزو را بیک اقتضا مقتضی شد پس در هر دو عمل خواهد کرد و وارد میشود بدین قول اینکه فعل یا اینکه عامل اقوی است عمل در رفع بغیر اتباع نمی کند و فرا کسائی گفته که هر دو در هر یک عامل می شود و کوفیه گفتند که ارتفاع مبتداء از ضمیر در خبر که راجع بجانب مبتداء است و در خبر شرط نمودند که جابد باشد بعضی گفته اند که مبتداء بسبب اسناد خبر مرفوع میباشد چنانکه در ارتفاع فاعل متأخرین گفته اند و سخافست

(۳۱)

هر یک از این اقوال پوشیده نیست کذا فی منہیہ متن متین زجاج گفته و نسبت بجانب مبرود نموده که ابتداء رافع مبتداء است و مجموع هر دو عامل در خبر ۱۲
 ۱۱ قوله نكرة لكون الخبر محكوما به واصل المحكوم بالتكثير
 در آیه ۱۲ قوله وكذا آه یعنی چنانکه نكرة مبتداء واقع می شود هرگاه تخصیص بوصف کرده شود همچنین مبتداء واقع میگردد در هرگاه تخصیص بسوئی وصف نموده آید و وجه تخصیص حسب تصریح مصنف
 شش ست ۱۲ ۱۱ قوله اذا تخصصت آه مبتداء نكرة بغیر تخصیص در مثل کوب النقض الساعة آمد و بهمین جهت ابن برهان گفته که مدار صحت اخبار از نكرة افادت است و شیخ رضی هم بر همین راضی شده و ضابطه تجویز اخبار از مبتداء فاعل خواه هر دو معرفه باشد خواه نكرة نادانستن مخاطب است مر نسبت را پس اگر مخاطب جاهل نسبت باشد اخبار صحیح بود اگر چه مخبر عنه نكرة است مثل کوب النقض الساعة و اگر مخاطب عالم نسبت است اخبار صحیح نخواهد بود اگر چه مخبر عنه معرفه باشد مثل زید شئی که شئی بوزن زید از امور بدیهیه است ۱۲ ۱۱ قوله وما احد آه نكرة تحت نفس آمد لهذا مفید عموم افراد باشد و در جمیع افراد تعد نیست بلکه امر واحد است و خلاصه این وجه اینکه هرگاه از نكرة طبیعت را بگیرند در آن تعد نخواهد بود بلکه آن امر واحد است ۱۲ عبد الغفور ۱۱ قوله وشر اتر الخ هرگاه شر مشابه فاعل است بجزی که فاعل مخصص میشود تخصیص یافت زیرا که بجائے شر اتر آه ما اتر ذاناب الاشر مستعمل میشود و این مثل است که برائے مرد قوی گفته میشود و قتیکه او را در حادثه نا توانی روداده باشد ۱۲ عبد الرحمن ۱۱ قوله سلام عليك تخصیص این نكرة به نسبتش جانب متکلم زیرا که اصل او سلمت سلاما عليك فعل محذوف شد و از نصب بجانب رفع بر قصد دوام و استمرار عدول گردیده گویا گفت گویند سلامی ای سلامی من قبل عليك ۱۱ قوله فاجعل ایها آه این تجویز قتی است که هر دو در اعتقاد متکلم در معرفت جهالت نزد سامع مساوی باشند و نه هر چه ثبوت او در اعتقاد متکلم نزد سامع معلوم باشد غالباً مبتداء اگر دانیده شود و مجهول خبر ۱۲ صدیه عه بصریه ابتداء را بتجربید اسم از عوامل لفظیه سجت اسناد چیز بسوئی ایا اسناد او بسوئی چیز عه تفسیر نموده اند ۱۲ عه لكون المبتداء محكوما عليه والحكم على الشيء انما يكون بعد معرفة ۱۲ عه وتصغير خبر بمنزلة وصف ست از تقلیل اشرک مثل جیل قاعدا در آیه للع عه هر آینه بنده مسلمان بهتر است از مشرک ۱۲ فتح الرحمن عه تخصیص ست بعلم ثبوت خبر برائے یک از وجهش نزد متکلم ۱۲ تخصیص ست بصفت مقدر زیرا که تقدیر شر عظیم اتر ذاناب ست ۱۲ عه قوله وقد كلمة قد للتقليل اشارة الى ان الاصل في الخبر ان يكون مفردا ۱۲ -

المبتدأ والثاني مُسندٌ به ويسمى الخبر حوزيد قائم

العامل فيهما معنوي هو الابتداء واصل المبتدأ ان

يكون معرفة واصل الخبر ان يكون نكرة والنكرة اذا

وصفت جازان تقع مبتدأ نحو قوله تعالى ولعبد مؤمن خير

من مشرك وكذا اذا تخصصت بوجه آخر نحو رجل في

الدار امرأة وما احد خير منك وشر اتر ذاناب وفي

الدار رجل وسلام عليك وان كان احدا لاسمين معرفة

والاخر نكرة فاجعل المعرفة مبتدأ والنكرة خبرا البته

كما مردوان گانا معرفتين فاجعل اية ما شئت مبتدأ

والاخر خبرا نحو الله تعالى الهنا وحمد نبينا وادم ابونا وقد يكون

الخبر جملة اسمية نحو زيد ابوا قائم او فعلية نحو زيد قام

قصد دوام و استمرار عدول گردیده گویا گفت گویند سلامی ای سلامی من قبل عليك ۱۱ قوله فاجعل ایها آه این تجویز قتی است که هر دو در اعتقاد متکلم در معرفت جهالت نزد سامع مساوی باشند و نه هر چه ثبوت او در اعتقاد متکلم نزد سامع معلوم باشد غالباً مبتداء اگر دانیده شود و مجهول خبر ۱۲ صدیه عه بصریه ابتداء را بتجربید اسم از عوامل لفظیه سجت اسناد چیز بسوئی ایا اسناد او بسوئی چیز عه تفسیر نموده اند ۱۲ عه لكون المبتداء محكوما عليه والحكم على الشيء انما يكون بعد معرفة ۱۲ عه وتصغير خبر بمنزلة وصف ست از تقلیل اشرک مثل جیل قاعدا در آیه للع عه هر آینه بنده مسلمان بهتر است از مشرک ۱۲ فتح الرحمن عه تخصیص ست بعلم ثبوت خبر برائے یک از وجهش نزد متکلم ۱۲ تخصیص ست بصفت مقدر زیرا که تقدیر شر عظیم اتر ذاناب ست ۱۲ عه قوله وقد كلمة قد للتقليل اشارة الى ان الاصل في الخبر ان يكون مفردا ۱۲ -

۳ خود که ابو بکر سراج ست نقل کرده که ظرف و مجرور نه از قبیل مفرد ست و نه از قبیل جمله بلکه قسم براسه است و درین قول نظر ست زیرا که ظرف و مجرور متعلق بمجذوف میباشد که حذف او واجب پس قسم براسه نشد و ظرف مکان خبر از حته می آید مثل زید عندک والکرب اسفل منکم و از معنی نیز مثل القتال عندک ظرف زمان خبر از معنی آید مثل القتال یوم الجمعة اولی یوم الجمعة و نزد جمهور بصریه غیر از حته نمی آید و نزد قومیکه بعضی از آنها این مالک است اگر مفید نباشد خبر از حته نمی آید مثل زید یوم الجمعة اگر مفید باشد جائز

(۳۲)

ابوه أو شرطية نحوزید ان جاءنی فاکرشته أو ظرفية نحو

زید خلفک و عمر فی الدار و الظرف متعلق بحملة

عند اکثر و هی استقر مثلاً تقول زید فی الدار تقدیر

زید استقر فی الدار و لا بد فی الجملة من ضمیر یعود الی

المبتدا کالهاء فی عامر و یجوز حذفه عند جود قرینة نحو

السمن منوان بد لهم البر الکربسین رهما وقد یتقدّم

الخبر علی المبتدا نحو فی الدار زید و یجوز للمبتدا الواحد

اخبار کثیرة نحو زید عالم فاضل عاقل و اعلم ان لهم

قسماً اخر من المبتدا الیس مسنداً الیه هو صفة وقعت

ست مثل قولهم الهلال اللیلۃ و الرطب شهر یوم و جمهور تاویل نمودند باین طریق که تقریرش طلوع الهلال اللیلۃ و اوجود الرطب شهر یوم ۱۲ درایه زیاده کثیر قلّه قوله ولا بد فی الجملة من ضمیر یعود الی المبتدا یعنی رجوع کند سئ مبتدا و ربط دهد آن را بربط عامد جمله را بمبتدا زیرا که جمله بحیثیت اینکه جمله است مستقل است محتاج ربط بجزیه نیست پس وقت تعلق او بیک از مبتدا و موصوف و ذوالحال در آن از ربط عامد ضرورت که او را ربط دهد ۱۲ درایه ۳ قوله ضمیری عامد را بربط و چون ضمیر به نسبت دیگر روابط بسیاری آید و نیز حذف ضمیر جائز است نه حذف روابط دیگر مصنف بر ضمیر کفایت نمود و رابط نه گفت ۱۲ ۵ قوله کالهاء فی مامرای در مثال ها و مثل لام و در نعم الرجل زید و بودن منظر بجائے مضمیر مثل الحاقة ما الحاقة و عینیت خبر مبتدا را مثل قل هو الله احد و هذا زید قائم و الشان زید عاقل و مقولی زید فاضل و عموم لفظ مثل ان الذین امنوا و عملوا الصالحات انما لا یضیع اجر من احسن عملاً - ان دوم با معمول خود خبر از ان اول افتاد و عموم من احسن عملاً قائم مقام ضمیر ست ۱۲ درایه ۴ و یجوز حذفه فقط یعنی حذف ضمیر رابط درست ست نه حذف روابط دیگر چرا که در حذف لام عهد ذهن بسوئ معهود انتقال نخواهد کرد و در وضع منظر موضع مضمیر نکته که برائے آن منظر را آورده اند فوت خواهد شد و عینیت خبر مبتدا را حذف قبول نمی کند ۱۲ درایه ۵ قوله عند وجود قرینة هرگاه ضمیر مجرور بمن بود و حذف جائز ست و جمله اسمیه که مبتدا در آن جزوے از اجزائے مبتدا اقل باشد زیرا که ضمیر از جزئیست آگاه نمی کند کذا فی الرضی و در مرفوع درست نیست و منصوب و مجرور دیگر حروف جاره سوائے من سماعی ست ۱۲ درایه ۵ قوله و یجوز للمبتدا آه اگر خبر عنه واحد ست مثل زید فقیه و کاتب بالاتفاق بعطف صحیح بود و بعطف بر مذمب صحیح زیرا که خبر حکم ست و احکام کثیره بر یک شیء جائز ست و تکرار اخبار دو گونه باشد جائز و آن آنکه معنی بدون آن تمام باشد مثل زید عالم فاضل عاقل و واجب و او آنکه بغیر تکرار اخبار معنی تمام نبود چنانکه الخل خلوا مضی و الابق اسودا بیض و اگر مخبر عنه متعدد باشد حقیقتة مثل زید و عمر فاضل و جابل یا حکما باین طریق که مخبر عنه صاحب اجزا باشد که اخبار متعدده بر آن انقسام یابد مثل انما الحیوة الدنیا لعب و لا و تفاخر بینک و کذا ثقی الاموال عطف واجب کرد و ۱۲ شرح صمدیه و درایه ۶ با ورون قد که برائے تقلیل ست اشارت بآنکه اصل در خبر تاخیر ست ۱۲ - عه خواه مشتق باشد مثل ناصر و منصور و کریم خواه قائم مقام او مثل اسم منسوب چنانکه بصری ۱۲

۱- قوله شرطية در خبر بودن جمله شرطیه اختلاف ست نزد بعضی هر دو خبر ست نزد بعضی شرط خواه جزا و نزد بعضی جزا فقط و نزد بعضی جمله شرطیه مثل امر و نهی و غیر خبری باشد ۱۲ درایه ۲ قوله او ظرفیه در آن ظرفی زمان باشد یا مکان یا قائم مقام ظرف مثل جارد مجرور و از حروف جر من والی و فی و لام و با و کاف و عن و لی خبر مبتدا باشد نه غیر آن پس هرگاه خبر ظرف یا مجرور باشد نزد انخفش متعلق بمفرد بود و این قول منسوب بسبیوریه است و نزد جمهور بصریه متعلق بجملة مثل استقرار اسم منسوب بسبیوریه چنین ست کلام و ظرف و مجرور که حال باشد یا صفت لیکن متعلق بجملة باشد بالاتفاق و ابو علی از اسناد ۳

۱- قوله شرطية در خبر بودن جمله شرطیه اختلاف ست نزد بعضی هر دو خبر ست نزد بعضی شرط خواه جزا و نزد بعضی جزا فقط و نزد بعضی جمله شرطیه مثل امر و نهی و غیر خبری باشد ۱۲ درایه ۲ قوله او ظرفیه در آن ظرفی زمان باشد یا مکان یا قائم مقام ظرف مثل جارد مجرور و از حروف جر من والی و فی و لام و با و کاف و عن و لی خبر مبتدا باشد نه غیر آن پس هرگاه خبر ظرف یا مجرور باشد نزد انخفش متعلق بمفرد بود و این قول منسوب بسبیوریه است و نزد جمهور بصریه متعلق بجملة مثل استقرار اسم منسوب بسبیوریه چنین ست کلام و ظرف و مجرور که حال باشد یا صفت لیکن متعلق بجملة باشد بالاتفاق و ابو علی از اسناد ۳

له قوله ما قاتمان الزيدان خبر مقدم زير که رافع ضمير است که بجانب الزيدان راجع است و رافع اسم ظاهر نیست ۱۲ ۱۳ قوله بعد و خولها مراد از دخول آمدن این حروف است بر مبتدأ و خبر برائے اعطائه اثر خود در انها لفظاً یا معنای پس تعریف به مثل يقوم در قول ان زیداً يقوم ابوه منقضى نخواهد شد ۱۴ کذا فی شرح البحامی ۱۵ قوله حکم خبر مبتدأ و در تعدد و توحد اثبات و نفی حذف و شرط و وجوب مآء و قلیک جمله باشد یا مفرد و مشتق یا مؤول بدل لفظاً باشد یا تقدیراً باید دانست

(۳۳)

بعد حرف النفي نحو ما قائم زیداً و بعد حرف الاستفهام نحو
 اقام زیداً بشرط ان ترفع تلك الصفة اسماً ظاهراً نحو
 ما قائم الزيدان اقام الزيدان بخلاف ما قاتمان الزيدان
 فصل خبر ان اخواتها وهي ان و كان و لكن وليت
 و لعل فهذه الحرف تدخل على المبتدأ والخبر فتصب
 المبتدأ ويسمى اسم ان و ترفع الخبر ويسمى خبر ان فخير
 ان هو المسند بعد خولها نحو ان زیداً قائم و حكمه في كونه
 مفرداً او جملة او معرفة او نكرة حكم خبر المبتدأ ولا يجوز
 تقديم اخبارها على اسمائها الا اذا كان ظرفاً نحو ان في الدار
 زيداً المجال التوسع في الظرف فصل اسم كان اخواتها
 وهي صار و صبر و امس و اضحى و ظل و بات و راح و اض

که خبر ان در تمامی احکام مثل خبر مبتدأ نیست زیرا که خبر ان هرگاه ظرف بود مقدم بر اسم باشد و تا خبر مثل جائز نیست بخلاف خبر مبتدأ که ظرف بود تا خبر مثل جائز است و نیز خبر ان که ظرف باشد هرگاه بر و لام ابتدا در آید مقدم نباشد مثل ان زیداً الفی الدار ۱۲ درایه ۱۳ قوله و لا يجوز آه و رفع و حمل است تقریرش آنکه هرگاه حکم خبر ان مثل حکم خبر مبتدأ است باید که تقدیم خبر او بر اسم او جائز باشد جواب آه و آنکه لا يجوز الخ یعنی خبر ان با خبر مبتدأ در باب مخالفت است و مخالفت میان هر دو بدو وجه است یکی تقدیم خبر ان اشیاء او بر اسمائے آنها و قلیک ظرف نباشد جائز نیست زیرا که تصرف این حروف مثل تصرف احوال نحو ان زشت می انگارند دوم آمدن اسم مفرد که در این معنی استفهام باشد خبر از این حروف درست نیست و خبر مبتدأ می آید پس ان این زیداً الفی نخواهد شد ۱۴ درایه ۱۵ الا اذا كان آه یعنی تقدیم خبر ان و اخوات آن بر اسمائے آنها در تمامی اوقات جائز نیست مگر وقت ظرف بودن که در این هنگام تقدیم خبر بر اسم جائز است هرگاه اسم معرفه بود مثل کریمه ان الینا یا بھم و واجب است هرگاه اسم نکره بود مثل ان من البیان لیسعوا فان من الشجر حکمة ۱۶ درایه ۱۷ قوله المجال آه یعنی انما جائز تقدیم اخبار با علی اسمائها اذا كان ظرفاً للمجال التوسع ۱۲ درایه ۱۳ قوله التوسع في الظرف حیث اتسعا فيها بالمعنى يسعوا في غير ما كثرة وقوعها في كلامهم فائدة بصريه ارتفاع خبر باین حروف قائل هستند و کوفیه میگویند که رافضی همان است که در وقت خبر بودن از مبتدأ بوده ۱۴ درایه شرح هدایة النحو ۱۵ قوله اسم کان بعضی از نحویان مثل ابن حاجب اسم کان را داخل فاعل شمرده اند و نزد بعضی از محققان فاعل است و مختار مصنف همین است لهذا او را مرئوع مستقل شمار کرده و برائے او

فصلی جدا گانه ترتیب داده ۱۲ عه و اسم الاستفهام نگفت تا مثل ان قائم زید داخل ماند ۱۳ عه اسمیه باشد یا فعلیه ظرفیه باشد یا شرطیه ۱۴ عه فصلی فراموشی کردن و فراغ نشستن در مجلس ۱۵ عه

ص باخوه در مثل کان زید یضرب اخوه ۱۲ ۱۳ قوله و يجوز في الكل ا في هذه الافعال كلها بلا خلاف بين النحاة و ايس جواز وقتي ست که اعراب اسم و خبر و لفظی باشد درین هنگام از التباس ایمن خواهد بود و هرگاه هر دو مقصود باشند مثل ما کان موسی عیسی در صورت اول برائے اسمیت معین بود و مگر بقدرینه لفظی و معنوی چنانکه سابق در بحث فاعل مذکور شد ۱۴ ۱۵ قوله و علی نفس الافعال آه زیرا که اینها افعال صریحه هستند و آنها در عمل قوی باشند و مانع تقدیم موجود نیست چنانکه در افعالیکه در اول آنها لفظ ما ست

(۳۴)

وَعَادُ وَعْدًا وَمَا زَالَ وَمَا بَرَحَ وَمَا نَفَكَ وَمَا دَامَ وَ
لَيْسَ فَهَذِهِ الْأَفْعَالُ تَدْخُلُ أَيْضًا عَلَى الْمُبْتَدَأِ وَالْخَبَرِ فَرَفَعَهُ
وَمَا اشْتَقَّ مِنْهَا ۱۲
الْمُبْتَدَأُ وَيُسَمَّى اسْمَ كَانٍ وَتَنْصِبُ الْخَبَرَ وَيُسَمَّى خَبْرَ كَانٍ
وَأَخَوَاتُهَا ۱۲
فَأَسْمَ كَانٍ هُوَ الْمُسْنَدُ إِلَيْهِ بَعْدَ دُخُولِهَا نَحْوُ كَانِ زَيْدٌ قَائِمًا
وَأَخَوَاتُهَا ۱۲
وَيَجُوزُ فِي الْكُلِّ تَقْدِيمُ أَخْبَارِهَا عَلَى أَسْمَائِهَا نَحْوُ كَانِ قَائِمًا
لِقُوَّتِهَا فِي الْعِلِّ ۱۲
زَيْدٌ وَعَلَى نَفْسِ الْأَفْعَالِ أَيْضًا فِي التَّسْعَةِ الْأُولَى نَحْوُ قَائِمًا
عَط
كَانَ زَيْدٌ لَا يَجُوزُ ذَلِكَ فِي قَائِمٍ أَوَّلٍ فَلَا يُقَالُ قَائِمًا
مُوصُولُهُ ۱۲
مَا زَالَ زَيْدٌ فِي لَيْسَ خِلَافٌ بَاقِي الْكَلَامِ فِي هَذِهِ
الْأَفْعَالِ يَجِيءُ فِي الْقِسْمِ الثَّانِي أَنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى فَفَصْلُ اسْمِ
أَي سَابِعٍ ۱۲
مَاوَلَا الْمَشْبَهَتَيْنِ بَلَيْسَ هُوَ الْمُسْنَدُ إِلَيْهِ بَعْدَ دُخُولِهَا

کذا فی المنہل مع زیادۃ ۱۵ ۱۶ قوله فی التسعة الاول
شاید که از قلم ناسخ سهوا برآمده چرا که تقدیم اخبار بر نفس
زیادہ افعال جائزست چنانکہ در کتب مطلوبہ تصریح آن
نمودہ اند و آن از کان تا غذا ۱۲ ۱۳ قوله مانی اولہ ما خواہ
مصدریہ باشد چنانکہ در مادام و خواہ نافیہ چنانکہ در
غیر اولا اول بجهت آنکہ ما مصدریہ حرف موصولست
و چیزیکہ تحت موصولات باشد مقدم بر موصولات
نمی آید و اما ثانی بسبب آنکہ برائے مانا فیه صد واجب
ست پس چیزیکہ بعد او باشد مقدم بر او خواهد شد ۱۲ منہل
۱۳ قوله و فی لیس آہ نزد اکثر تقدیم خبر لیس جائز و کوفیہ
منع کردند زیرا کہ لیس بر مذہب شان حرفست و
کان را بلیس لاحق کردند و بر مذہب مبرد اگرچہ لیس
فعلست لیکن موافق کوفیہ و بنظر عدم تصرف مشابہت
او بما و نقصان فعلیت ترک نون و قایہ با او جائز شد
چنانکہ در قول شاعرست مصرع اذهب القوم الکرام
لیس ۴ و ہمیں جهت بعضی بر ابطال عمل او بالا اجاز
دادند چنانکہ در قول شانست لیس الطیب الامسک
بالرفع و مجوزین تقدیم بکرمہ الا یوم یا تہنیم لیس مضر و فا
عنہم استدلال آورده اند زیرا کہ درین آیت ظرف معمول
خبرست و معمول مقدم بر دست و تقدم معمول جائز نہ باشد
مگر جایکہ تقدیم عامل جائز بود کذا فی الرضی و درین قول
نظرست زیرا کہ تسلیم نمی کنم کہ ظرف در آیت معمول خبر
باشد بلکہ جائزست کہ بسبب اضافت او بجانب جملہ
مبنی بر فتح باشد چنانکہ ابن الانباری گفته و محلا مرفوع
بنابر آنکہ مخبر عنہ مبتداست و خبر او لیس باشد باعتبار
آنکہ در معنی منفیست کذا فی المنہل ۱۲ -

۱۷ قوله المشبهتين بليس یعنی تشبیه داده شده
اند بر دو بلیس از جهت نفی و در آمدن بر مبتداء و
خبر ۱۲ ۱۳ قوله و هو المسند اليه آہ عمل ما و لا الفت
جمازیہ است و بنو تميم مطلقا عامل نمیکرد اند و ابن
ہشام و ابن قاسم و جماعتی نقل نمودند کہ لا بسبیل
قلت عمل لیس می کنند و آن ہم بشرط لیکن از جمازیہ نقل نمودند و مبرد و انخفض اعمال لا بعمل لیس منع کردند و ابن ولا از زجاج حکایت کرده کہ لا در رفع اسم خاصست
قائم مقام لیس است و در خبر عمل نمی کنند ۱۲ ۱۳ و از بیان معنی دخول در خبر ان نقص خواهد شد باخوه در مثل ما زید یضرب اخوه ۱۲ ۱۳ ۱۴ باین طریق کہ خبر میان
فعل و اسم آید ۱۲ ۱۳ ۱۴ ای لای مجوز فی الكل تقدیم اخبار را علی اسمائہا ۱۲ -

۱۵ قوله هو المسند اليه جنسست کہ ہر مسند الیہ اشاملست مبتدا باشد یا اسم ما و لا المشبهتين بليس غیر بعد دخولها
فصلست کہ تمامی مذکورات را خارج می کنند ۱۲ و رایہ ۱۳ ۱۴ قوله بعد دخولها معنیش سابق گذشت پس ایراد نخواہد شد ۱۵

۱۵ قوله هو المسند اليه جنسست کہ ہر مسند الیہ اشاملست مبتدا باشد یا اسم ما و لا المشبهتين بليس غیر بعد دخولها
فصلست کہ تمامی مذکورات را خارج می کنند ۱۲ و رایہ ۱۳ ۱۴ قوله بعد دخولها معنیش سابق گذشت پس ایراد نخواہد شد ۱۵

۱۰ وختص لا الخ اشارت ست بفرق میان هر دو آن بسته وجه است اول لا بر نکره آید فقط و آن هم کم و ما بر معرفه و نکره هر دو دوم لا برائے نفی مطلق ست ما برائے نفی حال سوم در آمدن ما بر خبر لا جائز نیست برخلاف ما و بهمین جهت مشابهت ما بلیس اکثر است از مشابهت لا بلیس ۱۲ ۱۳ قوله در خبر لا در نصب و ادن لا اسم را اتفاق است و در رفع خبر اختلاف

(۳۵)

انحو ما زيد قائما ولا رجلا افضل منك ويختص بالانكرة
ويعمها بالمعرفة والنكرة فصل خبر لا في الجنس
هو المسند بعد دخولها نحو لا رجلا قائما المقصد الثاني
في المنصوبات الاسماء المنصوبة اثنا عشر قسما المفعول
المطلق و ب و فيه و له و معه و الحال و التمييز و المستثنى و
اسم إن و اخواتها و خبر كان و اخواتها و المنصوب بلا التي
لنفي الجنس و خبر ما و لا المشبهتين بليس فصل المفعول
المطلق هو مصدر بمعنى فعل مذكور قبله و يذكر للتأكيد
كضربت ضربا اوليا و لبيان النوع نحو جلست جلست القاري
اوليا و العدة و جلست جلست او جلستين او جلست
و يكون من غير لفظ الفعل المذكور نحو قعد جلوسا

۱۳ بجهت اشتراك منصوبات با مرفوعات در پس
که یک عامل در دو اسم عمل می کند منصوبات را پس
مرفوعات آورد ۱۲ درایه ۱۳ قوله و المنصوب بلا
اسم لانه لغت زیر که اسم لا کمتر منصوب باشد بخلاف
دیگر منصوبات اگر چه کل منصوب نمی باشد اما چون اکثر
از منصوبات ست لهذا برائے اکثر حکم کل داده
تجوزا معدود از منصوبات ساخت ۱۲ اش
۱۴ قوله المفعول المطلق وجه تسمیه بمطلق این که
مفعول در حقیقت بهین ست نه دیگران و یا عدم
تقیید آن بیا و فی و لام و مع ست و بهین ست وجه
تقدیم او بر سایر مفاعیل ۱۲ درایه مع زیاده ۱۴ قوله
هو مصدر خواه حقیقه خواه حکما اکنون تعریف مثل
و یحیه را در اهلک الله و یحیه ای اهلکا واقع شده
شامل ست زیرا که و یحیه که اسم عین ست
مصدر نیست مگر چون که در دعاست معنی مجازی
او که هلاک باشد مراد ست ۱۲ اش
زیاده ۱۵ قوله یعنی فعل احتراز شد از
مثل الضرب واقع علی زید و کرمیت قیامی ۱۲
درایه ۱۶ قوله مذکور قبله خواه مذکور حقیقه
باشد مثل ضرب ضربا یا حکما مثل ضرب
الرقاب ای فاضر بوا ضرب الرقاب ۱۲ درایه
۱۷ قوله العدد ای الواحدة و اکثره سواء كان
العدد مفهوما من لفظ المصدر كجلست جلست الخ
ای مرة واحدة او مرتین او من صفة نحو ضربته ضربا
کثیرا ۱۲ درایه ۱۸ قوله نحو قعدت آه معج بودن
این مثال وقتی ست که قعود و جلوس مترادف
باشد و میان هر دو فرق نباشد به این که قعود
نشستن پس ایستادن را گویند و جلوس
نشستن عقب غلطیدن پهلو را ۱۲ ۱۳ قوله
بعد دخولها و از بیان معنی دخول که سابق گزشت
نقضی بیضرب در مثل لا رجلا یضرب اخوه

وارد نخواهد شد ۱۲ ۱۳ وجه تقدیم مفاعیل بر سایر منصوبات می شود اینها اصل منصوبات و دیگر منصوبات برینها محمول هستند ۱۲ ۱۳
و یا اسمیکه بر معنی فعل شامل باشد مثل ضارب ضربا ۱۲ ۱۳ اگر در مفهوم او زیادت بر فعل مفهوم نباشد -

۳۷ قوله رعيًا الخ در کلام عرب این مصادر با افعال خود مستعمل نمی شوند و معنی وجوب حذف سماعی همین است سوال حمدت الله حمد او شکرته شکر ارا با افعال عامله می گویند جواب در مصدر یک مستعمل بلام می شوند حذف افعال واجب مثل حمد الله و شکر الله و عجب الله و نیز این کلام مولدین است کلام عرب نیست ۱۲ در این ۵۵ قوله وقع علیه آه مراد از وقوع فعل تعلق فعل است با چیزی که فعل بغیر آن متعلق نشود از روی نفی باشد خواه اثبات و وقوع حسی مراد نیست تا بمثل عبادت الله و شکرته نقص وارد شود کذا فی المنهل ۱۲ ۵۵ قوله فعل الفاعل مصنف فعل الفاعل را بقید بلا واسطه حرف الجر مقید نه ساخت تا هر دو قسم مفعول به را که بلا واسطه و بواسطه حرف است تعریف شامل باشد کذا فی المنهل ۱۲ ۵۵ قوله وقد تقدم و این مسئله را مصنف در بحث فاعل بجهت اینکه از احکام فاعل باشد و درین جا بجهت اینکه از احکام مفعول است ذکر کرده ۱۲ و رای ۵۵ قوله قرینه خواه مقالبه باشد خواه عالیه مثل که برائے کسی که متوجه باشد ای ترید مکه ۱۲ ش ۵۹ قوله اربعة مواضع آه تخصیص بذكر این چهار مواضع بنا بر آنکه نزد جمهور عدد افادت حصرنمی نماید و برائے حصرنیست زیرا که در باب منصوب علی المدح مثل الحمد لله الحمید و یا منصوب علی الذم مثل اتانی زید الفاسق الخبیث و منصوب علی الترحم نحو مررت بزید المسکین بتقدیر اعنی و باب اغرا مثل اخاک اخاک ای الزم حذف فعل نیز واجب است بلکه تخصیص کثرت مباحث مواضع مذکوره این ابواب است ۱۲ ۵۵ قوله سماعی علت وجوب حذف در سماعیات کثرت استعمال است و هرگاه ضابطه که با و ثبوت علت وجوب حذف شناخته شود موجود نیست لهذا سماعی است کذا فی الرضی ۱۲ ۵۵ قوله امرأ ونفسه تقدیره الترك امرأ و نفسه ای قصر یک و لسانک من المروفر عنه و عن نفسه و او و نفسه بر تقدیر اول بمعنی مع باشد و بر تقدیر ثانی برائے عطف باین طریق که نفسه بر امر و معطوف باشد ۱۲ عبد الرحمن ۵۵ قوله انتہوا ای انتہوا یا معشر النصارى عن قولکم ان الله ثالث ثلاثة و اقصدوا خیرکم و هو التوجید ۱۲ در این ۵۵ قوله اهلاً تقدیره ایت مکاناً اهلاً لا اجانب فیه یعنی در آمدی در مکان آباد که دیران و اجنبی در آن نیست ۱۲ ۵۵ قوله سهلاً ای و طیت مکاناً سهلاً من البلاد و لا حزنای یعنی نور دیدی تو زمین بهوار را از بلاد نه زمین سخت و درشت را و این قولیست که میزبان برائے خاطر داشت و خوشدلی میمان می گوید عه سماعی چون به نسبت قیاسی تعلیل است لهذا بر قیاسی لام بمعنی عندای وقت قیام قرینه ۱۲ ۵۵ مصدریت اسم تفصیل باعتبار موصوف یا مضاف الیه او باشد ۱۲ ش -

(۳۷)

وَأَنْبَتَ نَبَاتًا وَقَدْ يَحْدُ فَعْلُهُ لِقِيَامِ قَرِينَةٍ جَوَازًا كَقَوْلِكَ

لِلْقَادِمِ خَيْرٌ مَقْدَمِ أَيْ قَدِمْتُ قَدْ وَاخِرٌ مَقْدَمِ وُجُوبًا

سَمَاعًا نَحْوَ سَقِيَا وَشُكْرًا وَحَمْدًا وَرَعِيًّا أَيْ سَقَاكَ اللَّهُ سَقِيَا

وَشُكْرُكَ شُكْرًا وَحَمْدُكَ حَمْدًا وَرَعَاكَ اللَّهُ رَعِيًّا فَصَلِّ

الْمَفْعُولُ بِهِ هُوَ اسْمُ مَا وَقَعَ عَلَيْهِ فَعْلٌ لِفَاعِلٍ كَضَرْبِ

زَيْدٍ عَمْرًا وَقَدْ يَتَقَدَّمُ عَلَى الْفَاعِلِ كَضَرْبِ عَمْرٍ أَيْ زَيْدٌ

وَقَدْ يَحْدُ فَعْلُهُ لِقِيَامِ قَرِينَةٍ جَوَازًا نَحْوِ زَيْدٍ فِي جَوَابِ مَنْ

قَالَ مِنْ أَضْرِبُ وَجَوَابًا فِي أَرْبَعَةِ مَوَاضِعَ الْأَوَّلُ سَمَاعِيٌّ نَحْوُ

أَمْرًا وَنَفْسُهُ أَنْتَ هُوَ خَيْرُكُمْ وَأَهْلًا وَسَهْلًا وَالبَوَاقِي

۱۵ قوله نباتا، این است بر قول مبرد و کسائی لیکن سیبویه عامل از باب او مقدر می سازد ای تعدت و جلست جلوسا و انبت الله نبت نباتا ح ۱۲ ۵۵ قوله سماعا صفت بعد صفت پای نسبت محذوف و این حذف میان نجات بسیار شائع است تقدیرش حذف و اجبا سماعیا ۱۲ عبد الرحمن ۵۵ قوله نحو سقیا الخ مثال قرینه عالیه زیرا که سقیا و غیره برائے کسی که سزاوار دعا و دعائے خیر باشد گفته شود پس حال دلالت کرد برین که تقدیر سقاك الله سقيا و رعاک الله رعيا الخ باشد ۱۲ و رای ۵۵

در این ۵۵ قوله اهلاً تقدیره ایت مکاناً اهلاً لا اجانب فیه یعنی در آمدی در مکان آباد که دیران و اجنبی در آن نیست ۱۲ ۵۵ قوله سهلاً ای و طیت مکاناً سهلاً من البلاد و لا حزنای یعنی نور دیدی تو زمین بهوار را از بلاد نه زمین سخت و درشت را و این قولیست که میزبان برائے خاطر داشت و خوشدلی میمان می گوید عه سماعی چون به نسبت قیاسی تعلیل است لهذا بر قیاسی لام بمعنی عندای وقت قیام قرینه ۱۲ ۵۵ مصدریت اسم تفصیل باعتبار موصوف یا مضاف الیه او باشد ۱۲ ش -

ص قلب بلفظ نفس بدل نمود پس اتق نفسک والاسد و هرگاه اتق بجهت تنگی مقام محذوف گشت بجهت زائل شدن ضرورت نفس را نیز دور نمودند بسبب فقدان چیزی که با متصل شود ضمیر متصل را منفصل منقلب ساختند والاسد معطوف بر ایاک است و معنی کلام اتق نفسک من الاسد و اتق الاسد من نفسک ۱۲-
 ۵۵ قوله الطريق الطريق و همچنین ست الجدار الجدار
 اتق الجداران یسقط عليك انما را المحذوف منه للتأكيد ۱۲ و رایة ۵۵ قوله ما اضر عامه حذف فعل درین قسم بسبب اینکه تا مفسر بکسر و مفسر بفتح یکجا جمع نشود ۱۲-
 ۵۶ قوله علی شریطة التفسیر اضافت شریطة بجانب تفسیر بیانیه ای بناء علی شریطة هو التفسیر و شریطة و شرط بمعنی واحد است ۱۲ ۵۷ قوله کل اسم بجائے آل کل مفعول نه گفت زیرا که ما اضر عامه عام است ازین که مفعول به باشد با مفعول فیه و از کل مفعول مفعول به مقابله می شود و مفعول فیه خارج می گشت ۱۲ و رایة شرح هدایت النور ۵۹ قوله او شبهه و مراد از شبهه اسم فاعل و اسم مفعول باشند مصدر است و صفت مشبه و اسم تفضیل زیرا که شبهه بمعنی مشابه است چنانکه مثل بمعنی مماثل و مشابهت اسم فاعل و اسم مفعول با فعل ظاهر است و پس ۱۲ و رایة ۵۱ نحو زیاده ضربت مصنف برائے فعل مشتغل بضمیر که اگر او را بر اول این اسم آرند نصب و بد مثال داد و باقی را ترک نموده برائے آگاه می بتدی بیانش ضروریست زیرا ضربت علامه برائے فعل مشتغل متعلق که اگر لازم او را که اهنت باشد برین اسم آرند نصب و بد مثال ست و زیاده ضربت بر برائے فعل مشتغل بضمیر که مناسب مرادف او را که جاوزت باشد اگر برین اسم در آرند نصب و بد مثال ست و زیاده اجست علیه برائے فعل مشتغل بضمیر که اگر مناسب یعنی لازم او را که لا یست باشد برین اسم برگمارند نصب و بد مثال ست ۱۲ ۵۸ قوله و لهذا الباب فروع آه یکے ازاں وجوب نصب در آن بعد حروف شرط که آن ولو باشد و حروف تخصیض که آن ہذا و آلا و لولا و لو ما است مذکور بود مثل ان زیاده ضربت فرع دوم اختیار نصب اسمیکه مذکور بود و در جمله که عطف او بر جمله فعلیه باشد تا بیان هر دو جمله که معطوف و معطوف علیها باشد مناسبست پیدا شود مثل و بہت فزیلہ القیۃ و همچنین اسمیکه بعد حرف نفی یعنی ما و لا و ان سوا می لم و لہا و لن و بعد حرف

استفهام و بعد از الشرطیہ و بعد وجبت قبل امر و نہی مذکور باشد نصب مختار است زیرا کہ این ہمہ مقامات فعل است مثل ما زیدا ضربتہ و لا زیدا ضربتہ و ان زیدا ضربتہ و الا تا دیب و ازید ضربتہ و اذا عبد اللہ تلقیہ و فاکرمہ و حیث زیدا تجده فاکرمہ و زیدا ضربتہ و همچنین وقت خوف التباس مفسر بکسر بصفت در حالت رفع نصب مختار است و انما کل شئ ۵۸ خلقتمہ بقدر ۱۲ شرح جای ۵۷ من المواضع التي یجب فیہا حذف الفعل الناصب للمفعول ۱۲ و رایة ۵۵ و از شبهه در اینجا تعرض نہ کرد و بجهت اینکه قریب مذکور شد ۱۲ و رایہ ۵۵ زیرا کہ تقدیر ضربت زیدا ضربتہ است ۱۲-

قیاسیۃ الثانی التحذیر و هو معمول بتقدیر اتق تحذیراً مبنیاً
 بعد نحوایک والاسد اصلہ اثنک والاسد و ذکر المحذو
 منه مکرراً نحو الطريق الطريق الثالث ما اضر عامه علی
 شریطة التفسیر هو کل اسم بعد فعل او شبهه یشغل
 ذلک الفعل عن ذلک الاسم بضمیر او متعلق بحیث لو
 سلط علیہ هو او مناسبة لنصبه یجوز یلا ضربتہ فان زیدا
 منصوب بفعل محذوف مضمیر هو ضربت یفسرہ الفعل
 المذکور بعدہ و هو ضربتہ و لهذا الباب فروع كثيرة الرابع

۱- قوله قیاسیۃ یعنی قاعدہ کلیہ است کہ ہر جا کہ آن ضابطہ حاصل شود فعل محذوف می گردد ۱۲ ۵۵ قوله التحذیر در لغت ترسانیدن چیزی از چیزے و در اصطلاح ہو معمول بتقدیر اتق مثلاً ای بعد و نحو و غیرہ ایضاً ۵۵ قوله ما بعد یعنی برائے ترسانیدن از آنچه مذکور بود و بعد معمول اتق بواو عطف نحو ایاک والاسد و تقدیر آن اتق نفسک ان تتعرض للاسد و اتق الاسد ان یهک چنانکہ در فصل مفصل مذکور است و اگر بعد من و من مذکور باشد مثل ایاک من الاسد و عن الاسد برین تقدیر تقدیر باء یا تنج از تنجی بمعنی زائل شدن چیزی و دور شدن اولی است از تقدیر اتق زیرا کہ اتق متعدی بمن و عن نمی شود بخلاف باء و تنج ۱۲ کذا فی المنہل ۵۷ قوله اثنک والاسد چون ضمیر فاعل و مفعول ہر دو برائے یک چیز بود ناچار دوم را در غیر افعال ۱۲

استفہام و بعد از الشرطیہ و بعد وجبت قبل امر و نہی مذکور باشد نصب مختار است زیرا کہ این ہمہ مقامات فعل است مثل ما زیدا ضربتہ و لا زیدا ضربتہ و ان زیدا ضربتہ و الا تا دیب و ازید ضربتہ و اذا عبد اللہ تلقیہ و فاکرمہ و حیث زیدا تجده فاکرمہ و زیدا ضربتہ و همچنین وقت خوف التباس مفسر بکسر بصفت در حالت رفع نصب مختار است و انما کل شئ ۵۸ خلقتمہ بقدر ۱۲ شرح جای ۵۷ من المواضع التي یجب فیہا حذف الفعل الناصب للمفعول ۱۲ و رایہ ۵۵ و از شبهه در اینجا تعرض نہ کرد و بجهت اینکه قریب مذکور شد ۱۲ و رایہ ۵۵ زیرا کہ تقدیر ضربت زیدا ضربتہ است ۱۲-

اے قولہ وقد یحذف حرف النداء یعنی گاہے حرف ندا جزا وقت قیام قرینہ لفظاً محذوف می شود نہ معنی و تکیہ منادی اسم جلس اسم اشارہ و مستغاث و مندوب باشد سوال حرف ندا نائب ادعوست و نائب محذوف نمی شود و در نہ حذف نائب منوب ہر دو لازم خواهد آمد و آن درست نیست جوابے این وقتی ست کہ حذف منوب درست نباشد و این جا چنان نیست ۱۲ درایہ ۱۷ قولہ کالضمۃ سوال بر سکون یا بر حرکت دیگر چرا بنی نہ شد جواب بنا بر حرکت اشارت ست باین کہ بنائے او عارضی است نہ اصلی اگر بنی بر فتح گویدی ملتبس بعمل لاگشتی و اگر بر کسره بودی یا منادی مضاف بجانب یائے مشکلم محذوف کہ علامت کسره در و باقی ست التباس میرفت مثل یا عباد کہ اصل او یا عبادی ست اگر کوئی اعراب دریں مختصر نیست زیرا کہ نون یضربان نیز اعراب ست گوئیم کلام در اعراب اسم ست ۱۲ عبد الرحمن ۱۷ قولہ یازیدان مصنف در تمثیل علم مثنی و مجموع معرف بلام چنانکہ مشہور ست نیا و روزیرا کہ آن مخصوص ست بخیبر منادی و نیز دو آء تعریف یعنی لام و حرف ندا جمع میشود ۱۲ درایہ ۱۷ و یخفف بلام الاستغاثۃ استغاثۃ طلبیدن مظلوم کسے را نا ظلم از و دفع نماید یعنی منادی جر وادہ شود بلام استغاثۃ و آن لائے ست کہ بر مستغاث در آید برائے دلالت بر نیکہ اورا مابین امثال برائے طلب مخصوص ست و این لام مفتوحہ می باشد تا وقت حذف مستغاث مستغاث بمستغاث لہ ملتبس نشود مثل یازید بفتح لام در مستغاث و کسر او در مستغاث لہ و معنی او ادعواکم لہذا المظلوم الضعیف لنظروا الیہ و تعیینوا ایاہ بدانکہ مستغاث فریاد کنندہ و مستغاث کسیکہ از و فریاد نمایند مثل حکم و غیر مستغاث لہ آنکہ برائے نفع او فریاد کنند و آن مظلوم باشد ۱۲ عبد الرحمن ۵ قولہ مشابہا للمضاف مشابہ مضاف اسمی ست کہ لغیر انضمام امر و یحذف معنی آن تمام نہ شود آن یا معمول باشد مثل یا طالعاً جبلاً و یا حسناً و جمہ و یا خیراً من زید یا معطوف بر اسم ادل بود بنوعی کہ ہر دو اسم یک چیز شدہ باشد مثل یازید او عمر ابرگاہ این مجموع را علم کسے گردانند ۱۲ طالعاً الغفور ۱۷ قولہ قیل یا ایہا الرجل کسے توسط لفظ ایہا میان حرف ندا و منادی معرف بلام موافقاً لما رضی بہ الرضی اینکه منادی مع لام یا بنی باشد یا معرب اول بعید ست زیرا کہ لام چوں معاقب تنوین ست مثل تنوین خواهد بود و ازین جا ست کہ بنائے اسم بلام قلیل میباشد مثل الخمسۃ عشر و اخواتہا و

(۳۸)

المنادی هو اسم مدعو بحر النداء لفظاً نحو یا عبد الله

من حروف ۱۲ تمیز از حرف ست ۱۲

ای ادعوا عبد الله حرف النداء قائم مقام ادعوا حروف

و ا نادیه ۱۲

النداء خمسة یا وایا وھیأ وای الهمزة المفتوحة قد یحذف

بفتح همزة و سکون یائے تحتیہ ۱۲

حرف النداء لفظاً نحو یوسف عرض عن هذا واعلم

یوسف ۱۲ یوسف روگردانی کن ازین ۱۲

ان المنادی علی اقسام فان کان مفرداً معرفتاً یبنی

یالعدنا معرفتاً یالعدنا معرفتاً یالعدنا معرفتاً یالعدنا معرفتاً

علی علامۃ الرفع کالضمۃ و نحوها یازید و یارجل

ای کالالف والواو ۱۲

و یازیدان یازیدان یخفف بلام الاستغاثۃ نحو یالزید

المنادی ۱۲

و یفتح بالحق الفها نحو یازید و یصیب ان کان مضافاً

نحو یا عبد الله او مشابہا للمضاف نحو یا طالعاً جبلاً او

نکرة غیر معینۃ کقول الاعلی یارجل اخذ بیدی ان

کان معرفاً باللام قیل یا ایہا الرجل و یا ایہا المرأة

الآن و ثانی نیز بعید زیرا کہ علت بنا موجود ست و آن آمدن منادی بجائے کاف در افراد و تعریف لندایا ایہا الرجل توسط ای مع یائے تنبیہ در میان حرف ندا و منادی معرف بلام گفته شود عہ قولہ ادعوا یعنی ادعواک سجائے ضمیر خطاب اسم ظاہر آمد سجائے ادعوا یا ایس وارد نخواہد شد ادعوا عبد الله احتمال حکایت مع الغیر و ادعوا عبد الله زیرا کہ ادعواک احتمال حکایت باغیر مخاطب ندارد ۱۲ عہ چوں بیان بنا و یخفف و فتح بہ نسبت نصب کمتر بود و لهذا آنہا را مقدم ساخت ۱۲ الف و واو درینہا برائے اعراب نیست بلکہ محض برائے تشبیہ و جمع ست ۱۲

اے قولہ ویجوز ترخیم المناوی الی ترخیم منادی جائزست وکثیر ودر غیر منادی ضروری است وقلیل لیکن مقصود در ندا منادی است زیرا کہ ند اکثراً قصدی کند کہ از ندا بزودی فراغت نماید وشتاب بمقصود رسد لہذا آخر منادی برائے دشوار آمدن ندا محذوف شد بکذا فی الرضی ۱۲ طے قولہ ہو المتفجع علیہ اے یعنی التفجع علیہ وجوداً اعدماً پس متفجع علیہ عدماً چیز کے کہ بر عدم اولہار وروندی نمودہ شود مثل عتے کہ بروحہ کشندہ گریہ کند و متفجع علیہ وجوداً چیز کے کہ بروحہ او وقت نبودن سے متفجع علیہ وجوداً چیز کے کہ بروحہ او وقت نبودن بتفجع علیہ عدماً اولہار وروندی نمودہ آید مثل حسرت وویل کہ بنوحہ کشندہ وشیون دارندہ وقت نہ ہون بیت لاتی گرو پس برائے ہر دو قسم مندوب راتریف شامل شد مثل یا زید یا عمراہ ویا حسرتاہ ویا مصیبتاہ وواہلہ زیادت یا در آخر برائے درازی آواز ۱۲ عبد الغفور۔ طے

وَيَجُوزُ تَرْخِيمُ الْمَنَادِ هُوَ حَذْفُ فِي الْإِخْلَافِ لِلتَّخْفِيفِ كَمَا
 تَقُولُ فِي مَالِكٍ يَا مَالُ فِي مَنصُورٍ يَا مَنصُورُ وَفِي عَثْمَانَ
 يَا عَثْمُ وَيَجُوزُ فِي الْإِخْلَافِ الْمَرْخِيمِ التَّصْمِيمُ الْحَرَكَةُ الْأَصْلِيَّةُ
 كَمَا تَقُولُ فِي يَحَارُثُ يَا حَارِثُ يَا حَارِثُ يَا حَارِثُ يَا حَارِثُ
 حُرْفُ النِّدَاءِ قَدْ تَسْتَعْمَلُ فِي الْمُنْدُوبِ أَيْضًا وَهُوَ الْمَتَفَجُّ عَلَيْهِ
 بَيَاوَا كَمَا يَقَالُ يَا زَيْدًا يَا زَيْدًا فَوَاحِشٌ خَصَّةٌ بِالْمُنْدُوبِ
 وَيَا مُشْتَرَكَةً بَيْنَ النِّدَاءِ وَالْمُنْدُوبِ حِكْمُهُ فِي الْأَعْرَابِ الْبِنَاءُ
 مِثْلُ حَكْمِ الْمَنَادِ فِصْلُ الْمَفْعُولِ فِيهِ هُوَ اسْمٌ مَا وَقَعَ
 فَعْلُ الْفَاعِلِ فِيهِ مِنَ الزَّمَانِ وَالْمَكَانِ يُسَمَّى ظَرْفًا وَظُرُوفُ
 الزَّمَانِ عَلَى قِسْمَيْنِ مَبْهُمٌ وَهُوَ مَا لَا يَكُونُ لِحَدٍّ مُعَيَّنٍ كَدَهْرٍ
 حِينَ وَفَحْدٌ وَهُوَ مَا يَكُونُ لِحَدٍّ مُعَيَّنٍ كَيَوْمٍ وَلَيْلَةٍ وَشَهْرٍ

تصريفی ولا سماع لغوی ۱۲
 مثال حذف یک حرف ۱۲
 قولہ مثل حکم المناوی ای در اعراب و بنا پس گفتہ می شود وازیدہ۔ واعبد اللہ واطالعا جبلاً ہر گاہ مندوب معروف و معین باشد و آن بجهت اینکہ در اصل منادی ست معنی ندبہ باو عارض شدہ و این وجہ بر طبق ظاهر کلام سیبویہ و صریح کلام جزولے ست اما بر مدبب این حاجب این کہ مندوب بہ سبب تفجع برو مخصوص ست چنانکہ منادی مخصوص می باشد چون ہر دو در یک امر عام شرکت دار و لہذا لفظ منادی در مندوب استعمال یافت ۱۲ رضی۔ تفجع ورومند شدن صلۃ باللام پس بجائے متفجع علیہ ظاہر متفجع لہ ست چنانکہ بجائے محمود علیہ محمود لہ گفتہ می شود یا بجهت تضمین معنی بکاء را والف ولام بمعنی الذی و مراد از و اسم ست و اسم مفعول بمعنی فعل مجہول صلوا ۱۲ و در لغت نرم و آسان گروانیدن کلام و در اصطلاح حذف فی آہ ۱۲ عہہ گویا اسم مفرد معرفہ است کہ از پیچ حذف نہ شدہ و این استعمال قلیل ست ۱۲ لہ بجهت آنکہ محذوف را در حکم ثابت گرانند پس آخر کلمہ بر حرکتی کہ پیشتر از ترخیم بودہ باقی خواہد ماند ۱۲ لہہ مثال حذف دو حرف و حرف اخیر اسم صحیح و قبل او مدہ ۱۲ صہ مثال حذف دو حرف در حکم زیادت واحدہ ۱۲ صہ وقت بودن قرینہ و آن الف در آخر مندوب ۱۲ و رایہ

مراد از فعل لغوی ست کہ مصدر باشد نہ اصطلاحی ۱۲ لہہ مراد از زمان ظرفی ست کہ صلاحیت آمدن جواب مثنی داشته باشد و مکان جواب ای ۱۲۔

ص نیست کذا فی الرئی ۱۷ قوله و هو منصوب ایضاً یعنی ظرف مکان مبهم مثل ظرف زمان مبهم بتقدیر فی باشد و ظرف مکان مبهم را بجایات ششگانه تفسیر کرده اند و محمول است بر آن عند ولدی و مشابه اینها بجایات ابهام و لفظ مکان نیز جهات سته محمول است بسبب کثرت و مابعد دخلت بر مذهب اصح هم بد آنکه مابعد دخلت و سکت نزلت هرگاه ظرف مکان بود منصوب بظرفیت می باشد مبهم بود یا محدود مثل دخلت الدار و نزلت المكان و سکت الغرة و این بجای کثرت استعمال این هر سه افعال مذکوره است پس حرف جر که فی باشد باین افعال در مبهم نیز محذوف می باشد و مابعد اینها منصوب بنا بر ظرفیت بر مذهب سیبویه است و جر می گفته که دخلت متعدی است پس بعدش مفعول به باشد نه مفعول فیه واضح آن است که لازم باشد مثل دخلت فی الامر و دخلت فی مذهب فلان و لباس است که لفظ فی با کلمه که پس دخلت آید نیز مستعمل میگردد مثل دخلت فی البلده و سکنتم فی مساکن الذین ظلموا و قول عرب نزلت فی النجان و بودن مصدر و دخلت مثل خرجت بر وزن فاعول که اکثر از مضاف در لازم بر همین وزن می آیند لازم بودن او را ترجیح میدهند لهذا بر مذهب اصح مابعد دخلت منصوب بنا بر ظرفیت خواهد بود و انتصاب الشام و در مثل فیهبت الشام بالاتفاق بنا بر ظرفیت است زیرا که ذبیت لازم است کذا فی الرئی ۱۲ ۱۷ قوله و هو ما لا یكون منصوباً آه منصوب بودن تمامی ظروف زمان و از ظروف مکان ظرف مکان مبهم بتقدیر فی اینکه چو ظرف زمان محدود و بسبب شرکت او در ظرف زمان بودن ظرف زمان مبهم محمول است و ظرف مکان مبهم بعلت اینکه بازمان مبهم در وصف ابهام مشترک است باقی ماند ظرف مکان محدود و حمل کردن او بجایات اختلاف ذات و وصف بر زمان مبهم ممکن نیست و با وجود شرکت در ذات بر مکان مبهم محمول نه گشته زیرا که ظرف مکان مبهم خود بر ظرف زمان مبهم محمول گردیده پس اگر مکان محدود را بر حمل نمایند استعارت از مستعبر و سوالی از فقیر لازم آید و آن خالی از استعجان نیست ۱۲ درایه ۱۷ قوله ضربه تادیباً آه بدانکه مفعول لا علت غایه فعل یعنی سبب فعل فاعل میباشد و فعل کلمه در خارج سبب مفعول له بود چنانکه در مثال مذکور و کلمه نه چنانکه در قدرت عن الحرب جیناً چه فاعل و در خارج سبب جین نیست ۱۲ عبدالرحمن ۱۷ قوله قدرت عن الحرب جیناً مثال مفعول له است که فعل بسبب بودن او واقع شده سوال بجای قدرت عن الحرب جیناً اگر حاربه شماعه گفته احسن بود زیرا که مقام منازعت باز جاج و اظهار جلاوت است جواب آوردن این مثال مقرون مذکر زجاج مقصود تنبیه است بر توهم مذهب زجاج باین تقریر که ششم از استیقای نظر در مفعول له در حالیکه کفایت کننده ام بظاهر دلیل بسبب جین او و اگر زجاج شجاع می بود نمی ششم از توفیه مذکوره ۱۲ درایه گویم انما فاعل و مفعول له و فعل محلل به و اقتران زمان هر دو برائے نصب مفعول له شرط است و آن درین جا مفقود ۱۲ -

وَسْتَرِ وَكَلَهَا مَنْصُوبٌ بِتَقْدِيرِ فِي تَقُولُ حُصَّتْ دَهْرًا وَسَافَرْتُ

ای ظرف زمان مبهم مکان او محدود و معروف مکان او مکرر ۱۲ درایه

شَهْرًا أَيْ فِي هَرِّ شَهْرٍ وَظَرُّوْهُ الْمَكَانُ كَذَلِكَ مَبْهَمٌ وَهُوَ

مَنْصُوبٌ أَيْضًا بِتَقْدِيرِ فِي نَحْوِ جَلَسْتُ خَلْفَكَ أَمَّا كَ وَحْدُ

وَهُوَ مَا لَا يَكُونُ مَنْصُوبًا بِتَقْدِيرِ فِي بَلْ لَا يَدُ مِنْ ذِكْرِ

فِي فَيْهِ نَحْوِ جَلَسْتُ فِي الدَّارِ فِي السُّوقِ فِي الْمَسْجِدِ فَضَّلَ

الْمَفْعُولُ هُوَ اسْمٌ مَا لَا يَجْلُو يَقَعُ الْفِعْلُ الْمَذْكُورُ قَبْلَهُ وَيُنْصَبُ

بِتَقْدِيرِ اللَّامِ نَحْوِ ضَرْبَةٍ تَأْدِيبًا أَيْ لِلتَّأْدِيبِ قَعْدَتٌ عَنِ الْحَرْبِ

جِنَايَ الْجَيْنِ عِنْدَ الزَّجَاجِ هُوَ مَصْدَرُ التَّقْدِيرِ أَدْبَتُهُ

۱- قولها و کلهای منصوب الخ چنانکه ناظمی در فارسی بنظم آورده قطعه ظرف زمان مبهم و محدود دان + قابل اند بتقدیر فی + یک مکانی که معین بود + نیست در و چاره نه تحریر فی + ۱۲ ۱۷ قوله بتقدیر فی زیرا که اگر لفظ باشد خبر خواهد داد که لغو کردن حروف جاره را شائع نیست فائده فرق میان مقدر و محذوف این که اگر اثر او در لفظ باقی باشد مقدر است و نه محذوف ۱۲ ۱۷ قوله و ظروف المكان الخ در تفسیر ظروف مکان مبهم شد اختلاف است بعضی گفته اند که او کمره است و این وجه ضعیف است زیرا که مثل جلست خلفک و اما مک بلا خلاف بنا بر ظرفیت منصوب است و کمره نیست و بعضی گفته اند که مکان مبهم عبارت است از غیر محصور چنانکه در ظرف زمان و اولی همین است پس احتراز شد از مقادیر محصوره که مثل فرسخ و میل باشد زیرا که در انتصاب اینها بر ظرفیت خلافی ۱۲

۱- قولها و کلهای منصوب الخ چنانکه ناظمی در فارسی بنظم آورده قطعه ظرف زمان مبهم و محدود دان + قابل اند بتقدیر فی + یک مکانی که معین بود + نیست در و چاره نه تحریر فی + ۱۲ ۱۷ قوله بتقدیر فی زیرا که اگر لفظ باشد خبر خواهد داد که لغو کردن حروف جاره را شائع نیست فائده فرق میان مقدر و محذوف این که اگر اثر او در لفظ باقی باشد مقدر است و نه محذوف ۱۲ ۱۷ قوله و ظروف المكان الخ در تفسیر ظروف مکان مبهم شد اختلاف است بعضی گفته اند که او کمره است و این وجه ضعیف است زیرا که مثل جلست خلفک و اما مک بلا خلاف بنا بر ظرفیت منصوب است و کمره نیست و بعضی گفته اند که مکان مبهم عبارت است از غیر محصور چنانکه در ظرف زمان و اولی همین است پس احتراز شد از مقادیر محصوره که مثل فرسخ و میل باشد زیرا که در انتصاب اینها بر ظرفیت خلافی ۱۲

۴۷ بجانب ترجیح نصب بنگنان رفته اند الا نزد مصنف نصب متعین است و پس ۱۲ درایه ۵۷ قوله مالک زید آه وجه عدم جواز عطف بر هر دو مثال اینکه عطف بر ضمیر مجرور بدون اعاده جاورست نیست و اینجا جاور باز نیا ورده شد سوال عطف بر لفظ شان چرا نشد جواب خلاف مقصودی گشت زیرا که درین بنگانه معنی شانک و نفس عمر می گردید و سائل از شان هر دو می پرسد نه از شان یکی و نفس دیگر و از آوردن دو مثال تنبیه است بر وجود فعل از حرف استفهام با جاور مجرور و از حرف استفهام با اسم ۱۲ درایه ۵۷ قوله فصل بدانکه

تأديبا وجبت جينا فصل المفعول معه هو ما يذ كر بعد

بالقوة عن العرب ۱۲

الواو بمعنى مع لمصاحبة معمول الفعل نحو جاء البر والحيات

وجئت انا وزيدا اي مع الجبا ومع زيدا فان كان الفعل

لفظا وجاز العطف يجوز فيه الوجهان النصب والرفع نحو

جئت انا وزيدا وزيدا وان لم يجز العطف تعيين النصب

نحو جئت وزيدا وان كان الفعل معني جاز العطف تعيين

العطف نحو ما لزيد وعد وان لم يجز العطف تعيين النصب

نحو مالك وزيدا وما شانك وعمران المعنى ما تصنع فصل

الحال لفظ يدل على بيان هيئة الفاعل او المفعول به او

۱۰ قوله لمصاحبة آه مراد از مصاحبت مشاركت مفعول معه است با معمول فعل در وقت واحد پس زید و درست زید مشارک متکلم است در سیر و در یک وقت یعنی سیر هر دو معا واقع شد و درست انا و زید عطف بر سیر مشارک متکلم است ولیکن بودن هر دو سیر در یک وقت لازم نیست کذا فی الرضی ۱۲ ۵۷ قوله معمول الفعل یعنی آن معمول خواهد فاعل باشد مثل جاء البر والحيات خواه مفعول مثل کفاک و زید در هم ۱۲ درایه ۵۷ قوله تعین العطف زیرا که بر عمل عامل معنوی بغیر حاجت و جواز وجه دیگر محمول نخواهد شد و در مخشری گفته که عطف مختارست متعین نیست ۱۲ ۵۷

نحو بیان منصوبات را دو قسم ساخته اند اصل و ملحق مغایل پنجگانه اصل هستند و سوائے او ملحق سوال فعل نسبت بمفعول له و معه سوائے حال زیاده تر حاجتندی باشد زیرا که بسیاری از افعال بدون مصاحبت و علت میباشد و فعلی از احوال خال نخواهد بود و پس عکس مناسب باشد جواب حال اگر چه از لوازم فعل است لیکن تعلق او بذات فعل نیست بلکه باعتبار این که با هیات فاعل است یا مفعول پس فعل باعتبار ذات بجانب او محتاج نیست بخلاف مفعول له و مفعول معه که اینها تعلق بذات فعل دارند چرا اول علت فعل است و ثانی مصاحب معمول فعل پس اصل منصوبات باشند ۱۲ درایه ۵۷ قوله الحال بحسب استلزام حال نصب را و بسبب بودن او قریب تر سوائے فعل بر تمیز مقدم شد ۱۲ ۵۷ قوله هیأة از تمیز احترام از شد زیرا که تمیز بر بیان ذات فاعل وقت صدور فعل از ودالات می نماید و از صفت منعت نیز زیرا که او ذات منعت را مطلقا بیان می کند و هیات یعنی حالت خواه بر حسب تحقیق بودن آن حال متحقق خواهد بود و خواه باعتبار تقدیر و فرض و آن حال مقدره باشد مثل

فادخلوها خيلدين یعنی سکونت دائمی در بهشت برائے مؤمنان وقت در آمدن شان در آن مقدر و مفروض است ۱۲ درایه و عبد الرحمن ۵۷ قوله الفاعل آه فاعل و مفعول حقیقی باشند خواه حکمی پس ایراد نخواهد شد بمثل جئت انا وزيدا را که بین ضرب الضرب شدید آنچه اول بسبب مصاحبت با فاعل فاعل حکمی است و ثانی بحسب بودن کلام در معنی احد ثبوت الضرب مفعول به حکما و همچنین حال از مضاف الیه و متبکیه مضاف فاعل باشد یا مفعول به و بر تقدیر حذف مضاف و آوردن مضاف الیه بجائے او در معنی خلطه روند و مثل مثل بل ننبع ملتا ابرهيم حنيفاه ايجب احدكم ان ياكل لحم اخيه ميتا

۱۰ قوله المفعول به ودالات حال بر مفاعیل دیگر سوائے مفعول به درست نیست زیرا که آنها به نسبت مفعول به فاعل هستند ۱۲ ۵۷ بنا بر مفعول مع بودن زیرا که سوائے او وجهی دیگر نیست ۱۲ ۵۷ اسم زکفت تا شامل بود و مرعایه را که جمله باشد ۱۲ ۵۷ مصدر مضاف سوی مفعول و ذکر فاعل متروک است ۱۲ ۵۷ زیرا که جواز هر دو وجه را که امی مالمع نیست ۱۲ -

۱۰ قولہ او معنی فعل از معنی فعل اسم فاعل واسم مفعول وصف مشبہ و افعل التفخیل و مصدر و ظرف و جار مجرور و اسمائے افعال و چیزے کہ از و معنی فعل مستنبط شود مثل حرف ندا و حرف تنبیہ و اسمائے اشارت و حرف تمنی و حرف ترجی و تشبیہ و غیرہ مراد است ۱۲ ۱۳ قولہ و الحال نکرۃ ابداً یعنی صورۃ باشد خواہ معنی اول مثل اخذت کلاً اگرچہ باعتبار معنی اخذت کل المال است و ثانی مثل ارسلہا العراک و مررت بہ وعدہ و طلبتہ جہدک و کلمتہ فاه ال فی ای معترکہ و منفرداً و مجتہداً و مشافہاً ۱۲ ۱۳ قولہ معرفتہ - زیرا کہ ذوالحال از روی معنی محکوم علیہ است پس اصل این است کہ مثل مبتدا معرفتہ باشد ۱۲ ۱۳ قولہ غالباً یا ظرف است اے یعرف ذوالحال فی غالب الاستعمالات یا صفت مصدر یا زمان محذوف است اے یعرف ذوالحال معرفتہ غالباً اوزماناً غالباً ۱۲ ۱۳ قولہ فان کان ذوالحال نکرۃ اے نکرۃ محضہ زیرا کہ اگر نکرۃ محضہ نباشد بلکہ مخصوص بوصف یا اضافت یا نہی یا نفی یا استفہام باشد تقدیم واجب نبود مثل مررت برجل عالم قائماً مررت بغلام رجل قائماً

(۲۲)

کلہما نحو جاء فی زید را کبا و ضررت زیداً مشدداً ولقيت

جمیعاً ۱۲

عمرار اکین قد یكون الفاعل معنویاً نحو زید فی الدار قائماً

مثال حال از فاعل معنوی ۱۲

معناه زید استقرار فی الدار قائماً و کذا المفعول بہ نحو هذا زید

قائماً فان معناه اشیر و انب زیداً قائماً المشار الیه قائماً هو زید

مثال حال از مفعول بہ معنوی ۱۲

الفاعل فی الحال فعل او معنی فعل الحال نکرۃ ابداً

چنانکہ در ہذا زید قائماً ۱۲

چنانکہ در جاء فی زید را کبا ۱۲

ذوالحال معرفتہ غالباً کما رأیت فی الامثله المذكورة فان

کان ذوالحال نکرۃ يجب تقدیم الحال علیہ نحو جاء فی را کبا

جزاً ۱۲

رجل لئلا تلتبس بالصفة فی حالة النصب مثل قولک

رأیت رجلاً را کبا وقد تكون الحال جملة خبریۃ نحو جاء فی

الہ جیسہ ام کہ شنبہ ۱۲

زید غلام را کباً و یکب علامۃ مثال ما کان عالمها

مثال جملة اسمیہ کہ حال است ۱۲

معنی الفعل نحو هذا زید قائماً معناه انب اشیر قد یحذف

شعر لا یروکن احدٌ الی الإجماع: یوم الوخا متخوفاً لهما مر: و ما جاء فی رجل را کبا و هل اتاک فقیر سائل ۱۲ ۱۳ ۱۴ قولہ تقدیم الحال ای المفرد زیرا کہ ہر گاہ حال جملہ باشد تقدیم واجب نہ بود مثل جاء فی رجل و علی کتفہ سیف ۱۲ درایہ - ۱۵ قولہ وقد تكون الحال جملة خبریۃ زیرا کہ حال حکم ست و احکام مفرد و جملہ ہر دو می آید ۱۲ ۱۳ ۱۴ قولہ جملة خبریۃ - زیرا کہ انشائیہ چنانکہ صلہ و صفت نمی آید حال ہم نمی آید ۱۲ درایہ - ۱۵ قولہ نحو جاء فی زید آہ مصنف دو مثال آورد برائے آگاہی بریں کہ جملہ کہ حال واقع می شود اسمیہ و فعلیہ ہر دو بود و آوردن او در مثال اول نہ در ثانی تنبیہ است بریں کہ جملہ اسمیہ ہر گاہ حال آید و اولاً لازم بود ۱۲ - ۱۶ قولہ انبہ ازیں قول اشارت ست بجانب اینکہ ہر یک از تنبیہ و اشارہ در معنی فعلیت مستقل ست ۱۲ شش -

۱۷ قولہ وقد یحذف العامل آہ چون جواز حذف ہر تہ قسم عامل حال کہ فعل و مشابہ فعل و معنی او باشد مقصود مصنف است لهذا وقد یحذف الفعل نگفت کہ از و تخصیص حذف فعل و مشابہ فعل مفہوم می باشد و البلال طالعا ای ہذا البلال طالعا مثال حذف عامل حال کہ معنی فعل ست ۱۲ درایہ عہ بہت بودن جملہ از ذوالحال از روی معنی ۱۲ شش -

۱۵ قوله قرینه یعنی وقت موجود بودن قرینه خواه عالیہ باشد خواه مقالیه مثال اول در کتاب و مثال ثانی آیہ کریمہ اَلْجَسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ لَنْ نَجْعَ عِظَامُهُ بَلْ يَدْرِينُ
لے بجمہا قادرین ۱۲ ۱۵ قوله التیمیز و تبیین و تفسیر و تمیز بکسر تحتانیہ نیز نام دارد و تمیز چوں اصل نصب است اگرچہ گاہے مجروری آید از منصوبات شمرده
شد ۱۲ درایہ ۱۵ قوله ہونکرہ - تمیز معرفہ نمی باشد و این مذہب بصریہ است زیرا کہ مقصود از تمیز کہ رفع ابہام باشد از نکرہ حاصل ست

(۲۳)

العامل لقيام قرينه كما تقول للسافر سالماً غانماً اي
ترجع سالماً غانماً ^{بمعنى عند ۱۲} فصل التميز هو نكرة تذكر بعد مقدار ^{للمع ۱۳}
من عدد او كيل او وزن او مساحه او غير ذلك مضافه
ابهام ترفع ذلك الابهام نحو عندى عشرين درهماً و
قفيزان برآ و منوان سمناء و جريبان قطناً و على التمرة
مثلاً زبداً او قد يكون عن غير مقدار نحو هذا خاتم
حديداً و سوار ذهباً و فيه الخفض اكثر و قد يقع بعد
الجملة لرفع الابهام عن نسبتها نحو طاب زيد نفساً و علماً
او بأفصل السيتخى لفظ يذكّر بعد الاو خواتها ليعلم
انه لا ينسب اليها نسب الى ما قبلها وهو على قسمين متصل
وهو ما اخرج عن متعدداً بالواو خواتها نحو جاء في القوم

و ہماں اصل ست لهذا اگر معرفہ بود تعریف
ضائع خواهد بود و کوفیہ تعریف جائز دارند و
بصریہ سلفہ نفسہ را کہ کوفیہ باد تمسک کرده اند
بر نزع خافض حمل می کنند کذا فی المنہل ۱۲ -
۱۵ قوله مضافیہ ابہام - لے ابہام مستقر
یعنی ابہام ثابت و راسخ در معنی موضوع
لہ ازین حیث کہ موضوع لہ است اکنون
احترار شد از جاریہ کہ در مثل رأیت
عیناً ہاریہ واقع ست زیرا کہ اونکرہ و رافع ابہام است کہ
بسبب استعمال باعتبار تعدد موضوع لہ پیدا شد نہ ابہام را کہ
در موضوع لہ ثابت و راسخ است ۱۲ شش -
۱۵ قوله و فیہ الخفض اکثر یعنی در
تمیز از غیر مقدار جبر اکثر ست بہ نسبت
نصب زیرا کہ در خفض بسبب سقوط تنوین
از حیث اضافت با وجود حصول مقصود مثل
سابق خفت حاصل می شود خصوصاً در غیر
مقدار کہ ابہامش مثل مقدار نیست
و این وقتے است کہ اسم غیر مقدار بحیث
صناعت متغیر شدہ باشد اما وقتے کہ اسم
غیر مقدار بسبب صناعت متغیر نہ گردد مثل
قطعة ذهب و قلیل فضة کہ دران بجز خفض
جائز نیست کذا فی المنہل ۱۲ ۱۵ قوله و خواتها
اے اشباہ الا مثل خلا و لیس ولا یكون و غیر
و سوائے و غیر ذلک ۱۲ -

۱۵ قوله متصل چوں متصل است بر منقطع
مقدم شد ۱۲ ۱۵ قوله ما اخرج و باقی قلیل
باشد یا کثیر یا مساوی ۱۲ - ۱۵ قوله عن متعد
باین طریق کہ مستثنیٰ قرینہ باشد کہ باشد کہ سائر
متعدد مراد نیست ۱۲ - ۱۵ قوله غانماً صفت
سالماً و یا حال بعد حال ای اثبت سالماً غانماً للعه
کالمقیاس مثل ما فی السماء قدر راحة (کف دست)
یعنی معلوم نشود کہ از کدام چیز ست ۱۲ لے بالفتح و بالضم

سما ۱۲ ۱۵ بالکسر دست بر سخن ہندی گنگن ۱۲ للعه چیزیکہ با و اندازہ چیزے معلوم شود صے یعنی معلوم نشود کہ از کدام چیز ست ۱۲ لے بالفتح و بالضم
سکہ ۱۲ صرح لے باعتبار جنس مبہم تام بتنوین ست ۱۲ -

له قوله في المستثنى منه خواه مستثنى از جنس مستثنى منه باشد مثل جاءني القوم الا زيدا امراد از قوم جماعت خالی از زید باشد و خواه از جنس او نباشد مثل جاءني الخ
 ۱۲ درایه ۵۰ قوله متصلا الخ چون اعراب قسم اول شش گونه باشد در تفصیل هر یک بقول متصلا الخ شروع نمود ۱۲ درایه ۵۱ قوله بعد الا لا بعد اخواتها مثل غیر
 و غیر ذلك فانه يكون بعده محفوضا لا منصوبا كما سيأتي ۱۲ درایه ۵۲ قوله في كلام موجب در اینجا مراد از کلام موجب کلام تام است پس مثل قرئ الا يوم
 كذا بصيغة مجول و رفع یوم داخل خواهد شد زیرا که
 مثال مذکور اگر چه کلام موجب اصطلاحی است
 یعنی در و نفی و نهی و استفهام نیست مگر غیر تام است
 ۱۲ درایه ۵۳ قوله او كان باز آوردن لفظ كان
 اشارت است بآنکه سابق که الا مذکور شد اتفاقا حرف
 استثناء است و خلا و غیره مختلف فیه ۱۲ درایه ۵۴ قوله عند
 الا کثر زیرا که هر دو فعل ماضی اند و فاعل مضمر و ما بعد
 هر دو مفعول به تقدیرا نحو جاء القوم خلا بعضهم زيدا
 و عند البعض زيدا اگر چه خلا باعتبار اصل خود
 لازم است و متعدی نمی شود مگر در استثناء و نزد
 بعضی هر دو حرف جرست که مستثنی را جری دهد شرح
 یوسفیه ۵۵ قوله كان منصوبا ای جمیع اقسام مذکوره
 و جوبا منصوب خواهند شد نصب سته اول سبب
 اینکه با مفعول به در فضل بودن مشابهت دارند نصب
 مستثنی بعد خلا و عند اکثر بسبب اینکه مفعول به
 هر دو فعل مذکور است و نصب مفعول به واجب
 نصب مدخول ما خلا و ما عدا بعدت این که مادر هر دو
 مصدریه است و مدخول ما جز فعل نباشد پس
 خلا و عدا فعل باشند و فاعل هر دو مضمر و مستثنی
 مفعول به و هر دو کلام بنا بر ظر فیت در محل نصب
 باشند پس معنی جاءني القوم ما خلا زيدا و ما عدا عمر
 وقت خلوتهم ای خلوت مجیم من زید و وقت مجاوزتهم
 ای مجاوزة مجیم عن عمر و لیکن نصب بعد لیس لا
 یكون زیرا که هر دو از افعال ناقصه نواصب خبر مستند
 پس ما بعد اینها منصوب بنا بر خبر بودن خواهد بود و اسم
 اینها در باب استثناء همیشه مضمر باشد بدانکه
 این افعال در مستثنی متصل غیر مفرغ مستعمل میشوند
 و متصرف نمی باشند زیرا که قائم مقام الای آیند و آن
 متصرف نیست ۱۲ درایه ۵۶ قوله المستثنى منه مذکور الخ
 برای جواز بدل و یگر شرطهاست که مصنف ذکر
 نفرموده یکی بودن مستثنی متصل بالا و دوم مقدم بودن
 بر مستثنی منه سوم نیارودن کلام در جواب کلامیکه استثناء را متضمن است مثل ما قام القوم الا زيدا و جواب کسیکه گوید اقام القوم الا زيدا زیرا که درین جا بقصد طابقت
 میان هر دو کلام نصب بهتر است چهارم مستثنی متراخی نباشد مثل ما جاءني احدی كنت جالسا الا زيدا ۱۲ درایه ۵۷ شرح هداية النوع ۵۸ پس زيدا از متعدد و که قوم
 باشد خارج کرده شد ۱۲ درایه ۵۹ در کلام موجب اصطلاحی باشد یا در غیر او ۱۲ درایه ۶۰ مرفوع است بنا بر بدلیه این وجه معتار است زیرا که مقصود فی الکلام همین است
 تسهیل الحایه للع ۱۲ درایه ۶۱ علی الاستثناء بنا بر تشبه بمفعول ۱۲ درایه ۶۲ بسبب بودن از مقصود و در کلام ۱۲ درایه ۶۳

(۲۲)

الا زيدا و منقطع وهو المذکور بعد الا اخواتها غیر مخرج عن

متعد لعدم دخوله في المستثنى منه نحو جاءني القوم الا

حبارا و اعلم ان اعراب المستثنى على اربعة اقسام فان كان

متصلا وقع بعد الا في كلام موجب و منقطعا كما مر

او مقدا ما على المستثنى منه نحو جاءني الا زيدا احد

او كان بعد خلا و عدا عند الا کثر او بعد خلا و ما عدا

ولیس الا یكون نحو جاءني القوم خلا زيدا الخ کان منصوبا

وان كان بعد الا في كلام غیر موجب هو کل کلام یكون

فیه نفی و نهی و استفهام و المستثنى منه مذکور یجوز فیه

الوجهان النص و البدل عما قبلها نحو ما

جاءني احد الا زيدا و الا زيدا و ان كان

الوجهان النص و البدل عما قبلها نحو ما

۱۲ تسهیل الحایه للع ۱۲ درایه ۶۱ علی الاستثناء بنا بر تشبه بمفعول ۱۲ درایه ۶۲ بسبب بودن از مقصود و در کلام ۱۲ درایه ۶۳

۱۰ قول مفرغاً ووجه تسمیه به مفرغ اینکه برائے مستثنی عامل را از مستثنی منزه فراغت داده شد پس مراد مفرغ مفرغ له است چنانکه مشترک از مشترک نبیه ۱۲ قول و حاشا عند الاکثر کان مجروراً یعنی مجرور خواهد بود یا باضافت یا بحرف جر زیرا که حاشا نزد اکثر سخاۃ حرف جرست و میر و سجا ابا زت نصب داده بنا برین که او فعل متعدی است فاعل او ضمیر معنی آن براءة المستثنی عما سب الی المستثنی منہ مثل ضرب القوم عمر حاشا زیداً ای برئہ اللہ تعالی عن ضرب القوم و ازینجاست آنچه در دعائے ماثوره آمده است اللهم اغفر لی لمن سمع دعائی حاشا الشیطان ۱۲ یوسفیه و درایه ۱۳ قول کان مجروراً زیرا که اینها اسماء مضاف سولتے مابعد خود هستند پس مابعد اینها مجرور خواهد بود پس حاشا بسبب اینکه در استعمال حرف جرست و فعل نیست ۱۲ درایه ۱۳ قول کان عرب المستثنی بالایعنی اعراب غیر مثل اعراب مستثنی بالای باشد بر حسب تفصیل مذکور و آن وجوب نصب غیر در مستثنی متصل از کلام موجب و مستثنی منقطع و مقدم و حجاز نصب غیر و بدل در کلام غیر موجب تام و اعراب غیر بر حسب عوامل در مستثنی مفرغ و مثال هر یک در متن مذکور است و وجه معرب بودن غیر با اعراب مستثنی اینکه هر گاه مستثنی بجهت مضاف الیه بودن از غیر مجرور شد اعراب مستثنی بجانب غیر انتقال نمود و با وجود بودن غیر بمعنی حرف مبنی نه شد زیرا که مانع بنا که اضافت باشد وجود است ۱۲ درایه مع زیاده ۵ قول لفظ غیر موضوعه للصفة للاستثناء زیرا که غیر بمعنی مفارقت و استعمال او بمعنی مفارقت و ذوات باشد مثل مررت بر حل غیر زید و فرمود اللہ تعالی جواد غیر ذی ذر و یا در صفات مثل دخلت بوجه غیر الوجه الذی دخلت به ۱۲ درایه ۱۳ قول وقد تستعمل للاستثناء بسبب حمل غیر بر الا بر خلاف اصل و آن بجهت اشتراک هر دو در مفارقت بودن مابعد برائے ماقبل غیر هر گاه برائے وصف باشد مستثنی داخل مستثنی منہ نبود مثل جاء فی القوم غیر اصحابک بالرفع برین تقدیر اصحاب من جمله قوم نیست و چنینکه برائے استثناء بود مستثنی داخل مستثنی منہ باشد برین تقدیر لفظ اصحاب در مثال مذکور منصوب و من جمله قوم بود و ازینجاست قوم عرب که گویند لفلان علی در رحم غیره و التی برفع مراد از ان در رحم تمام باشد زیرا که مراد تقدیر و در هم لا دافع خواهد بود و بنصب در هم ناقص مقصود بود زیرا که تقدیرش در هم لا دافع باشد که قول موضوعه للاستثناء للاستثناء زیرا که الاحرف است و اصل در حرف اینکه صفت نباشد ۱۲ درایه ۵ قول وقد تستعمل للصفة زیرا که معنی استثناء و صفت هر دو

(۲۵)

مُفْرَغًا بَانَ يَكُونُ بَعْدَ الْإِنْفِي كَلَامٍ غَيْرِ مُوجِبٍ لِلْمُسْتَثْنَى
 مِنْ غَيْرِ مَذْكُورٍ كَانِ أَعْرَابُهُ بِحَسَبِ الْعَوَامِلِ تَقُولُ فَأَجَاءَنِي
 الْأَزِيدُ مَا رَأَيْتُ الْأَزِيدَ وَمَا مَرَّ الْأَزِيدُ أَنْ كَانَ بَعْدَ غَيْرِ
 وَسَوَاءٌ وَحَاشَا عِنْدَ الْأَكْثَرِ كَانِ مُجْرُورًا نَحْوَ جَاءَنِي
 الْقَوْمُ غَيْرِ زَيْدٍ سَوَاءٌ زَيْدٍ وَسَوَاءٌ زَيْدٍ حَاشَا زَيْدٍ أَعْلَمُ
 أَنَّ أَعْرَابَ غَيْرِ كَأَعْرَابِ الْمُسْتَثْنَى بِالْإِنْفِي تَقُولُ جَاءَنِي الْقَوْمُ غَيْرِ زَيْدٍ
 وَغَيْرِ حَبَارٍ فَأَجَاءَنِي غَيْرِ زَيْدٍ الْقَوْمُ وَأَجَاءَنِي أَحَدُ غَيْرِ زَيْدٍ
 وَغَيْرِ زَيْدٍ وَأَجَاءَنِي غَيْرِ زَيْدٍ مَا رَأَيْتُ غَيْرِ زَيْدٍ وَمَا مَرَّ بَغَيْرِ
 زَيْدٍ وَأَعْلَمُ أَنَّ لَفْظَةَ غَيْرِ مَوْضُوعَةٌ لِلصِّفَةِ وَقَدْ تَسْتَعْمَلُ
 لِلْإِسْتِثْنَاءِ كَمَا أَنَّ لَفْظَةَ الْإِمَّا مَوْضُوعَةٌ لِلْإِسْتِثْنَاءِ وَقَدْ تَسْتَعْمَلُ
 لِلصِّفَةِ كَمَا فِي قَوْلِهِ تَعَالَى لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلُ الْهَيْدِ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا

مقاربت یکدیگر هستند پس استعمال یکے بجائے دیگر جائز شد لیکن استعمال الا در صفت وقت تقدیر استثناء باشد کافی قوله تعالی آه ۹ قول لو کان الی معنی آنکه سوائے خدائے یگانه که پیدا کننده آسمانها و زمین است اگر مدبر امر اینها معبودان دیگر بودند بے بسبب تمنای و مزاحمت یکے مریکے را این هر دو برین نظام نمائند چنانکه در اصول مقرر است ۱۲ درایه ۵ بکسر سین و ضم آن بالقصر و بفتح سین و کسر آن بالممد ۱۲ ش عه رفع بنا بر بدلیت از ماقبل ۱۲ مع مثال کلام غیر موجب مستثنی منہ غیر مذکور ۱۲ -

له قوله ای غیر الله وجه استعمال الادب صفت این که بر مذہب محققین استثناء از جمع منکر جائز نیست زیرا که در آن عموم بآن وجه نیست که در آن مستثنی داخل گردد و ۱۲ درایه
 علیه قوله وکذلک آه یعنی چنانکه در کریمه سابقه استعمال الادب صفت همچنین در کلمه طیبه نیز وجش اینکه هر دو قسم استثناء درین کلمه متعذر است متصل بسبب
 این که از آن بحق مراد باشد تا که الله در آن داخل بود پس از آن استثناء کرده اند درین صورت تعد لازم آید و توحید حاصل نمی شود و منقطع بعلت اینکه از آن
 الیه باطله مراد باشد پس از نفی باطله نفی محقق لازم نیاید
 و توحید مطلوب از دست رود و ۱۲ درایه شرح هدایت
 النحو علیه قوله نحو کان القائم زید - و این وقتی
 است که در هر دو بایک اعراب لفظی باشد مثل کان
 بذ ازید و هرگاه در هر دو اعراب تقدیری باشد مثل
 کانت الجبل السکری اول برای اسمیت باشد و
 ثانی برای خبریت بد آنکه خبر کان فعل ماضی نبوده که
 کان خود بر آن دلالت میکند مگر وقت بودن قد مثل
 کان قد قعد یا وقت بودن او شرط مثل ان کان قمیضه
 قد من و ۱۲ درایه علیه قوله المنصوب بلا التي آه
 فرق میان لای لای جنس و لا یعنی لیس این که اول
 برای نفی مابیت باشد و ثانی برای نفی فرعی
 از مابیت مثلاً هرگاه کوئی لای رجل فی الدار بلائی
 نفی جنس معنی آن نیست جنس مرد در خانه و این
 قول هنگام نبودن یک مرد یا دو مرد یا سه مرد
 و یا زیاده از آن در خانه صحیح خواهد بود بخلاف لای رجل
 فی الدار بلا یعنی لیس زیرا که معنی آن نیست یک مرد
 در خانه و درین هنگام بودن دو مرد یا سه مرد یا زیاده
 از آن در خانه صحیح باشد ۱۲ اشش هه قوله فان
 کان بعد لا - چون از تعریف منصوب بلا فارغ
 شد در فوائد قیود مذکوره در تعریف شروع نمود و
 گفت فان کان بعد لا الخ و درایه شرح هدایت النحو -
 علیه قوله وان کان معرفة او نكرة الخ مصنف
 اگر لفظ نكرة بمیان نیفزودی سوائے اختصارشش
 صورت را شامل بودی و معنیش چنین شدی یعنی
 اگر مسند الیه غیر مفعول معرفه باشد یا مفعول بود
 برین تقدیر معرفه باشد خواه نکره رفع و تکریر واجب
 بود مثل لا زید و غلامه فی الدار و لا عمر و دلا فی الدار
 زید و غلامه و لا عمر و دلا فی الدار رجل او غلام رجل
 و لا امرأة لیکن بنظر سهولت تعلیم و تعلم و اظهریت مثال
 معرفه غیر مفصوله نکره مفصوله لفظ نکره ایراد نمود و بر
 تحریر دو مثال اظهر کفایت فرمود ۱۲ کاتبه اللهم اغفر عه این جمله حال است از ضمیر محذوره که در الیه است و نکره مضافه حال بعد حال ۱۲ عه ای بعد و در و اینها برای
 عمل بر چیزیکه که وار شده اند بر و ۱۲ لک حقیقه ادحما کالنکره المخصوصه ۱۲ اللفظ اسم لا تکلف زیرا چه او از منصوبات علی الاطلاق نیست ۱۲ هه فی المفرد و علی
 الیاء فی المثنی و المجموع نحو لا غلامین لک و لا مسلمین لک ۱۲ له مثال تکریر لا معرفة ۱۲ -

ای غیر الله وکذلک قولک لا اله الا الله فصل خیر
 ای لخر جماعن الانظام ۱۲ اش
 ای غیر الله ۱۲
 کان واخواتها هو المسند بعد دخولها نحو کان زید قائماً
 ای اشباه لفظه کان ۱۲ درایه
 وحکم حکم خبر المبتدأ الا ان یجوز تقدیمه علی اسماءها
 ای اشباه ۱۲ کان و
 مع کونه معرفة بخلاف خبر المبتدأ انما کان القائم زید
 فصل اسم ان واخواتها هو المسند الیه بعد دخولها نحو
 ان زیداً قائم فصل المنصوب بلا التي لنفی الجنس هو
 المسند الیه بعد دخولها یلیها نکره مضافه نحو لا غلام
 رجل فی الدار و مشابها لها نحو لا عشرین درهما فی الکیس
 فان کان بعد لا نکره مفردة تبنی علی الفتره نحو لا رجل
 ای مضاف و مشابه مضاف نباشد ۱۲
 فی الدار فان کان معرفة او نکره مفصولاً بینه و بین لا
 کان مرفوعاً و یجب تکریر لا مع اسم اخر تقول لا زیداً
 ای اشباه ۱۲ النکره و ۱۲

تحریر دو مثال اظهر کفایت فرمود ۱۲ کاتبه اللهم اغفر عه این جمله حال است از ضمیر محذوره که در الیه است و نکره مضافه حال بعد حال ۱۲ عه ای بعد و در و اینها برای
 عمل بر چیزیکه که وار شده اند بر و ۱۲ لک حقیقه ادحما کالنکره المخصوصه ۱۲ اللفظ اسم لا تکلف زیرا چه او از منصوبات علی الاطلاق نیست ۱۲ هه فی المفرد و علی
 الیاء فی المثنی و المجموع نحو لا غلامین لک و لا مسلمین لک ۱۲ له مثال تکریر لا معرفة ۱۲ -

۱۳ قوله فی مثل لاجول آه یعنی در ترکیبی که لا مکرر باشد بسبب عطف و مابعد هر دو نکره بغیر فصل بود در این پنج وجه باعتبار لفظ جائزست و تقدیرش لاجول ناعن المعاصی
 الابعصمة الله ولا قوة لنا على الطاعة الا بعصمة الله وتوفيقه ومعنى آن نیست برگشتن از گناه ما را نیست توانائی ما را بر بندگی مگر بزنگاه داشتن خدا و توفیق او و تعالی ۱۲
 ۱۴ قوله فتحتها آه یعنی اول فتح هر دو بنابر آنکه لاجول و دو جای برائے نفی جنس باشد ولا قوة معطوف بر لاجول بعطف مفرد بر مفرد و خبر هر دو محذوف ای لاجول
 ولا قوة موجودان الا بالله ۱۲ ش ۱۳ و رفعها الی الثاني
 رفعها درین صورت حول مبتدا و قوة عطف بر او از
 قبیل عطف جمله بر جمله و بابتد خبر و بسبب استغناء از خبر
 جمله ثانیه خبر جمله اولی محذوف است یا عطف مفرد بر مفرد و
 خبر هر دو محذوف ای موجودان و برین هر دو تقدیر لاجول
 نخواهد بود ۱۲ ۱۳ قوله و فتح اول و نصب الثاني ای الثالث
 فتح الاول آه زیرا که لائی اول برائے نفی جنس و ثانی زائد
 برائے تاکید نفی یا ثانی معطوف بر اول پس ثانی منصوب
 گوید بسبب محمول بودن ثانی بر لفظ اول بجهت
 مشابهت حرکت ثانی حرکت اعراب را جائزست
 برائے هر دو یک خبر مقدر نموده شود و نیز برائے
 هر یک خبر جداگانه ۱۲ ۱۳ قوله و فتح الاول ای
 الرابع فتح الاول زیرا که لائی اول برائے نفی
 جنس و ثانی زائد است و ثانی معطوف است
 بر محل اول زیرا که مرفوع بابتد است و از قبیل
 عطف مفرد بر مفرد و برائے هر دو یک خبر مقدر
 خواهند کرد یا عطف جمله بر جمله پس برائے هر دو خبر
 جداگانه مقدر خواهد بود ۱۲ ۱۳ قوله و رفع الاول
 ای الخامس رفع آه زیرا که لائی اولی بمعنی لیس و آن
 ضعیف است چه عمل لا بمعنی لیس قلیل است و لائی ثانیه
 برائے نفی جنس و جائزست رفع اول بنا بر الغائے
 عمل بتکرار لای این بنا بر توجیه اول متعین است بعطف
 جمله بر جمله ای لاجول الا بالله ولا قوة الا بالله و بنابر
 توجیه ثانی احتمال دارد که از قبیل عطف مفرد بر مفرد
 خواهد بود یا از قبیل جمله بر جمله ۱۲ درایه ۱۳ قوله و
 عليك و قرینه در اینجا آمدن لا بر حرف دایں کلام گفته
 می شود برائے تکیه از حیث ترسناک
 باشد ۱۲ درایه ۱۳ قوله و تقدم آه و تقدم مایس
 بنظر علی الاسم المتقدم علی الخبر نحو ما عزمنا زید ضارب
 بخلاف اذا كان ظرفاً نحو قوله تعالى فَمَا مِنْكُمْ مِنْ
 أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ ۱۲ درایه ۱۳ قوله ان بعد

فی الدار ولا عمرو ولا فیها رجل ولا امرأة و یجوز فی مثل
 لاجول لا قوة الا بالله خمسة اوجه فتحها و رفعها و
 فتح الاول و نصب الثاني و فتح الاول و رفع الثاني و رفع الاول
 و فتح الثاني و قد یحذف اسم لا القرینة نحو لا علیک
 ای لا یأس علیک فصل خبر ما ولا المشبهتین
 بلیس هو المسند بعد دخولها نحو ما زید قائماً ولا رجل
 حاضر وان وقع الخبر بعد لا نحو ما زید لا قائماً او تقدم الخبر
 علی الاسم نحو ما قائم زید او زید ان بعد ما نحو ما
 ان زید قائم بطل العمل کما رأیت فی الامثلة
 و هذا لغة اهل الحجاز انا بنو تمیم فلا یعملون بها
 اصلاً قال الشاعر عن لسان بنی تمیم شعر

ما نزد بصریه ان زائد است و نزد کوفیه برائے تاکید نفی و در نفی بر نفی اثبات می شود ۱۲ درایه ۱۳ قوله بطل العمل ای باطل شود عمل ما در صورت اول بجهت بطلان
 مشابهت بلیس بسبب انتقاض نفی بالا و در ثانی بسبب ضعف هر دو عامل پس در حالت تصرف عمل نه خواهند کرد و در ثالث بعلت آمدن فصل میان ما و
 محمول او و ضعف او در عمل ۱۲ یوسفیه و درایه ۱۳ زیرا که ان پس لا بحکم استقرار زیاد نمی شود ۱۲ عه الجارحة او بمعنی اللغة ۱۲ -

۱۰ رفع خواند عمل مادران ثابت نداشت ۱۲ یوسفیه و بعضی افاضل انتساب را بمعنی میل و رجوع حمل کنند پس معنی این است رجوع کن سوئے من برائے وصال و از فراق مرا کش زیرا که قتل نفس حرام است جواب دا و ا قتل المحب آه یعنی اگر در محبت کشته خواهی شد بر من گناهی نیست چرا که بیایه از دوستی در محبت کشته می شود ۱۳ در این شرح بدانند انحراف این شعر در بحر کامل مضمون مقطوع است اگر کالش متفاعلن مستفعلن متفاعلن مستفعلن فعلاتن انتسب بوقف و حرام

(۲۸)

وَهَفِيفٌ كَالْفُضْنِ قُلْتُ لَهُ انْتَسِبْ ۖ فَاجَابَ قَاتِلُ الْمُحِبِّ

حَرَامٌ ۖ رَفَعِ حَرَامَ الْمُقْصِدِ الثَّالِثِ فِي الْمَجْرُورِ الْأَسْمَاءِ

الْمَجْرُورَةُ هِيَ الْمُضَافُ إِلَيْهِ فَقَطُّ وَهُوَ كُلُّ اسْمٍ نُسِبَ إِلَيْهِ شَيْءٌ بِوَاسِطَةِ

حَرْفٍ الْجَرِّ لَفْظًا نَحْوُ زَيْدٍ يُعْبَرُ عَنْ هَذَا التَّرْكِيبِ فِي الْأَصْطِلَاحِ

بِأَنَّهُ جَارٌّ وَلِجَرَّاءُ وَتَقْدِيرًا نَحْوُ غُلَامٍ زَيْدٍ تَقْدِيرًا غُلَامٍ لَزَيْدٍ

وَيُعْبَرُ عَنِ الْأَصْطِلَاحِ بِأَنَّهُ مُضَا وَمُضَافٌ إِلَيْهِ وَيَجِبُ

تَجْرِيدُ الْمُضَافِ عَنِ التَّنْوِينِ أَوْ مَا يَقُومُ مَقَامَهُ هَوْنُ التَّنْوِينِ

الْجَمْعُ نَحْوُ جَاءَنِي غُلَامٌ زَيْدٌ غُلَامٌ زَيْدٌ مُسَمًّى وَمَصْرُوعًا عِلْمٌ

أَنَّ الْأَصْلَ عَلَى قِسْمَيْنِ قَعْنَوِيٍّ وَلَفْظِيٍّ أَوَّالُ الْمَعْنَوِيَّةِ ذَهَبِي

۱۰ قوله و هفیف آه و او بمعنی رب هفیف باریک میان و سب روای جلد و چالاک بپندی بچهره انتسب امر از انتساب نسبت داشتن قتل کشتن محب اسم فاعل از احباب بکسر اول دوست داشتن و بر زیدین و حرام ناشائست و نار و او معنی بیت این که بعضی از باریک میان و چالاک مانند شام که عبارت از محبوب است گفته بر این نسبت بنه یعنی بیان کن نژاد خود را جواب و او که نزد من کشتن عاشق ناشائست و نار و انباشد یعنی از معشوق قائم که ایشان را دارند قتل عاشق را و ضمنا نژاد خود را بیان کرد که از بنی تمیم هستم چه حرام را که مسند را که مسند پس ما است ۱۰

بانتساب ضمه میم هذا هو الصصح موافقا لقواعد العروض و مطابقا لما رواه بعض الثقات عن استاذہ المولوی او عبد الدین الیگر ای رحمة الله علیه ۱۰ قوله الاسماء المجرورة ای الاصلیة پس ایراد می شود بکافی بالله و بحسب رسم و ما جاء فی من احد باین که اینها مجرور هستند بسوئے ایشان چیزه بواسطه حرف جر منسوب نیست زیرا که اینها ملحق بمجورات هستند و کلام مصنف در مجورات اصلیه است ۱۲ و سله قوله کل اسم نحوه حقیقه خواه حکما اکنون جمله که مضاف الیه باشند داخل مانند مثل یوم ینفع الصادقین صدقم ۱۲ ش سله قوله جار مجرور زورنی از رضی نقل کرده که سیبویه مجرور حرف جر لفظا رامضاف الیه نام نهاد و آل خلاف اصطلاح مشهور است زیرا که از مضاف الیه مجرور بحرف جر تقدیری مراد باشد لیکن از روی لغت درست است زیرا که بسوئے مجرور بواسطه حرف فعل مضاف است و بس ۱۲ در این سله قوله تجرید المضاف تجرید حقیقه باشد یا حکما مثل الحسن الوجه زیرا که ضمیر مضاف الیه فاعل که قائم مقام تنوین است بسبب اضافت محذوف شده ۱۲ در این سله قوله عن التثوین تنوین لفظا باشد یا تقدیرا مثل حواج بیت الله که تنوین حواج تقدیری است ۱۲ در این سله قوله واعلم آه چو از تعریف مضاف الیه دو قسم بودن اضافت معلوم شد یکی آنکه در و حرف جر مفعول باشد دوم آنکه در و حرف جر مقدر بود و بحث قسم اول قلیل بود و قسم ثانی کثیر لهذا بیان قسم اول را موقوف بر بحث حرف داشت و بیان قسم ثانی را شروع نموده ۱۲ در این سله قوله معنویة منسوب بمعنی زیرا که این اضافت معنی که تعریف یا تخصیص باشد در مضاف انادت می نماید حقیقه نیز نام دارد بهمین جهت بر لفظیه مقدم آورد که غیر حقیقه است ۱۲ در این سله قوله فبی ان یكون المضاف آه و شرط ادتنکیر مضاف است و هرگاه معرفه باشد پس اگر معرف باللام بود لام محذوف می شود و اگر علم باشد نکره می کنند باین طریق که مضاف یکی از مجموع آن کسانی است که باین نام نامیده شده اند و وجه تنکیر مضاف انیکه معرفه اگر بجانب نکره مضاف شود و طلب ادنی که تخصیص باشد با وصف حصول اعلی که تعریف است لازم آید و اگر بجانب معرفه مضاف بود تحصیل حاصل لازم آید و اضافت فاعل شود چرا که هیچک از تعریف و تخصیص را مفید نیست ۱۲ عه تصریح اسم تنبیه است بر این که مضاف الیه جز اسم نباشد ۱۲ در این سله کلمه ایست که وقت بیان فائده جدید برائے تنبیه مخاطب گفته می شود ۱۲ -

معرف باللام بود لام محذوف می شود و اگر علم باشد نکره می کنند باین طریق که مضاف یکی از مجموع آن کسانی است که باین نام نامیده شده اند و وجه تنکیر مضاف انیکه معرفه اگر بجانب نکره مضاف شود و طلب ادنی که تخصیص باشد با وصف حصول اعلی که تعریف است لازم آید و اگر بجانب معرفه مضاف بود تحصیل حاصل لازم آید و اضافت فاعل شود چرا که هیچک از تعریف و تخصیص را مفید نیست ۱۲ عه تصریح اسم تنبیه است بر این که مضاف الیه جز اسم نباشد ۱۲ در این سله کلمه ایست که وقت بیان فائده جدید برائے تنبیه مخاطب گفته می شود ۱۲ -

اے قولہ غیر صفة مضافۃ الی معمولہا اشارت است بایں کہ مضاف یا صفت نباشد بلکہ اسم جامد باشد مثل غلام زید یا صفت باشد لیکن مضاف سوئے غیر معمول خود باشد مثل کریم البلد بلد معمول کریم نیست زیرا کہ کریم البلد گفتہ می شود ۱۲ درایہ ۵۱ قولہ اما بمعنی اللام آہ حاصل آنکہ مضاف الیہ یا مابین مضاف ست یا نہ بر تقدیر اقل اگر برائے مضاف طرف ست اضافت بمعنی فی باشد ورنہ بمعنی لام و بر تقدیر ثانی یا مساوی مضاف ست مثل

(۲۹)

لیست اسد یا اعم مطلق مثل احد الیوم کہ شامل ست ایام را کہ غیر یوم احد ست بریں ہر دو تقدیر اضافت متمنع ست و یا اخفص مطلق ست مثل یوم الاحد کہ مراد از احد الیوم الاحد ست و علم الفقه و شجر الاراک دریں ہنگام نیز این اضافت بمعنی لام باشد و یا اخفص من وجہ بریں تقدیر اگر مضاف الیہ اصل برائے مضاف است اضافت بمعنی من باشد ورنہ نیز بمعنی لام بود پس اضافت خاتم بجانب فضا بیانیہ و اضافت فضا بجانب خاتم بمعنی لام چنانکہ گفتہ می شود فضا خاتمک خیر من فضا خاتمی ۱۲ شرح جامی ۵۱ قولہ تعریف المضاف الخ مگر اسمائیکہ توغل در ابہام دارند چون مثل وغیرہ نظیر و شبہ و سوئے اگر چہ بجانب معرّفہ مضاف باضافت معنوی شوند نحوہ باشند بہمیں جہت وقت اضافت بریںہا دخول لام ممنوع نیست آرے اگر مضاف بمثلث یا مغایرت یا مشابہت یا مضاف الیہ شہرت داشتہ باشد معرّفہ باشند ۱۲ کذا فی المنہل ۵۱ قولہ فی تقدیر الانفصال زیرا کہ این جاہر چہ از روئے لفظ مجرور است باعتبار معنی مرفوع ست یا منصوب ۱۲ ۵۱ قولہ فی اللفظ اشارت بتعجیم تخصیص است اے تخفیف در لفظ متکلم باشد و آل یا در مضاف باشد فقط مثل حذف تنوین از لفظ ضارب و رضارب زید و سقوط نون از ضاربان و رضارب باعمر و یا در لفظ مضاف الیہ فقط مثل حذف ضمیر از لفظ الغلام و استتار او در لفظ قائم و ترکیب القائم الغلام و یا در مضاف و مضاف الیہ ہر دو مثل حذف تنوین از لفظ قائم و حذف ضمیر از لفظ غلام و استتار آل در قائم و ترکیب زید قائم الغلام ۱۲ ۵۱ قولہ وان کان الی آخر النسخہ این عبارت در نسخ متعددہ بنظر آمدہ

ان یكون المضاف غير صفة مضافة الى معمولها وهي اقا بمعنى اللام نحو غلام زيدا وبمعنى نحو خاتم فضة او بمعنى في نحو صلاة الليل فائدة هذه الاضائة تعريف المضاف ان اضيف الى معرفة كما مر او تخصیص ان اضيف الى نكرة كغلام رجل اما اللفظية فهي ان يكون المضاف مضافا الى معمولها وهي تقدير الانفصال نحو ضارب زيدا ناعل باشد بالمفعول ۱۲ حسن الوجه فائدة تما تخفيف في اللفظ فقط واعلم انك اذا اضفت الاسم الصحيح او الجاری مجرى الصحيح الى ياء التكميم كسر اخره واسكنت الياء وفتحها كغلامي ودلوي وطبيي وان كان اخر الاسم الفاتتبت كعصاي ورحاي خلا فاللهذيل كعصوي ورحي ان كان اخر الاسم

لیکن صاحب یوسفیہ ودرایہ در شرح نیاوردہ ۱۲ عہ در آنکہ مضاف الیہ از جنس مضاف و طرف نباشد ۱۲ عہ ای اسم فاعل د اسم مفعول و صفت مشبہ ۱۲ عہ قولہ اسکت الیاء در تقدیم قولہ اسکت الیاء اشعار ست برینکہ مختار مصنف سکون ست ۱۲ درایہ للعہ قولہ ففتحها زیرا کہ در معنی علی الحركة اصل فتح ست ۱۲

۴۰ ویائی ثانیہ رافتح دہی تاکہ التقائے ساکنین لازم نیاید ۱۲ ۱۳ قولہ الآن ظرف و معارف غیر ممکن ست و تعریف آن بالف و لام نیست زیرا کہ شریک ندارد و معنی آن اکنون ۱۲ منتهی الارب ۱۳ قولہ نقول بصیغہ واحد مؤنث غائب زیرا کہ اضافت حم بجانب مذکر ممنوع ست چرا کہ حم نمی باشد مگر مؤنث ۱۲ ۱۳ قولہ انی وانی و ہنی مثل بدی و می بغیر و محذوف بگردانیدن اونسبیا ملسیا و ہر دورانی وانی بر دلام فعل کہ واو باشد اجازت داوہ و اورا یا کردہ و یا را و یا ادغام نمودہ و ابن صاحب در شرح خود جواب داد بایں طریق کہ

(۵۰)

يَا مَكْسُوًّا مَاقَبَلَهَا ادْعُتَ الْيَاءُ فِي الْيَاءِ وَفَتْحَتَا الْيَاءُ الثَّانِيَةَ
لَعَلَّ يَلْتَقِي السَّاكِنَانِ تَقُولُ فِي قَاضِي قَاضِيٍّ وَانْ كَانَ
اُخْرَةً وَوَا مَضْمُونًا مَاقَبَلَهَا قَلْبَةً يَاءٌ وَعَمَلَتْ كَمَا عَمَلَتْ
الْآنَ تَقُولُ جَاءَ نِي مُسْلِمٌ فِي الْأَسْمَاءِ السَّتَّةِ مُضَافَةً إِلَى يَاءِ
الْمَتَكَلِّمِ تَقُولُ أَخِي أَبِي وَحَمِي وَهَنِي فِي عِنْدِ الْأَكْثَرِ وَفِي عِنْدِ
قَوْمٍ وَذَوْلًا يَضَافُ إِلَى مَضْمُونٍ صِلًا وَقَوْلِ الْقَائِلِ شَعْرٌ
أَنَا يَعْرِفُ ذَا الْفَضْلِ مِنَ النَّاسِ ذُو وَهْنٍ شَاذٌ وَإِذَا قَطَعْتَ
هَذِهِ الْأَسْمَاءَ عَنِ الْإِضَافَةِ قُلْتَ أَخِي وَأَبِي وَحَمِي وَهْنٌ وَفَمٌ
وَذَوْلًا يَقْطَعُ عَنِ الْإِضَافَةِ الْبَتَّةَ هَذَا كُلُّهُ بِتَقْدِيرِ حَرْفِ الْجَرِّ لَمَّا
يَذْكُرُ فِي حَرْفِ الْجَرِّ لَفْظًا فُسِّيَّا تَبَيَّنَ فِي الْقِسْمِ الثَّالِثِ أَنْشَاءُ اللَّهِ تَعَالَى

ای بحث الحروف ۱۲

۱۴ قولہ قاضی - وجہ باز آمدن یائی محذوف اینکہ چون مانع آنکہ التقائے ساکنین یعنی یا و تنوین باشد بجهت سقوط تنوین بسبب اضافت مرتفع شدیئے محذوفہ باز آمد ۱۴ قولہ کما عملت ای یا دریا ادغام کنی ۱۴

ایں خلاف قیاس و خلاف استعمال فصاحت است و جہ تقدیم ذکر آن براب اینکہ حاجت اضافت آن سوی یائی متکلم زائد ست بہ نسبت غیر او ۱۲ یوسفیہ و درایہ ۱۳ قولہ عند الاکثر و ہماں انصح ست زیرا کہ تبدیل و او ہمیم در حالت افراد بنا بر ضرورت ست و آل در حالت اضافت مفقود زیرا کہ اصل نمی فوہ بسکون و او بہ سبب خلفے خود محذوف شد فو ماند اگر و او ہمیم بدل نگردد بسبب تحرک الافتتاح ما قبل بالف منقلب شود و بجهت التقای ساکنین ساقط گردد و بقاء اسم متکلم بر یک حرف لازم آید و ایں وجہ در حالت اضافت موجود نیست زیرا کہ بعد حذف ہر گاہ بجانب یائی متکلم مضاف گردد نزد قوی مبنی باشد و مضاف باعراب تقدیری و نزو قوم دیگر بر حرف واحد نخواہد ماند زیرا کہ موجب حذف و او کہ التقای ساکنین باشد موجود نیست و چون وقت اضافت بجانب یائی متکلم ہا محذوف گشت قوی شد بقاعدہ مرمی قلب و او بیا و ادغام یا دریا واجب گردید ۱۲ کہ قولہ لا یضاف الخ بل یضاف الی اسم الجنس اید چرا کہ دو موضوع ست برائے آنکہ اسم جنس را بواسطہ وصفت اسمائے نکرہ گردانند مثلاً و قتی کہ مال را صفت چیزے بیازند نخواہند گفت جاء فی رجل ذو مال و وجہ تخصیص ذکر مضمرا اینکہ چون ایں اسما وقت اضافت سوئے ضمیر متکلم حکم خاص دارند تصریح ایں معنی کہ ایں اسم سوی ضمیر اصلا مضاف نمی شوند لازم افتاد ۱۲ ۱۳ قولہ أنا یعرف آہ ایں شعر مطابق قول مشہور ست ط قدر زرزگر بلند قدر جوہر چہری + واللہم صل علی محمد و ذوہہ مثل قول قائل ست و آن کہ در کلام بعض متأخرین واقع ست و آن واصل علی نبیہ محمد و آلہ و ذوہہ باشد اقتباس ست از وعلی ما توره ۱۲ ۱۳ قولہ الخ و اب الخ یعنی و قتیکہ بریدی ایں اسمائے پنجگانہ را از اضافت گفتی الخ و اب آہ بحذف

لام اینہا گردانیدی اعراب را بر عین فعل اینہا و ایں بحث غیر مضاف ست بر سبیل استطراد و تبعیت مذکور شد ۱۲ ۱۳ قولہ و ذولا لقطع عن الاضافة البتہ زیرا کہ وضعاً اضافت سوی اسم جنس منظر لازم ست چنانکہ سابق مذکور شد ۱۲ و درایہ شرح ہدایۃ النحویۃ سواء و جہت للتثنیۃ و الجمع او بغیر ما ۱۲ ۱۳ ای فی یاء المتکلم لا جتماع الثلثین ۱۲ ۱۳ جز ایں نیست کہ شناسد صاحب بزرگی را از مردم مگر صاحب آن فضل ۱۲ ۱۳ ای ما یلینا من الاضافة المعنویۃ و اللفظیۃ ۱۲

آه قوله الخاتمة هرگاه مصنف از بیان مقاصد سه گانه که مشتمل بر بیان اعراب معربات بالا صالت بود فراغ یافت در بیان اعراب بالتبعیه معربات شروع ساخت و گفت الخاتمة آه ۱۲ درایه شرح هدایة النحو ۲ قوله دخلتها ای دخلت العوامل علی نفس تلك الاسماء من غیر واسطه ۱۲ درایه شرح هدایة النحو ۳ قوله هو كل ثان لفظ ثان ای بنجاره بیان آه بیان الاسماء المعربة التي هي مرجع الضمير المنصوب فی دخلتها ۱۲ درایه شرح هدایة النحو ۴

حال ست نه برائے قصر پس ایرادے نخواهد شد بایں که صفت ثانیه و ثالثه از تعریف خارج شد زیرا که هر یک در مرتبه ثانیه است برائے داخل کردن نعوت مذکوره بتاویل گرفتن ثانیه بمعنی متاخر حاجت نخواهد افتاد بلکه نقضی که بتقدیم معطوف بود و فادوم و او بر معطوف علیه برتاویل مذکور وارد نخواهد شد ۱۲ درایه -

۵ قوله من جهة واحدة ای من مقتضى واحد پس رفع عالم در قام رجل عالم بجهت فاعلیت موصوف اوست نه بجهت فاعلیت دیگر و همچنین نصب عالم در رایت رجلاً عالمًا جهت مفعولیت منعت اوست نه مفعولیت دیگر جز عالم و مررت بر جل عالم بجهت اضافت موصوف اوست نه اضافت دیگر در بر قیاس ست توابع باقیه و از قید جهة واحدة از خبر مبتدا و از مفعول ثانیه و ثالث باب علمت و اعلمت احتراز شد ۱۲ درایه -

۶ قوله والتوابع خمسة اقسام وجه انحصار توابع در اقسام پنجگانه اینکه تابع یا مقوی حکم ست یا نه اول تاکید ست ثانیه یا مبین ست یا نه اول اگر مشتق باشد نعت ست ورنه عطف بیان و ثانیه یا بواسطه حرف عطف ست عطف بحرف است ورنه بدل ۱۲ درایه ۷ قوله النعت بسبب بودن نعت شد بد المتابعة و کثیر الاستعمال و افر الفائدة و اکثر البیان بر سائر توابع مقدم شد ۱۲ ۸ قوله تابع بدل علی معنی فی قبوعه یعنی نعت تابعی ست که با قبوع خود بهیئت ترکیبی دلالت کند بر حصول معنی در قبوع بدون خصوصیت ماده و ازین قید احتراز شد از توابع باقیه العجبی زید علمه و العجبی زید و علمه و جانی القوم کلهم که بدل و معطوف بحرف و تاکید بالخصوص درین امثله بر حصول معنی در قبوع دلالت می کنند و در هر ماده ۱۲ الکاتبه اللهم اغفر ۹ قوله اولی

الخاتمة في التوابع اعلم أن التي قر من الاسماء المعربة كان اعرابها بالاصالة بان دخلتها العوامل من المرفوعا والمنصوبا

والمجرد لا فقد يكون اعراب الاسم بتبعيته ما قبله ويسمى التابع لان يتبع ما قبله في الاعراب وهو كل ثان معرب باعراب سابقه من

جمعة واحدة والتوابع خمسة اقسام النعت والعطف بالحرف والتأكيد والبدل عطف البيان فصل النعت تابع يدل

على معنى في قبوعه نحو جاءني رجل عالم او في متعلق قبوعه نحو جاءني رجل عالم ابوه ويسمى صفة ايضا والقسم الاول يتبع

متبوعه في عشرة اشياء في الاعراب التعريف والتكثير والافراد والتثنية والجمع والتذكير والتأنيث نحو جاءني

رجل عالم ورجلان عالمان رجال عالمون زيدا العالم وامرأة عالمة

مستعلق قبوعه بان قام بالذی بعینه و بین قبوعه علاقه اما قرینیه عن نسبت نحو جاءني آه او ملک نحو رجل حسن غلامه او مخالطة نحو جاءني رجل طويل ثوبه او بعیدة نحو جاءني رجل عالم غلام ابیه او ابو غلام ابیه ۱۲ درایه ۱۰ قوله في عشرة اشياء سه ازان که رفع و نصب و جر که در لفظ اعراب مجمل مذکور شد و هفت باقیه - بتصریح ۱۲ سه من الروافع والنواصب والجوار ۱۲ سه ای التابع فی اصطلاح النحاة کل آه ۱۲ -

مثلاً فعل بود بجهت اینکه هر یک سند بمابعد بود پس چنانکه تذکیر به فعل وقت تذکیر فاعل بود و تانیث آن وقت تانیث حقیقی آن و افراد آن وقت بودن فاعل منظر مثنی باشد یا مجموع همچنین نعت پس گفته خواهد شد مررت بر جل قائمته جاریته و باسرة قائم غلامها بر جلین قائم ابو سها و بر حال ذاهب غلامهم چنانچه گفته می شود قامت جاریته و قام غلامها و قام ابو سها و ذهاب غلامهم ۱۲ غایه التحقيق ۱۵ قوله فقط ای لفظ فقط برائے تاکید حصرت که از لفظ انما مستفادی شود پس وارد نخواهد شد که در ایراد لفظ فقط فائده نیست زیرا که حصراً کلمه الاستفاد است ۱۲ الکاتبه اللهم اغفر ۱۵ قوله وقد یکون للتأكيد و گاهی برائے تعمیم باشد مثل کان ذلک فی یوم من الايام و وقت من الاوقات توصیف یوم یا یام و وقت باوقات محض برائے تعمیم است و گاهی برائے ترجم باشد مثل انا زید الفقیر و گاهی برائے کشف ماهیت بود مثل الجسم الطویل العریض العمیق کذا توصیف جسم باین هر صفت محض برائے کشف ماهیت است زیرا که هر جسم همچنین می باشد و فرق میان صفت کاشف و صفت مؤکده این که اول موضع و مفسر میباشد و ثانی مقرر و ثابت کننده ۱۲ عبدالرحمن ۱۵ قوله نفی واحدة وحدت از تالی نفی مفهوم می شد واحدة از تاکید آمد ۱۲ شرح هداية النجوم ۱۵ قوله با جملة و یلزم فیہ الفمیر الراجع الی تلك النکرة للربط و یفغی ان یصرح به کما صرح بذلک عند کون الخبر جملة ۱۲ و یوسفیه ۱۵ قوله الخبریه که در حکم نکره است نه انشائی که نعت واقع نمی شود مگر بتاویل بعید چنانکه گوئی جلوه فی رجل اضربه ای مقول فی حقه اضربه ای مستحق لان یومر یضربه ۱۲ ۱۵ قوله والمضمر لا یوصف یعنی ضمیر موصوف نمی شود و نه صفت اول بجهت اینکه بعضی از مضمرات مثلاً انا وانت در نهایت وضوح اند که احتمال از آن مرفوع است پس توضیح آنها تحصیل حاصل باشد و برائے اطرا و باب باقی ضمائر بر انا وانت و وصف مادم و ذاتم بر وصف موضع محمول گردد و سوال ضمائر غایبه موصوف واقع میشوند لا اله الا هو العزیز الحکیم جواب -

والقسم الثاني انما يتبعه متبوع في الخمسة الاول فقط اعني
 الاعراب التعريف والتذكير قوله تعالى من هذه القرية
 الظالم اهلها وفائدة النعت تخصيص المنعوت ان كانا
 نكرتين نحو جاءني رجل عالم وتوضيح ان كانا معرفتين
 نحو جاءني زيد الفاضل قد يكون لمجر الشاء والمدح نحو
 بسم الله الرحمن الرحيم وقد يكون للذم نحو اعوذ بالله
 من الشيطان الرجيم وقد يكون للتاكيد نحو نفخة واحدة
 واعلم ان النكرة توصف بالجملة الخبرية نحو مررت برجل
 ابوه عالم او قام ابوه والمضمر لا يوصف ولا يوصف به
 فصل العطف بالحرف تابع ينسب اليه فانسب اليه متبوعه كلاهما

۱۵ قوله في الخمسة الاول - در هر ترکیب از این اشیاء پنج گانه دو یافته شود یک از اعراب دیگر از تعریف و تذکیر ۱۲ ش.
 ۱۵ قوله في الخمسة الاول و در پنج باقی که افراد و تشبیه جمع و تذکیر تانیث باشد متابع است متبوع نمی کند بلکه ۱۵

آنکه از اسمائے الهی است بسکون و دوست و ثانی یعنی ضمیر صفت واقع نمی شود و آن بجهت اینکه بر معنی که در قبوع است دلالت نمی کند ۱۲ کذا فی عبدالرحمن ۱۵ قوله و کلاهما آه سوال معطوف بلا دلیل و لکن دام و اما و او از این قول خارج شد زیرا که باین حروف مذکوره از تابع و متبوع یک مقصود بالنسبه میباشد نه هر دو جمیعاً جواب مراد از بودن متبوع مقصود بالنسبه اینکه متبوع بطریق توطیه و تمهید تابع مذکوره شود و از بودن تابع مقصود بالنسبه این که تابع مثل فرع بر قبوع نباشد و شک نیست که معطوف و معطوف علیه باین معنی مقصود بالنسبه هستند ۱۲ ش ۱۵ من غیر تقلیل الاشتراک و رفع الاحتمال ۱۲ عه اذ اول الموصوف علی معنی ذلک الوصف بالتضمین ۱۲ غایه -

اع قوله النسق بفتح سين ما خذ از قول عرب ثغر نسق که وقت استوائی دندان میگویند وجه مناسبت اینکه توسط حروف عاطف تابع و مقبوع را باعتبار اعراب متوی میگرداند و نسق بسکون سین مصدر نسقت الکلام هرگاه بعض را بر بعض عطف کنی کذا فی الصحاح ۱۲ منهل و در شرح نحو میر نسق بالتحریک سخن ترتیب دادن و وجه تسمیه اینکه در اینجا معطوف بعد معطوف علیه در چند مواضع

(۵۳)

مقصود ان بتلك النسبة ويسمى عطف النسق وشرطه ان

يكون بينه وبين مقبوعه احد حروف العطف وسيقاتي

ذكرها في القسم الثالث ان شاء الله تعالى نحو قام زيد

عمر و اذا عطف على ضمير المرفوع المتصل يجب تأكيده

بالضمير المنفصل نحو ضربت انا وزيدا الا اذا فصل نحو

ضربت اليوم وزيدا و اذا عطف على ضمير المجرى يجب اعادة

حرف الجر نحو مرتبك بزيد واعلم ان المعطوف في حكم

المعطوف عليه اعني اذا كان الاول صفة لشيء او خبر الامر

او صلة او حالا فالثاني كذلك ايضا والضابط فيه انه

حيث يجوز ان يقام المعطوف مقام المعطوف عليه جاز

العطف حيث لا فلا والعطف على معمولي عاملين

يجوز العطف ۱۲ يجوز ان يقام المعطوف عليه ۱۲

احتراس از اشتداد از منفصل که عطف بر آن بدون تأکید درست است مثل انا وزيد و ايهان ۱۲ در ایه شرح هدایة النحو ۳۱ قوله يجب تأكيده الخ زیرا که مرفوع متصل چون بمنزله جز و فعل است غیر مستقل بنفسه است و معطوف اسم مستقل و مستقل قوی باشد و غیر مستقل ضعیف اگر بدون تأکید عطف کرده شود عطف قوی به ضعیف و انحطاط مقبوع از تابع و زیادتی تابع بر مقبوع لازم آید و آن قبیح است ۱۲ قوله اذا فصل الخ بجهت زیادتی در استقلال معطوف از حائل شدن فاصل فی مابین تابع و مقبوع ترک تأکید جائز شدن واجب زیرا که گلب تأکید به منفصل با وجود فصل هم می آرند مثل قوله تعالى فليكنبوا فيهما ثم والفاون و فاصل عام ازین که قبل حرف عطف باشد چنانکه گزشت خواه بعد آن چنانکه قول الله تعالى ما اشرکتوا ولا اباؤنا که لائے زانده بعد حرف عطف فاصل است ۱۲ در ایه ۵۵ قوله يجب اعادة الخ یعنی اعادة جار و واجب است در نشر و حالت اختیار نزد بصریه و جائز است ترک او وقت اضطراب و وجه وجوب اعادة اینکه تا عطف مستقل بر جز و کلمه لازم نیاید زیرا چه ضمیر مجرور بسبب شدت اتصال با جار که گاهی منفصل نمی شود مثل جز و جار است و کوفیه تبرک اعادة مطلقا اجازت داده اند و از جرئی عطف بدون اعادة جار وقت تأکید ضمیر مجرور مروی است مثل مرتبک نفسک و زید و قرأت حمزة و الارحام بحریم در کریمه و اتقوا الله الذي تساءلون به و الا اظام بر صیغ بودن عطف بدون اعادة خافض برائے کوفیه حجت نیست زیرا که شاذ است و شاذ اعتماد را نشاید و یحتمل که داو برائے قسم باشد ۱۲ منهل و در ایه ۵۱ قوله فالثاني كذلك و همچنین هرگاه در معطوف علیه ضمیر واجب باشد در معطوف نیز ضمیر واجب باشد

مثل زید قام ابوه و قد اخوه و رب شاة و سخلتها یا بتقدیر تنکیر است ای رب شاة و سخلتها لها و یا محمول بر نکارت ضمیر است مثل رب رب صلا ۱۲ در ایه ۵۱ قوله و حيث لا فلا و ازین جا است که رفع ذاهب واجب میشود و در قول ما زید بقائم او قائما و لا ذاهب عمرو بنا بر آنکه خبر عین است که عمرو باشد و این جمله معطوف بر جمله اول زیرا چه اگر او را منصوب یا مخفوض گردانند معطوف بر قائم یا قائما خواهد شد و خبر از زید خواهد افتاد و آن بجهت نبودن عائد در ذاهب عمرو درست نیست پس عطف درست نباشد ۱۲ استثناء مفرع ای يجب تأكيده في جميع الاوقات و الوقت وقوع

الحق قوله ان كان المعطوف عليه مجروراً مقدماً آه ايس نزويك اكثرست زيركه سماع بهمين واروشده چنانكه در بعض اشعار آمده است شعب اكل اموع تحسبن امرؤ و نار تو قد بالليل ناراً و هرگاه مجرور مؤخر باشد عطف متمتع بود مثل زید فی الدار و عمر فی الحجرة ۱۲ درایه ۱۲ قوله عند الفراء بسبب قیاس کردن او بر عطف دو معمول یک عامل مگر هرگاه میان عطف و معطوف مجرور فصل واقع شود عطف درست نبود مثل ان زید فی الدار و عمر فی الحجرة و ذهب زید و عمر و بکر الی

(۵۲)

مختلفین جائز ان كان المعطوف عليه مجروراً مقدماً و

المعطوف كذلك نحو فی الدار زید و الحجرة عمر و فی هذه

المسئلة مذهبان اخران هما ان يجوز مطلقاً عند الفراء

ولا يجوز مطلقاً عند سیبویه فصل التأكيد تابع یدل

على تقرير المتبوع فی مانسب او علی شمول الحكم لكل فرد

من افراد المتبوع و التأكيد علی قسمین لفظی و هو تکریر

اللفظ الاول نحو جاء فی زید زید و جاء و جاء زید معنوی

و هو بالفاظ معددة و هي النفس و العين الواحد و

المتن المتبوع باختلاف الصیغة و الضمیر نحو جاء فی

زید نفس الزیدان انفسهما و انفسهما و الزیدان انفسهم

و كذلك عینه و اعینهما و عیناهما و اعینهم جاء تنی

خالد ۱۲ درایه ۱۳ قوله عند سیبویه نزويك مجرور و ان السراج و هشام و جماعتی از مقتدین بصریه نیز و وجه عدم جواز اینکه حرف نائب عامل ست در مثل قام زید و عمر و لیکن چون بسبب حریفیت و نیابتش ضعیف ست لهذا قوت قیام مقام و دو عامل نخواهد داشت ۱۲ مثل ۱۳ قوله التأكيد چون حرف عطف مثل ثم و فاء و تاکید لفظی زیاده کرده می شود چنانکه گفته می شود و الله ثم و الله و مثل آیه کریمه كلا سوف تعلمون ثم كلا سوف تعلمون لهذا تاکید را پس عطف بحرف آورد ۱۲ هـ علی لفتیر المتبوع ازین قید عطف بحرف و بدل خارج شد که بر تقریر متبوع دلالت نمی نمایند ۱۲ درایه -

۱۳ قوله فیما نسب الیه ازین قید نعت و عطف بیان احتراز شد که هر دو بر تعیین و تقریر ذات متبوع دلالت می کنند نه بر تقریر فیما نسب الیه ۱۲ درایه -

۱۴ قوله او علی شمول الحكم آه ازین قید تاکید بکل و اجمع و توالیع او داخل می ماند ۱۲ درایه -

۱۵ قوله لفظی ای منسوب الی اللفظ زیرا که او یکن تکرار لفظ حاصل نمی شود ۱۶ قوله تکریر اللفظ اسم باشد یا فعل یا حرف جمله باشد یا مرکب

تقییدی یا غیبیه ۱۲ قوله جاء جاء زید یا حکماً مثل ضربت انت و ضربت انا ضربتک

ایک ۱۲ درایه ۱۳ قوله معنوی ای منسوب الی المعنی زیرا که از ملا خطه معنی حاصل میشود ۱۲

۱۴ قوله بالفاظ معددة و آل آنچه در متن مذکور هستند مالکی گفته که کلمه جمیع و عامه بمنزله کل

ست نزد سیبویه اگر چه از و تمامی نحو یاں غافل بوده اند ۱۲ درایه ۱۳ قوله و هي النفس و العين

سوال تاکید معنوی سوائے الفاظ مذکوره بالفاظ دیگر هم میبایست مثل ان و لام ابتدا و نون تاکید و

غیر آن جواب مراد از تاکید معنوی تاکید معنوی محدودست که

از توالیع ست نه مطلق معنوی ۱۲ درایه ۱۳ قوله باختلاف الصیغة ای صیغتها من حیث الافراد و التثنية و الجمع ۱۲ درایه ۱۴ قوله و الضمیر ای ضمیرها الی المتبوع المذکور ۱۲ درایه ۱۵ قوله و انفسهما بما بحال انفسهما حکایت کرده و اول اولی ست زیرا که اجتماع و تثنیه در جائیکه اتصال هر دو مؤکد لفظاً و معنی باشد مکرره می دانند ۱۲ عبدالرحمن عه بان یکون المجزوءیه مقدماً علی المرفوع او المنصوب ۱۲ درایه عه ای مجزوء مقدم باشد خواه مؤخر ۱۲

هَذَا نَفْسُهَا وَجَاءَتْ فِي الْهِنْدَانِ أَنْفُسُهَا وَأَنْفُسُهَا

جاءتني الهدايا انفسهم وكلوا وكلتا للبشني خاصة

فحقوق الرجال ان كلاهما وقامت المرأتان كلتاهما وكل

اجعہ واکتہ وابتہ وابطصہ لغير المثنی باختلا الضمیر فی
 من حول کتبہ لے تمام ۱۲ من واحد وجمع و مذکر او مؤنث ۱۲

كُلُّ الصَّيْغَةِ فِي الْبَوَاقِي تَقُولُ جَاءَ فِي الْقَوْمِ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ

اَلتَّعُوْنَ اِبْتَعُوْنَ اَبْصَعُوْنَ قَامَتِ النِّسَاءُ كُلٌّ مِّنْ جَمْعٍ كَثِيرٍ

بِتَعْبُصَةٍ وَإِذَا رَدَّتْ تَأْكُلُ الْخَمِيرَ الْمَرْفُوعَ الْمُتَّصِلَ بِالنَّفْسِ

وَالْعَيْنُ يُجِبُّ تَاكِيدَهُ بِالْضَمِيرِ الْمُنْفَصِلِ نَحْوُ ضَرَبْتَ أَنْتَ

نَفْسَكَ وَلَا يُوَكِّلُ بِكُلِّ أَجْمَعٍ إِلَّا مَا لَكَ مِنْ جُزْءٍ وَأَبْعَاضٍ يَصِحُّ

اَفْتَرَقَهَا حَسًّا كَالْقَوْمِ اَوْ حَكِيمًا كَمَا تَقُولُ اشْتَرَيْتُ الْعَبْدَ

كَلَّا وَلَا تَقُولُ أَكْرَمْتُ الْعِدَّ كَلَّا وَاعْلَمْ أَنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

بایں طریق کہ بعض آید و بعض نیاید ۱۲ کذا فی المنہل اللہ قولہ الا مالہ اے شئی مفرداً کان او جمعاً کیونکہ الخ ۱۳ مراد از اجزاء امور متعدده است پس اجزاء و افراد ہر دو شامل شد ۱۴ قولہ کالقوم و کالرجال کہ افتراق اجزاء یعنی افراد ہر دو کہ زید و عمر و غیرہ باشد در حق صبح ست مثل اگر مت القوم کلہم ۱۵ درایہ عم ای يستحلان لتاکید المثنی خاصۃ ۱۶ عمہ حال از شئی و تا برابر اے مبالغہ ۱۷ درایہ لیسہ لا بکلا و کلتا و کل و اجمع و انخوانہ ۱۸ درایہ -

۱۰ قولہ اتباع لا جمع لے استعمال یعنی اجمع برہمہ اخوت خود مقدم باشد از روئے استعمال نہ این کہ آنها تو اکیدا جمع باشد و کتبہ بر باقی مقدم باشد در لغت فصیحہ و اتباع بر البصع نزد غنشری و نزد بغدادیہ و جز ولی البصع بر اتباع مقدم باشد و ابن کیسان گفتہ کہ بعد اجمع بہرچہ خواہی ابتدا کنی ۱۲ رضی و درایہ ۱۳ قولہ منہا لے در مقام تاکید زیرا کہ در غیر مقام تاکید این ہر سہ لفظ در اصل بر لے معنی موضوع ہستند چنانکہ از حواشی معلوم شدہ ۱۲ درایہ ۱۳ قولہ بالنسبۃ از بی قول احتراز است از نعت و تاکید و عطف بیان کہ اینہا مقصود بالنسبۃ نمی باشند ۱۴ قولہ دون قبوعہ از بی قول احتراز است از عطف بحرف کہ قبوعہ و مقصود بالنسبۃ میباشد ۱۵ قولہ اقسام البدل اربعۃ زیرا کہ یا مدلول بدل مدلول منہ باشد و آن بدل الكل من الكل است یا نہ و آن یا مدلول او بعض مدلول مبدل منہ بود و آن بدل البعض من کل است یا نہ و آن یا میان مبدل و مبدل منہ سوائے کلیت و جزئییت تعلقی باشد آن بدل الاشتمال است یا نہ آن بدل الغلط باشد ۱۶ درایہ ۱۷ قولہ بدل الكل وز جمیع ابدال اضافت بمعنی لام است لیکن بادی لا بست لے بدل یختص بان یتنسب الے الكل والی البعض والی الاشتمال والی الغلط ۱۸ درایہ ۱۹ قولہ و ہو ما مدلولہ مدلول آہ بمعنی این کہ مصداق ہر یک از بدل و مبدل منہ واحد باشد نہ این کہ مدلول بدل عین مدلول مبدل منہ باشد کہ آن در مترادفین بود زیرا کہ اخ و جہا فی اخوک بر چیزیکہ زید صادق می آید صادق است نہ این کہ مدلول ہر دو یکے است یعنی مترادف ہستند کہ آن مترادف نیست ۱۲ منہل ۱۳ قولہ و ہو ما مدلولہ جزء مدلول المتبوع آہ ولا بالعکس یعنی نہ این کہ مدلول مبدل منہ جزو مدلول باشد و نام نہادہ مبدل الكل من البعض کذا فی المنہل ۱۴ قولہ و بدل الاشتمال لے اشتمال بدل بر مبدل منہ نحو سلب زید ثوبہ و بالعکس نحو یسئلونک عن الشہر الحرام قتال فیہ وجہ تسمیہ این کہ مبدل منہ بدل را باعتبار تشوئی مبدل جانب بدل دلالت نمودن او بر آن بوجہیکہ سامع مبدل منہ منتظر ذکر بدل میماند شامل ست این وجہ ست مشہور مختار حاجی و البقاء ۱۵ و فلہ قولہ یجب نعت لے نعت بدل نکرۃ تام مقصود از غیر مقصود از ہر وجہ انقض نباشد لہذا صفت آوردند تا نقص نکارت را جبر نمایند ۱۶ شش برس وجوب نعت بر تقدیر است مستفاد مبدلین یک باشد و در نعت ضرورت نیست چنانکہ احد در قتل ہو اللہ احد بدل از اللہ و طوی رب اللہ المقدس طوی بدل از الواد ہر گاہ طوی اسم الواد نباشد بلکہ بمعنی مکرر بود لکاتبہ اللہم اغفر لے ورنہ ذکر تابع بدون قبوعہ لازم آید ۱۲ درایہ ۱۳ عہ ۱۴ فیما اذا کان البدل معرفۃ من نکرۃ نحو جاء فی الخ لک زید ۱۵ سے زیرا کہ مقصود از غیر مقصود مثل ست در صورت اول و برابر در صورت ثانی ۱۲ للے زیرا کہ غلط سبب آوردن او ست نہ این کہ آن غلط ست ۱۲ لے ای فیما اذا کان نکرۃ من معرفۃ ۱۲

وَابْصَعَ اتِّبَاعُ لاجِبَةٍ وَلَيْسَ لَهَا مَعْنَى هُنَا بَدَلٌ فَلَا يَجُوزُ تَقْدِيمُهَا

عَلَى اجْمَعٍ وَلَا ذِكْرُهَا بَدَلٌ فَفَصْلُ الْبَدَلِ تَابِعٌ يَنْسَبُ إِلَيْهِ

فَانْسَبْ قَبُوعٌ وَهُوَ الْمَقْصُودُ بِالنَّسْبَةِ دُونَ قَبُوعٍ وَأَقْسَامُ

الْبَدَلِ أَرْبَعَةٌ بَدَلُ الْكُلِّ مِنَ الْكُلِّ وَهُوَ مَا مَدَّ لَوْلَا

مَدَّ لَوْلَا الْمَتَّبِعُ نَحْوَ جَاءَ فِي زَيْدٍ أَخُوكَ وَبَدَلُ الْبَعْضِ مِنَ

الْكُلِّ وَهُوَ مَا مَدَّ لَوْلَا جُزْءُ مَدَّ لَوْلَا الْمَتَّبِعُ نَحْوَ ضَرَبْتُ زَيْدًا رَأْسًا

وَبَدَلُ الْإِشْتِمَالِ وَهُوَ مَا مَدَّ لَوْلَا مُتَعَلِّقُ الْمَتَّبِعِ كَسَلِبَ زَيْدٌ

ثَوْبٌ وَبَدَلُ الْغَلَطِ وَهُوَ مَا يَدَّ كَرُبْعَدَ الْغَلَطِ نَحْوَ جَاءَ فِي

زَيْدٍ جَعْفَرٌ رَأَيْتُ رَجُلًا حَبَارًا وَابْدَلُ أَنْ كَانَ نَكْرَةً

مِنْ مَعْرِفَةٍ يَجِبُ نَعْتُهُ كَقَوْلِهِ تَعَالَى بِالنَّاصِبَةِ نَاصِيَةً

كَاذِبَةً وَلَا يَجِبُ ذَلِكَ فِي عَكْسِهِ وَلَا فِي الْمُتَحَاسِنِينَ فَفَصْلُ

دَرْوَعُ ذَنْ ۱۲

۱۲ جبر نمایند ۱۶ شش برس وجوب نعت بر تقدیر است مستفاد مبدلین یک باشد و در نعت ضرورت نیست چنانکہ احد در قتل ہو اللہ احد بدل از اللہ و طوی رب اللہ المقدس طوی بدل از الواد ہر گاہ طوی اسم الواد نباشد بلکہ بمعنی مکرر بود لکاتبہ اللہم اغفر لے ورنہ ذکر تابع بدون قبوعہ لازم آید ۱۲ درایہ ۱۳ عہ ۱۴ فیما اذا کان البدل معرفۃ من نکرۃ نحو جاء فی الخ لک زید ۱۵ سے زیرا کہ مقصود از غیر مقصود مثل ست در صورت اول و برابر در صورت ثانی ۱۲ للے زیرا کہ غلط سبب آوردن او ست نہ این کہ آن غلط ست ۱۲ لے ای فیما اذا کان نکرۃ من معرفۃ ۱۲

مشهور بود و کنیت عطف بیان از اسم آید با وجود آنکه متبوع اشهر است ۱۲ له قوله ولا یلتبس آه در بعضی از نسخ متون هدایه النحو بجائے لفظ لا لفظ قد دیده شد بریں
تقدیر بعد لفظ لا معنی مقدر باشد یعنی عطف بیان یا بدل گاهی لفظاً یلتبس می شود و معنی چه بدل و حکم تکریر عامل باشد تقدیرش انا ابن التارک بشر خواهد بود
و آن مثل الضارب زید جائز نیست لیکن نسخ

۵۷

عطفُ البیان تابعٌ غیر صفةٍ یوضَعُ قُبْرَهُ وَهُوَ اشهر اسمی

احتراز است از صفت ۱۲ از توابع باقیه احتراز شد ۱۲

شیءٌ نحو قام ابو حفص عمر بن عبد الله بن عمر و لا

نکبت امیر المؤمنین حضرت عمر رضی اللہ عنہ ۱۲

یلتبس بالبدل لفظاً و مثل قول الشاعر شعری

ای قول المراری الاسدی ۱۲ منہل

انا ابن التارک البکری بشری علیه الطیر ترقبه و قوفاً

الباب الثاني في الاسم المبنى وهو اسم وقع غير مركب

مع غيره مثل اب ت ث و مثل احد اثنان و ثلاثة

و كلفظة زيد واحدة فانه مبني بالفعل على السكون و معرب

بالقوة او شابه مبني الاصل بان يكون في الدلالة على

و آن ساز حروف و فعل ماضی و امر بغير لام است ۱۲ اش

معناه محتاجاً الى قرينة كالاشارة نحو هؤلاء ونحوها او

مثال قرینة ۱۲ مثال اسم مشابه مبني اصل محتاج قرینة ۱۲

له قوله وهو اشهر اسمی و همچنین معلوم می شود از عبارت صاحب مفصل لیکن قول صحیح این که شہرت ثانی مشروط نیست بلکه سزاوار این که از اجتماع ہر دو ایضاً حاصل شود کہ از منفرد حاصل نگردد و پس جائز است کہ اول اوضح باشد چنانکہ و قیقہ فرض نموده شود کہ کنیت زید در میان بست کس مشترک است و اسم او در میان سی کہ مختار بست اول ہستند چوں کنیت عطف بیان از اسم آید مفید تعیین صاحب او باشد اگرچہ کنیت در حالت افراد اوضح است و همچنین جائز است کہ اقل اشہر باشد از ثانی چنانکہ زید بہ نسبت کنیت باسم خود زیادہ ۱۲

لفظ آہ و معنی عدم التباس معنوی میان بدل و عطف بیان این کہ بدل مقصود بالنسبہ باشد و ذکر مبدل منہ برائے توطیہ و تمہید بخلاف عطف بیان کہ برائے توضیح متبوع بود ۱۲ له قوله انا ابن التارک الخ انا مبتدأ ابن مضاف بجانب التارک کہ معنی قاتل ست التارک مضاف بجانب البکری کہ مفعول ہر اوست و نام مرییت در عرب کہ قوی بود و مرادی شاعر باین بیت مدح خود و مدح البکری نموده و البکری معطوف علیہ و بشر عطف بیان نہ بدل زیرا کہ بدل در حکم تکریر عامل باشد پس تقدیر او انا ابن التارک بشر بود و آن جائز نیست چنانکہ الضارب زید و علیہ الطیر مفعول ثانی برائے تارک ست ہر گاہ بمعنی مصیر باشد زیرا کہ ترک بمعنی و دے و بمعنی صیر آمدہ است و صاحب قاموس تصریح کردہ کہ ترک معنی بسجعل ست و مفعول اول او البکری و اگر بمعنی مصیر نباشد از البکری کہ مفعول بہ است حال بود و ترقبہ حال از الطیر کہ جمیع طائر بمعنی پرندہ ست اگر فاعل علیہ باشد و اگر مبتداء بود از ضمیر کہ در علیہ ست حال خواهد بود و وقوع جمع واقع حال از فاعل ترقبہ کہ ضمیر راجع بجانب طیر ست معنی بیت اینکه من پسراں شخص ہستم کہ گردانند بکری بشر بر ہماں بکری بشر پرندہ ہا را حال آنکہ امید میدارند او را فرود آشدگانند از ہوا اگر داول یعنی امیدوار بر آمدن روح او ہستند زیرا کہ تا وقتیکہ قدرے از روح باقی ماند جانوران نزد او نمی آیند و ایں ہر گاہ تارک را بمعنی مصیر گیرند و چوں تارک بمعنی قاتل باشد معنی بیت چنین باشد کہ من پسراں کس ہستم کہ قاتل بکری بشر ست حال آنکہ برو جانوران امید میدارند کہ او را فرود آشدگانند از ہوا اگر داول روح ازوے زائل شود بریں تقدیر علیہ جملہ ظرفیہ خواهد بود ۱۲ عبد الرحمن و تشریح جامی و منہل ۱۲ له قوله او شابه لے مناسب مناسبتہ مؤثرۃ فی البناء لینناول تضمن بمعنی مبني الاصل کای و ما وقع موقعه کنزال و ما اضعیف الیہ نحو یومئذ فان

کلاً مناسبت یعنی لاصل و لیس مشابہ ۱۲ دے زیر کہ فیما بین ہر دو التباس معنی نیست لہذا بقید لفظاً مقید ساخت ۱۲ عے لے در ترکیب کہ از معرف بلام کہ مضاف الیہ صفت معرف بلام باشد عطف بیان آید ۱۲ لے مراد از اسمائے این حروف است نہ مسمیات آنہا کہ حروف ہجا باشند زیرا کہ بحث از اسم مبني است

⑤

۱۵ قولہ او تضمن معنی الحرف تحقیقاً نہ تو ہا پس ابرا دیہ بنائے تشبیہ نخواہد شد زیرا کہ تضمن او داد عطف را دہی
ست نہ تحقیقی ۱۲ درایہ ۱۷ قولہ و هذا القسم الخ بدانکہ وجوہ مشابہت بنا بر استقراء ہفت است تضمن اسم ۴

والقَاب مبنیات فرق ست در معرب مرفوع و منصوب و مجرور گویند و در مبنی مضموم و مفتوح و مكسور و القَاب حرکات پنج فرق نمی سازند خواه حرکات مبنی بود و مثل حیث مبنی بضم ست و خواه حرکات معرب مثل زید در حالت رفع بضم می باشد و سکون معرب را وقف نمی گویند مثل لیتقم کنه فی المنهل ۴۷ قوله و هو مبنی مطلقاً یعنی خواه غیر مرکب یا غیر باشد یا مشابه مبنی اصل و کسیکه مرجع ضمیر مشابه مبنی اصل را لفظ قرار داده سهو نموده زیرا که اصوات برین تقدیر از مقسم خارج می شود که بنائے اینها بسبب عدم مشابهت یا مبنی اصل نیست بلکه بسبب عدم ترکیب یا غیر ست ۱۲ و رایه شرح هدایة النحو - ۵۷ قوله المضمرات ، بدل عن انواع مجرور و او خبر یتقدیر احد ۱۱ و بی او مفعول للمفعول المقدر اعنی المنصوب ۱۲ ۴۷ قوله و لبعض الظروف زیرا که کل ظروف مبنی نیستند و بعض الموصولات و بعض الکنایات نفرد با آنکه مثل اے وایة و فلان و فلانة معرب است زیرا که اکثر این دو قسم مبنی ست و لا اکثر حکم الكل ۱۲ و رایه ۴۷ قوله المضمرة مضمر و ر لغت بمعنی پنهان داشته و جائے پنهان داشتن و در اصطلاح چنانکه در کتاب مذکور ست و وجه تقدم او بر سائر مبنیات این که در بنائے او نزاعی و قسمه از اقسام او معرب نیست و علت بنائے او مشابهت با حروف ست و اختیاج سوئے تقدم ذکر یا حضور یا خطاب معنی عنه ۱۲ ۴۷ قوله اسم تصریح لفظ اسم برائے آن که کاف خطاب ذکرت و لیک و و در آنک خارج شود زیرا که حرف ست ۱۲ و رایه ۴۷ قوله لیدل آه یعنی دلالت کند باده نه بصیغه یا مراد از متکلم و مخاطب کسیکه در وجهت غیبت نه باشد یا مراد از هر دو اصطلاحی ست نه لغوی پس بلفظ متکلم و مخاطب ایراد نخواهد شد زیرا که متکلم و مخاطب بصیغه دلالت می کنند و از اسمائے ظاهره هستند و آن غائب

باشند و هر دو باعتبار لغت متشکلم و مخاطب نامیده می شوند نه اصطلاح ۱۲ عمده هر دو مثال مبنی بر کم از سه حروف مشابه بحرف مثل من و عن ۱۲ درایه عمده ای لا بالفعل
ولا بالقوة بخلاف القسم الاول فانه مغرب بالقوه ۱۲ درایه عمده ای الذی لا یصح التلفظ به منفردانی الا اصطلاح ای ما کان کالجزم لما قبله و بعض حروفه و انما قلنا فی
الاصطلاح ای ما کان کالجزم لما قبله و بعض حروفه و انما قلنا فی الاصطلاح لانه صح التلفظ بالضمیر المتصل البارز عقلاً ۱۲ درایه عمده بحیث توقف نفس از روانگی باین اسم موسوم
شده ۱۲ عبد الرحمن -

59

او مجرد نحو غلامي ولي الى غلام مهن ولهن من فصل هو
 ما يستعمل وحده اقام فروع نحو انا الى هن او منصوب نحو اياي
 الى ايا هن فذلك سئون ضميرا واعلم ان المرفوع المتصل
 خاصة يكون مشتركا في الماضي للغائب والغائبة كضرب
 اي هو ضربت اي هي في المضارع المتكلم مطلقا نحو
 اضرب اي انا ونضرب اي نحن للمخاطب كضرب اي انت
 وللغائب والغائبة كضرب اي هو وتضرب اي هي وفي الصفة
 اعني اسم الفاعل والمفعول وغيرها مطلقا ولا يجوز استعمال
 المنفصل الا عند تعذر المتصل كاياك نعبد وما ضربك
 الا انا وانا زيد وما انت الا قائما واعلم ان لهم ضمير اقية قبل
 جملة تفسره ويسمى ضمير الشأن في المذكور وضمير القصة
 من غير تقدم مقادير ١٢ ورايه

فوائد ضیائیہ و درایہ ۵۷ قولہ ضمیر الشان و جہ تسمیہ لضمیر شان و قصہ ای کہ ای ضمیر سوئے معبود فی الذہن کہ شان و قصہ باشد رجوع می نماید ۱۲ و درایہ ۵۸ لے قبل الجملة الخریة
لاقبل المفرد و الانشائية ۱۲ و انی ۵۹ و هو اما متصل بالاسم او بالحروف نحو غلامی الخ لای الذی یصح التلخیص به منفرد انی الاصطلاح ۱۲ لای سولے منصوب و مجرور
متصل کہ در ای ہر دو استنار نیست ۱۲ صہ مذکر باشد خواہ مؤنث واحد باشد یا ثثنی و مجموع ۱۲ ۵۸ مثل منفعت مشبہ و افعل التفضیل ۱۲ -

۱۰۰
 له قوله صيغة مرفوع وضمير مرفوع نه گفت زیرا که ضمیر بودن او مستحق نیست بلکه مختلف فیه است چنانچه نزد خلیل حرف ست و بهمین ست اصح و اسم ست نزد غیر و بعضی گفتند برائے او محله از اعراب نیست و کوفیه برآں و نزد کسائی محل او بر حسب مابعد او باشد و نزد فراء محل او بر حسب ما قبل او باشد ۱۲ منهل و درایه ۳۷ قوله مطابق در افراد و تشبیه و جمع و تذکیر و تانیث و تکلم و خطاب و غیبت و گاهی مطابق خبر نیز گردانیده می شود و ۱۲ درایه ۳۷ قوله فصل و کوفیه عمادی نامند

فَالْمَوْثِقُ نَحْوُ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ أَنَّهُ زَيْنُبُ قَائِمَةٌ وَيَدْخُلُ

بعد ۱۲۲
 النوال اللفظية
 قبل دخول

بگو خدا ایگانه است ۱۲ فتح الرحمن

بَيْنَ الْمَبْتَدَأِ وَالْخَبَرِ صِيغَةُ مَرْفُوعٍ مُنْفَصِلٍ مُطَابِقٍ لِلْمَبْتَدَأِ

ای صوره مرفوع ۱۲

إِذَا كَانَ الْخَبَرُ مَعْرِفَةً أَوْ فِعْلًا مِنْ كَذَا وَاسْمُهُ فَصْلًا لَانَّهُ

عند البصريين ۱۲

ای اسم تفضیل مستعمل من ۱۲

يَفْصِلُ بَيْنَ الْخَبَرِ وَالصِّفَةِ نَحْوُ زَيْدٌ هُوَ الْقَائِمُ وَكَانَ زَيْدٌ

هُوَ أَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبُ عَلَيْهِمْ

بوی تو نگهبان بر ایشان ۱۲ فتح الرحمن

فَصْلُ أَسْمَاءِ الْإِشَارَةِ مَا وَضَعَهُ لِيَدُلَّ عَلَى مِثَالِهَا هِيَ خَمْسَةٌ

ضمیر واحد باعتبار ۱۲

ای اسماء ۱۲

الْفَاظُ لِسِتَّةٍ مَعَانٍ ذَلِكَ الَّذِي كَرَّدَ أَنْ ذَيْنَ لِمِثْنَةٍ وَتَاوَتِي

في حالة النصب والجر ۱۲

حالة الرفع ۱۲

وَذِي تَهْ وَذِي ذَهْوٍ وَذِي لُثُونٍ وَتَانِجَتَيْنِ لِمِثْنَةٍ وَ

باشباع و اختلاس کرد و بالسكون ۱۲

بقلب الالف ۱۲

أَوَّلًا بِالْمَدِّ الْقَصْرِ لِحَبْرٍ مَا وَقَدْ يَلْحَقُ بِأَوَّلِهَا هَاءُ التَّنْبِيهِ نَحْوُ

ای جمع المذكر الموثق ۱۲

على سورة الباء ۱۲

هَذَا وَهَذَا أَنْ هُوَ آءٌ وَيَتَّصِلُ بِأَوَّلِهَا حَرْفُ الْخَطَابِ وَ

و هين و هاتا و هاتان و هاتين ۱۲

هُوَ أَيْضًا خَمْسَةُ الْفَاظِ لِسِتَّةٍ مَعَانٍ نَحْوُ كَمَا كُنْتُ كُنْتُ فَذَلِكَ

یعنی حرف خطاب مثل اسم اشاره پنج هستند ۱۲

زیرا که مابعد خود را از خبر بودن افتادن نمی دهد بلکه حافظ او مثل عمادی باشد ۱۲ ۳۷ قوله نحو زید آه مثال فاصل میان مبتدا و خبر قبل در آمدن عامل لفظی و بودن خبر معرکه و قوله کان زید آه مثال فاصل میان مبتدا و خبر بعد آمدن عامل لفظی و بودن خبر فعل من کذا و قوله کنت آه مثال فاصل میان مبتدا و خبر بعد در آمدن عامل لفظی و بودن خبر معرکه ۱۲ درایه ۵۷ قوله علی مشار الیه بالا اشاره الحسنة و آنست بجوارح باشد یا باعتقاد پس ایراد نخواهد شد بضمیر غائب و مثل او که سوئے معا و آنها اشاره ذهنیه باشد و به مثل ذلکم الله ربکم نیز که محمول بر مجازست بگردانیدن او مثل محسوس مشاهد و وجه بنائے اسم اشاره یا بودن وضع بعض اینها مثل وضع حرف مثل ذلک محمول بودن مابقی بر او یا مشابه بودن او بحرف در احتیاج سوئے دیگر و آن در اینجا قرینه اشاره باشد ۱۲ درایه ۷۷ قوله خمسة الفاظ ستة معان زیرا که مشار الیه یا مذکور خواهد بود و یا مؤنث و بهر دو تقدیر یا مفرد باشد یا مثنی یا مجموع و مجموع مشترکست فیما بین مذکور و مؤنث پس پنج لفظ برائے شش معانی حاصل شد ۱۲ درایه ۷۷ قوله ذان و ذین نزد بعضی بجهت انقلاب الف در حالت نصب و جر مثل مثنی معرب هستند و نزد بعضی بسبب موجود بودن علت بنا در اینها مثل مفرد و جمع بنی هستند و از ابو اسحاق زجاج این که مثنی مطلقا بسبب تضمن او معنی و اعطف را بنی ست زیرا چه اصل جلال رجل و رجل بوده است و در بعضی لغات ذان و ذین حال آمده و از دوست آیه کریمه ان هذا کسا حرا ان بریکم از وجوه سه گانه ۱۲ درایه ۵۷ قوله وقد یلحق آه مگر باللام لهذا بذالک گفتن جائز نیست زیرا که لام عوض حرف تنبیه است پس با باللام جمع نخواهد شد ۱۲ ۹۷ قوله ینصل با و اخرها الخ یعنی در آخر جمیع اسماء اشاره

سوائے تروه حرف خطاب که کاف باشد متصل میشود و این کاف حرف ست زیرا که آن معنی را افاده می کند که در غیر اوست و آن خطاب کرده شدن اسم اشاره یک باشد یا دو یا جماعت از قبیل مذکر باشد خواه مؤنث بکاف خطاب و امتناع آمدن اسم ظاهر بجائے کاف مذکور از روی لفظ مؤید حرفیت اوست چرا که اگر اسم بودی آمدن اسم ظاهر بجائے او ممنوع نگشتی چنانچه وقوع اسم ظاهر بجائے کاف ضربیک ممنوع نیست کذا فی المنهل ۱۲ ۷۷ قوله حرف الخطاب و هو الکاف لیدل علی حال الخطاب من الافراد و التثنية و الجمع و التذکیر و التانیث ۱۲ -

41

الشيء وثلثين معنى ١٢ منهل

۱۳

من القريب والبعيد ۱۱

10

وَأَنْ عَائِدٌ غَالِبًا فَضْمِيرٌ بِأَشَدِّهِ غَيْرُ ۱۲

برجاست

في حالت النص المجرى ١٢

في حالت النصب المجرى ١٢

۱۲ کلاہما

الذي في جسمه

2

تاک

100

ت۔ دو م بمعنی الذی در لغت خاص ہنی طے و آن دریں
نشت و واحد و کثرت و مجموع و غائب و حاضر و رو یکساں
اہم ہے۔

۱۲۵۷ لے قولہ ذوہ ذودر دو معنی مستعمل میشود یکے بمعنی صاحب آں معرب باشد چنانکہ در اسمائے ستہ گذشتہ مرادست و آں مبنی باشد و متغیر نہ شود مثل جاءنی ذوقام و رأیت ذوقام و تمررت بذوقام و مذکر و مؤنث و ت ۱۲۵۸ لے قولہ کقول الشاعر و آں سنان بن الفعل از نبی طے در قصیدہ کہ در بحر و افر واقع ست ۱۲ شوا

۱۰ قولہ فان الماء الخ قال المبدأ فی المعنی الماء الذی فیہ سراع ماء الی ویدی ای ورشتہا ابا و البیر المتنازع فیہا بیر التی حفرتها و طوینہا ۱۲ و رایہ ۲ قولہ حفرتہ حفر بالفتح زمین کندیدن و طوی مدور کردن چاه ست بسنگ یعنی چاه من چنان چاہے کہ کندیدہ ام اور او چنان چاہے کہ مدور بسنگ کردہ ام اور ۱۲ و رایہ ۳ قولہ صلۃ اسم الفاعل آہ بسبب دلالت ہر دو بر ثبوت بتقدیر جملہ فعلیہ سوائے صفت مشبہ یعنی صلۃ الف و لام در صورت مفرد یلیا شد و در تقدیر جملہ بجهت ای کہ ایں الف و لام موصول بالف و لام حرفی کہ سبب بر مفرد داخل نمی شود مشابہت دارد لهذا صلۃ او اسم فاعل و اسم مفعول اختیار نمودند تا ہر دو غرض حاصل شود یعنی بجهت مفرد بودن صلۃ او بر حسب افظ آنچه بمشابہت او با حرف تعریف میخواد حاصل شد و جملہ بودن صلۃ او بر حسب معنی آنچه اسم موصول بودن او اقتضا کردہ است و او کذا فی المنہل ۱۲ کہ قولہ و يجوز حذف العائد الخ یعنی حذف عائد از صلۃ بحذف لفظ جائزست مگر در صلۃ الف و لام حذف قلیل میباشد زیرا کہ در موصولیت او خفاست و ضمیر کی از دلائل موصولیت اوست و همچنین حذف ضمیر منفصل واقع پس الانیز جائز نیست مثل الذی ما ضربت الا آتاه زیر آ کہ اگر حذف کردہ شود حذف ضمیر منفصل معلوم نہ شود با احتمال ای کہ محذوف ضمیر متصل قبل الا است و درین ہنگام غرضیکہ بر آئے آن ضمیر منفصل آورده بودند فوت خواہد شد ۱۲ و رایہ شرح ہدایہ الخوہ قولہ ان کان مفعولاً یعنی حذف عائد لفظاً از صلۃ جائزست اگر عائد مفعول بہ باشد نہ فاعل کہ حذفش جائز نیست و همچنین جائزست حذف مرفوع بشرطیکہ مبتدا باشد و خبرش جملہ و ظرف نبود و نیز جائز است حذف مرفوع بعد ای و بسبب طول صلۃ او مثل آتہ کریمہ و هو الذی فی السماء الخ و فی الارض الخ و چنین است حال مجرور نیز بشرطیکہ برف جر متعین مجرور باشد مثل آتہ کریمہ استجید لیساً مؤمنای بہ یا باضافت صفت ناصبہ تقدیراً مجرور بود و مثل الذی انا ضارب ای ضارب ۱۲ کہ قولہ آتہ و آتہ معربہ زیرا کہ اضافت درین ہر دو جانب مفرد لازمست و اضافت مانع بناست بسبب نازل کردن مقام تنوین کہ منافی بناست پس ایراد نخواہد شد بجهت کہ لازم الاضافۃ سوائے جملہ است زیرا کہ اضافت عمدہ مانع بناست نہ رافعہ ۱۲ و رایہ ۱۰

فَإِنْ الْمَاءَ فَأَبَىٰ جَدِّي وَيَبْرِي ذَوْحَرْتُ وَذَوْطَوَيْتُ

أَيُّ الذِّي حَفَرْتَهُ وَالَّذِي طَوَيْتَهُ الْإِلْفُ وَاللَامُ بِمَعْنَى الذِّي

صَلَّيْتُ اسْمُ الْفَاعِلِ اسْمُ الْمَفْعُولِ نَحْوُ جَاءَنِي الضَّارِبُ

زَيْدًا أَيْ الذِّي يَضْرِبُ زَيْدًا أَوْ جَاءَنِي الْمَضْرُوبُ غَلَامُهُ وَ

يَجُوحِدُ الْعَائِدِ مِنَ الْفِطْرِ أَنْ كَانَ فَعُولًا نَحْوُ قَامَ الذِّي

خَرِبْتُ أَيْ الذِّي ضَرَبْتُهُ وَاعْلَمْ أَنَّ آيَاتٍ مَعْرَبَةً إِذَا

حُذِفَ صَدْرُ صَلَاتِهَا كَقَوْلِهِ تَعَالَى ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِئْعَةٍ

أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا أَيْ هُوَ أَشَدُّ فَصَلَّ اسْمُ الْعَمَلِ

الْأَفْعَالُ هُوَ كُلُّ اسْمٍ بِمَعْنَى الْأَمْرِ وَالْمَاضِي مَخْرُوجٌ زَيْدًا

أَيْ أَهْلُهُ وَهِيَ تَارِيذُ بَعْدَ وَكَانَ عَلَى وَزْنِ فَعَالٍ

بِمَعْنَى الْأَمْرِ وَهُوَ مِنَ الثَّلَاثِ قِيَاسُكَ نَزَلَ بِمَعْنَى انْزَلُ وَ

۱۰ قولہ حذف صدر صلتہا بشرطیکہ صدر صلۃ ضمیر راجع بجانب موصول بود و درین ہنگام یعنی برضم خواہد بود و وجہ بنا اینکہ بسبب حذف بعض صلۃ کہ مبین و موضع موصول ست نقصان عارض گشتہ پس از ضمیر کہ اقوی حرکات ست جبر نقصان مذکور نموده شد مثل ایہم اشدد کہ ایہم بضم خواندہ ۱۲ و رایہ ۱۱ قولہ کل اسم الخ ای وضعاً از قید اسم نفس امر و مانعی خارج شد کہ اسمایستند و از لفظ وضعاً ضارب اس و زید ضارب اس زیرا کہ بر ماضی بقریبہ دلالت می کند نہ وضعاً ۱۲ عہ بفتح تا در حجازیہ و کسر او در بنی نمیم و بضم در لغت بعضہ ۱۲

له قوله معرفه زیر که قول عرب فجاء القبيح بسبب معرف بلام بودن صفت فجاء بر معرفه بودن دلالت می نماید ۱۲ درایه ۳۵ قوله للمناسبة بینها و بین افعال التي من اسماء الافعال عدلاً وزنه ولذا الحققت في البناء ۳۵ قوله الاصوات بسبب تمام بودن اینها مقام اسمائیکه دران ترکیب نیست معنی شدند سوال اصوات وقت ترکیب چرا معنی شدند و اسمائے حروف مثل با و تاکه اسمای بمت اند برائے چه معرب گشتند جواب اسمائے حروف مثل رحل برای مسمیات خود موضوع هستند پس وقت ترکیب حتی اعراب خواهند شد بخلاف اصوات که ازینها وقت ترکیب سیمی اراده کرده میشوند بلکه حکایت صوت مراد میگیرند ۱۲ درایه ۳۵ قوله اصوات بالیهام مثلاً قید مثلاً برائے آن افزوده شد تا تعریف آن آواز هار که برائے پرندگان بلکه برائے بعض افراد انسان مثل کوکبان و مردم دیوانه می نمایند شامل باشد ۱۲ درایه شرح هدایة النحوی ۵۵ قوله البهائم ای لزجرها او محارباها او خشیتهایا و وحشتهایا و غیر ذلک ۱۲ درایه ۳۵ قوله المركبات، در المركبات لام جنس ست پس معنی جمعیت باطل شد و ترکیب المركب کل اسم صحیح گشت و یحتمل که لام عهد باشد پس تقدیر این که هذا فصل المركبات المذكورة فی حصر البهائم و کل اسم مبتداً خبرش محذوف ای کل اسم ركب النحوی مرکب ۱۲ درایه شرح هدایة النحوی ۵۵ قوله من کلمتین، و اسمین نه گفت تا مثل نجت نصر و سیبویه داخل ماند چرا که جزو ثانی اول فعل ست و جزو ثانی ثانی صوت ۱۲ درایه ۵۵ قوله لیست بینها نسبة ای اصلاً یعنی نه نسبت اسناد باشد و نه اضافت و نه عمل و نه افادت که امی معنی پس مثل تا بطن شتر که دران سبب بناء ترکیب نیست بلکه جمله بودن ست و آن خارج از بحث ست و عبد اللہ ویزید و النجم علم خارج شد ۱۲ درایه ۵۵ قوله یجب بناؤها بناءً جزو اول بحیت این که در وسط ست و وسط محل اعراب نیست و بناء جزو ثانی بسبب آنکه متضمن حرف ست پس اصل اعد عشر احد و عشر بوده برائے فرق میان امتزاج دو اسم و ترکیب آنها و او محذوف شد ۱۲ درایه ۵۵ قوله کالمثنی یعنی چنانکه مثنی معرب است بمنجین جزو اول این کلمه نیز معرب است بسبب مشابهت او با مضاف از جهت حذف نون زیرا که حذف نون از احکام مضاف ست پس برائے حکم او معرب داده شد و جزو دوم او معنی ست که متضمن حرف نموده است ۱۲ درایه ۵۵

و تَرَكَ بمعنى اترك و يَلْتَقِي بهِ فعال مصدر معرفة كجاء
 بمعنى الفجاء و وصفة للثبوت نحو يا فاساق بمعنى فاسقة و يا
 لكاء بمعنى لا كء و علماً للآحيان الموثقة كقطع غلاب
 و حصار هذه الثلاث ليست من أسماء الافعال و انما
 ذكرت ههنا للمناسبة فصل الاصوات كل لفظ حكي به
 صوت كغلق لصوت الغراب و صوت به البهائم كثر لان
 البعير فصل المركبات كل اسم ركب من كلمتين ليست
 بينهما نسبة فان تضمن الثاني حرفاً يجب بناؤها على الفتح
 كاحد عشر الى تسعة عشر الا ثني عشر فانها معربة كالمثنى
 و ان لم يتضمن ذلك ففيها لغات فصحة بناء الاول على الفتح
 و اعراب الثاني غير منصرف كعَلْبِكَ نَحْوَ جَاءَنِي بَعْلُكَ

یعنی لفظی که با آواز حکایت کرده شود خواه آواز حیوانات باشد خواه جمادات ۱۲ معنی زن خوار و لیثم و بنده نفس ۱۲ صراح ۵۵ بان یصوت به انسان تشبیهاً بصوت الغراب ۱۲ درایه ۵۵ اصلاً لانی الحال و لا قبل التركيب ۱۲ ش معنی بعثت یافته شدن و بسبب که علمیت و ترکیب باشد -

ای بعض مایکمی به که مبنی هستند نه تمامی کنایات زیرا که بعضی معرب نیز باشند مثل فلان و فلانة کنایت از اعلام ۱۲ و رای ۲ قولہ عدد مبهم ای متوسط بین القلیل و الکثیر من احد عشر الی تسعة و تسعين وکن القلیل مما دون العشرة و الکثیر من المائة الی ما فوقها لئلا یلزم التزیج بلا مرجح ۱۲ و ۱۳ قولہ کم و کذا وجه بناء کم استفهامیه تضمن او معنی استفهام را و در کم خبریه حمل بر کم استفهامیه و در کذا ترکیب از دو مبنی که کاف و ذال باشد یا وضع هر دو مثل وضع حرف که دو حرف باشد ۱۲ و رای ۲ بزیادگی قولہ کیت و ذیت بفتح التاء و الکسر فیما چنین و چنین ۱۲ صراح و گاهی مضموم هم میباشد و هر دو مستعمل نمی شود مگر بواو عطف مثل قال فلان کیت و ذیت ۱۲ تکمله ۵ قولہ او مجموع آه وجه مجرور و مفرد بودن تمیز کم خبریه اینکه هرگاه کم خبریه برائے تمیز بود مشابه عدد کثیر صریح مثل مائة و الف مگر دید تمیز عدد و صریح کثیر مجرور و مفرد میباشد و همچنین تمیز چیزے که مشابه او باشد مجرور و مفرد خواهد بود و وجه مجموع بودن تمیز ای که کم خبریه در تصریح کثرت مثل عدد و صریح الکثرة نیست لهذا برائے نیابت از معنی صراحت تمیز شش جمع آوردند ۱۲ ۵ قولہ و تدخل من فیها لے جواز ای معنی من بیانیہ جواز از تمیز هر دو می آید پس تمیز هر دو بجر خواهد بود و فرق از قرینه مقام معلوم خواهد شد و این وقتی است که فعل متعدی فاعل فیما بین تمیز و کم نباشد ورنه آمدن من بیانیہ واجب بود تا تمیز بمفعول مشبه نشود مثل کم اهلکنا من قریبۃ و کم آتینا من آتیه ۱۲ و ۱۳ قولہ لقیام قرینۃ آن بودن بعد کم استفهامیه و خبریه اسم مرفوع بالفعل یا پس استفهامیه جمع مثل کم لک علما نا دریں صورتہ گانه تمیز محذوف خواهد شد و معنی کم لک علما نا کم نفسا لک فی حالتہ کوهم علما نا عامل در حال جار مجرور است و همین ست مذہب بصریه پس نزدشان کم علما نا لک جائز نباشد مگر بر مذہب اخفش که بجواز تقدیم حال بر عامل او که ظرف باشد قائل ست درست خواهد بود کذا فی المنہل ۱۲ ۵ قولہ غیر مشتغل عنه احتراز ست از مثل کم رجلا ورجل ضربتہ و قتیله کم را ابتدا گرانند و بعدا و فعل غیر مشتغل متقدر نه نمایند و رای ۲ و همچنین از عرب مسموع شد ۱۲ منہل

۶۲

وَأَيْتُ بَعْلِكَ وَ مَرَّتْ بِبَعْلِكَ فَصَلِّ الْكُنَايَاتُ هِيَ

أَسْمَاءُ تَدُلُّ عَلَى عَدَمِ مَبْهَمٍ هِيَ كَمْ وَ كَذَا أَوْ حَدِيثُ مَبْهَمٍ

وَهُوَ كَيْتٌ ذِيَّتٌ وَاعْلَمْ أَنَّ كَمْ عَلَى قَسَمَيْنِ اسْتِفْهَامِيَّةٌ

وَابْعَدَ هَا مِنْصُوبٌ مَفْرُوعٌ عَلَى التَّمْيِيزِ نَحْوُ كَمْ رَجُلًا عِنْدَكَ وَخَبْرِيَّةٌ

وَابْعَدَ هَا مَجْرُورٌ مَفْرُوعٌ نَحْوُ كَمْ مَالٍ انْفَقْتَهُ أَوْ لِحْجُوعٌ نَحْوُ كَمْ

رَجُلًا لَقِيتَهُمْ وَمَعْنَاهُ التَّكْثِيرُ وَتَدْخُلُ مِنْ فِيهِ مَا تَقُولُ

كَمْ مِنْ رَجُلٍ لَقِيتَهُ وَكَمْ مِنْ مَالٍ انْفَقْتَهُ وَقَدْ يُحْذَرُ التَّمْيِيزُ

لِقِيَامِ قَرِينَةٍ نَحْوُ كَمْ مَالِكٌ أَيْ كَمْ دِينَارٌ أَمْ لَكَ وَكَمْ ضَرْبٌ أَيْ

كَمْ ضَرْبٌ ضَرْبٌ وَاعْلَمْ أَنَّ كَمْ فِي الْوَجْهَيْنِ يَقَعُ مِنْصُوبًا

إِذَا كَانَ بَعْدَ فِعْلٍ غَيْرِ مُشْتَغَلٍ عَنْهُ بِضَمِيرٍ نَحْوِ

كَمْ رَجُلًا ضَرْبٌ وَكَمْ غُلَامٍ مَلَكَتْ

عنه ای تمیز کم خبریه و استفهامیه ۱۲ محلاً و کذا مجرور او مرفوعاً ۱۲ للعنه ای فی الاستفهام والخبر ۱۲

ای قول مفعولاً به خبر کون محذوف است و همچنین مصدر او مفعولاً و مبتدأ و خبراً بسبب عطف اینها بر مفعولاً به تقدیر عبارت و یکون کم فی یدین المتألفین مفعولاً به آه - می تواند که نصب مفعولاً به بنا بر حالیت از هر یک کم رجلاً و کم غلام و نصب مصدر را بنا بر حالیت از کم ضربت و کم ضربت و نصب مفعولاً به بنا بر حالیت از کم یوما و کم یوم باشد و این وجه به نسبت وجه اول و جیه است چه درین وجه سلامت از حذف است بخلاف وجه اول و مجرور مفعول به یقع است بسبب عطف او بر منصوباً و همچنین مرفوعاً و چون مفهوم منصوب وجودی است لهذا بر مرفوع مقدم گشت و ظرفیت و مصدریت کم باعتبار تمیز اوست ۱۲ ش - فائده بدان که از لفظی که برائے مخاطب بود پس کم استفهامیه ضرورت فعل با غیر اونه برائے متکلم مثل کم رجلاً ضربت بصیغه مخاطب و کم مالاً عندک زیرا که استفهام از نفس خود معنی ندارد و آنکه پس خبریه بود برائے متکلم باشد فعل بود یا غیر اونه برائے مخاطب زیرا که این کم برائے انشائی معنی تکثیر بود و مناسب آن متکلم باشد مثل کم مال الفقت بصیغه متکلم و کم مال عندی ۱۲ ش قول اذ اکان قبله آه سوالی کم صدارت کلام خواهد و آن وقت برون حرف جر خواه مضاف بر سر و زائل شد - جوابی چون فیما بین حرف جار و مجرور و مضاف و مضاف الیه اتحاد و جزئیت می باشد صدارت او بسوئے جار و مضاف منتقل شد ۱۲ درایه - ۱۳ قول الظروف یعنی ظروف که معدود از مبنیات اند و تعبیر نموده شد از انها وقت شمار بعض ظروف پس احتیاج بجانب ذکر بعض نخواهد افتاد ۱۲ ش - ۱۴ قول منها ما قطع عن الاضافة وجه بنائے ضمن اینها معنی حرف اضافت است و نیز تشبیه با حرف در احتیاج سوئے مضاف الیه و بنا بر ضمه برائے جبر نقصان که بخذف مضاف الیه باینهاراه یافته ۱۲ شرح بدایه النجوم ۵ ش قول کقبل و بعد آه همچنین چیزیکه مشابه او باشد مثل امام بفتح اول و فدام بضم اول و تشدید وال هر دو بمعنی پیش و ورام بالمد پس و پیش و آن از افعال دست و خلف بمعنی پس و اسفل و دون و اول بمعنی قبل و غیر او وجه بنائے اینها تضمن اینهاست حرف را مثل تضمن این سمره استفهام را و قائم مقام اینها الفاعل است که ظروف نیست لیکن بسبب کثرت استعمال خود با ظروف تشبیه داده شده اند مثل حسب چنانکه گوئی افعیل هذا حسب الی حسب و ازین قول افعیل هذا لا غیر مراد است و مثل حسب لا غیر و پس غیر است در قطع اضافت و بنا بر ضم ۱۲ ش قول و الا لکان آه ای وان لم یکن المذوف منوياً للمتكلم بل یکون نسیاً نفسیاً و اکان و انصیف الیه مذکور ۱۲ ش ای بناءً با مقطوعه عن الاضافة ۱۳ ش مع التنوین لزوال غلة البناء ۱۲ -

مفعولاً به نحو کم ضربت ضربت کم ضربت مصدر
و کم یوماً و کم یوماً صحت مفعولاً به و مجرور اذ اکان
قبله حرف جر و مضاف نحو کم رجلاً و علی کمر رجل
حکمت غلام کم رجلاً ضربت مال کم رجل سلبت و
مرفوعاً اذ الم یکن شیاً من الامور مبتدأ ان لم یکن ظرفاً
نحو کم رجلاً اخوک و کم رجل ضربت و خبر ان کان ظرفاً
نحو کم یوماً سفرك و کم شهر صو فی فصل الظروف
المبنیة علی اتسار منها ما قطع عن الاضافة بان محذوف المضاف
الیه کقبل و بعد و فوق و تحت قال الله تعالی الله الامر من
قبل من بعدای من قبل کل شیء و من بعد کل شیء
هذا اذ اکان المحذوف و منوياً للمتکلم و الا لکان تعریه

ای مفعولاً مطلقاً ۱۲
المذکورین هو المنسوب والمجور ۱۲
ای کم ۱۲
بالضم ۱۲
بالضم ۱۲

خود با ظروف تشبیه داده شده اند مثل حسب چنانکه گوئی افعیل هذا حسب الی حسب و ازین قول افعیل هذا لا غیر مراد است و مثل حسب لا غیر و پس غیر است در قطع اضافت و بنا بر ضم ۱۲ ش قول و الا لکان آه ای وان لم یکن المذوف منوياً للمتكلم بل یکون نسیاً نفسیاً و اکان و انصیف الیه مذکور ۱۲ ش ای بناءً با مقطوعه عن الاضافة ۱۳ ش مع التنوین لزوال غلة البناء ۱۲ -

۳۰ جالس اجلس مکان جلوس زید است و ثانی یعنی عدم الاضافة لفظاً پس بسبب آنکه مضاف بجانب جمله در حقیقت مضاف بجانب مصدر است که جمله اورا تفسیر نموده پس اضافت جیث بجانب جمله مثل الاضافت گردید و مشابه بغایات مقطوع الاضافة شد یعنی برضم گشت کذا فی الشرح ۱۲ ۳۱ قوله فی الاكثر ای فی الاستعمال الاكثر یعنی اضافت بجانب جمله اکثر است از روی استعمال و گاهی ثانی او مفتوح می شود و گاهی ۳۲ کسور و گاهی یائے او با و بدل می گردد و گفته می شود و حوث ۱۲ فی الرضی ۳۳ قوله مازئی آه و آخره

(۶۶)

وَعَلَىٰ هَذَا قَرَأَ لِلَّهِ الْأَمْرَ مِنْ قَبْلِ مِنْ بَعْدِ وَتَسْمِي الْغَايَاتِ

وَمِنْهَا جِثْ بِنَيْتٍ تَشْبِيهَا بِهَا بِالْغَايَاتِ لَمَّا زَمَّهَا الْإِضَافَةُ

إِلَى الْجُمْلَةِ فِي الْأَكْثَرِ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ

لَا يَعْشُرُونَ وَقَدْ يُضَا إِلَى الْمَفْرَدِ كَقَوْلِ الشَّاعِرِ أَمَا تَرَى

حَيْثُ سَهِيلٌ طَالِعًا بِأَيِّ مَكَانٍ سَهِيلٌ فِجْثُ هَذَا جَعْنُ

مَكَانٍ وَشَرْطُ أَنْ يُضَافَ إِلَى الْجُمْلَةِ نَحْوَ اجْلِسْ حَيْثُ يَجْلِسُ

زَيْدٌ مِنْهَا إِذَا وَهِيَ لِلْمُسْتَقْبَلِ إِذَا دَخَلَتْ عَلَى الْمَاضِي

صَارَ مُسْتَقْبَلًا نَحْوَ إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ فِيهِ مَعْنَى الشَّرْطِ وَ

يَجُوزُ أَنْ تَقَعَ بَعْدَهَا الْجُمْلَةُ الْأَسْمِيَّةُ نَحْوَ أَيْكَ إِذَا الشَّمْسُ

طَالَعَتْ وَالْمَخْتَارُ الْفَعْلِيَّةُ نَحْوَ أَيْكَ إِذَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ

له قوله الغايات بسبب غایت بودن اینها در نطق بعد حذف مضاف الیه بلا عوض ۱۲ ۳۴ قوله جیث برائے مکان است و اخفش گفته گاهی برائے زمان هم مستعمل می شود مثل اجلس جیث زید جالس یعنی بنشین در زمانیکه زید است کذا فی عبد الرحمن ۳۵ قوله لَمَّا زَمَّهَا الْإِضَافَةُ الی الْجُمْلَةِ معنی لالفظاً انا اول پس معنی اجلس جیث زید ۳۶

نجم یضی کالشهاب ساطعاً جیث دریں مضاف بجانب سهیل که مفرد است و آن نا درست دریں هنگام نزد بعضی معرب است که علت بنا که اضافت سوئے جمله باشد موجود نیست و اشهر این که مبنی ست بنا بران جیث مفعول به تری باشد چنانکه بعضی تصریح کرده اند که جیث لازم ظرفیه نیست پس در بیت مفعول تری باشد ای مکان سهیل چنانکه در کریمه الله اعلم جیث یجعل دسالت و این بنا بر آن ست که نجم بجر بود بدل از سهیل و ظاهراً این است که جیث بر ظرفیت خود باقی است و نجم به نصب مفعول به تری از رویه البصر چنانکه بعضی از شراح ابیات گفته اند پس طالعاً حال از نجم تقدیر آن که شاعر میگوید برائے کسے اما تری فی مکان سهیل حال کونه طالعاً بنما یضی کالشهاب ساطعاً معنی آن که آیات منی در جائیکه سهیل ستاره ایست مشهور در حالیکه آن بر آئنده است ستاره دیگر را که روشن باشد مثل زمانه آتش در حالیکه آن ستاره درخشنده باشد کذا فی العلوی ۱۲ ۳۷ قوله و شرط ای شرط بنا و بهمین جهت بعضی جیث را در حالت اضافت بجانب مفرد بسبب زوال علت بنا که اضافت بجانب جمله باشد معرب گردانند ۱۲ عبد الرحمن ۳۸ قوله الی الجملة لا احتیاج الیه بتعین معناها کاتقیاج الموصول الی ما یتم به لانه موضوع لمكان یقع فی النسبه ۱۲ ۳۹ علی الماضی گاهی در ماضی مستعمل شود بے آنکه مستقبل گردیده باشد مثل حتی اذا سادی بین الصدفین ۱۲ درایه ۴۰ قوله و فیها معنی آه یعنی در اذ که برائے مستقبل است معنی شرط بود و این اکثر است و گاهی استقبال بجانب ماضی خارج می شود چنانکه در قول بعضی او برائے مستقبل می آید و گاهی برائے استمرار زمان می آید مثل و اذا قبل لهم لا تفسد ما فی الارض قالوا ۱۲

یعنی هرگاه برائے شان گفته می شود که در زمین فساد کنید عادت مستمره شان بود که می گفتند مایان جز اصلاح کنندگان نیست و گاهی از شرطیت خارج می شود ۱۲ درایه ۳۵ قوله الشرط و هو ترتیب مضمون جمله علی الاخری فتضمنت بمعنی حرف الشرط و هو وجه آخر لبنا ۱۲ ۴۱ قوله و المختار الفعلیة یعنی فعلیه خواه مبدأ یا ضی باشد خواه مضارع و اول بسیار است و چون اذ موضوع برائے شرط نیست بودن فعل پس او مختار است نه واجب منهل

۱۰ قولہ وقد کون للمفاجاة آہ در اذا فجائیہ سہ قول ست اول آنکہ ظرف ست وایں قول انخس و مختار بن مالک ست دوم آنکہ ظرف مکان ست وایں قول بہر دو مختار بن مصفور ست سوم آن کہ ظرف زمان وایں قول زجاج و مختار ز محشری است ۱۲ ۱۱ ای بیرون شدم پس ناگاہ درندہ ایستادہ شدہ است ۱۳ قولہ ومنہا اذا آہ و برائے مفاجاة ہم می آید لیس کردہ

(۶۷)

قد تكون للمفاجاة فيختار بعدها المبتدأ نحو خرجت فاذا
السبب واقف ومنها اذ وهو للماضي وتقع بعدها
الجملة تان الاسمية والفعلية نحو جئت اذ طلعت الشمس
واذ الشمس طالعت ومنها ان في للمكان بمعنى الاستفهام
نحو اين تمشي واذي تقعد بمعنى الشرط نحو اين تجلس اجلس
واذ تقم واقم ومنها متى للزمان شرطاً واستفهاماً نحو
متى تصم اصم متى تسافر ومنها كيف للاستفهام حالا
نحو كيف انت في اي حال انت ومنها ايان للزمان
استفهاماً نحو ايان يوم الدين ومنها مذ ومنذ بمعنى
اول مدة ان صلح جواباً لمثي نحو ما رأيت هذا ومنذ يوم
الجمعة في جواب من قال متى رأيت هذا اي اول مدة انقطاع

برسکون بسبب احتراز از اجتماع ساکنین و برفتح
بسبب ثقیل و الاستن ضم و کسر پس یا، کذا فی المنہل ۱۲
۱۱ قولہ و بمعنی البشروط وائی بمعنی کیف نیز آید تیکہ
پس فعل باشد مثل آیت کریمہ فأتوا خزائنکم آف
شئتکم ای کیف شئتکم ۱۲ و ۱۱ قولہ کیف قائم
مقام ظرف ست و ظرف یست و معنی او سوال از
حال ست و بالفظ مانزد بصریہ در شرط مستعمل می
شود و نزو کو فیہ مطلقاً و بدلیل عمل او در حال
ظرف مکان ست نحو کیف زید ضاحکاً مثل این زید
قائم ۱۲ عبد الرحمن و درایہ کے قولہ ایتان للزمان
استفهاماً مثل متی استفہامیہ مگر متی در ماضی و
مستقبل ہر دو مستعمل می شود و ایان اختصاص
مستقبل دارد و بجز امور عظام و دیگر چیزے
استعمال نمی پذیرد و کسر ہمزہ ایان لغت سلیم ست
و اندلسی گفتہ کہ کسرہ نون اول لغت ست و بسبب
ہمسائیگی او با الف فتحہ اولی و وجہ بنائے او تفسیر او
معنی حرف استفہام را چنان کہ در کیف و متی و غیرہ ۱۲
منہل و درایہ ۱۱ قولہ مذ و منذ باوجودیکہ مذ فرع ست
و منذ اصل کہ تصغیر مذ منید آمدہ و آن اشیاء را سوئے
اصل می برد مگر بسبب مقصود بودن بجهت خفت
بر منذ مقدم نمودہ شد و وجہ بنائے این ہر دو وقتیکہ
اسم باشند مشابہت آنہاست با مذ و منذ حروف جارہ یا
بودن وضع مذ مثل وضع حرف و حمل منذ بر مذ یا شبہت
اینہا بغایات و رقطع اضافت معنویہ لیکن اینہا ہمیشہ معنی
می آیند کہ مقطوع از اضافت معنوی می باشند بخلاف
غایات ۱۲ درایہ و رضی ۱۱ قولہ ادل المدة ای مدۃ
الزمان الذی بعد ہما ۱۲ کذا فی المنہل عہ قولہ للمفاجاة
آہ ای برائے ناگہاں بودن چیزے ۱۲ عہ وجہ بنا
وضع او مثل وضع حرف باشد ۱۲ عہ قولہ فی ای حال
ای فی صنفۃ من الصوة والمرض و غیرہ ۱۲ درایہ للعب
ہنگام پس او مفرد معرفہ خواہد بود ۱۲ درایہ صہ کلام تفت

روز پاداش است ۱۲ ۱۱ لیستعملان لمعینین احدہما بمعنی آہ ۱۲ درایہ .

۱۰ قولہ جمع المدة - بریں تقدیر پس اومتعد یعنی زمان مقصود مابعد متلبس بالعد باشد ۱۲ منہل ۱۳ قولہ بمعنی عند آہ مگر لدن ولغات اورا معنی ابتدا لازم ست و بہیں جہت اورا مع لغات لفظ من لازم می باشد محفوظ بود و این اکثر ست یا مقدر پس لدن ولغات او بمعنی من عند خواهد بود و لدی بمعنی عند است و اورا معنی ابتدا لازم نیست ۱۴ رضی ۱۵ قولہ لا یشرط فیہ الحضور تا این کہ گفتہ می شود المال عند زید اگر چه مال نزدیک زید نباشد بلکہ در خزانه باشد و المال لدی زید وقت بودن مال نزدیک زید نہ و در خزانه پس عند عام باشد بہ نسبت لدی و اخوات او ۱۶ و رایہ ۱۷ قولہ لدی ولدن بنی بودن اینہا بسبب وضع بعض لغات اینہا مثل وضع حروف و محمول بودن مابقی برو ۱۸ و رایہ ۱۹ قولہ لدی بفتح لام و سکون وال و گاہی لد مثل مذم آمدہ است و این نہایت قلیل ست ۲۰ ۱۱ قولہ قط الفصح لغات و رقط ففتح قاف و تشدید طائے مضموست و گاہی قاف اور رضم تابع طای آید و گاہی بتجذیف طابا بضم و سکون او میباشد ۱۲ منہل ۱۳ قولہ للماضی المنفی نفی لفظا باشد مثل ما رائیہ خواہ معنی نحوہل رأیت ذنبا قط و گاہی در اثبات ہم مستعمل میشود مثل کنت اراہ قطائی و انما و قط مخففہ یعنی است بجهت وضع او مثل وضع حروف و دیگران بسبب مشابہت با او یا تضمن آنہائی یا لام تعریف را کہ بر زمان معین دلالت می نمایند ۱۴ و رایہ ۱۵ قولہ عوض بضم الضاد و بفتح بلا تنوین ہرگز و ہو فی تاکید انفی للمستقبل من الزمان کما ان قط للماضی من الزمان یقال عوض لا افارتک یعنی ہرگز جدانہ شوم از تو کما تقول قط ما فارتکک ہرگز جدانہ شدم از تو و عوض را در ماضی و قط را در مستقبل استعمال نہ کنند ۱۶ ص و بنی بودن او برضم بجهت این کہ او مثل قبل و بعد مقطوع الاضافت ست چرا کہ بامضاف الیہ اعراب او جائز ست چنانکہ گفتہ می شود لا آتیک عوض العائضین ۱۷ دہر الداہرین معنی آن نخواہم آمد در خانہ تو در روز گار گذراں شد ۱۸ ۱۹ قولہ لا اضربہ عوض

(۶۸)

رؤیتی ایاہ یوم الجمعة بمعنی جمیع المدة ان صلح جوابا لکم نحو ما رأیتہ مذا و منذ یومان في جواب من قال کم مدۃ ما رأیتہ نیدا ای جمیع مدۃ ما رأیتہ یومان منہا لدی لدن بمعنی عند نحو المال لدیک الفرق بینہما ان عندا یشرط فیہ الحضور و یشرط ذلک فی لدی ولدن و جاء فیہ لغات أخر لدن ولدن لدن کد ولدن و منها قط للماضی المنفی نحو رأیتہ قط و منها عوض للمستقبل المنفی نحو اضربہ عوض و اعلم ان اذا اُضيف الظرف الى الجملة او الى جاز بنائوها علی الفتح کقولہ تعالیٰ ہذا یوم ینفع الصديقین صدقہم و کیومئذ ینبذ کذا کما مثل و غیر مع ما وان وان تقول ضربتہ مثل ما ضرب زید و غیر ان ضرب زید

والمال لدی زید وقت بودن مال نزدیک زید نہ و در خزانه پس عند عام باشد بہ نسبت لدی و اخوات او ۱۶ و رایہ ۱۷ قولہ لدی ولدن بنی بودن اینہا بسبب وضع بعض لغات اینہا مثل وضع حروف و محمول بودن مابقی برو ۱۸ و رایہ ۱۹ قولہ لدی بفتح لام و سکون وال و گاہی لد مثل مذم آمدہ است و این نہایت قلیل ست ۲۰ ۱۱ قولہ قط الفصح لغات و رقط ففتح قاف و تشدید طائے مضموست و گاہی قاف اور رضم تابع طای آید و گاہی بتجذیف طابا بضم و سکون او میباشد ۱۲ منہل ۱۳ قولہ للماضی المنفی نفی لفظا باشد مثل ما رائیہ خواہ معنی نحوہل رأیت ذنبا قط و گاہی در اثبات ہم مستعمل میشود مثل کنت اراہ قطائی و انما و قط مخففہ یعنی است بجهت وضع او مثل وضع حروف و دیگران بسبب مشابہت با او یا تضمن آنہائی یا لام تعریف را کہ بر زمان معین دلالت می نمایند ۱۴ و رایہ ۱۵ قولہ عوض بضم الضاد و بفتح بلا تنوین ہرگز و ہو فی تاکید انفی للمستقبل من الزمان کما ان قط للماضی من الزمان یقال عوض لا افارتک یعنی ہرگز جدانہ شوم از تو کما تقول قط ما فارتکک ہرگز جدانہ شدم از تو و عوض را در ماضی و قط را در مستقبل استعمال نہ کنند ۱۶ ص و بنی بودن او برضم بجهت این کہ او مثل قبل و بعد مقطوع الاضافت ست چرا کہ بامضاف الیہ اعراب او جائز ست چنانکہ گفتہ می شود لا آتیک عوض العائضین ۱۷ دہر الداہرین معنی آن نخواہم آمد در خانہ تو در روز گار گذراں شد ۱۸ ۱۹ قولہ لا اضربہ عوض

یومئذ ای یوم اذ کان کذا برقرأت فتح میم و معنی بودن اینہا بر فتح بجهت اضافت بجانب جملہ کہ در حکم عدم اضافت ست پس در قطع اضافت مثل غایات باشد ۱۰ قولہ علی الفتح لا کتساب بنائہا من المضاف الیہ یعنی ولو بواسطہ کما فی اذ لان الجملة من حیث ہی ہی مبنيۃ ۱۲ و رایہ ۱۳ بضم لام و سکون وال و کسر لون و فتح لون نیز ۱۴ بفتح تین و سکون لون و کسر وال نیز ۱۵ بفتح برقرأت این روز نیست کہ نفع کند راست گویان را راستی ایشان ۱۶ -

ص ۵۷ قوله اسماء الاشارات والموصولات چون اسم اشاره بدون اشاره حسی سوی شماریه وقت تلفظ متکلم نزد مخاطب مبهم می باشد و همچنین موصولات بدون صله لهذا هر دو مبهم نامیده شدند ۱۲ درایه ۵۷ قوله والمعرف باللام بدانکه الف ولام بر دو قسم است زائد که برائے تحسین لفظ آید مثل الحسن والحسین واللیثم ودر قول شاعر مصرعه ولقد اتمت علی اللیثم یسیتی ۵۸

ومنها امش بالكسر عند اهل الحجاز والخاتمة فی سائر

احكام الاسم لواحقه غیر الاعراب البناء فیها فصول

فصل اعلم ان الاسم علی قسمین معرفة ونكرة المعرفة اسم

وخصه لشي معین هی ستة اقسام المضمرة والاعلام

والمبتها عنی اسماء الاشارات والموصولات المعرفة باللام

والمضاف الى احدها اضافة معنوية والمعرفة بالنداء والعلم

فما وضع لشي معین لا يتناول غیره بوضع احد اعرف

المعار المضمرة المتكلمة نحو انا ونحن ثم المخاطبة نحو انت ثم

الغائب نحو هو ثم العلم ثم المبتها ثم المعرفة باللام ثم المعرفة

۱- قوله امش بمعنى وی نزول بعضه مبني بر كسر و معرفة است ونزول بعضه معرب ومعرفة و هرگاه مضاف شود یا برو الف ولام در آید یا نکره نموده شود بالاتفاق معرب باشد گفته می شود معنی امش یا ممشی الامس المبارک و کل غیر صائرا مسا ۱۲ صراح ۲- قوله اعلم ان آه چون در بینات ذکر معرفه در آید ابتدا ذکرش پس بینات مناسب شده بسبب مقصود اصلی و کثیر الاستعمال بودن معرفه بر نکره مقدم گردید ۱۲ درایه ۵۸ قوله لشي معین عام ازین که فرد معین باشد مثل زید و الرجل یعنی رجل معهود خارجی و انا و انت یا جنس معین مثل اسماء که علم جنس اسد است یا اسد محلی بلام جنس یا جمله معینه از کل افراد جنس یا بعض فرد مثل معرف لام استغرق و جمع معهود و ادوم

سوائے علم تعریف با بقی سابق گزشت لهذا بذكر تعريف علم اختصاص کرد و گفت العلم آه ۱۲ عبه سوی غیر و مثل و شبه و نظیر و غیره ۱۲ الله زیرا که اضافة لفظی مفید تعریف نباشد ۱۲ الله لاستحالة الاشتباه فیه عند الخطاب ۱۲ -

مفعول باشد مثل الضارب والمضروب و ثانی بر چهار گونه باشد جنسی استغراقی عهد و هنی - عهد خارجی - اول اشارت کند بجانب مابیت صرفه قطع نظر از افراد و مدت و کثرت مثل اهلك الناس الدنيا والدرهم و ثانی اشارت کند بجانب مابیت باین طریق که در جمیع لغویه و عرفیه یافته میشود مثل ان الانسان كفى خسر ای جمیع افراد انسان ثالث ایما نماید بجانب مابیت باین طریق که در فرد و غیر معین که فیما بین متکلم و سامع که در فهمن معهود است بافته شده چنان که اوخل السوق یعنی در آه بازار که در فهمن من و تو معهود است و رابع مشیر است بسوئے مابیت باین طریق که در فرد معین که در خارج متکلم و سامع معهود است حاصل گردیده و آں اول منکور مذکور می کنند و من بعد بها منکور معرفه اعاده می نمایند مثل کریم گنا اُرسلنا الی فرعون رسولا - فَعَصَى فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ و از اقسام معارف اسمی است که معرف بیکی ازین الف و لام چهار گانه بود و نکره باشد چنانکه عبدالرحمن تعریف کرده و عبدالکیم و تکلمه که مدخول الف ولام عهد و هنی نکره می باشد و بهمین جهت جمله خبریه صفت اوی آید و مصنف تعرض بمعرف بهمیم نمود چنانکه در حدیث آمده است ليس من امير امصيا مرفي اسف زیرا که بیم بدل از لام است و اصل ليس من البر الصيام فی السفر بوده ۱۲ یوسفیه و درایه ۵۸ قوله والعلم آه خواه منقول باشد مثل افضل خواه مرتجل مثل عمران مفرد باشد مثل زید یا مرکب مثل عبداللہ اسم باشد مثل عمر یا لقب مثل صدیق خواه کنیت مثل ابوالقواء موضوع برائے معنی ذات باشد مثل بشر یا برائے معنی حدث مثل سبحان علم تسبیح یا بمعنی وقت مثل بكرة با و وزن نمایند مثل فعلان الذي مؤنثر فعلی یا لفظ محض مراد بود مثل سعيد کرز یا محض عدد و چنانکه سنته ضعف ثلثه ۱۲ درایه ۵۸ چون معرف بلام وند احتیاج تعریف نبود

سوائے علم تعریف با بقی سابق گزشت لهذا بذكر تعريف علم اختصاص کرد و گفت العلم آه ۱۲ عبه سوی غیر و مثل و شبه و نظیر و غیره ۱۲ الله زیرا که اضافة لفظی مفید تعریف نباشد ۱۲ الله لاستحالة الاشتباه فیه عند الخطاب ۱۲ -

له قوله والمضاف في قوة المضاف اليه يعني مضاف ودر مراتب تعريف ودر قوت مضاف اليه است زیرا که مضاف از مضاف اليه

(٤٠)

بالبداء والمضاف في قوة المضاف اليه النكرة ما وضع لشيء غير
 معين كرجل وفسر ^{ثاني} فصل أسماء العدد ما وضع ليدل
 على كمية أحاد الأشياء وأصول العد اثنتا عشرة كلمة واحدة
 إلى عشرة ومائة واللف استعماله من واحد إلى اثنين
 على القياس ^{و ما عد تلك الكلمات فمتمول منها ١٢ للعه} عن المذكور بالتاء للمؤنث بالتاء تقول
 فرجل واحد في رجلين اثنان في امرأة واحدة وفي
 امرأتين اثنتان ^{بدون التاء ١٢} ثنتان من ثلثة إلى عشرة على خلاف
 القياس ^{والاصل ١٢} عن المذكور بالتاء تقول ثلثة رجال إلى عشرة رجال
 وللمؤنث بدونها تقول ثلث لسوة إلى عشر نسوة وبعد العشرة
 تقول أحد عشر رجلاً واثنا عشر رجلاً وثلثة عشر رجلاً إلى تسعة
 عشر رجلاً واحد عشر امرأة واثنتا عشرة امرأة و
^{بتذكير الجزء الثاني ١٢}

اكتساب تعريف في كس ليس در مرتبه او خواهد بود اين مذهب سيمويه است و نزد مير و تعريف مضاف از مضاف اليه انقص في باشد چرا که او تعريف از مضاف اليه حاصل في نمايد و به هيئت مضاف بجانب مضمير موصوف مي آيد و اين ترتيب که مضاف ذکر کرده باعتبار رائے اکثر سخات ست ١٢ منبهل ٤٤ قوله على القياس اے مبنی على ما يقتضيه القياس في الافراد والتركيب والعطف ١٢ قوله للمذكر بالتاء زیرا که ثلثة مأول بجماعت باشد پس مؤنث خواهد بود والمحاق تا لازم خواهد شد و چون در مذكر لاحق شد برائے فرق در مؤنث لاحق نخواهند نمود و هرگاه عشر در آیه کریمه مت جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرٌ أَمْثَلُهَا اکتساب تانیث مضاف اليه نموده لهذا ایرادے وارد نخواهد شد ١٢ درایه ٤٤ قوله احد عشر رجلاً بتغير الواحد والواحدة لے احد واحدی سبباً للتخفيف ١٢ درایه ٥٥ ثلثة عشر رجلاً باسقاط التاء عن الجزء الثاني واثباتها في الاول في المذكر وبالعكس في المؤنث لرجوع العشرة بعد التركيب في الاصل فيهما دون المجزا الاول تقبيلاً بخلاف الاصل ١٢ درایه شرح هداية النخوعه قوله والنكرة قبول کردن حرف تعريف خواه در آمدن رُبَّت یا کم خبریه برویا بودن حال تمیز یا اسم لا بمعنى ليس از علامات نکره است ١٢ شش عه چون اسماء عدد اکثر بکره تفسیر کرده می شوند لهذا ذکر آنها پس بکره مناسب شد ١٢ درایه سه ای مقدار افرادها - ای المعدودات فیدخل في الحد الواحد والاثنتان ١٢ درایه للعه زیرا که قیاس تذکیر مذكر و تانیث مؤنث است ١٢ -

این قول را تا تسعین رجلا آه یعنی عقود هشت گانه که عشرين و ثلثون و اربعون و خمسون و ستون و سبعون و ثمانون و تسعون باشد و قیاس درین عقود چنان بود که عشرين رجلا بلفظ ثنی و ثلث عشرات رجلا تا تسع عشرات رجلا گفته شود زیرا که مضاف مع مضاف الیه بجهت دلالت آنها بر عدد معین مانند عَشْرَة و مائة و الف یک کلمه شده مثل کلمه گردید که مؤنث اوست آمده هرگاه بقصد تخفیف مضاف الیه را حذف کردند مثل کلمه مخدوفه اللام که شبه و قلته و غیره

باشد گردیده لیکن ثلثه بسبب مشابهت او با ثلثه که از آحاد است بمعنی ثلث عشرات مستعمل نمی شود چنانکه شبه با وصف حذف لام بمعنی خود استعمال می یابد و از وضع الفاظ اعداد بیان کمیت معینه مقصود است و آن حاصل نشد و ازین جاست که در الفاظ عدد و لفظ مشترک را نخواهی دید و جمع اسم مؤنث بنا که لام او مخدوف باشد بود و نون بسیار آمده مثل تلون و ثبون و مائون لهذا بسبب مشابهت آنها عَشْرُون و ثَلَاثُونَ گفته شد و از ابتدائی تغییر از عَشْرَان ثنی بجانب لفظ عَشْرُون که صیغه مجموع مصنوعی است غرض آن است که برای جمع غیر قیاسی در اخوات او مثل ثَلَاثُونَ و غیره که پس او هستند این تفسیر مثل توطیه و تمهید باشد و لفظ واحد بمعنی عشرة در عَشْرُون فقط کسریین تغییر یافته زیرا که در اخوات او بجهت امکان معنی جمع تغییر جائز نیست چنانکه ثَلَاثُونَ را مثلاً اگر جمع ثَلَاثَة گویند بعید نباشد زیرا که در ثَلَاثُونَ ثَلَاثَة ده بارست و همچنین است حال اربعون تا آخر کذا فی الرضی ۱۲ علیه قوله تسعة وتسعين آه و چه مرکب نشدن آحاد با عقود چنانکه با عشرات مرکب شده اند اینکه داد و یا در عَشْرُون و غیره علامت اعراب است و ترکیب موجب بنا پس یک جا شدن هر دو ممنوع باشد ۱۲ درایه ۱۳ علیه قوله علی قیاس ما عرفت یعنی هرگاه تجاوز کنی از مائة آنچه زیاده بر مائة است استعمال کنی بر طریقے که از واحد تا تسعة و تسعین شناختی و عطف سازی بر مائة و گوئی مائة و خمسة رجال و مائة و خمس نسوة همچنین تا مائة و تسعة و تسعین استعمال کنی ما دامیکه بآستین نرسی و بر همین طریق است تا ما دون الف و چون بلف زیاده شود استعمال او مثل استعمال زائد بر مائة خواهد بود پس خواهی گفت عندی الف و مائة واحد و عَشْرُون رجلاً و الف و مائة واحد

ثَلَاثَ عَشْرَةَ امْرَأَةً إِلَى تِسْعَةِ عَشْرَةَ امْرَأَةً وَبَعْدَ ذَلِكَ تَقُولُ
عَشْرُونَ رجلاً وَعَشْرُونَ امْرَأَةً بِلَا فَرْقٍ بَيْنَ الْمَذْكَرِ وَالْمُؤْنِثِ
إِلَى تِسْعِينَ رجلاً وامْرَأَةً وَاحِدٌ عَشْرُونَ رجلاً وَاحِدَةً
وَعَشْرُونَ امْرَأَةً وَاثْنَانِ عَشْرُونَ رجلاً وَاثْنَتَانِ عَشْرُونَ
امْرَأَةً وَثَلَاثَةُ عَشْرِينَ رجلاً وَثَلَاثُ عَشْرِينَ امْرَأَةً إِلَى تِسْعَةٍ
وَتِسْعِينَ رجلاً وَتِسْعِينَ امْرَأَةً ثُمَّ تَقُولُ مِائَةَ رَجُلٍ
وَمِائَةَ امْرَأَةٍ وَالْفَاحِلُ الْفَاحِلَةُ وَمِائَتَانِ رَجُلًا وَمِائَتَانِ امْرَأَةً
وَالْفَارِجُ الْفَارِجَةُ بِلَا فَرْقٍ بَيْنَ الْمَذْكَرِ وَالْمُؤْنِثِ فَإِذَا
زَادَ عَلَى الْمِائَةِ وَالْأَلْفِ يَسْتَعْمَلُ عَلَى قِيَاسِ مَا عُرِفَ يُقَدِّمُ الْأَلْفَ
عَلَى الْمِائَةِ وَالْمِائَةَ عَلَى الْإِحَادِ وَالْإِحَادَ عَلَى الْعَشَرَاتِ تَقُولُ عِنْدِي
أَلْفٌ وَمِائَةٌ وَاحِدٌ عَشْرُونَ رجلاً وَأَلْفَانِ وَمِائَتَانِ وَاثْنَانِ

و عَشْرُونَ امْرَأَةً و عكس عطف نیز در همه جائز است پس خواهی گفت واحدة و مائة آه کذا فی الشرح ۱۲ -

الحق قولہ لان لفظ المیز یعنی چیز کے کہ صلاحیت تمیز شدن دارد و اک بماده و جوہر خود دلالت بر جنس خواہد کرد و بہیات و صیغہ خود بر وحدت و اشئیت
 دال خواہد بود ۱۲ شرح ۱۳ قولہ تقول عندی رجل ورجلان وخواہی گفت عندی واحد رجل واثنا عین زیر کہ در صورت جمع تمیز و مکرر ذکر عدد ضائع خواہد بود و
 این وجہ در واحد رجال واثنا رجال واثنا رجل تمام نیست زیرا کہ ہر ایک از ممیز و تمیز مفید و مستقل بفاہدہ ایست کہ دیگرے ازالہ شمر نیست و قول
 شان رجل واحد ورجلان اثنا محمول بر تاکید
 تمیز است ۱۲ قولہ مخفوض مجموع وجہ مخفوض
 بودن ایکہ تمیز اینہا در حقیقت موصوف و مقصود
 ست اصل ثلثہ رجال رجال ثلثہ باشد اگر منصوب
 باشد بر صورت فضلات بود پس مخفوض شد تا بر صورت
 فضلات نباشد و مجموع بودن باین سبب کہ مدلول
 سر و مافوق او جماعت ست پس بہتر آن کہ بجماعت
 بیان کردہ شود تا موافقت میان عدد و معدود و
 پیدا آید زیرا چہ عدد از روئے معنی عبارت از
 معدود ست ۱۲ و رایہ شرح ہدایۃ الخوئے قولہ
 مجموع یعنی مجموع از روئے لفظ باشد خواہ از روئے
 معنی و جمع از روئے معنی یا اسم جلس باشد مثل تہو
 غسل و یا اسم جمع مثل ربط و قوم ۱۲ کذا فی الرضی
 ۱۵ قولہ الا اذا کان المیز آہ یعنی مگر چوں تمیز
 ثلث تا عشرہ لفظ ماتہ باشد دریں ہنگام مفرد و مجرد
 خواہد بود و اگر چہ قیاس آن بود کہ ثلث مبات
 یا ثلث سین آمدی چہ کہ در آوردن لفظ مات
 یا سین معنی تانیث مکرری شود چہ جمع مؤنث
 می باشد معنی ماتہ نیز مؤنث ست و در لفظ مفرد کہ
 ماتہ باشد تخفیف ست برائے تخفیف مفرد آوردن
 و جز تمیز بجماعت این کہ تا حکم ثلثہ بکلی باطل نشود ۱۲
 کذا فی المنہل مع زیادہ ۱۵ قولہ تسع مائۃ بجمیت
 استغناء از لفظ الف عشر ماتہ مستقل نہ شد ۱۲ و رایہ
 ۱۵ قولہ میز احد عشر الی تسع و تسعین آہ یعنی تمیز واحد و عشر تا
 تسع و تسعین بسبب تغیر اضافت منصوب شد زیرا کہ واحد عشر
 رجلاً بر تقدیر اضافت بجانب تمیز سہ اسم ایک اسم گردانیدن
 لازم می آید و این جائز نیست و در عشرون و اخوات
 او نیز اضافت غیر متصور چہ کہ یا با ثبات نون
 باشد و یا بغیر آن در اول اثبات نون کہ مشابہ
 نون جمع ست در حالت اضافت لازم می آید
 و ثانی حذف نونے راستلزم ست کہ در حقیقت
 برائے جمع نیست بلکہ اصلی است کہ کلمہ براں موضوع ست لهذا نصب دارند و چون مفرد بہ نسبت جمع خفیف و احضرت و جمیعت از عدد متقدم مہم
 می شد بنا براں بر مفرد اقتصار نمودند ۱۲ منہل ۱۵ و جمعہا مذکرت زیرا کہ جمع ماتہ متروک ست ۱۲

(۴۲)

و عشرون رجلاً و اربعة آلاف و تسعمائة و خمس و أربعون

امرأة و عليك بالقياس و اعلم ان الواحد و الاثنین لا میز

لها لان لفظ المیز یعنی عن ذکر العد فیہما تقول عندی

رجل و رجلان و اقسام الاعداد فلا بد لہما من میز

فتقول میز الثلثۃ العشرۃ مخفوض مجموع تقول ثلثۃ

رجال و ثلث نسوة الا اذا کان المیز لفظ المائۃ فحينئذ

یکون مخفوضاً مفرداً تقول ثلث مائۃ و تسع مائۃ و

القیاس ثلث مات او مئین و میز احد عشر الی تسعة

و تسعین منصوب مفرداً تقول احد عشر رجلاً و احدی

عشرۃ امرأۃ و تسعۃ و تسعون رجلاً و تسعون امرأۃ

و میز مائۃ و الف و تثنیۃ ہا و جمعۃ الف مخفوض مفرد

و آن آلاف و الف ست

و ثانی حذف نونے راستلزم ست کہ در حقیقت
 برائے جمع نیست بلکہ اصلی است کہ کلمہ براں موضوع ست لهذا نصب دارند و چون مفرد بہ نسبت جمع خفیف و احضرت و جمیعت از عدد متقدم مہم
 می شد بنا براں بر مفرد اقتصار نمودند ۱۲ منہل ۱۵ و جمعہا مذکرت زیرا کہ جمع ماتہ متروک ست ۱۲

تقول مائة رجل مائة امرأة والْفُ رجل الف امرأة ومائتا
رجل ومائتا امرأة والفارجل الف امرأة وثلاثة الاف
رجل وثلاث الاف امرأة وقس على هذا ^{ثالث ۱۲} فصل الاسم
اما مذكرا ما مؤنث فالمؤنث ما فيه علامة التانيث
لفظا او تقديرا والمذكر ما بخلافه ^{۱۳} وعلامة التانيث ثلثة
التاء كطلحة والالف المقصورة كحيلة والالف الممددة كحمراء
^{التي تغير عند الوقف ۱۲} والمقدرة انما هو التاء فقط كارض وابدليل اريضة و
دورة ثم المؤنث على قسمين حقيقة وهو ما بازان ذكر
من الحيوان كامرأة وناق ولفظ وهو ما بخلاف كظلمة
وعين وقد عرفت احكام الفعل اذا اسند الى المؤنث فلا تعيد
فصل ^{رابع ۱۲} المثني اسم الحقي باخرة الف او ياء مفتوحة ما قبلها
^{اي ما مفعولة على حذف المضاف ۱۲}

له قوله فصل چون ذکر تذکیر و تانیث در فصل عدد و آید لهذا ذکر آنها پس اسمائے عدد ضروری شده گفت فصل آه ۱۲ له قوله الاسم اما مذكرا ما مؤنث مردچوں
از روی پیدایش ورتبه برزن لمقدم ست و بجہت عددی بودن تعریف او مؤخر لهذا در تقسیم مقدم شد و در تعریف مؤخر تا اختصار بیان رعایت مرتبه
از دست نرود ۱۲ درایہ ۱۳ له قوله لفظاً حقیقة مثل امرأة و طلمة او حکماً کعقرب لان الحرف الرابع فی حکم تاء التانیث ۱۲ له قوله وعلامة التانیث
آه و یائے ذمی و قی کہ نزد بعض از علامات تانیث
ست مصنف ذکر نہ کرد زیرا چہ جائز است کہ تانیث
در الفاظ مذکورہ وضعی باشد مثل تانیث انت
وہی یا این کہ کلام در مذکر مؤنث ست کہ از اقسام
معرب است نہ بنی ۱۲ درایہ ۱۵ له قوله التاء در
ذکر تا اشارت بر دو مذہب کوفیہ است کہ نزد
البشال علامت تانیث ہست و تا از دو تغییر یافتہ
۱۲ و ۱۳ له قوله الالف المقصورة التي بعد ثلثة ولا
يكون للالحاق ولا للمجر والزيادة مثل فشي وارطي و
قبجشمر ۱۲ درایہ ۱۶ له قوله حقیقی آہ و نزد صاحب
صمدیہ و شارح او آل صاحب فرج باشد خواہ
علامت در حقیقة بود مثل ضاربة و حبلى
ونفساء یا حکماً مثل زینب و آل و انما حیوان
باشد و لفظی آنکہ چنان نباشد اگر چہ علامت
ظاہری درو بود مثل ظلمة و صحراء یا مقدر چنانکہ عین
و این گاہ ہے حیوان ہم باشد مثل و جاجہ بمعنی
خروس و حمامہ بمعنی کبوتر ۱۲ ۱۵ له قوله و عین مثال
تانیث لفظی تقدیراً بدلیل عینینہ کہ تصغیر اسماء
باصل خود برد ۱۲ ۱۹ له قوله فلا تعید با زیرا کہ اعادہ
تکرار را واجب می کند و آن زشت ست و لیکن
اعادہ تعریف مؤنث حقیقی بعد ذکر او در بحث
فاعل موجب تکرار نیست چہ سابق تقریباً و استطراداً
مذکور شد و این جا قصد او بالذات ۱۲ ۱۳ له قوله
المثني آہ از اینجا کہ در ضمن بیان تمیز ذکر مذکر و مؤنث
بمنزلہ ذات بود و مفرد و مثنی و مجموع از صفات
و مثنی از مفرد قریب ست و نیز عدد و او بر عدد مجموع
بتقت دار و لهذا بیان ثنی مقدم بر مجموع مناسب
افتاد و بر دریافت ثنی و مجموع حاجت بتعریف
مفرد نہاند کہ ما سوائے ثنی و مجموع مفرد ست و پس
۱۳ و ویرہ آہ زیرا تصغیر اسماء باصل خود برد ۱۲
درایہ ۱۷ له قوله فلا تعید با آہ فلیرجع الی مامر

۱۰ قولہ لیدل علی ان معہ آخر مثله اشارت ست یابن کہ تشنیہ اسم مشترک باعتبار دو معنی مختلف درست نیست پس گفته نخواهد شد قرآن بمعنی مہر و حیض و بقرآن و عمران والوان منتقض نخواهد گشت زیرا کہ از باب اطلاق یک لفظ ست بر دیگرے تعلیلاً ۱۲ در ایستہ قولہ ہذا فی الصبح ای حکم در جاری مجری صبح یعنی منقوص یابی نیز جاری ست پس قول مصنف ہذا فی الصبح برائے حصر نباشد ۱۳ قولہ اما المقصور و ج تسبیہ بمقصور اینکه قصر بمعنی جس ست و چوں آخر این اسم از حرکات مجوس ست لہذا مقصور نام شد ۱۲ قولہ عن داود حقیقتہ کعھا او حکما بان کان مجہول الاصل ولم یمل کالمسملی بالے ولدے ۱۲ ۵ قولہ وکان ثلاثیاء ای مجرداً و غیر ثلاثی مجرد مثل معنی مصطفیٰ رد باصل نمی شود زیرا کہ چل ثلاثی مجرد سبکی باشد لہذا و او با ثقیل نیست ۱۲ قولہ رد الی اصلہ و بسبب اجتماع سائین محذوف نخواهد شد تا وقت حذف نون در حالت التباس بمفرد و رد ۱۲ کہ قولہ کر حیان آہ رجبان مثال اسمی ست کہ الف او عوض یا آمدہ و طہیان مثال اسمی ست کہ الف او عوض و او آمدہ و اسم زائد بر سہ حرف و حباریان مثال ست برائے اسمیکہ الف از چیزے بدل نیست جباری بالضم نام پرندہ است از جنس مرغابی و آل را مرغاب گویند و جلیان مثال ست برائے اسم رباعی کہ الف او بدل از چیزے نیست ۱۲ ۵ قولہ فی قراء بضم قاف و تشدید را و جید القراءۃ و ابو علی فارسی از بعض غرب حکایت کردہ کہ ہمزہ اش مثل نظائر او کہ حمراء و صحراء باشد بواو منقلب شود ۱۲ رضی ۵ قلب داو و ثابت نہ داشتہ شود زیرا کہ آمدن صورت علامت تانیث را در وسط زشت می پندارند لیکن تلے مسلمان کہ در میان افتادہ بضرورت این کہ تشنیہ مؤنث بہ تشنیہ مذکر متبیس نشود روا داشتند و ہمزہ مذکورہ بیابدل نہ شد کہ در حالت نصب و جرد و یایک جا مجتمع می شد و رضی گفتہ کہ گاہے صبح ہم می دارند و مرضی مازنی بنقل مبر و قلب ہمزہ بیا ۱۲ در ایہ زیادۃ ۱۰ قولہ الوجہان قلب ہمزہ بواو بجهت مشابہت او ہمزہ ثانیث در اصلی نبودن و اثبات ہمزہ بہت اینکه بجائے حرف اصلی آمدہ ۱۲ ۱۰ قولہ یجب حذف نون و سچنین حذف نون جمع نیز واجب ست ہا ز آوردن این قاعدہ دریں جا باین کہ در مجردات گزشت بجهت اینکه از حکام ثنی و مجموع ست ۱۲ در ایہ عہ قولہ عن یا حقیقتہ مثل رچی یا حکماً باین طریق کہ مجہول یا عدیم الاصل باشد و او را مالہ کردہ باشد مثل سیمی بمتی و بلی ۱۲ در ایہ عہ از الہا بمعنی مشغول کردن و در دہن آسیا غلہ باز کردن ۱۲ ۵ علی غیر القیاس و الشذوذ مع جواز اثباتہا فیہا علی القیاس اتفاقاً ۱۲ ۵ گاہے بنا بر ضرورت شعر بدون اضافت محذوف می شود ۱۲ ۵ مقصود از مماثلث تشنیہ در حذف ست نہ غیر ۱۲ -

ونون مکسوة لیدل علی ان معہ آخر مثله نحو رجلان و

رجلین ہذا فی الصبح اما المقصوفان کالفہ منقلبتہ عن

واو و کان ثلاثیاء رد الی اصلہ کعصولین فی عصاوان

کانت عن یاء او و او و هو اکثر من الثلاثی اولیست

منقلبتہ عن شے قلب یاء کر حیان فی رچی و طہیان عہ فی

ملہ و حباریان فی حباری و جلیان فی جلی و اما المہد و فان کانت

ہمزاتہ اصلیتہ تثبت کقرا ان فی قراءۃ وان کانت للتانیث

قلب واکمرا وان فی حصراء وان کانت بدلا من اصل

واو او یاء جاز فیہ الوجہان ککسا وان کسا ان و یجب

حذف نونہ عند الاضافۃ تقول جاء فی غلا مازید مسلما

مصر و کذاک تحذف تاء التانیث فی تشنیۃ الخصیۃ

ای مع الملتحق ۱۲ مایاثلہ فی الوحدۃ و المجلس جمعیاً ۱۲
ای الا الحاق المذکور ۱۲ مثلاً ۱۲
ای اللام المقصور ۱۲
ای عوضاً ۱۲
ای مجرداً و ثلاثیۃ حرف ۱۲
یعنی چار حرفی باشد یا زائداً ۱۲
من یاء و واو ۱۲ عند التثنیۃ
آسیا ۱۲
لن بار و ار ۱۲
غیر زائدۃ و لا منقلبتہ و مکملہ سی ۱۲
رضی ۵
کسا ۱۲
کورد ۱۲
بمثنی ۱۲
بالضم خایہ ۱۲

مجردات گزشت بجهت اینکه از حکام ثنی و مجموع ست ۱۲ در ایہ عہ قولہ عن یا حقیقتہ مثل رچی یا حکماً باین طریق کہ مجہول یا عدیم الاصل باشد و او را مالہ کردہ باشد مثل سیمی بمتی و بلی ۱۲ در ایہ عہ از الہا بمعنی مشغول کردن و در دہن آسیا غلہ باز کردن ۱۲ ۵ علی غیر القیاس و الشذوذ مع جواز اثباتہا فیہا علی القیاس اتفاقاً ۱۲ ۵ گاہے بنا بر ضرورت شعر بدون اضافت محذوف می شود ۱۲ ۵ مقصود از مماثلث تشنیہ در حذف ست نہ غیر ۱۲ -

این قول خاصه یعنی در غیر اینها از ثنی که در آن ثانی باشد مثل شجران و تمران و غیره ۱۲ در این قول لاینها آه این وجه بوجهیکه ابوعلی ذکر کرده قریب است و آن
 این که یکی از دیگرے هرگاه منفصل نمی شود لفظیکه بر هر دو دلالت می کند یعنی لفظ تشبیه موضوع بوضع اول بمنزله مفرد باشد و در وسط مفرد ثانی ثانی
 در نمی آید و خصیته و آئینه مفرد خصیان و الیان نیست بلکه مفرد هر دو خصی و الی در تقدیر است و ثنی خصیته و آئینه خصینان و الیتان است و بعضی گفته

(۴۵)

انکه خصیان و الیان بجهت ضرورت شعر تشبیه
 خصیته و آئینه آمده است و در غیر ضرورت تا مخدوف
 نمی شود و بعضی گفته اند که خصی و الی دو لغت هستند
 که در خصیه و آئینه مستعمل با استعمال قلیل می شوند ۱۲ رضی
 بزیاده ۳ قول و اعلم - آوردن این فائده اگر چه در
 بحث مجزورات مناسب بود مگر چونکه ذکر وجوب حذف
 نون مثنی وقت اضافت در آمده و فائده مذکوره از
 فوائد اضافت نبوده لهذا ذکرش در بحث مثنی
 چسبیل گشت ۱۲ در این ۳ قول اجماع - اولوئیه لا
 وجوب با زیرا که جمع بجهت بودن مثل او یا از جنس او
 بر نسبت مفرد مناسب است مثنی دارد و لهذا تعبیر ثانی اول
 بلفظ جمع اولی باشد ۱۲ در این ۵ قول و ذلک
 لکراهته اجتماع تشبیه آه یعنی در اضافت لفظیه
 بسبب اضافت اتصال لفظی است و بجهت بودن
 مضاف جزء مضاف الیه اتصال معنوی و از ترک
 تشبیه التباس هم لازم نمی آید و از این جا است که
 بجز تشبیه نزد کوفیه در چیزے جائز نیست و همین
 حق است و اضافت معنوی بر اضافت لفظی محمول
 است ۱۲ که انی الرضی ۳ قول بحروف مفردة و آن
 مفرد خواه محقق باشد چنان که در رجال خواه فرضاً
 و تقدیراً اکنون عبادید معنی گروهی از مردم دونه بهر
 سو داخل ماند سببوی گفت که برائے او مفرد نیست
 پس برائے او مفردے بر حسب قیاس مقدر نموده
 شد که اگر مفروش بودی بر همین وزن بودی آن
 عبید و بضم عین یا عبید و کبیر عین باشد ۱۲ منهل دیم
 چنین نسوة که برائے او مفردیکه مستعمل نشده و مقدر
 کرده شود و آن بضم نون بروزن غلام که فعله از اوزان
 مشهور که جمع برائے مفرد نیست که بروزن فعال باشد ۱۲
 در این و مجموع بروزن فعل بفتح فاء سکون عین نمی آید
 مثل ركب و تمرزیرا که دلالت بر جماعت از حروف راکب
 تمر بفتح میم مقصود نیست و نیز تمر و ركب معصفری شوند

والآیة خاصة تقول خصیان و الیان لایهما مثلاً فان

فكانهما شئ واحد و اعلم ان اذا ارید اضافة مثنی الی

المثنی یعبر عن الاول بلفظ الجمع كقوله تعالى فقد

صنعت قلبکما و فاقطعوا ایدیہما و ذلک لکراهة اجتماع

تثنیین فیما تاکد الاتصال بینہما لفظاً و معنی فصل

المجموع اسم دل علی احاد مقصودة بحرف مفردة بتغیر ما

ا قال لفظ کر جال فی رجل او تقدیر کفک علی وزن اسد

فان مفردة ایضاً فک لکن علی وزن ثقل فقوم و رهط و

فحوة و ان ل علی احاد لکن لیس بجمع اذ لا مفردة لهم

الجمع علی قسمین مصحح و هو ما لم یتغیر بناء واحدة و مکسر و

هو ما یتغیر فی بناء واحدة و المصحح علی قسمین مذکور

واگر جمع بودندے جمع کثرت بودندے و جمع کثرت بلفظ خود تصغیر نمی شود پس جمع نباشند ۱۲ عه قول معنی آه لان معنی المضاف جزء المضاف الیه ۱۲
 عه المعنی المجموع اسم دل علی افراد مقصود بحرف مفردة متلبسه بغير ما ای تغیر کان اما لفظی آه ۱۲ عه قول آحاد جمع احد و هو الفرد ۱۲ لکن مذکر باشد
 یا مؤنث مرفوع باشد یا منصوب یا مجرور ۱۲ -

واگر جمع بودندے جمع کثرت بودندے و جمع کثرت بلفظ خود تصغیر نمی شود پس جمع نباشند ۱۲ عه قول معنی آه لان معنی المضاف جزء المضاف الیه ۱۲
 عه المعنی المجموع اسم دل علی افراد مقصود بحرف مفردة متلبسه بغير ما ای تغیر کان اما لفظی آه ۱۲ عه قول آحاد جمع احد و هو الفرد ۱۲ لکن مذکر باشد
 یا مؤنث مرفوع باشد یا منصوب یا مجرور ۱۲ -

64

في حالة الرفع لموافقة الواو ١٢

۱۲ کی مفتوحہ

ای الالحاق المذکور ۱۲

کا اصفیہ ۱۲

ای الفتح ۱۲

کتابخانه

100

۱۲۹۸

2

۵۰۰

۱۵۷۲

وقت

شد و افتاد ۱۲ لعه جمع تبه بالتخفيف بمعنى جماعت و گروه ۱۲ -

اے قولہ علی الحدیث۔ حدیث معنی ست کہ قائم بغیر خود باشد خواہ از غیر خود صادر ہو مثل ضرب منشی یا نہ مثل طول قصر اسے قولہ فقط اے اذا دل المصدر علی الحدیث فانتہ عن ان تجعله والاعلیٰ غیرہ من الزمان والنسبۃ الی فاعل ۱۲ اسے قول لشیق منہ الخ اشتقاق در لغت گرفتن کلمہ از کلمہ دیگر در اصطلاح مناسب بودن دو لفظ در لفظ ومعنی آل مناسبیت میان دو لفظ در حروف و ترتیب ہر دو باشد مثل ضرب مشتق از ضرب آل صغیر باشد و یا در حروف فقط مثل جنہ از جذب آل کبیر بود

(۷۸)

العشرۃ وابنیۃ ما عدا هذه الابنیۃ فصل المصدر اسم
 يدل علی الحدیث فقط و لشیق منہ الافعال كالضرب و
 النصر مثلاً وابنیۃ من الثلاثی البحر غیر مضبوطة تعرف
 بالسمع ومن غیر قیاسیۃ كالافعال الانفعال والاستفعال
 والفعلة والتفعل مثلاً فالمصدر ان لم یکن مفعولاً مطلقاً
 یعمل عمل فعلہ اعنی یرفع الفاعل ان کان لازماً فأنحو اعجبنی
 قیام زید ینصب مفعولاً ایضاً ان کان متعدیاً فأنحو اعجبنی
 ضرب زید عمرو ولا یجوز تقدیم معمول المصدر علیہ فلا
 یقال اعجبنی زید ضرب عمرو ولا عبروا ضرب زید ویجوز
 إضافة الی الفاعل نحو کرهت ضرب زید عمرو والی المفعول
 به نحو کرهت ضرب عمرو زید واما ان کان مفعولاً مطلقاً

ریا در مخرج فقط نہ در حروف و نہ در ترتیب مثل
 لشیق مشتق از شقیق و آل اکبر ست و ازین جامد
 اول ست ۳۵ قولہ مثلاً ای مثلاً ہاشم اللان
 الابنیۃ من غیر الثلاثی البحر تجنی الی غیر ذلک ما عرفت
 فی علم التصریف ۱۲ درایہ شرح ہدایۃ النحو ۵۵ قولہ
 اعجبنی قیام زید۔ خواندن قیام برفع و تنوین بدن
 اضافت جائز ست لهذا درین ہنگام زید مرفوع
 خواہد بود و همچنین ضرب زید در اعجبنی ضرب زید
 عمر عبدالرحمن ۵۵ قولہ ان کان متعدیاً۔ در شرح
 تسہیل مذکور است کہ تعدی در لغت بمعنی تجاوز و
 در اصطلاح بمعنی تجاوز کردن فعل از فاعل خود
 بجانب مفعول بہ بغیر واسطہ حرف جر پس فعل
 بہ تجاوز خود از فاعل بجانب غیر مفعول بہ مثل صدہ
 و ظرف و غیر مبتعدی موسوم بخوابد شد انتہی واسم
 فاعل واسم مفعول و مصدر باعتبار فعل خود بوصف
 تعدی موصوف خواہد شد چنانکہ مصنف گفتہ و عمل
 عمل فعلہ گذانی تکلمہ عبد الحکیم و لزوم در لغت بمعنی
 ملازم نمودن و در اصطلاح بمعنی ملازم بودن فعل
 مرفاعل را پس اتصاف مصدر واسم فاعل بوصف
 لزوم نیز باعتبار فعل او باشد و طریق شناخت
 متعدی از لازم با سہل طریق اینکہ اگر در ترجمہ جملہ
 فعلیہ کہ مبتدا و بفعل اصلی معروف باشد بزبان
 ہندی در آخر فاعل لفظ "نے" بر آید اکثر متعدی
 باشد مثل ضرب زید بمعنی مارا زید نے ورنہ لازم
 ست مثل کرم زید بمعنی بزرگ ہو ازید مگر در بعض
 افعالے کہ از لازم خواہ بحر خواہ یہ تضعیف عین
 خواہ بہمزہ متعدی شدہ اند اس طریق مسدود ست
 مثل اذہب زید عمر بمعنی لے گیا زید عمر کو یاد کن
 این فائدہ را کہ از فوائد مختصہ اس حواشی ست ۱۲
 ۳۵ قولہ ولا یجوز آہ۔ زیرا کہ مصدر ہنگام عمل تقدیرا
 فعل ست ہا حرف مصدری و حرف مصدری حرف

موصول ست معمول مصدر و تحقیق معمول فعلے ست کہ صلہ حرف ست و معمول صلہ بر موصول مقدم نمی باشد مگر در ظرف با وصف تاخر عمل می نماید زیرا کہ در و را نحو از
 فعل کافی بود ۱۲ منہل عہ نزو سیویوسی و در بنا باشد و بر طبق قول صاحب تسہیل بہ پنجاہ ابنیۃ میرسد ۱۲ منہل عہ المشتق منہ سوام کان بمعنی الماضی او الحال او
 الاستقبال ۱۲ اللہ قیام مصدر لازم ست کہ زید را رفع نمود ۱۲ اللہ مع ذکر المفعول منصوباً و ترکہ الاول نحو کرہت آہ و الثانی مثل کرہت ضرب زید ۱۲۔

اه قول من فعل آه گفت من فعل و نگفت من مصدر برائے اشارت جریان اصطلاح بقول اینکه اشتقاق صفات از مصدر بواسطه فعل بود ۱۲ درایه ۱۷ قول
بمعنی الحدوث ازین قول احتراز است از صفت مشبه زیرا که مراد از حدوث تجد و وجود حدث برائے ذات و قیام آن حدث با آن ذات مقید بیکی از ازمه سه گانه
است یعنی ضرب مثلاً در زمانه قائم بذات زید بود و در وقت دیگر منفک گردید من بعد بسبیل تجد و باز قائم شد بخلاف صفت مشبه که در آن قیام فعل بذات

(۷۹)

بمعنی ثبوت بود پس معنی زید حسن و کرم آن که برائے زید
خوبی و بزرگی ثابت است و چنان نیست که وقتی باشد
و وقتی نباشد و در طالق و طائض و طامست ثبوت و
صفی نیست بلکه استعمال عارض شده و در غالق و رازق
و دیگر صفات باری ثبوت صیغی نیست بلکه باعتبار
موصوف قدیم منزله از تغییر و حدوث واقع است ۱۲
درایه ۱۷ قول بمعنی الحدوث سواله نخبیا گویند که
اسم فاعل بر حدوث دلالت می کند

و علماء بیان گویند که فاعله ثبوت

می بخشد و وجه توفیق چیست جواب مراد سخات این
که بحسب وضع دلالت بر حدوث نمی کند بلکه باعتبار قرینه
زیرا که عمل او مشروط بحال یا استقبال است و این اراده
منافی ملایم بیان نیست و مراد از افادت او معنی ثبوت
را این که بحسب وضع مفید ثبوت می باشد مثل عالم که
دلالت بر علم دارد برائے کسی که محکوم علیه بعلم است از
اقتران علم بزمانی و حدوث در آن تعرض نیست و درین
امر سخات را خلاصه نیست ۱۲ - ۱۷ قول و کسر ما
قبل الآخر و این کثیر است و مشهور زیرا که گاهی بروزن
فاعل می آید چون وارس و یافع و وادق از ایراس بمعنی
زرد شدن برگ و ایفاع بالیدن کوک و ایداق کشتن
خواه شدن با دیان و بروزن مفعول بفتح عین نیز مانند
مسهب و محسن از اسباب بمعنی زیاده گوئی کردن و
احصان زن خواستن و بروزن فاعول مثل نتوج از
انتاج بمعنی حمل اسپ خواه ناته آشکار شدن نه منتج
چنانکه مشهور است ۱۲ - ۱۷ قول که دخل و مستخرج دو
مثال آورد یک مخالف صیغه مضارع میم فقط و دوم
بحرکت میم نیز و چون هر دو را جمع نمایند مثال ثالث پیدا
می شود مثل متفاضل لهذا تعرض بدان نه نموده ۱۲ - ۱۷ قول
بمعنی الحال آه یعنی حال و استقبال خواه تحقیقاً باشد یا
برسبیل حکایت تا اشکال دارد نه شود بکرمیه و کلمه باسط
و راعیه بالوصف زیرا که باسط اگر چه درین جا ماضی است

لیکن مراد حکایت حال است ۱۲ - ۱۷ زیرا که عمل او مشابهت مضارع است پس باید که در زمانه هم مخالف باشد ۱۲ - ۱۷ قول صیغه ای صیغه مشهوره کثیر الاستعمال
در نه فعال و فاعول و غیره نیز از صیغها اسم فاعل است ۱۲ - ۱۷ ازین قید این جاد آئیده هم جواد خارج شدند ۱۲ - ۱۷ احتراز است از اسم مفعول که برین وقع علیه
الفعل دلالت می نماید ۱۲ درایه ۱۷ لعل حال کون ذلک اسم کائنات بمعنی الحدوث ۱۲ - ۱۷ خواه ثلاثی مزید باشد خواه رباعی مجرد و مزید فیه ۱۲ - ۱۷ منهل ۱۷ اگر حرف مضارع مضموم
نباشد مثل یستخرج ۱۲ - ۱۷ درایه -

فَاعِلٌ لِلْفِعْلِ الَّذِي قَبْلَهُ نَحْوُ ضَرَبْتُ ضَرْبًا عَمْرًا فَعَمْرٌ مُنْصَوْبٌ
بِضَرَبْتُ فَصَلَّ اسْمُ الْفَاعِلِ اسْمٌ مُشْتَقٌّ مِنْ فَعَلٍ لِيَدُلَّ عَلَى
مَنْ قَامَ بِهِ الْفِعْلُ بِمَعْنَى الْحَدُوثِ وَصِيغَتُهُ مِنَ الثَّلَاثِ الْمَجْرُوعِ عَلَى
وَزْنِ فَاعِلٍ كَضَارِبٍ نَاصِرٍ فَرِغَتْ عَلَى صِيغَةِ الْمَضَارِعِ
مِنْ ذَلِكَ الْفِعْلِ مِمِّمْ مَضْمُومٌ مَكَانَ حَرْفِ الْمَضَارِعَةِ وَكُسْرٍ
فَاقْبَلِ الْآخِرَ كَمَدْخُلٍ مُسْتَخْرَجٍ هُوَ يَجْعَلُ فِعْلَهُ الْمَعْرُوفَ
أَنْ كَانَ بِمَعْنَى الْحَالِ أَوِ الْاسْتِقْبَالِ مُعْتَمِدًا عَلَى الْمُبْتَدَأِ نَحْوِ
قَائِمٌ أَبُوهُ أَوْ ذِي الْحَالِ نَحْوُ جَاءَنِي يَدٌ ضَارِبًا أَبُوهَ عَمْرًا
أَوْ مَوْصُولٍ نَحْوُ مَرَّ بِالضَّارِبِ أَبُوهَ عَمْرًا أَوْ قَوْصُونٍ نَحْوُ عِنْدِي
رَجُلٌ ضَارِبٌ أَبُوهَ عَمْرًا أَوْ هَمْزَةً الْاسْتِفْهَامِ نَحْوُ قَائِمٌ زَيْدٌ أَوْ حَرْفَ
النَّفْعِ نَحْوُ مَا قَامَ زَيْدٌ فَإِنْ كَانَ بِمَعْنَى الْمَاضِي جَبَتْ إِضَافَةً

اے قولہ ہذا ای اعمال اسم فاعل بشرط معنی الحال او الاستقبال ۱۲ اے قولہ باللام ای بلام موصولہ زیر کہ لام تعریف از شرائط عمل بے نیازی کند ۱۲ رضی سے چر کہ اسم فاعل در حقیقت فعل است بجهت زشت داشتن شان و حول لام را بر فعل سوئے صیغہ اسم فاعل برآمدہ ۱۲ رضی سے فائدہ : آوردن لفظ فعل نہ مصدر و در اسم فاعل گزشت ۱۲ اے ازیں قید اسم فاعل و صفت مشبہ و اسم تفضیل کہ برائے مفعول باشد خارج شد مثل اشہر و اعذر ۱۲ درایہ ۱۲ قولہ علی وزن آہ یعنی بروزن مفعول اکثر باشد حالا از مثل قلیل و جریح احقر از شد ۱۲ منہل کے قولہ مفعول قیاس اسم مفعول از ثلاثی مجر و بروزن مفعول بر صیغہ مضارع مجہول بود لیکن برائے رفع التباس رباعی و او زیادہ نمودند و ما قبل اورا بجهت مناسبت ضمہ دادند و میم رافتحہ ناقل و اورا معادل شود ۱۲ درایہ ۱۲ قولہ بفتح ما قبل الاخرای غالباً زیرا کہ ہے بروزن فاعل و مفعول نیز آید چوں سالم و مجنون محبوب و مزکوم و مجزون از باب افعال ۱۲ اے قولہ بالشرائط المذكورۃ فی اسم الفاعل باید دانست کہ برائے عمل اسم مفعول بشرط حال و استقبال در کلام قدما دریافتہ نہ شد لیکن ابوعلی و پسینان او از متاخرین مثل اسم فاعل شرط ساختہ اند ۱۲ درایہ فشرح ہدایۃ النحو اے قولہ من فعل لازم الخ خواہ الاصالۃ باشد خواہ بنقل سوئے لازم زیرا کہ کہے فعل متعدی را لازم می گردانند سوئے فعل بضم عین نقل نمایند و از وصف مشبہی سازند مثل رب و سید و رحیم و علیم و غیرہ ۱۲ درایہ ۱۲ قولہ بمعنی الثبوت آہ یعنی دال بر صفت ثابتہ باشد نہ حادثہ پس معنی زید کریم برائے زید کریم ثابت است و برائے او کریم نوپیدا شدہ معنی او نیست در دلالت صفت مشبہ بر معنی حدوث دلالت نمی کند نہ اینکه بر عدم حدوث یا بر استمرار و دوام دلالت می کند پس معنی حسن بحسب وضع صاحب حسن بود عام ست ازیں کہ در بعض از منہ باشد یا جمیع از منہ و در حقیقت دلالت او بر قدر مشترک ست میان ہر دو کہ حدوث و ثبوت ست و آن اتصاف بحسن ست کذا فی المنہل ۱۲ و از دلالت بر ذہنیکہ با و فعل قائم ست بمعنی ثبوت بحسب اصل وضع بمعنی ثبوت مراد است پس برضا مکرر بضا و معجمہ بمعنی شخصیکہ لاغر ست یعنی لاغری ثابت ست اورا و طالق بمعنی زننے کہ در نکاح نیست و طلاق است اورا تعریف صفت مشبہ صادق نخواہد شد زیرا کہ ایں ہر دو باعتبار اصل وضع برائے حدوث باشند و ثبوت عارضی ست کہ از استعمال عارض شدہ زیرا کہ طالق زننے را گویند کہ سابقاً و زکاح بود و من بعد مطلقہ گردیدہ و ہمیں تقریر اید تعریف اسم فاعل ہمیں دو لفظ مذکور مندرج خواہد شد ۱۲ عبد الرحمن عہ قولہ من قام از قید دلالت بر من قام با سماء زمان و مکان و آخر خارج شدند و بقید ثبوت از اسم فاعل و تفعول و تفضیل مشتق از فعل لازم احتراز شد ۱۲

معنی نحویذ ضارب غیر امس هذا اذا كان مُنْكَرًا مَا اذا

ای اسم الفاعل ۱۲

كان مُعَرَّفًا بِاللَّامِ يَسْتَوِي فِيهِ جَمِيعُ الْأَزْمَنَةِ نُحْوِيذُ الضَّارِبِ

أَبُو عَمْرٍو الْآنَ أَوْعَدَا وَامِسْ فَضْلُ اسْمِ الْمَفْعُولِ

اسْمٌ مُشْتَقٌّ مِنْ فِعْلِ قَتَعٍ لِيَدُلَّ عَلَى مَوْضِعٍ عَلَيْهِ

الْفِعْلُ وَصِيغَتُهُ مِنْ جَرْدِ الثَّلَاثِي عَلَى وَزْنِ مَفْعُولِ

غالباً ۱۲

إضافت از باب جر و قیغہ ۱۲

لَفْظًا كَضَرْبٍ أَوْ تَقْدِيرًا كَقَوْلٍ وَهَرِيٌّ وَمِنْ غَيْرِهِ

كَاسْمِ الْفَاعِلِ بَفَتْحٍ مَا قَبْلَ الْآخِرِ كُدْخَلٍ وَمُسْتَخْرَجٍ

ای صیغہ اسم الخ ۱۲

اللفظ ۱۲

وَيَعْمَلُ عَمَلُ فَعْلِهِ الْمَجْهُولِ بِالشَّرَاطِ الْمَذْكُورَةِ فِي اسْمِ

الْفَاعِلِ نُحْوِيذُ مَضْرُوبٌ غَلَامٌ الْآنَ أَوْعَدَا وَامِسْ

بمعنی تشبہ اسم الفاعل فی انہا ثنی و جمع و تذکر و توث ۱۲ درایہ

فَصْلُ الصِّفَةِ الْمَشَبَّهَةِ اسْمٌ مُشْتَقٌّ مِنْ فِعْلِ لَازِمٍ

احتراز است از اسم فاعل مفعول و تفضیل کہ از متعدی مشتق باشند ۱۲

لِيَدُلَّ عَلَى مَنْ قَامَ بِهِ الْفِعْلُ بِمَعْنَى الثَّبُوتِ وَصِيغَتُهُ

بِقَدَرِ

اصل وضع برائے حدوث باشند و ثبوت عارضی ست کہ از استعمال عارض شدہ زیرا کہ طالق زننے را گویند کہ سابقاً و زکاح بود و من بعد مطلقہ گردیدہ و ہمیں تقریر اید تعریف اسم فاعل ہمیں دو لفظ مذکور مندرج خواہد شد ۱۲ عبد الرحمن عہ قولہ من قام از قید دلالت بر من قام با سماء زمان و مکان و آخر خارج شدند و بقید ثبوت از اسم فاعل و تفعول و تفضیل مشتق از فعل لازم احتراز شد ۱۲

ص شعر من صديق او اخي ثقة + او عدو شاحط دارا + من صديق تعلق بما قبل دارد ترجمه از يار يا صاحب اعتماد يادشمن دور از روي سر او گفته که شاحط
 بالاتفاق صفت مشابه است و همچنين ظاهر العرض يعني پاک نفس و عامل اللون و ساهم الوجه يعني متغير رنگ و متغير روي نيز بالاتفاق صفت مشابه است ۱۲ منهل له قوله
 انما تعرف آه خبر بعد خبر و خبر ثانی متضمن وجه خبر
 اول ست يعني صيغة صفت مشابه بر خلاف صيغة اسم فاعل و مفعول ست بر خلاف صيغة اسم فاعل و مفعول

(۸۱)

علي خلاف صيغة اسم الفاعل المفعول انما تعرف

بالسما ع كحسین و صعب ظریف و هي تعمل عمل

فعلها مطلقا بشرط الاعتماد المذكور مسائلها ثمانية عشر

لأن الصفة اقبا باللام او مجردة عنها و معمول كل واحد

منها اما مضاف او باللام او مجردة عنها فلهذا ستة و

معمول كل منها اما مرفوع او منصوب او مجز

فذلك ثمانية عشر و تفصيلا نحو جاء في زيد

الحسن وجهه ثلاثة اوجه و كذلك الحسن الوجه و

الحسن وجه و حسن وجه و حسن الوجه و حسن

وجه و هي على خمسة اقسام منها ممتنع الحسن وجه

له قوله على خلاف آه و این تصریح کرده جماعت ست و این مالک مخالفت نموده و گفته که وزن صفت

منشبه بوزن اسم فاعل قليل اندن این که معدوم اند و شعر عدی ابن زید تمیمی را که در بحر مدید است تأیید آورده ۱۳

ست زیرا که صيغة صفت سماعی ست و صیغهای آنها
 قیاسی ۱۲ درایه ۱۲ قوله بشرط الاعتماد آه سوائے
 اقتصران بحال و استقبال زیرا که بر حدوث دلالت
 نمی کند و چیزی که بر حدوث دلالت نداشته بزمانه نخواهد
 داشت و همچنین اعتماد بر موصول هم بسبب عدم امکان
 شرط نیست ۱۲ ۱۳ قوله ثلثة وجه الی آخره در مثال
 صفت معرف باللام معمول مضاف یا مرفوع ست
 یا منصوب یا مجرور و همچنین در معمول محلی بلام نیز
 رفع یا نصب یا جر خواهد بود و همین طریق در معمول مجرور
 از لام و اضافت همال سر وجه جائزست پس
 مجموع نه شد ۱۲ ۱۳ قوله حسن وجهه آه مثال
 صفت مجرور از لام و معمول مضاف با عراب سه گانه
 و در معمول معرف بلام نیز اعراب سه گانه اینهم
 نه شدند و هر گاه اینها را با اول هم کنند میرود خواهد
 شد ۱۲ ۱۳ قوله منها ممتنع آه اقتناع اول یعنی
 صفت معرف بلام با معمول مجرور مجرور از لام و اضافت
 بجهت تعریف مضاف و تنکیر مضاف الیه و ثانی
 یعنی صفت معرف بلام با معمول مضاف مجرور
 بسبب عدم تخفیف که از اضافت لفظیه مطلوب
 ست زیرا که تخفیف یا بسجذ تنوین باشد یا
 بسقوط نون تشبیه و جمع از مضاف یا بسجذ
 ضمیر از مضاف الیه و درین مثال هیچک از اینها
 یافت نشد ۱۲ متوسطه بدانکه عمل صفت
 مشابه نسبت فعل او زائدست یعنی صفت
 مشابه شبیه مفعول را نصب کند نه فعل او ۱۲ درایه
 عمه در معرفه بنا بر شبیه مفعولیت و در نکره بنا بر تمیز له
 حاصله من ضرب الستة فی ثلثة الذی هو مرفوع و منصوب
 و مجرور ۱۲ لعمد ۱۳ مسائل الصفة المشبهة باقبار الاحیة و الحسن
 والقبح والا متناع والا اختلاف ۱۲ ۱۳ على
 خمسة اشياء سوى الموصول ۱۲ ۱۳ واسمى
 الفاعل والمفعول اللذان من ايضا ۱۲ ۱۳ مثل

الوجه والنخلق والراس ۱۲ مع مثل وجهها وخلقها وراسها ۱۲ -

NY

اِنَّ كَانَ فِيهِ ضَمِيرٌ وَاحِدٌ وَحَسَنٌ اِنْ كَانَ فِيهِ ضَمِيرَانِ وَ

لعدم الحماة اليه وهو الصبي
معمولها فلا ضمير في الصفة ومتى نصبت او جررت ففيها

ضمير الموصوف نحو زيد حسن وجهه فصل اسم التقضا اسم

بالاصافۃ ۱۲ لا حیدج الصفۃ الی الفاعل ۱۳

مشتق من فعل لیدل علی الوصف زیادۃ علم غدرہ

وصيغته فعل فلا يبنى الا من الثلاثي المعرود الذي

س بلون ولا عیب نحو زید افضل الناس فان كان

اِنَّهُ عَلَى الشَّيْءِ لَوَكَّانٌ لَّوَمَا وَعَدَ الْعِبَادُ ۝۱۲

[illegible]

فَإِنَّكَ تَعْلَمُ أَنَّ مَصْدَرَهُ الْفِعْلُ مِنْصِبًا عَلَى الْقَبْلِ

المقصود مع فلة الاعتقاد وخير الكلام ما قل ودل ١٢ للبحر يعني معجرا غره مناداة بالصفة .. ثم رفعه ١٣

۱۰ قوله مختلف فيه حسن وجه یعنی در صفت مجر
باب اضافه الشئ الی نفسه است زیرا که مصدر
لازم نمی آید پس سیبویه و جمیع بصریه در ضرورت
در کلمه هر قدر که تخفیف عند الاضافة ممکن بود
مخفف نمایند و چون این جا با وصف امکان
حذف ضمیر که اقصی غایت تخفیف است برخلاف
تنوین که ایهون تخفیف است کفایت نمودند قبیح
باشد و کوفیه بدون قبح بنظر تخفیف فی الجملة
یعنی حذف تنوین در نشر نیز جائز داشته اند ۱۲
۱۱ قوله ان کان فیه آه خواه در صفت باشد خواه
در معمول و جبره اول بهفت قسم باشد الحسن الوجه بنصب
معمول و جبره او الحسن وجه معمول و جبره او الحسن و جبره
و جبره حسن وجه بحر معمول و ثانی در دو قسم بود الحسن وجه
و حسن وجه به برقع معمول ۱۲ ۱۱ قوله ان کان فیه
ضمیر ان کی در صفت و دیگری در معمول و این در
و دو قسم بود مثل حسن وجه الحسن وجه بنصب معمول ۱۲
۱۱ قوله و قبیح ان لم یکن آه و این در چهار قسم باشد
الحسن الوجه و حسن الوجه و حسن وجه و الحسن وجه
برقع معمول ۱۲ ۱۱ قوله لیدل علی الموصوف و نه
گفت علی من قام بر یا وقع علیه تا تعریف بر دو قسم
اسم تفضیل را که برائے فاعل و مفعول باشد مغل
اضرب و اشهر شامل ماند و اسمائے زمان و مکان
و آله خارج شدند و از قول او بزیاده علی غیره
مراد از زیادت بر غیر در همان فعل مشتق منه مراد
ست پس بمثل زائد و کامل ایراد سه نخواهد شد
زیرا که زیادت و کمال بر غیر در مشتق منه از اینها
مراد نیست بلکه در امر دیگر ۱۲ درایه شرح هدایه النخوه
۱۱ زیرا که افعیل که از لول و عیب می آید صفت
مشبه باشد مثل اسود و ابیض و اعنی ۱۲ درایه
که قوله افعیل و مثل فاعل مشتق از ثلاثی غیر
مجرد است افلاس و احمق مشتق از عیوب
شاذ است ۱۲ منهل عه بسبب یافته شدن
محتاج الیه و عدم احسنیت بجهت یافته شدن زائد
از محتاج الیه ۱۲ متوسط عه از اقسام بیشتره گانه که
سه قسم از آن خارج شدند و یا زده باقی مانده ۱۲ لک
ع و الای لازم تعدد الفاعل لفاعل واحد و هو ممتنع ۱۲
مع و اجمل و البذل از عیوب باطنی می آید ۱۲

له قوله للفاعل زیرا که تفضیل هر چیزی را است که او را تاثیر در فعل بزیادت و نقصان باشد و آن فاعل بود و نیز اگر از هر دو بنا کرده شود القیاس لازم آید و اگر مفعول ترجیح داده شود اکثر افعال بدون تفضیل باقی ماند چرا که اکثرگاه تفضیل از فعل لازم باشد و نیز مبالغه در فاعل احسن باشد از آنچه در مفعول بود و نیز فاعل اکثر است به نسبت مفعول ۱۲ متوسط و رایه ۱۲ استعماله علی ثلثه اوجه باید دانست که استعمال فعل تفضیل با یکی از این وجوه سه گانه مذکوره باشد پس خالی از هر سه و مجتمع با دو نخواهد بود مگر کم و وجه عدم خلواتیکه وضع او برای تفضیل شئی است بر غیر خود و با من و اضافت مفصل علیه ظاهر مذکور میشود و باللام در حکم مذکور ظاهر باشد زیرا که الزام اشارت بجانب شئی معین باشد که سابق لفظا خواه حکما مذکور شد اگر خالی از ذکر یکی از وجوه ثلثه باشد خالی از ذکر مفصل علیه خواهد بود پس مقصود یکی از وضع او مقصود است مفهوم نخواهد شد و چون مفصل علیه معلوم باشد و فعل خبر واقع شود حذف مفصل علیه اکثر جائز است چنانکه انا اسبق اے منک گفته می شود در جواب کسی که گوید انت اسن ام انا و از این قبیل است اللہ اکبر ای اکبر من کل شئی و قول فرزدق در بحر کمال شعر ان الذی سمک السماء بنی لنا بیتا و عالمه اعزوا طول پای من دعائم بیوت اخری ترجمه بدستیکه آنکس که برداشت سقف آسمان را بنا کرد و تعمیر ساخت برائے ما خانه یعنی کعبه که ستونهایش گرامی تر و درازتر از ستونهای دیگر خانه است و عدم اجتماع دو وجه از این وجوه سه گانه بسبب این که غرض هر یک واحد است لهذا چون یکی مذکور گردد دیگر لغو شود لیکن قول اعشی میمون در بحر رجز شعر و لست بالاکثر منهم حصی وانا العزّة للکثرة که الف و لام و من مجتمع شده پس بنا بر آن است که در این شعر من تفضیله نیست بلکه برائے تبعیض است تقدیرا و لست من بنیم و مثل الخیر منه که در شعر و رشت مهلبلا و الخیر منه + زهر نعم و خالذ اخرنا و واقع است و لام و من مجتمع است تحلیل است زیرا که من تبعیضیه نیست تا مثل سابق جواب داده شود ۱۲ کذا فی الرضی المنهل فائدا بدانکه استعمال فعل بدون لام و اضافت بمن نیز جائز است و این وقتی است که از معنی تفضیلی مجر و باشد موزون با اسم فاعل و صفت مشبه شود و این نزد مبر و قیاسی و نزد غیر ادساعی

کما تقول هو أشد استخراجا و اقوى حجة واقبح عرجا و
 قیاسه ان یکون للفاعل کما مر و قد جاء للمفعول قلیلا
 نحو اعد و اشغل و اشهر و استعماله علی ثلثة اوجه اما
 مضا کزید افضل القوم او معترف باللام نحو زید افضل
 او بمن نحو زید افضل من عمر و يجوز فی الافراد
 و مطابقة اسم التفضیل للموصوفین افضل القوم و الزید
 افضل القوم و فضلا القوم و الزید و افضل القوم و
 افضل القوم و فی الثانی یجب المطابقة نحو زید افضل و
 الزیدان افضلان الزیدان افضلون و فی الثالث
 یجب کونه مفردا مذکرا ابدا نحو زید و هند الزیدان و الهندان
 و الزیدان الهندات افضل من عمر و علی الاوجه الثلاثة یضم

ست و همین اصح است شعر قجتم یا آل زید نفرا و الا قوم اصغرا و اکبرا ای صغیرا و اکبیرا فن جمیع زشت شدید ای آل زید از روی گروه بسبب طاعت کردن شما قوم را که صغیر باشد و اکبر و اکبرین قبیل است در آیه کریمه و هو ابرون علیه ۱۲ له قوله الافراد و مطابقة اسم التفضیل و افراد بجهت مشابهت با فعل من و ذکر مفصل علیه در هر یک و مطابقت بجهت اضافت و این قسم و نبودن در فعل من ۱۲ متوسط عه بفتحیمین تنگ شدن و تنگی و اصل خلقت باشد ۱۲

اع قوله وهو يعمل في ذلك المضمع يعني اسم تفضيل ورا ان مضمع عامل باشد و همچنین در ظرف مثل هو اخطب منك يوم الجمعة و مال مثل هو اضع منك خطبا و تميز مثل انا اكثر منك مالا و اعز نفرا عمل خواهد کرد و ۱۲ منهل ۳۱ قوله ولا يعمل في المنظر اصلا زیرا که صفات یا بمشابهت فعل عمل می نمایند یا بمشابهت بمشابه فعل چنانکه در اسم فاعل و اسم مفعول و صفت و ریافتی و اسم تفضیل بجهت معنی زیادت در مخالفت فعل ست و چوں باعتبار اصل استعمال که بمن باشد تنه و جمع نمی باشد مخالفت بام فاعل و مفعول دارد بسبب این مخالفت در مفعول به مطلقا منظر باشد یا مضمع عمل نمیکند مگر بواسطه حرف جر و همچنین در فاعل منظر زیرا که هر دو از معمولات قویه هستند مگر هرگاه شرائط سه گانه مندرجه حاشیه آئیده یافته شود زیرا که برین تقدیر معنی فعل باشد ۱۲ غایه ۳۱ قوله الا فی مثل قولهم آه یعنی در ترکیب که اسم تفضیل صفت بمقتبای لفظ برائے چیزی واقع شود و در حقیقت صفت متعلق او باشد چنانکه احسن در مثال مذکور که باعتبار لفظ صفت رجلا واقع است و در حقیقت صفت کمال ست که متعلق رجلا ست و آل متعلق بنظر اینکه در آن چیز یافته شده مفضل باشد و بنظر اینکه در غیر آن چیز یافته شده و مفضل علیه باشد چنانکه کمال در مثال مذکور باعتبار حصول او در چشم چشمتی است و باعتبار حصول او در چشم زید مفضل علیه باشد یعنی شئی واحد بیک اعتبار مفضل باشد و باعتبار دیگر مفضل علیه بود چنانکه در مثال دریافتی و آل اسم تفضیل منفی زیرا که چون از منفی معنی تفضیل زائل گردد و معنی فعل شود عمل فعل نماید پس عامل

(۸۲)

فيه الفاعل هو يعمل في ذلك المضمع ولا يعمل في المنظر

اصلا الا في مثل قولهم ما رأيت رجلا احسن في عينه

الكحل منه في عين زيد فان الكحل فاعل لا احسن

وهنا بحث القسم الثاني في الفعل قد سبق تعريفه

واقسامه ثلثة ماضٍ مضارع و امر الاول الماضي وهو

فعل دل على زمان قبل زمانك وهو مبني على الفتح

ان لم يكن معه ضمير مرفوع متحرك ولا واو كضرب و مع

الضمير المرفوع المتحرك على السكون كضربت و على الضم مع

الواو كضربوا و الثاني المضارع وهو فعل يشبه الاسم

بأحدى حروف آتين في اوله لفظا في اتفاق الحركات و

السكنات نحو يضرب و يستخرج كضارب مستخرج و في

فعل دل على زمان قبل زمانك وهو مبني على الفتح

ان لم يكن معه ضمير مرفوع متحرك ولا واو كضرب و مع

الضمير المرفوع المتحرك على السكون كضربت و على الضم مع

الواو كضربوا و الثاني المضارع وهو فعل يشبه الاسم

بأحدى حروف آتين في اوله لفظا في اتفاق الحركات و

السكنات نحو يضرب و يستخرج كضارب مستخرج و في

معنی مثال مذکور ندیدم مرے را که سرمه در چشم او مفضل باشد از سرمه که در چشم زید یافته شد یعنی سرمه چشم زید مفضل علیه بود بلکه سرمه زید مفضل خواهد بود و سرمه چشم رجل مفضل علیه ۱۲ قوله بحث و آل اینکه مثال این مسئله را بعبارت مختصر مثل ما رأيت رجلا احسن في عينه الكحل من عين زيد بدون ضمير مجز و رونی میتوان آورد و اخبر از آن نیز مثل ما رأيت كعين زيد احسن فيها الكحل بتقدیم ذکر عن بر اسم تفضیل بدون ذکر من ۱۲ درایه ۳۱ قوله ثلثة زیرا که فعل یا انشاء است پس امر ست یا اخبار اگر در اول یک از حروف مضارع باشد مضارع ست ورنه ماضی ۱۲ و ۳۱ قوله دل علی زمان ای بلا قرینه پس علم یقیم و آن قیمت تمت غنقض خواهد شد که اول وقت تیز و از قرینه مضارع است و ثان ماضی ۱۲ منهل ۳۱ قوله المضارع مضارع چوں ماضی است لهذا امر مقدم شد ۱۲ درایه و تعریف مضارع بمشابهت اسم برائے اشعار را اینکه نام او مضارع بسبب همین مشابهت است و معنی مضارع در لغت مشابهت است و نیز مشتق است از ضرب بالفتح پستان شتر گاؤ و گوسفند گو یا هر دو در ضیع که مضارع و اسم باشد از یک پستان که یک وزن باشند شیر نوشیدند ۱۲ کذا فی الرضی - عه فاعلا کان او مفعولا و لو کان مضرا ایضالا بواسطه حرف الجر ۱۲ غایه - عه زیرا که بانصبوب مثل ضرب بنه و او متغیر نه شود ۱۲ و صیغه جمع مؤنث غائب یعنی آمدند این حروف در اول فعل مضارع ۱۲ -

تعریف مضارع بمشابهت اسم برائے اشعار را اینکه نام او مضارع بسبب همین مشابهت است و معنی مضارع در لغت مشابهت است و نیز مشتق است از ضرب بالفتح پستان شتر گاؤ و گوسفند گو یا هر دو در ضیع که مضارع و اسم باشد از یک پستان که یک وزن باشند شیر نوشیدند ۱۲ کذا فی الرضی - عه فاعلا کان او مفعولا و لو کان مضرا ایضالا بواسطه حرف الجر ۱۲ غایه - عه زیرا که بانصبوب مثل ضرب بنه و او متغیر نه شود ۱۲ و صیغه جمع مؤنث غائب یعنی آمدند این حروف در اول فعل مضارع ۱۲ -

۳ بدون قرینه مستعمل نمی شود و بعضی گفتند حقیقت برائے استقبال است و مجازاً برائے حال بسبب خفائے حال و بسبب همین خفا در حال اختلاف کردند حکما گفتند که حال زمانه موجود نیست بلکه آن میان دو زمانه فصل است و حال نزدنحات سوائے آن نیست که در زمانه بودن او اختلاف واقع است بلکه آن زمانه مع آن است که درین آن بر حیه من است عام است آن آن

(۸۵)

صفت نکره مثل اسم فاعل چنانکه مررت بر جل یضرب بجائے ضارب و در عموم و خصوص مانند اسم جلس یعنی چنانکه اسم جنس بلام عهد خاص شود همچنین مضارع بسین و سوف خاص برائے استقبال گردد و در اصل مشترک مثل لفظ عین ۱۲ درایه ۳۷ قوله بالحال سوال اگر لام فعل مضارع را خاص برائے حال می ساخت بجهت منافات با سوف جمع نمی شد و حال آنکه در آیت کرمیه و کسوف یعطیک ربک و سوف اخرج حیالام با سوف فراجم آمده پس معلوم شد که برائے تحقیق حال نیست.

جواب لام برائے تاکید و حال هر دو باشد و در هر دو کرمیه برائے تاکید است فقط ۱۲ درایه ۳۷ قوله مضمومه فی الیامی آه افعال باعتبار اصل بر دو نوع است ثلاثی و رباعی وجه مفتوح بودن حرف مضارع در ثلاثی این که فته بسبب خفت خود اصل است پس برائے ثلاثی اصل اولی شد و رباعی چونکه اقل است لهذا تمیل ثقل که ضمه باشد خواهد بود و کسره را ترک کردند زیرا که بر یک از حروف مضارعت است کسره ثقیل می دارند و کسره حروف مضارع سوائے یا در مضارع مانسی کسور العین لغت حجازیه است و یا رانیز کسره می دهند هرگاه پس ادیائی دیگر آید و چون در رباعی اصل ضمه و او در رباعی مزید فیه را بر عمل نموند مثل یفاعل و یفعل و یفعل و غیر رباعی بر اصل فته بر خفت خود باقی ماند و لیکن ابراق میهرق و اسطاع یسطیع رباعی است که درین هر دو دو حرف برخلاف قیاس زیاده شده اند چنانکه در تصریف خواهد آمد از رضی ۳۷ قوله یا خرج برائے اطراد باب همزه مخذوف شد و بجهت اجتماع دو همزه یا سه وقت در آمدن همزه استفهام در اخرج متکلم ۱۲ درایه ۳۷ قوله مع ان اصل التوکید که در فعل فاعلیت و مفعولیت و اضافت که خواهند اعراب باشند یافته نشد و خارج کننده ازین اصل یعنی مشابهت تامه نیز

دخول الامر التأكيد في افعال تقول ان زيدا يقوم مكبا
ولام ابتداء نيز نام دارد ۱۲
تقول ان زيدا قائم وقتسا ويهيا في عدد الحرف
ومعنى في انه مشترك بين الحال والاستقبال كاسم
الفاعل لذلك سموه مضارعا والسین وسوف
ای لاجل الشابهة المذكورة ۱۲
تخصيصه بالاستقبال نحو سيضرب سوف يضرب
واللام المفتوحة بالحال نحو ليضرب حرف المضارعة
مضمومه في الرباعي يدخرج ويخرج لان اصله
ياخرج ومفتوحة في فاعلا كيضرب ويستخرج وانما
اعرئوه مع ان اصل الفعل البناء لمضارعة اي مشابهة
ای المضارعة ۱۲
الاسم في ما عرفت واصل الاسم الاعراب وذلك اذا لم يتصل
من وجوه المشابهة باسم الفاعل ۱۲
فيكون المضارع به معربا ۱۲

۳ قوله مشترك بين الحال اي عني حال استقبال هر دو معنی حقیقی اوست و بعضی گفتند که معنی حقیقی او حال است و مجازی استقبال و بین اقوی است زیرا که مضارع هرگاه مجرور از قرائن بود و مجرور حال محمول نمی گردد و در استقبال

مفقود ۱۲ درایه ۳۷ قوله اذا لم يتصل آه زیرا که اگر با قبل نون تاکید اعراب دهند معلوم نه شود که این فعل مسند سوئے واحد است یا غیر او مثل بل یضربن و اگر نفس نون را معرب گردانند بر آئنه بر مشابهت نون اعراب جاری کرده باشند و آن جائز نیست و نون جمع سکون ما قبل خود بقیاس فعلن واجب میکنند و بر سکون اعراب متغیر باشد ۱۲ توسط عه یعنی در چهار حرفی خواه هر چهار اصلی باشد خواه بعضی اصلی و بعضی زائد ۱۲ درایه ۳۷ زیرا که از مضارعت مشتق است فاعل مشابهت باشد.

اے قولہ واعرابه ثلثہ انواع۔ مثل اعراب اسم تازیادتی اعراب فعل بر اعراب اسم لازم نیاید ۱۲ درایہ ۱۲ قولہ الصیغ ای الفعل مضاع الذي لا يكون في آخره الف لا ياء ولا واو ۱۲ متوسط وازین قید احترام است از ناقص مثل یدعو ویری ویشی ۱۲ قولہ والثانی ان یكون آه دوجہ اعراب این قسم بنون اینکہ ہر گاہ محل اعراب کہ لام باشد بحركات مناسب حروف علت مشغول شد و حرف علت ساکن ماند و دران اعراب براں ممکن نبود و برائے بنا و جہی نداشت لہذا نون را بدل رفع گردانیدند زیرا کہ نون با واو در غنہ مشابہت داشت و سبب خصوص این بدل بافعالیکہ در آخر اوالف یا واو باشد اینکہ تا یضربان و یضربون بر صورت ضاربان و ضاربون شود و یلئے تفعیلین بر سر و برادر خود کہ الف واو باشد در حقوق نون محمول شد و وقوع علامت رفع فعل بعد ضمیر فاعل کہ الف واو نون باشد بجهت بودن او مثل جزم و کلمہ است و سقوط نون در حالت جزم ظاہرست زیرا کہ علامت رفع بود۔ و همچنین در نصب زیرا کہ علامت رفع در حالت نصب نصب باقی نمی ماند مگر اینکہ در واحد بسبب ناصب و جازم رفع زائل شد و فتح و جزم بدل بجائے او آمد و درین اشد محض رفع زائل شد و بدل نیامد ۱۲ کذا فی النہل موافقا لما رضی بہ الرضی ۱۲ قولہ سجد فہا حذف نون و در نصب این کہ جزم در افعال بمنزلہ جرد در اختصاص با سماء ست پس چنانکہ نصب تابع جرد در اسم بود و همچنین نصب تابع جزم در فعل باشد ۱۲ درایہ و گاہے نون با جازم ثابت ماند۔ شعر کولاً قوارس من ذیل و اسرہم یوم الصلیف لم یوفون بالجار۔ شاید لم یوفون باثبات نون ۱۲ نہل ۱۲ قولہ بتقدیر الفتمہ و گاہے این ضمہ در ضرورت ظاہر شود مثل شعور فغو صنی عنہا غنائی ولم تکن۔ تساوئی عنترئی غیر خمس وراہم۔ اذ اقلت علی القلب یسلو قیقت ہو ا جیس لا تنفک تغیر بئ بالو جہ۔ شاید تساوئی و یسلو بضم یا و واو ۱۲ قولہ بالنصب بالفتح بسبب خفیف بودن فتح و ضرورت ساکن ہم می شود۔ شعر ما اقدر اللہ ان ید فی علی سخط۔ من واره الحزن من واره صول۔ فما سودتني عابر عن درایہ ۱۲ باللہ ان اسمو بام فلا لب شاہان یدنی وان اسمو بکون یا و واو با ناصب ۱۲ کہ قولہ والجرم بحدف اللام زیرا کہ جازم ہر گاہ حرکت را نیافت حرف را مذبذوف ساخت و کلمہ در ضرورت ثابت می ماند شعر ہجوت زربان ثم جوت معتذراً۔ من ہجوز بان لم تہجو لم تدع۔ الم یا تیک والانشاء تہمی۔ بما لاقت لبون بنی زیاد۔ شاہد لم تہجو ولم یا تیک با بقای واو یا با جازم ۱۲ عہ غائباً کان او مخاطباً ۱۲ عہ کہ درین ہر دو اعراب اسم نیز شریک ست ۱۲ اللہ احترام است از تثنیۃ و جمع ۱۲ درایہ۔

بہ نون تاکید لانون جمع المؤنث واعرابه ثلثہ انواع

رفع و نصب و جزم نحو هو یضرب ولن یضرب ولم یضرب

فصل فی اصناف اعراب الفعل وھی السبعة الاول ان یكون

ای الصنف الاول ۱۲

الرفع بالضم والنصب بالفتحة والجزم بالسکون و یختص

ای علی حسب العوال ۱۲

بالمفرد الصیغ غیر المخاطبة تقول هو یضرب ولن یضرب

فی الرفع ۱۲ فی النصب ۱۲

ولم یضرب والثانی ان یكون الرفع بثبوت النون و

الضم ۱۲

فی الجزم ۱۲

النصب الجزم یحذف فیما و یختص بالتثنیۃ و جمع المذکر و

مذکر کان او مؤنث ۱۲

المفردۃ المخاطبة صحیحاً کان او غیراً تقول هما یفعلان و

هما یفعلون انت تفعیلین ولن یفعلاولن یفعلوا

فی الرفع ۱۲

ولن تفعلی ولم تفعلا ولم تفعلا و التالیث ان یكون

الصنف ۱۲

فی الجزم ۱۲

فی النصب ۱۲

الرفع بتقدیر الضمة والنصب بالفتحة لفظاً والجزم بحذف

بسبب ثقل ضمہ بر واو یا ۱۲

جئت معتذراً۔ من ہجوز بان لم تہجو لم تدع۔ الم یا تیک والانشاء تہمی۔ بما لاقت لبون بنی زیاد۔ شاہد لم تہجو ولم یا تیک با بقای واو یا با جازم ۱۲ عہ غائباً کان او مخاطباً ۱۲ عہ کہ درین ہر دو اعراب اسم نیز شریک ست ۱۲ اللہ احترام است از تثنیۃ و جمع ۱۲ درایہ۔

ص کوفیہ است لیکن نزد بصریہ عامل رافع فعل مضارع آمدن او بجائے اسم است چنانکہ در زید یضرب ای ضارب و رایت رجل یضرب ای ضارب با و مررت بر رجل یضرب ای ضارب چون فعل مضارع مشابہ اسم شد لہذا السبق اعراب اسم و اقویٰ او کہ رفع باشد با و داوند و بریں ہر دو مذہب عامل فعل مضارع معنوی است سوال در آمدن بجائے اسم فعل ماضی نیز یا مضارع شریک است جواب ماضی بنی الاصل است عامل درو

اثرے نخواہد کرد ۳۷ قولہ ان واک بسبب مشابہت او با ان مخففہ از متقلہ از روعی معنی و لفظ بجهت اینکه ہر دو مصدری ہستند اصل دریں باب است و باقی بجهت این کہ ہمہ با برائے استقبال ہستند محمول براں نمودہ شدند و اک فعل مضارع را بہ نصب کند ہر گاہ پیش او فعل یا ظن نباشد و گاہی جزم کند - شعر اذا ما غدو نا قال ولدان ابلنا ۳۸ تعالوا الی ان یا تبا العیض یحطب - بحذف یائی یا تبا حکایت کردہ است آن را ابو عبیدہ بحیاتی ۱۲ درایہ ۳۷ قولہ ولن معنی او نفی مستقبل باشد بنفی مؤکد سیبویہ گفتہ حذف براہ است برائے ادا صلی نیست کہ از و لغیر نمود باشند و فراء گفتہ کہ اصل اول است الف از لون بدل گردید و خلیل گفتہ کہ اصل اول ان باشد بحذف الف و ہمزہ بجهت کثرة استعمال قصر نمودن مثل ایش درائی شے و علما در علی الماء ۱۲ ۵۵ قولہ و کے - معنی او سببیت ما قبل اوست - برائے ما بعد او و بعضی گفتہ اند کہ کے جارہ ست ناصب بتقدیر ان باشد ۱۲ ۵۶ قولہ واذن واذن وقتے کہ ما بعد او بر ما قبل او اعتماد نہ کند و فعل مستقبل باشد فعل مضارع را بہ نصب کند و اک جواب و جزا باشد نزد سیبویہ حرف براہ است و نزد بعضی از طرفیہ است مضاف الیہ مخدوف شد و تنوین عوض او در آمد و فتح ذال برائے این کہ بر صورت ظرف منصوب باشد ۱۲ درایہ ۳۷ قولہ ارید آہ و گاہی بسبب محمول بودن او بر لمئے مصدریہ مہمل می شود یعنی نصب نمی کند

اللام و يختص بالناقص الیائی والوای غیر تشنیہ و جمع

و مخاطبة تقول هویرمی یغزو ولن یرمی یغزو و لکم یرم

و یغزو الرابع ان یکون الرفع بتقدیر الضمة والنصب بتقدیر

الفتحة والجزم بحذف اللام و يختص بالناقص الالفی

غیر تشنیہ و جمع و مخاطبة نحو هو کسعی ولن کسعی لم یسع

فصل الرفوع عامله معنوی وهو تجریدة عن الناصب

والجزم نحو هو یضرب یغزو و یرمی و یسعی فصل

المنصوب عامله خمسة احرف ان ولن وکی واذن وان

المقدرة نحو ارید ان تحسن الی و ان لن اضریک و اسلمت

کی ادخل الجنة واذن یغفر الله لک و تقدیر ان فی سبعة

۱۷ قولہ والجزم بحذف اللام بعلة فقدان حرکت و گاہی این الف ثابت می ماند شعر اذا العجوز عصت فطلت ۳۹ ولا ترضها ولا تملق ۴۰ شاهد لا ترضها بالقلی الف ۱۲ ۳۷ قولہ الرفوع عامله معنوی آہ این نزد ۳۹

شعر اذا کان امر الناس عند عجزهم ۴۱ فلا بدان یلقون کل شہور ۴۲ شاید ان یلقون با ثبات لون با ان ناصبہ ۱۲ منہل ۳۷ قولہ الواوی احترام ست عن الناقص الالفی وحکمہ یجہی ۱۲ ۳۷ دران وقت خواہد بخشید ترا خدا تعالی ۱۲ -

است دریکه پس او بودن مفروض لازم است و بعد وادونائی عاطفه واقع در جواب انشاءات بجهت اینکه چون عطف خبر بر انشاء ممنوع است لهذا انشاء را تاویل ترکیبی نمودند که برآم مشتعل بود و خبر را باضمار آن مفروض گردانیدند تا از قبیل عطف مفروض بر مفروض باشد چنانکه در مثل زر فی فاکرمک ای لیکن منک زیارة فاکرم منی و نفی اگر چه انشاء نیست لیکن بر بنی بجهت دلالت هر دو بر عدم محمول است ۱۲ در ایله ۱۳ قول ولام الحمد مجد منکر شدن با علم و مجد بضم و بفتحین مثل ۱۲ صرح ولام مجد لایست

۸۸

مَوَاضِعَ بَعْدَ حَتَّى نَحْوَ اسَلَيْتُ حَتَّى ادْخَلَ الْجَنَّةَ وَلَا مَرَكِي
نَحْوَ قَامَ زَيْدٌ لِيَذْهَبَ وَلَا مَرَكِي الْحَجْدُ نَحْوَ مَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ
وَالْفَاءُ الْوَاقِعَةُ فِي جَوَابِ الْأَمْرِ وَالنَّهْيِ وَالِاسْتِفْهَامِ وَالنَّفْيِ
وَالْتَمْنَى الْعَرَضِ نَحْوَ اسَلَيْتُ فَتَسْلِمَ وَلَا تَقْصُ فَتُعَذِّبُ
وَهَلْ تَعْلَمُ فَتَنْجُو مَا تَزُورُ نَا فَنَكِرَكَ لَيْتَ لِي مَا لَا فَاَنْفَقَهُ
وَالَا تَنْزِلُ بِنَا فَتُصِيبُ خَيْرًا وَبَعْدَ الْوَاوِ الْوَاقِعَةُ فِي جَوَابِ
هَذِهِ الْمَوَاضِعِ كَذَلِكَ نَحْوَ اسَلَيْتُ وَتَسْلِمُ إِلَى آخِرَةٍ وَبَعْدَ
بِمَعْنَى إِلَى أَنْ أَوْ إِلَّا أَنْ نَحْوَ احْجِسَنَّكَ أَوْ تُعْطِيَنِي حَقِّي وَ
وَالْعَطْفُ إِذَا كَانَ الْمُعْطُوفُ عَلَيْهِ اسْمًا صَرِيحًا نَحْوَ
اعْجَبَنِي قِيَامُكَ وَتَخْرُجُ وَيَجُوزُ أَظْهَارُ أَنْ مَعَ لَامٍ كِي نَحْوَ

که مکرر نفی کان باشد و چون این لام لازم نفی باشد لهذا لام مجد نام شد و میان این لام لام گئی باعتبار لفظ و معنی هر دو فرق است فرق لفظی اینکه این لام دائمی بعد نفی آید بخلاف لام گئی و فرق معنوی اینکه لام گئی را تعلیل باشد و از سقوط او معنی مختل می شود بخلاف لام مجد ۱۲ منهل و پس لام زائده که بعد مشتقات امر و اراده آید نیز آن مقدری باشد مثل انْزِلْ لَعَذَلْ بَيْنَكُمْ وَوَأَنَّا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَذْهَبَ عَنْكُمْ الْحَرْبُ اِلَى الْبَيْتِ ۱۳ قول و الفاء الواقعة یعنی تقدیر آن بعد فایده شرط مشروط است یکنه سببیت ماقبل برائے مابعد دوم قبل این فایکی از این اشیا شش گانه بود و چون درین جاسببیت مقصود است لهذا از رفع بجانب نصب عدول نمودند تا تغییر لفظ بر تغییر معنی دلالت کند ۱۴ در ایله ۱۵ قول و بعد الواو آه و وجه نصب بتقدیر آن بعد و او اینکه گو و او درینجا برائے جمیعت است لیکن چونکه از روئے اصل برائے عطف است درینجا عطف جمله خبریه بر انشائیة متوهم می شد و چون منصوب بتقدیر آن گردید تا تاویل مفروض گشته بر مصدر که از جمله انشائیة مفهوم میشود معطوف گردید و این جائز است فائده - درین واو و او صرف هم داخل است و آن واوی است که مدخولش صلاحیت آماده چیزیکه بر معطوف علیه بوزن نشاء باشد چنانکه لا تأکل السمک و تشرب اللبن صلاحیت آمدن لایق میسبب اختلال معنی مقصود بر خود نمیدارد زیرا که درین جگام عدم اکل یا عدم شرب جمع خواهد شد و مقصود قائل اجتماع عدم اکل یا شرب است و ازین جا وجه تسمیه بواو صرف نیز مستفاد شد چه صرف در لغت بمعنی بازداشتن چون این واو صدر معطوف علیه را از آمدن بر معطوف بار میدارد و لهذا بواو صرف موسوم شد ۱۵ قول الی آخره ای الی آخر ما ذکرنا من الاشارة فی القایا بادل القایا الواو ۱۶ قول لا احسبک آه هر آینه قید خواهیم کرد و ترانا اینکه یا مگر اینکه بدی خنی هر ۱۴ که قول و تخرج و سبب تقدیر آن درین مقام اینکه تا عطف جمله بر مفروض لازم نیاید بلکه عطف مفروض بر مفروض باشد ۱۵ قول مع لام که - برائے فرق نیما بین لام گئی و لام مجز و بالعکس نشد زیرا که لام مجز زائده است و لام گئی غیر زائده ۱۶ متوسط عه هر آینه نیست خدا تعالی تا عذاب کند ایشانرا ۱۷ ای لایکن منک زیارة فاکرم منی ۱۸ چه افرودنی آئی با ما تا بری خیر و کنونی را ۱۹ للع ای مثل الفاء الواقعة فی جواب تنکب الموضع ۱۲ -

له قول بعد حتی آه و تقدیر آن بعد حتی و لام که ولام مجد اینکه هر سه حروف جاره هستند و آمدن حروف جاره بر فعل ممنوع است مگر اینکه او را بتقدیر آن مصدر گردانند و او بمعنی الی حرف جار حکم جاره گرفته و او بمعنی الی حرف جار حکم الی ص

۱۸ قول مع لام که - برائے فرق نیما بین لام گئی و لام مجز و بالعکس نشد زیرا که لام مجز زائده است و لام گئی غیر زائده ۱۹ متوسط عه هر آینه نیست خدا تعالی تا عذاب کند ایشانرا ۱۷ ای لایکن منک زیارة فاکرم منی ۱۸ چه افرودنی آئی با ما تا بری خیر و کنونی را ۱۹ للع ای مثل الفاء الواقعة فی جواب تنکب الموضع ۱۲ -

اے قولہ اذا اتصلت یعنی وقتیکہ لام کے قبل لا باشد برائے اجتناب اجتماع دو لام و لام گئے چون صدارت رومی خواہد ہند ابالائے
لا آید ۱۲ غایۃ التحقیق ۱۱ قولہ بعد العلم یعنی پس لفظیکہ بریقین دلالت کند خواہ لفظ علم باشد خواہ غیر او مثل رأیت و وجدان
و یقین و تبیین و تحقیق و انکشاف

(۸۹)

أَسَلَّتْ لَأَنْ ادْخَلَ الْجَنَّةَ وَمَعَ وَأَوَّالِ الْعَطْفِ نَحْوًا عَجَبَنِي
قِيَامُكَ أَنْ تَخْرُجَ وَيَجِبُ ظَهَارُ أَنْ فَلَامِ كِي إِذَا اتَّصَلَتْ بِدَلَا
الْنافِيَةِ نَحْوُ لَوْلَا يَعْلَمُ وَأَعْلَمُ أَنَّ أَنْ الْوَاقِعَةَ بَعْدَ الْعِلْمِ
لَيْسَتْ هِيَ الْناصِبَةُ لِلْفِعْلِ الْمَضارعِ وَأَنَّهَا هِيَ الْمَخْفُفَةُ مِنْ
الْمَثْقَلَةِ نَحْوُ عَلِمْتُ أَنْ سَيَقُومُ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى عَلِيمٌ أَنْ
سَيَكُونُ مِنْكُمْ فَرَضِي أَنْ الْوَاقِعَةَ بَعْدَ الظَّنِّ جَازِيَةً
الْوَجْهَانِ النَّصْبُ بِهَا وَأَنْ تَجْعَلَهَا كَالْوَاقِعَةِ بَعْدَ الْعِلْمِ
نَحْوَ طَنْتُ أَنْ سَيَقُومُ فَصَلِّ الْبُحْرُومَ عَامِلَةً لَمْ وَلَمَّا وَ
لَا مَرَّ الْأَمْرُ وَلَا فِي النَّهْيِ وَكَلِمَةُ الْمَجَازَاتِ هِيَ أَنْ وَهَلْ هَا وَ
إِذَا مَا وَحَيْثُ مَا وَإَيْنَ وَمَتَى وَمَا وَمَنْ وَأَيُّ وَأَتَى وَإِنْ
الْمَقْدَرُ نَحْوُ لَمْ يَضْرِبْ وَلَمَّا يَضْرِبْ وَلَيْضَرْبٌ وَلَا تَضْرِبُ

و ظہور و شہادت و غیرہ ۱۲ در
۱۱ قولہ من المثقلۃ المناسبۃ
للعلم و ما بمعناہ فی التحقیق خلا
للفراء و ابن الانباری ۱۲ و یجب
فصل ان عن الفعل جینیذ
اما بالسين او سوف ۱۲ ۱۱
ترجمہ دانست خدا اینکہ زود از شما
بہار ان خواهند شد ۱۲ ۱۱ قولہ
بعد الظن انچه پس رجا و طمع
و خشیت و خوف و شک
و وہم و اعجاب آید مصدریہ
باشد نہ مخففہ از مثقلہ مثل
رجوت ان تقول و علمت
ان تفقد و خشیت ان ترجح
و علی ہذا القیاس ۱۲ ۱۱
قولہ و لام الامر اضاف
اللام لانما نكرة صالحة
للاضافة ۱۲ ۱۱ قولہ ولا
فی النهی احتراز است از ان
کہ در معنی نفی مستعمل شود از
انکہ در چہی زاید مستعمل
شود مثل لا اقم ۱۲ ۱۱
ایں ہر چہ از یک فعل را
جزم دہند و بواسطہ عطف
بمجزوم او متعبد و باشد ۱۲
۱۱ قولہ کلم المجازاة ای کلماتیکہ
دلالت کنند کہ جملہ ثانیہ جزا
و مسبب جملہ اولی باشد و
چون بعضی ازینہا اسماء باشند
و بعضی حروف ہند لفظ کلم آور دتا

بہر دور شامل باشد ۱۲ و رایہ عہ بہجت زشت داشتن بخویان عطف فعل بر اسم ۱۲ متوسط عہ بخلاف الناصبہ و انہا الرجاء و
الطبع فلا یناسب العلم ۱۲ شرح جامی

وَأَسْ دَقُوعِ مَضَارِعِ بَعْدَ كَوْنِهَا فِي نَظِيرِ ۱۲ ۱۳ قَوْلُهُ وَلَمَّا كَذَلِكَ آهَ بَدَانَهُ لَمَّا دَرَّصَلْ لَمْ مَاسَتْ مَا زِيَادَهُ شَدَّ جَنَانَهُ دَرِائِمًا شَرْطِيَّةً وَبِسَبَبِ إِيْسَ زِيَادَتِ بَحْنِهِ
چیز خاص شد بچے آنکه در معنی توقع ست چنانکه در قد در ایجاب ماضی یعنی در لما توقع ثبوت منفی ست بعد زمان تکلم مثل لما یذوقوا عذاب معنی آنکه ایشان تا
ایندم عذاب من پشیدند اندلیکن توقع چشیدن دارند دوم آنکه در معنی دوام است ای دوام نفی قبل زمان تکلم پس لما تخفف باستغراق ست ای در
استمرار نفی تا زمان حال و مثالش همان کرمیه لما یذوقوا
آه باشد یعنی در جمیع ازمنه ماضیه تا حال عذاب من
پشیدند و در بعضی نسخ توقعاً لما بعده و دواماً قبله بنظر آمد
ظاهر اخطای قلم ناسخ باشد سوم حذف فعل بعد لما نه بعد لم
و کلمه در غیر متوقع هم مستعمل می شود مثالش ندیم زید و
لما آه باشد چهارم نیامدن ادوات شرط بر و پس گفته
نخواهد شد ان لما یضرب من لما یضرب بخلاف لم ۱۲ -
یوسفیه و درایه فائده بدانکه لما میان اسمیت حرفیت
مشترک است و قتیکه حرف بود خاص بمضارع باشد
و چنیکه اسم باشد بمعنی ظرف بود درین هنگام پس او ماضی
خواهد بود لفظاً یا معنی و جواب او نیز بمنین باشد خواه
جمله اسمیه مقرون باذافیه مثل قوله تعالی فلما كتب عليهم
القتال اذا فرقی منهم یا فاکا به ماضی مقرون بفا بود
و کلمه مضارع ۱۲ ۱۳ قوله توقعاً بعده ای ینفیی
به فعل مترقب متوقع غالباً نحو قام آه قد تستعمل فی
غیر المتوقع ایضاً نحو ندیم زید آه ۱۲ درایه ۱۳ قوله ولم
آه مگر بشرط تفسیر رواست که بعد لم هم حذف کنند
درین صورت لم متصل اسمیکه معمول فعل محذوف ست
خواهد بود مثل قول شاعر شعراً ظننت فقیراً ذا غنی ثم
رئیت فی فلم ذار جوار الفقه غیر واهب ۱۲ ۱۳ فلم الت ۱۲
هه قوله و اما کلم المجازات آه چون ان اصل کلمات
شرط ست و باقی فرع لهذا در شرط و جزا پس او محذوف
میشود هرگاه قرینه قائم باشد و در شرط محض شرط هرگاه منفی
بلا باشد و الا باقی بود مثل آتنی و الا اضربک ای وان لا
تا تنی اضربک و همچنین مجرد شرط پس اما شرطیه وقت
باقی ماندن لا نیز محذوف می شود و این وقتی ست
که چیزیکه بر حسب معنی جواب بودن او ممکن باشد
مقدم بود مثل افعل کذا اما لا تفعل ذلک
فافعل بذا و نزد کوفیه ان معنی اذای آید و در کرمیه
وان کنتم فی ربیب اذ ان کنتم فی ربیب گفتند زیرا که ان
افادت شک می بخشد و او ذمّه منزله از شک ست
جواب ان برائے شک نیست بلکه برائے عدم قطع ست و را شبای که وقوع و عدم آن جائز ست ۱۲ رضی عه دوام ثبوت منفیت قبل زمان تکلم یعنی
استغراق ست ۱۲ عه قول لما خاصه ای دون لم زیرا چه اصل لما لم ماکه در و زائد ست قائم مقام فعل باشد ۱۲ ۱۳ ای کلمات الشرط و الجزاء المعده
من قبل ۱۲ -

۹۰

وَأَنَّ تَضْرِبَ أَضْرِبَ آهَ وَاعْلَمْ أَنَّ لَمْ تَقْلِبْ الْمَضَارِعَ مَاضِيًا
مَنْفِيًا وَلَمَّا كَذَلِكَ إِلَّا أَنَّ فِيهَا تَوَقُّعًا بَعْدَهُ وَدَوَامًا قَبْلَهُ
نَحْوَ قَامَ الْأَمِيرُ لِتَأْيِيدِكَ أَيْضًا يَجُوزُ حَذْفُ الْفِعْلِ بَعْدَ
لَمَّا خَاصَّةً تَقُولُ نَدِيمُ زَيْدٍ وَلَمَّا أَيْ وَلَمَّا يَنْفَعُهُ
النَّدِيمُ وَلَا تَقُولُ نَدِيمُ زَيْدٍ وَلَمْ وَأَمَّا كَلِمَةُ الْمَجَازَاتِ
حَرْفًا كَانَتْ أَوْ اسْمًا فَهِيَ تَدْخُلُ عَلَى الْجُمْلَتَيْنِ لِتَدُلَّ عَلَى
أَنَّ الْأُولَى سَبَبٌ لِلثَّانِيَةِ وَتُسَمَّى الْأُولَى شَرْطًا وَالثَّانِيَةُ
جَزَاءً ثُمَّ إِنْ كَانَ الشَّرْطُ وَالْجَزَاءُ مَضَارِعَيْنِ يَجِبُ الْجَزْمُ
فِيهِمَا لَفْظًا نَحْوَ إِنْ تَكْرَمْنِي أُكْرِمَكَ وَإِنْ كَانَا مَاضِيَيْنِ
لَمْ تَعْمَلْ فِيهِمَا لَفْظًا نَحْوَ ضَرَبْتَ ضَرَبْتُ وَإِنْ كَانَ

۱۳ قوله لم تقلب آه یعنی لم مضارع را ماضی میگرداند باعتبار زمان این مذنب جمهور ست و مذنب قوم که بعضی
از آنها جزولی ست اینک لم و همچنین لما لفظ مستقبل را ماضی گرداند و اول صحیح ست که برائے او در کلام عرب نظیر است ۱۲

۱۲ ۱۳ رضی عه دوام ثبوت منفیت قبل زمان تکلم یعنی
استغراق ست ۱۲ عه قول لما خاصه ای دون لم زیرا چه اصل لما لم ماکه در و زائد ست قائم مقام فعل باشد ۱۲ ۱۳ ای کلمات الشرط و الجزاء المعده
من قبل ۱۲ -

۱۵ قوله جازنی الجزاء الوجهان رفع بسبب اینکه هرگاه در شرط که اقرب دوست بجهت بودن اوماضی عمل نه کرد در جزاء که بعید از دوست بتابعیت شرط چگونه عمل خواهد کرد ۱۲ متوسط ۱۵ قوله واعلم آه یعنی هرگاه جزا ماضی فعل متصرف مفعول باشد یا مقدر بغير اس و قد آوردن فابره جائز نه باشد زیرا که بسبب تاثیر حرف شرط در معنی یعنی گردانیدن ماضی را بمعنی مستقبل احتیاج بجانب فاعله را بط نیست ۱۲ ۱۵ قوله منفی بلا الخ احتراز است از منفی بلم که آن در ماضی

معنی مندرج است و از مضارع بلم نیز که حکمش می آید ۱۲ ۱۵ قوله جازنی الوجهان آوردن فابره ترک اوزیرا که حرف شرط در تغییر معنی تاثیر قوی نه کرده چنانکه در ماضی نمودنده بود پس فآ آورده خواهد شد و چون در معنی اثری الجملة نموده که مضارع را خاص بمعنی مستقبل گردانید اگرچه تاثیر قوی نیست پس حاجت فآ نخواهد افتاد ۱۲ درایه ۵ قوله فوجب الفاء فيه آه زیرا که حرف شرط را نه تاثیر لفظی است یعنی جزم نه کرده و نه معنوی ۱۵ یعنی مستقبل نگردانیده مضابطه این که حرف شرط اگر در جزا مؤثر خواهد بود در آمدن فآ جائز نخواهد شد و اگر تاثیر قطعا نخواهد بخشید در آوردن فآ واجب باشد و اگر تاثیر عدم تاثیر هر دو محتمل باشد در آن دو وجه جائز خواهد بود ۱۲ درایه ۶ قوله وذلك فی اربع صور آه ۱۵ فی المشهور ورنه درین چهار انحصار نیست چنانکه از کلام مصنف مستفاد میشود زیرا که چون جزا فعل مضارع مثبت مصدر مجرد تنفیس باشد آوردن فآ در جزا واجب شود مثل ان جاء زید فساكرمه یا فسوف اكرمه و همچنین هرگاه جزا فعل ماضی بغير قد مفعول و مقدر باشد و مفعول او بر و مقدم آید فابره مفعول واجب گردد چنانکه در آیه کریمه فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا صاحب کشف تفسیر کرده که من البصر الحق و امن فلفنفسه البصر وایا بالفع من عمی فعلی نفسی وایا بالضر بالعمی و در قول عبدالرحمن بن حسان شعر من یفعل الحسنات أشد شکر ۱۲ و الشر بالشر عند الله مثلان الله لشکر ۱۲ جمله اسمیه با وجود آنکه جزا واقع است بسبب ضرورت شعری فآ نباید ۱۲ منهل ۵۵ بسبب قریب بودن عامل و قابل بودن مضارع ۱۲ ۵۵ لفظا و تقدیرا مثل ان قتلت لم اقم ۱۲ و آس ماضی بغير قد و مضارع مثبت خواه منفی بلا الله اگر دزدی کند این کس دور نیست ۱۲ یعنی ما و لن زیرا که حالا سابق معلوم

الجزاء وحده ماضيا يجب الجزم في الشرط نحو ان تضربني
ضربتک ان کان الشرط وحده ماضيا جاز في الجزاء
الوجهان نحو ان جئتني اكرمک واعلم انّه اذا کان الجزاء
ماضيا بغير قد لم یجز الفاء فيه نحو ان اكرمتني اكرمتک
قال الله تعالى و من دخله کان امنا و ان کان مضارعا
مثبتا او منفيا بلا جاز فيه الوجهان تضربني اضربک
اوقاضربک و ان تشمتني لا اضربک اوقلا اضربک
و ان لم یکن الجزاء احدا القسمین المذكورین فیجب الفاء
فیه ذلك فی اربع صور الاولى ان یكون الجزاء ماضيا
قد کقوله تعالى ان یسرق فقد سرق اخر له من قبل
و الثانية ان یكون مضارعا منفيا بغير لا کقوله تعالى

که دزدی کرده بود برادر او پیش ازین ۵۵ او معنی مثل ان کان قمیصه قد من قبل فصدقت شد ۱۲ -

اے قولہ جملۃ اسمیۃ آہ لیکن عطف بروجزم درست نیست مثل قولہ مَنْ يُضِلُّ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ لَدَا وَيَذَرُهُمْ فِي جُزْمٍ وَلِبَعْضٍ مَرْفُوعٌ خَوَانِدَه اند بنابر حمل برظاہر۔ جملہ ۱۲ درایہ ۱۷ قولہ والرابعۃ ان یكون جملۃ انشائیۃ اما امر او اما نہیاً و ہمچنین ہر گاہ دعا و استفہام و تمنی و عرض و افعال متقاربہ و افعال مدح و ذم جزا آید آوردن فا واجب گردد و ہمین ست حال لیس زیر کہ سوائے انشا زمانہ نیست تا با استقبال بدل شود پس دریں مواضع مذکورہ حرف شرط را در شرط و جزا تاثیر نیست لہذا بجانب فائے لابط احتیاج خواہد افتاد ۱۲ کذا فی المنہل ۱۲ ۱۷ قولہ و اما نہیاً و اما استفہاماً مثل ان ترکتنا فمن رحمنا و اما دعاء نحو ان اکرمتنا فیرحمک اللہ ۱۲ درایہ ۱۷ قولہ وقد یقع اذا یعنی گاہے اذا فجائیہ بجائے فا آید چرا کہ او ہم مثل فا بر تعقیب ما بعد برائے ما قبل بغیر مہلت و تراخی دلالت می کند و مانند فا ابتدا با و نیز متمنع ہست بلکہ از ضروریات ست کہ برو چیزے مقدم آید تا ما بعد را با و مثل فاربط و ہد و شرط است کہ جزا جملہ اسمیہ باشد چرا کہ اذا شرطیہ اختصاص بجملہ فعلیہ دارد پس ایں اذا برائے فرق بر جملۃ اسمیہ خاص شد و ایں جملہ اسمیہ باید کہ طلبیہ نباشد زیرا کہ اذا فجائیہ برائے مفاعیات امر محکوم علیہ بجمعی موضوع ست و ایں در جملہ خبریہ باشد نہ در غیر او و از آوردن قد مفید تقلیل اشارت ست باین کہ آمدن فا اکثر ست و وقوع اذا اکثر و از لفظ موضع الفاء اشعار ست بدین کہ اذا با فاجمع نشود ۱۲ منہل و درایہ ۱۷ قولہ و اما تقدیر آہ مذہب خلیل اینکہ جزا باین اشیاء مجزوم می شود نہ بان مقدر و مذہب غیر او ایں کہ ایں جا ان مع شرط مقدر ست و ایں اشیاء بر شرط مقدر مذکور دلالت دارند و مصنف بنا بر مذہب غیر خلیل گفت کہ ان ای مع شرط بعد اشیاء پنجگانہ مقدری باشد مثل تعلم تنج تقدیرہ تعلم ان تتعلم تنج ۱۲ رضی ۱۷ قولہ ہی الامر تحقیقا نحو تعلم تنج او قوۃ نحو حبیب تیم الناس ای اکتف تیم الناس فان حبیب نزل منزلة اکتف کا نہ قال اکتف تیم الناس ۱۲ ۱۷ قولہ الا تنزل بنا الخ ای ان تنزل بنا نصب خیر ازیرا کہ کلمہ عرض کہ ہمزہ استفہام باشد ہر گاہ بر حرف نفی و را مدفاندہ اثبات بخشیہ لہذا شرط مثبت مقدر نمودہ شد یا اینکه منفی ست بر اثبات دلالت نمی کند ۱۷ و عہ ہر کہ طلب کند و رای اسلام دین دیگر را پس ہرگز قبول نہ کردہ خواہد شد از ۱۲ ۱۷ متع عہ بجوئے محمد اگر دوست میدارید خدا را پس متابعت من نماید ۱۲ اللہ پس اگر مسلمان دانید ایشان را پس باز نفرستید ایشان را بسوئے کافران ۱۲ اللہ و اگر برسد بدیشان سختی بسبب آنکہ پیش فرستادہ است و شہدائے ایشان ناگہاں ایشان نو میدی شوند ۱۲ عہ شاید لفظ افعال بجائے اشیاء از قلم ناسخ برآمد ۱۲ یوسفیہ ۔

وَمَنْ يَتَّبِعْ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَالثَّالِثَةُ
 ان یكون جملۃ اسمیۃ کقولہ تعالیٰ مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ
 عَشْرٌ مِّثَالِهَا وَالرَّابِعَةُ ان یكون جملۃ انشائیۃ اما امر اکقولہ
 تعالیٰ قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِيْ وَاَقَانِہَا کقولہ
 تعالیٰ فَاِنْ حَمَلْتُمُوْهُنَّ مُّوْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوْهُنَّ اِلَى
 الْكُفَّارِ وَقَدْ یَقَعُ اِذَا مَعَ الْجَمْلَةِ اِسْمِیۃ مَوْضِعُ الْفَاءِ
 كَقَوْلِهِ تَعَالٰی وَاِنْ تُصِیْبُہُمْ سَيِّئَةٌ مَّا قَدَّمَتْ اَیْدِیْہُمْ اِذَا
 هُمْ یُقِنُّطُوْنَ اِنَّمَا تُقَدِّرُ اِنْ بَعْدَ الْاَفْعَالِ الْخَمْسَةِ
 الَّتِیْ هِيَ الْاَمْرُ نَحْوُ تَعَلَّمْ تَنْجِرْ وَالنَّهْيُ نَحْوُ لَا تُكْذِبْ یَكُنْ
 خَیْرًا لَّكَ وَالِاسْتِفْہَامُ نَحْوُ هَلْ تَزُوْرُنَا نِکْرِمُكَ وَ
 اَلتَّمَنٰی نَحْوُ لَیْسَ لَكَ عِنْدِیْ اَخَذَ لَكَ الْعَرْضُ نَحْوُ اَلَا تُنْزِلُ

ہرگز قبول نہ کردہ خواہد شد از ۱۲ ۱۷ متع عہ بجوئے محمد اگر دوست میدارید خدا را پس متابعت من نماید ۱۲ اللہ پس اگر مسلمان دانید ایشان را پس باز نفرستید ایشان را بسوئے کافران ۱۲ اللہ و اگر برسد بدیشان سختی بسبب آنکہ پیش فرستادہ است و شہدائے ایشان ناگہاں ایشان نو میدی شوند ۱۲ عہ شاید لفظ افعال بجائے اشیاء از قلم ناسخ برآمد ۱۲ یوسفیہ ۔

93

۵. بن استمن الحرمه واجعل باقیه امر ۱۲-

وَأَنْ تَكُونُوا مِنَ الْخَائِبِينَ

ماضی معروف اکرم بر تقدیر فتح ہمنوہ در حالت وقف و بامر اکرم در مضارع مکسور العین بر تقدیر فتح ہمنوہ
ایہ عہ چرا کہ عدم کفر سبب دخول نازیست بلکہ کفر سبب اوست ۱۲ عہ از ونہی خارج شد ۱۲

۱۱۔ وہو لے امر نزدیک بصریہ وقت حذف زیادتی مبنی ست زیرا کہ مضارع بسبب یہیں زیادتی مشابہ اسم بودہ کہ سبب اعراب اوست و ہر گاہ اس سبب مفعول شد اعراب ہم کہ سبب باشد غنقی خواہ شد و کوفیہ و اخفش گفتند کہ امر مبنی نیست بلکہ مجزوم بلام طلب است چرا کہ اصل تم واقعہ تنقم و لتقمعہ باشد لام برائے تخفیف و حرف مضارع بسبب متابعیت لام مخدوف شد و ابن ہشام ہم اور اختیار ساختہ ۱۲۔ ۱۱۔ قولہ حذف فاعلہ این تعریف مطر دست الصبیح ۱۲۔ قولہ حذف فاعلہ این تعریف مطر دست نزو سیبویہ و بر مذہب کسائی "مطر و نیست زیرا کہ نزدیک در مثل ضربنی و ضربت زیاد و در باب تنازع بر تقدیر حذف فاعل فعل اول صادق ی آید البوعلی از اخفش و کتاب شعر حکایت کردہ کہ ابو الحسن حذف فاعل جاندار و خلاف ست مر سیبویہ را و ازین جاست کہ چون تعریف صاحب کافیہ صاحب مدعا بود لہذا مصنف لفظ اقیم المفعول مقامہ افزود ۱۲۔ ۱۳۔ قولہ و اقیم المفعول مقامہ سوال مفعول مالم یسم فاعلہ از روئے معنی مفعول ست باید کہ بجائے فاعل نیاید رفع قبول نہ کند جواب برائے فعل و طرف ست صد و روآں فاعل ست و طرف وقوع و آن مفعول ست بسبب مشابہت و طرفیت آمدن مفعول بجائے فاعل و رفع گرفتن او صبیح شد ۱۲۔ ۱۴۔ قولہ بالمتعدی زیرا کہ اگر لایم برائے مفعول ساختہ شود و ذکر فاعل نسبیاً نفسیاً نمودہ آید سند الیہ فعل باقی نماند و آن دست نیست ۱۲۔ در ایہ ۱۳۔ قولہ و علامتہ فی الماضي آہ برائے تمیز معروف از مجهول تغیر نمودہ شد و اختصاص مجهول بجهت این کہ مجهول فرع ست معروف را و وجہ اختیار این تغیر یعنی ضم اول و کسر ماقبل آخر از تغیرات و مجرای چون فعل مالم یسم فاعلہ یعنی اسناد فعل بجانب مفعول تا در بود زیرا کہ اسناد فعل بجانب فاعل اصل ست لہذا برائے اواز اوزان وزن نادرا اختیار کردند تا غرابت لفظ بغرابت معنی دلالت کند چند وزنہ کہ در آن خروج از کسرہ بسوئے ضمہ باشد از اولان نادرہ و اثقل بہ نسبت وزنیکہ در آن خروج ضمہ بسوئے کسرہ باشد و دال بر معنی غرابت ست لیکن چون مقصود یعنی دلالت بر غرابت معنی از وزن اول حاصل شد ضرورتے برائے اختیار وزن ثانی باقی نماند کذا فی العلوی مع زیادہ۔ ۱۵۔ قولہ وان یکون اولہ و ثانیہ آہ چرا کہ در افعال کما قول تلے زائدہ است اگر ضم اول و کسر ماقبل آخر اقتضای مجزوم و ثانی را مضموم نمی ساختند و ماضی مجهول باب تفاعل با مضارع معروف باب تفاعل با مضارع معروف باب مفاعلت و ماضی مجهول باب تفاعل با مضارع معروف باب فعلالت و وقف التباس میرفت مثل تکلم و تفاعل و تدرج ۱۲۔ ۱۶۔ قولہ تتبع المضموم و حرف مکسور تا لایعنی باشد زیرا کہ بریں تقدیر خروج از کسرہ سوئے لازم آید کہ حرف ساکن را اعتباری نیست کہ در حکم میت ست و آن کہ نسبت عکس خود و ثقیل تر است ۱۲۔ در ایہ ۱۵۔ سقوط حرف العلة فی الناقص الواوی والیائی والالفی نحو اغن ۱۲۔

والامر من باب الافعال من القسم الثاني وهو مبني على

رہا کہ مابعد حرف مضارعت متحرک ۱۲

علامة الجزم كضرب اغزوارم واسع واضربا واضربوا

سقوط نون الاعراب نحو اضربا ۱۲

واضرب في فصل فعل مالم یسم فاعلہ هو فعل حذف فاعلہ

واقیم المفعول مقامہ و مختص بالمتعدی و علامتہ

في الماضي ان يكون اوله مضموماً فقط وما قبل اخره

ای لا حرف آخرہ ۱۲

مكسوراً في الابواب التي ليست في اوائلها همزة وصل

ولا تاء زائدة نحو ضرب وخرج واكرم وان يكون اوله

در ثلاثی مجزوم ۱۲ در رباعی مجزوم ۱۲ در ثلاثی مزید فیہ ۱۲

وثانيه مضموماً وما قبل اخره كذلك فيما في اوله تاء

ای مکسوراً ۱۲ و ہذہ علامتہ ۱۲

زائدة نحو تفضل وتضرب وان يكون اوله وثالثه

مضموماً وما قبل اخره كذلك في ما في اوله همزة وصل

مکسوراً ۱۲ و ہذہ علامتہ ۱۲

نحو استخرج واقتدر والهمزة تتبع المضموم ان لم تدرج

ای ان لم تسقط ۱۲ فی الماضي المجزوم ۱۲

و ثانی را مضموم نمی ساختند و ماضی مجهول باب تفاعل با مضارع معروف باب تفاعل با مضارع معروف باب مفاعلت و ماضی مجهول باب تفاعل با مضارع معروف باب فعلالت و وقف التباس میرفت مثل تکلم و تفاعل و تدرج ۱۲۔ ۱۳۔ قولہ تتبع المضموم و حرف مکسور تا لایعنی باشد زیرا کہ بریں تقدیر خروج از کسرہ سوئے لازم آید کہ حرف ساکن را اعتباری نیست کہ در حکم میت ست و آن کہ نسبت عکس خود و ثقیل تر است ۱۲۔ در ایہ ۱۵۔ سقوط حرف العلة فی الناقص الواوی والیائی والالفی نحو اغن ۱۲۔

این قول و فی المضارع بسبب حمل او بر ماضی مضموم شد و چون مضارع بر نسبت ماضی بسبب زیادتی در اول ثقیل بود لهذا ماقبل آخر او مفتوح گردید تا ثقیل مضارع که بحسب ضمه زیادتی در اول عارض شده است بسبب نخت فتح ماقبل آخر اعتدال پذیرد ۱۲ رضی ۱۳ قول الثمانیه بجله ثمانیه لفظ سبعة واجب بود زیرا که محقات فعله هفت هستند و آن جلست و قلنس و جوب و سرول و خیمه و شریف و علسی باشند هشت مگر شاید زیادتی از قلم ناسخ باشد ۱۴ قول و فی الاجوف ای اجوفی که عین او بالف بدل شده باشد پس بعور و صید نقضه وار و نحو این باشد و متعلق عین را اجوف ازاں گویند که در میان از حرف صحی خالی است ۱۵ قول قیل و بیع - اصل هر دو قول بیع کسره و او و یا بعد حذف حرکت بقا و او و در قول و او را بی بدل کردند قیل و بیع شد ۱۶ قول بالا شام - اشام عباد است از یو بانیدن حرف را کسره با ضمه بروجه که شنیده نشود و در اینجا مراد است از قصد کردن ضمیر از کسره فاعل فعل بجانب ضمه پس یای ساکنه که بعد از دست بجانب و او میل ثقیل خواهد کرد زیرا که یای مذکور تابع حرکت ماقبل خود است و درین مواضع از اشام نجات و قراءت معنی مراد گیرند و غرض از اشام آگاه کردن است از اول امر که در او اهل این حروف ضمه اصلی است ۱۷ رضی ۱۸ قول و دون استخیر و اقیم یعنی در باب الفعل و استقل و مقول العین بجز کسره خالص ضمه و اشام نمی آید زیرا که بسبب ضمه اشام در ثلاثی مجرود و اختیر و التقید ضمه ماقبل حرف علت بوده و در اینجا فعل یعنی ضمه ماقبل یا مفقود است پس درین جافه درست که حرکت عین نقل کرده بقا دهند چنانکه در غیر این مقام است مثل یقول و یبیع و یخاف ۱۹ قول و فقد فعل بسبب متحرک نبودن ماقبل عین در هر دو در اصل چرا که در اصل استخیر و اقوم بیا و او کسور تنین بوده است ۲۰ قول و کما عرفت فی التصریف آه اشارت است باینکه بیان کیفیت مجهول از دقائف علم تصریف است نه علم نحو و این جا که بیان شد استطراداً و ضمناً ۲۱ درایه ۲۲ قول و ضرب که معنی آن بدون مضروب تمام نمی شود و همچنین اعرض عنه و رغب الیه که اعراض و رغب بدون معروض عنه و مرغوب الیه متصور نمیکرد و این هر دو متعدی بواسطه هستند ۲۳ درایه ۲۴ قول و المتعدی قد یكون و المفعول واحد کضرب زید عمر و اوالی مفعولین

و فی المضارع ان یکون حرف المضارعة مضموم و ماقبل آخره مفتوحاً نحو یضرب و یتخرج الافی باب المفاعلة و الافعال التفعیل و فعله و محقاتها الثمانیه فان العلامة جاریتی جمیع الابواب الا ۱۲ و ۱۳ و ۱۴ و ۱۵ و ۱۶ و ۱۷ و ۱۸ و ۱۹ و ۲۰ و ۲۱ و ۲۲ و ۲۳ و ۲۴ و ۲۵ و ۲۶ و ۲۷ و ۲۸ و ۲۹ و ۳۰ و ۳۱ و ۳۲ و ۳۳ و ۳۴ و ۳۵ و ۳۶ و ۳۷ و ۳۸ و ۳۹ و ۴۰ و ۴۱ و ۴۲ و ۴۳ و ۴۴ و ۴۵ و ۴۶ و ۴۷ و ۴۸ و ۴۹ و ۵۰ و ۵۱ و ۵۲ و ۵۳ و ۵۴ و ۵۵ و ۵۶ و ۵۷ و ۵۸ و ۵۹ و ۶۰ و ۶۱ و ۶۲ و ۶۳ و ۶۴ و ۶۵ و ۶۶ و ۶۷ و ۶۸ و ۶۹ و ۷۰ و ۷۱ و ۷۲ و ۷۳ و ۷۴ و ۷۵ و ۷۶ و ۷۷ و ۷۸ و ۷۹ و ۸۰ و ۸۱ و ۸۲ و ۸۳ و ۸۴ و ۸۵ و ۸۶ و ۸۷ و ۸۸ و ۸۹ و ۹۰ و ۹۱ و ۹۲ و ۹۳ و ۹۴ و ۹۵ و ۹۶ و ۹۷ و ۹۸ و ۹۹ و ۱۰۰ و ۱۰۱ و ۱۰۲ و ۱۰۳ و ۱۰۴ و ۱۰۵ و ۱۰۶ و ۱۰۷ و ۱۰۸ و ۱۰۹ و ۱۱۰ و ۱۱۱ و ۱۱۲ و ۱۱۳ و ۱۱۴ و ۱۱۵ و ۱۱۶ و ۱۱۷ و ۱۱۸ و ۱۱۹ و ۱۲۰ و ۱۲۱ و ۱۲۲ و ۱۲۳ و ۱۲۴ و ۱۲۵ و ۱۲۶ و ۱۲۷ و ۱۲۸ و ۱۲۹ و ۱۳۰ و ۱۳۱ و ۱۳۲ و ۱۳۳ و ۱۳۴ و ۱۳۵ و ۱۳۶ و ۱۳۷ و ۱۳۸ و ۱۳۹ و ۱۴۰ و ۱۴۱ و ۱۴۲ و ۱۴۳ و ۱۴۴ و ۱۴۵ و ۱۴۶ و ۱۴۷ و ۱۴۸ و ۱۴۹ و ۱۵۰ و ۱۵۱ و ۱۵۲ و ۱۵۳ و ۱۵۴ و ۱۵۵ و ۱۵۶ و ۱۵۷ و ۱۵۸ و ۱۵۹ و ۱۶۰ و ۱۶۱ و ۱۶۲ و ۱۶۳ و ۱۶۴ و ۱۶۵ و ۱۶۶ و ۱۶۷ و ۱۶۸ و ۱۶۹ و ۱۷۰ و ۱۷۱ و ۱۷۲ و ۱۷۳ و ۱۷۴ و ۱۷۵ و ۱۷۶ و ۱۷۷ و ۱۷۸ و ۱۷۹ و ۱۸۰ و ۱۸۱ و ۱۸۲ و ۱۸۳ و ۱۸۴ و ۱۸۵ و ۱۸۶ و ۱۸۷ و ۱۸۸ و ۱۸۹ و ۱۹۰ و ۱۹۱ و ۱۹۲ و ۱۹۳ و ۱۹۴ و ۱۹۵ و ۱۹۶ و ۱۹۷ و ۱۹۸ و ۱۹۹ و ۲۰۰ و ۲۰۱ و ۲۰۲ و ۲۰۳ و ۲۰۴ و ۲۰۵ و ۲۰۶ و ۲۰۷ و ۲۰۸ و ۲۰۹ و ۲۱۰ و ۲۱۱ و ۲۱۲ و ۲۱۳ و ۲۱۴ و ۲۱۵ و ۲۱۶ و ۲۱۷ و ۲۱۸ و ۲۱۹ و ۲۲۰ و ۲۲۱ و ۲۲۲ و ۲۲۳ و ۲۲۴ و ۲۲۵ و ۲۲۶ و ۲۲۷ و ۲۲۸ و ۲۲۹ و ۲۳۰ و ۲۳۱ و ۲۳۲ و ۲۳۳ و ۲۳۴ و ۲۳۵ و ۲۳۶ و ۲۳۷ و ۲۳۸ و ۲۳۹ و ۲۴۰ و ۲۴۱ و ۲۴۲ و ۲۴۳ و ۲۴۴ و ۲۴۵ و ۲۴۶ و ۲۴۷ و ۲۴۸ و ۲۴۹ و ۲۵۰ و ۲۵۱ و ۲۵۲ و ۲۵۳ و ۲۵۴ و ۲۵۵ و ۲۵۶ و ۲۵۷ و ۲۵۸ و ۲۵۹ و ۲۶۰ و ۲۶۱ و ۲۶۲ و ۲۶۳ و ۲۶۴ و ۲۶۵ و ۲۶۶ و ۲۶۷ و ۲۶۸ و ۲۶۹ و ۲۷۰ و ۲۷۱ و ۲۷۲ و ۲۷۳ و ۲۷۴ و ۲۷۵ و ۲۷۶ و ۲۷۷ و ۲۷۸ و ۲۷۹ و ۲۸۰ و ۲۸۱ و ۲۸۲ و ۲۸۳ و ۲۸۴ و ۲۸۵ و ۲۸۶ و ۲۸۷ و ۲۸۸ و ۲۸۹ و ۲۹۰ و ۲۹۱ و ۲۹۲ و ۲۹۳ و ۲۹۴ و ۲۹۵ و ۲۹۶ و ۲۹۷ و ۲۹۸ و ۲۹۹ و ۳۰۰ و ۳۰۱ و ۳۰۲ و ۳۰۳ و ۳۰۴ و ۳۰۵ و ۳۰۶ و ۳۰۷ و ۳۰۸ و ۳۰۹ و ۳۱۰ و ۳۱۱ و ۳۱۲ و ۳۱۳ و ۳۱۴ و ۳۱۵ و ۳۱۶ و ۳۱۷ و ۳۱۸ و ۳۱۹ و ۳۲۰ و ۳۲۱ و ۳۲۲ و ۳۲۳ و ۳۲۴ و ۳۲۵ و ۳۲۶ و ۳۲۷ و ۳۲۸ و ۳۲۹ و ۳۳۰ و ۳۳۱ و ۳۳۲ و ۳۳۳ و ۳۳۴ و ۳۳۵ و ۳۳۶ و ۳۳۷ و ۳۳۸ و ۳۳۹ و ۳۴۰ و ۳۴۱ و ۳۴۲ و ۳۴۳ و ۳۴۴ و ۳۴۵ و ۳۴۶ و ۳۴۷ و ۳۴۸ و ۳۴۹ و ۳۵۰ و ۳۵۱ و ۳۵۲ و ۳۵۳ و ۳۵۴ و ۳۵۵ و ۳۵۶ و ۳۵۷ و ۳۵۸ و ۳۵۹ و ۳۶۰ و ۳۶۱ و ۳۶۲ و ۳۶۳ و ۳۶۴ و ۳۶۵ و ۳۶۶ و ۳۶۷ و ۳۶۸ و ۳۶۹ و ۳۷۰ و ۳۷۱ و ۳۷۲ و ۳۷۳ و ۳۷۴ و ۳۷۵ و ۳۷۶ و ۳۷۷ و ۳۷۸ و ۳۷۹ و ۳۸۰ و ۳۸۱ و ۳۸۲ و ۳۸۳ و ۳۸۴ و ۳۸۵ و ۳۸۶ و ۳۸۷ و ۳۸۸ و ۳۸۹ و ۳۹۰ و ۳۹۱ و ۳۹۲ و ۳۹۳ و ۳۹۴ و ۳۹۵ و ۳۹۶ و ۳۹۷ و ۳۹۸ و ۳۹۹ و ۴۰۰ و ۴۰۱ و ۴۰۲ و ۴۰۳ و ۴۰۴ و ۴۰۵ و ۴۰۶ و ۴۰۷ و ۴۰۸ و ۴۰۹ و ۴۱۰ و ۴۱۱ و ۴۱۲ و ۴۱۳ و ۴۱۴ و ۴۱۵ و ۴۱۶ و ۴۱۷ و ۴۱۸ و ۴۱۹ و ۴۲۰ و ۴۲۱ و ۴۲۲ و ۴۲۳ و ۴۲۴ و ۴۲۵ و ۴۲۶ و ۴۲۷ و ۴۲۸ و ۴۲۹ و ۴۳۰ و ۴۳۱ و ۴۳۲ و ۴۳۳ و ۴۳۴ و ۴۳۵ و ۴۳۶ و ۴۳۷ و ۴۳۸ و ۴۳۹ و ۴۴۰ و ۴۴۱ و ۴۴۲ و ۴۴۳ و ۴۴۴ و ۴۴۵ و ۴۴۶ و ۴۴۷ و ۴۴۸ و ۴۴۹ و ۴۵۰ و ۴۵۱ و ۴۵۲ و ۴۵۳ و ۴۵۴ و ۴۵۵ و ۴۵۶ و ۴۵۷ و ۴۵۸ و ۴۵۹ و ۴۶۰ و ۴۶۱ و ۴۶۲ و ۴۶۳ و ۴۶۴ و ۴۶۵ و ۴۶۶ و ۴۶۷ و ۴۶۸ و ۴۶۹ و ۴۷۰ و ۴۷۱ و ۴۷۲ و ۴۷۳ و ۴۷۴ و ۴۷۵ و ۴۷۶ و ۴۷۷ و ۴۷۸ و ۴۷۹ و ۴۸۰ و ۴۸۱ و ۴۸۲ و ۴۸۳ و ۴۸۴ و ۴۸۵ و ۴۸۶ و ۴۸۷ و ۴۸۸ و ۴۸۹ و ۴۹۰ و ۴۹۱ و ۴۹۲ و ۴۹۳ و ۴۹۴ و ۴۹۵ و ۴۹۶ و ۴۹۷ و ۴۹۸ و ۴۹۹ و ۵۰۰ و ۵۰۱ و ۵۰۲ و ۵۰۳ و ۵۰۴ و ۵۰۵ و ۵۰۶ و ۵۰۷ و ۵۰۸ و ۵۰۹ و ۵۱۰ و ۵۱۱ و ۵۱۲ و ۵۱۳ و ۵۱۴ و ۵۱۵ و ۵۱۶ و ۵۱۷ و ۵۱۸ و ۵۱۹ و ۵۲۰ و ۵۲۱ و ۵۲۲ و ۵۲۳ و ۵۲۴ و ۵۲۵ و ۵۲۶ و ۵۲۷ و ۵۲۸ و ۵۲۹ و ۵۳۰ و ۵۳۱ و ۵۳۲ و ۵۳۳ و ۵۳۴ و ۵۳۵ و ۵۳۶ و ۵۳۷ و ۵۳۸ و ۵۳۹ و ۵۴۰ و ۵۴۱ و ۵۴۲ و ۵۴۳ و ۵۴۴ و ۵۴۵ و ۵۴۶ و ۵۴۷ و ۵۴۸ و ۵۴۹ و ۵۵۰ و ۵۵۱ و ۵۵۲ و ۵۵۳ و ۵۵۴ و ۵۵۵ و ۵۵۶ و ۵۵۷ و ۵۵۸ و ۵۵۹ و ۵۶۰ و ۵۶۱ و ۵۶۲ و ۵۶۳ و ۵۶۴ و ۵۶۵ و ۵۶۶ و ۵۶۷ و ۵۶۸ و ۵۶۹ و ۵۷۰ و ۵۷۱ و ۵۷۲ و ۵۷۳ و ۵۷۴ و ۵۷۵ و ۵۷۶ و ۵۷۷ و ۵۷۸ و ۵۷۹ و ۵۸۰ و ۵۸۱ و ۵۸۲ و ۵۸۳ و ۵۸۴ و ۵۸۵ و ۵۸۶ و ۵۸۷ و ۵۸۸ و ۵۸۹ و ۵۹۰ و ۵۹۱ و ۵۹۲ و ۵۹۳ و ۵۹۴ و ۵۹۵ و ۵۹۶ و ۵۹۷ و ۵۹۸ و ۵۹۹ و ۶۰۰ و ۶۰۱ و ۶۰۲ و ۶۰۳ و ۶۰۴ و ۶۰۵ و ۶۰۶ و ۶۰۷ و ۶۰۸ و ۶۰۹ و ۶۱۰ و ۶۱۱ و ۶۱۲ و ۶۱۳ و ۶۱۴ و ۶۱۵ و ۶۱۶ و ۶۱۷ و ۶۱۸ و ۶۱۹ و ۶۲۰ و ۶۲۱ و ۶۲۲ و ۶۲۳ و ۶۲۴ و ۶۲۵ و ۶۲۶ و ۶۲۷ و ۶۲۸ و ۶۲۹ و ۶۳۰ و ۶۳۱ و ۶۳۲ و ۶۳۳ و ۶۳۴ و ۶۳۵ و ۶۳۶ و ۶۳۷ و ۶۳۸ و ۶۳۹ و ۶۴۰ و ۶۴۱ و ۶۴۲ و ۶۴۳ و ۶۴۴ و ۶۴۵ و ۶۴۶ و ۶۴۷ و ۶۴۸ و ۶۴۹ و ۶۵۰ و ۶۵۱ و ۶۵۲ و ۶۵۳ و ۶۵۴ و ۶۵۵ و ۶۵۶ و ۶۵۷ و ۶۵۸ و ۶۵۹ و ۶۶۰ و ۶۶۱ و ۶۶۲ و ۶۶۳ و ۶۶۴ و ۶۶۵ و ۶۶۶ و ۶۶۷ و ۶۶۸ و ۶۶۹ و ۶۷۰ و ۶۷۱ و ۶۷۲ و ۶۷۳ و ۶۷۴ و ۶۷۵ و ۶۷۶ و ۶۷۷ و ۶۷۸ و ۶۷۹ و ۶۸۰ و ۶۸۱ و ۶۸۲ و ۶۸۳ و ۶۸۴ و ۶۸۵ و ۶۸۶ و ۶۸۷ و ۶۸۸ و ۶۸۹ و ۶۹۰ و ۶۹۱ و ۶۹۲ و ۶۹۳ و ۶۹۴ و ۶۹۵ و ۶۹۶ و ۶۹۷ و ۶۹۸ و ۶۹۹ و ۷۰۰ و ۷۰۱ و ۷۰۲ و ۷۰۳ و ۷۰۴ و ۷۰۵ و ۷۰۶ و ۷۰۷ و ۷۰۸ و ۷۰۹ و ۷۱۰ و ۷۱۱ و ۷۱۲ و ۷۱۳ و ۷۱۴ و ۷۱۵ و ۷۱۶ و ۷۱۷ و ۷۱۸ و ۷۱۹ و ۷۲۰ و ۷۲۱ و ۷۲۲ و ۷۲۳ و ۷۲۴ و ۷۲۵ و ۷۲۶ و ۷۲۷ و ۷۲۸ و ۷۲۹ و ۷۳۰ و ۷۳۱ و ۷۳۲ و ۷۳۳ و ۷۳۴ و ۷۳۵ و ۷۳۶ و ۷۳۷ و ۷۳۸ و ۷۳۹ و ۷۴۰ و ۷۴۱ و ۷۴۲ و ۷۴۳ و ۷۴۴ و ۷۴۵ و ۷۴۶ و ۷۴۷ و ۷۴۸ و ۷۴۹ و ۷۵۰ و ۷۵۱ و ۷۵۲ و ۷۵۳ و ۷۵۴ و ۷۵۵ و ۷۵۶ و ۷۵۷ و ۷۵۸ و ۷۵۹ و ۷۶۰ و ۷۶۱ و ۷۶۲ و ۷۶۳ و ۷۶۴ و ۷۶۵ و ۷۶۶ و ۷۶۷ و ۷۶۸ و ۷۶۹ و ۷۷۰ و ۷۷۱ و ۷۷۲ و ۷۷۳ و ۷۷۴ و ۷۷۵ و ۷۷۶ و ۷۷۷ و ۷۷۸ و ۷۷۹ و ۷۸۰ و ۷۸۱ و ۷۸۲ و ۷۸۳ و ۷۸۴ و ۷۸۵ و ۷۸۶ و ۷۸۷ و ۷۸۸ و ۷۸۹ و ۷۹۰ و ۷۹۱ و ۷۹۲ و ۷۹۳ و ۷۹۴ و ۷۹۵ و ۷۹۶ و ۷۹۷ و ۷۹۸ و ۷۹۹ و ۸۰۰ و ۸۰۱ و ۸۰۲ و ۸۰۳ و ۸۰۴ و ۸۰۵ و ۸۰۶ و ۸۰۷ و ۸۰۸ و ۸۰۹ و ۸۱۰ و ۸۱۱ و ۸۱۲ و ۸۱۳ و ۸۱۴ و ۸۱۵ و ۸۱۶ و ۸۱۷ و ۸۱۸ و ۸۱۹ و ۸۲۰ و ۸۲۱ و ۸۲۲ و ۸۲۳ و ۸۲۴ و ۸۲۵ و ۸۲۶ و ۸۲۷ و ۸۲۸ و ۸۲۹ و ۸۳۰ و ۸۳۱ و ۸۳۲ و ۸۳۳ و ۸۳۴ و ۸۳۵ و ۸۳۶ و ۸۳۷ و ۸۳۸ و ۸۳۹ و ۸۴۰ و ۸۴۱ و ۸۴۲ و ۸۴۳ و ۸۴۴ و ۸۴۵ و ۸۴۶ و ۸۴۷ و ۸۴۸ و ۸۴۹ و ۸۵۰ و ۸۵۱ و ۸۵۲ و ۸۵۳ و ۸۵۴ و ۸۵۵ و ۸۵۶ و ۸۵۷ و ۸۵۸ و ۸۵۹ و ۸۶۰ و ۸۶۱ و ۸۶۲ و ۸۶۳ و ۸۶۴ و ۸۶۵ و ۸۶۶ و ۸۶۷ و ۸۶۸ و ۸۶۹ و ۸۷۰ و ۸۷۱ و ۸۷۲ و ۸۷۳ و ۸۷۴ و ۸۷۵ و ۸۷۶ و ۸۷۷ و ۸۷۸ و ۸۷۹ و ۸۸۰ و ۸۸۱ و ۸۸۲ و ۸۸۳ و ۸۸۴ و ۸۸۵ و ۸۸۶ و ۸۸۷ و ۸۸۸ و ۸۸۹ و ۸۹۰ و ۸۹۱ و ۸۹۲ و ۸۹۳ و ۸۹۴ و ۸۹۵ و ۸۹۶ و ۸۹۷ و ۸۹۸ و ۸۹۹ و ۹۰۰ و ۹۰۱ و ۹۰۲ و ۹۰۳ و ۹۰۴ و ۹۰۵ و ۹۰۶ و ۹۰۷ و ۹۰۸ و ۹۰۹ و ۹۱۰ و ۹۱۱ و ۹۱۲ و ۹۱۳ و ۹۱۴ و ۹۱۵ و ۹۱۶ و ۹۱۷ و ۹۱۸ و ۹۱۹ و ۹۲۰ و ۹۲۱ و ۹۲۲ و ۹۲۳ و ۹۲۴ و ۹۲۵ و ۹۲۶ و ۹۲۷ و ۹۲۸ و ۹۲۹ و ۹۳۰ و ۹۳۱ و ۹۳۲ و ۹۳۳ و ۹۳۴ و ۹۳۵ و ۹۳۶ و ۹۳۷ و ۹۳۸ و ۹۳۹ و ۹۴۰ و ۹۴۱ و ۹۴۲ و ۹۴۳ و ۹۴۴ و ۹۴۵ و ۹۴۶ و ۹۴۷ و ۹۴۸ و ۹۴۹ و ۹۵۰ و ۹۵۱ و ۹۵۲ و ۹۵۳ و ۹۵۴ و ۹۵۵ و ۹۵۶ و ۹۵۷ و ۹۵۸ و ۹۵۹ و ۹۶۰ و ۹۶۱ و ۹۶۲ و ۹۶۳ و ۹۶۴ و ۹۶۵ و ۹۶۶ و ۹۶۷ و ۹۶۸ و ۹۶۹ و ۹۷۰ و ۹۷۱ و ۹۷۲ و ۹۷۳ و ۹۷۴ و ۹۷۵ و ۹۷۶ و ۹۷۷ و ۹۷۸ و ۹۷۹ و ۹۸۰ و ۹۸۱ و ۹۸۲ و ۹۸۳ و ۹۸۴ و ۹۸۵ و ۹۸۶ و ۹۸۷ و ۹۸۸ و ۹۸۹ و ۹۹۰ و ۹۹۱ و ۹۹۲ و ۹۹۳ و ۹۹۴ و ۹۹۵ و ۹۹۶ و ۹۹۷ و ۹۹۸ و ۹۹۹ و ۱۰۰۰ و ۱۰۰۱ و ۱۰۰۲ و ۱۰۰۳ و ۱۰۰۴ و ۱۰۰۵ و ۱۰۰۶ و ۱۰۰۷ و ۱۰۰۸ و ۱۰۰۹ و ۱۰۱۰ و ۱۰۱۱ و ۱۰۱۲ و ۱۰۱۳ و ۱۰۱۴ و ۱۰۱۵ و ۱۰۱۶ و ۱۰۱۷ و ۱۰۱۸ و ۱۰۱۹ و ۱۰۲۰ و ۱۰۲۱ و ۱۰۲۲ و ۱۰۲۳ و ۱۰۲۴ و ۱۰۲۵ و ۱۰۲۶ و ۱۰۲۷ و ۱۰۲۸ و ۱۰۲۹ و ۱۰۳۰ و ۱۰۳۱ و ۱۰۳۲ و ۱۰۳۳ و ۱۰۳۴ و ۱۰۳۵ و ۱۰۳۶ و ۱۰۳۷ و ۱۰۳۸ و ۱۰۳۹ و ۱۰۴۰ و ۱۰۴۱ و ۱۰۴۲ و ۱۰۴۳ و ۱۰۴۴ و ۱۰۴۵ و ۱۰۴۶ و ۱۰۴۷ و ۱۰۴۸ و ۱۰۴۹ و ۱۰۵۰ و ۱۰۵۱ و ۱۰۵۲ و ۱۰۵۳ و ۱۰۵۴ و ۱۰۵۵ و ۱۰۵۶ و ۱۰۵۷ و ۱۰۵۸ و ۱۰۵۹ و ۱۰۶۰ و ۱۰۶۱ و ۱۰۶۲ و ۱۰۶۳ و ۱۰۶۴ و ۱۰۶۵ و ۱۰۶۶ و ۱۰۶۷ و ۱۰۶۸ و ۱۰۶۹ و ۱۰۷۰ و ۱۰۷۱ و ۱۰۷۲ و ۱۰۷۳ و ۱۰۷۴ و ۱۰۷۵ و ۱۰۷۶ و ۱۰۷۷ و ۱۰۷۸ و ۱۰۷۹ و ۱۰۸۰ و ۱۰۸۱ و ۱۰۸۲ و ۱۰۸۳ و ۱۰۸۴ و ۱۰۸۵ و ۱۰۸۶ و ۱۰۸۷ و ۱۰۸۸ و ۱۰۸۹ و ۱۰۹۰ و ۱۰۹۱ و ۱۰۹۲ و ۱۰۹۳ و ۱۰۹۴ و ۱۰۹۵ و ۱۰۹۶ و ۱۰۹۷ و ۱۰۹۸ و ۱۰۹۹ و ۱۱۰۰ و ۱۱۰۱ و ۱۱۰۲ و ۱۱۰۳ و ۱۱۰۴ و ۱۱۰۵ و ۱۱۰۶ و ۱۱۰۷ و ۱۱۰۸ و ۱۱۰۹ و ۱۱۱۰ و ۱۱۱۱ و ۱۱۱۲ و ۱۱۱۳ و ۱۱۱۴ و ۱۱۱۵ و ۱۱۱۶ و ۱۱۱۷ و ۱۱۱۸ و ۱۱۱۹ و ۱۱۲۰ و ۱۱۲۱ و ۱۱۲۲ و ۱۱۲۳ و ۱۱۲۴ و ۱۱۲۵ و ۱۱۲۶ و ۱۱۲۷ و ۱۱۲۸ و ۱۱۲۹ و ۱۱۳۰ و ۱۱۳۱ و ۱۱۳۲ و ۱۱۳۳ و ۱۱۳۴ و ۱۱۳۵ و ۱۱۳۶ و ۱۱۳۷ و ۱۱۳۸ و ۱۱۳۹ و ۱۱۴۰ و ۱۱۴۱ و ۱۱۴۲ و ۱۱۴۳ و ۱۱۴۴ و ۱۱۴۵ و ۱۱۴۶ و ۱۱۴۷ و ۱۱۴۸ و ۱۱۴۹ و ۱۱۵۰ و ۱۱۵۱ و ۱۱۵۲ و ۱۱۵۳ و ۱۱۵۴ و ۱۱۵۵ و ۱۱۵۶ و ۱۱۵۷ و ۱۱۵۸ و ۱۱۵۹ و ۱۱۶۰ و ۱۱۶۱ و ۱۱۶۲ و ۱۱۶۳ و ۱۱۶۴ و ۱۱۶۵ و ۱۱۶۶ و ۱۱۶۷ و ۱۱۶۸ و ۱۱۶۹ و ۱۱۷۰ و ۱۱۷۱ و ۱۱۷۲ و ۱۱۷۳ و ۱۱۷۴ و ۱۱۷۵ و ۱۱۷۶ و ۱۱۷۷ و ۱۱۷۸ و ۱۱۷۹ و ۱۱۸۰ و ۱۱۸۱ و ۱۱۸۲ و ۱۱۸۳ و ۱۱۸۴ و ۱۱۸۵ و ۱۱۸۶ و ۱۱۸۷ و ۱۱۸۸ و ۱۱۸۹ و ۱۱۹۰ و ۱۱۹۱ و ۱۱۹۲ و ۱۱۹۳ و ۱۱۹۴ و ۱۱۹۵ و ۱۱۹۶ و ۱۱۹۷ و ۱۱۹۸ و ۱۱۹۹ و ۱۲۰۰ و ۱۲۰۱ و ۱۲۰۲ و ۱۲۰۳ و ۱۲۰۴ و ۱۲۰۵ و ۱۲۰۶ و ۱۲۰۷ و ۱۲۰۸ و ۱۲۰۹ و ۱۲۱۰ و ۱۲۱۱ و ۱۲۱۲ و ۱۲۱۳ و ۱۲۱۴ و ۱۲۱۵ و ۱۲۱۶ و ۱۲۱۷ و ۱۲۱۸ و ۱۲۱۹ و ۱۲۲۰ و ۱۲۲۱ و ۱۲۲۲ و ۱۲۲۳ و ۱۲۲۴ و ۱۲۲۵ و ۱۲۲۶ و ۱۲۲۷ و ۱۲۲۸ و ۱۲۲۹ و ۱۲۳۰ و ۱۲۳۱ و ۱۲۳۲ و ۱۲۳۳ و ۱۲۳۴ و ۱۲۳۵ و ۱۲۳۶ و ۱۲۳۷ و ۱۲۳۸ و ۱۲۳۹ و ۱۲۴۰ و ۱۲۴۱ و ۱۲۴۲ و ۱۲۴۳ و ۱۲۴۴ و ۱۲۴۵ و ۱۲۴۶ و ۱۲۴۷ و ۱۲۴۸ و ۱۲۴۹ و ۱۲۵۰ و ۱۲۵۱ و ۱۲۵۲ و ۱۲۵۳ و ۱۲۵۴ و ۱۲۵۵ و ۱۲۵۶ و ۱۲۵۷ و ۱۲۵۸ و ۱۲۵۹ و ۱۲۶۰ و ۱۲۶۱ و ۱۲۶۲ و ۱۲۶۳ و ۱۲۶۴ و ۱۲۶۵ و ۱۲۶۶ و ۱۲۶۷ و ۱۲۶۸ و ۱۲۶۹ و ۱۲۷۰ و ۱۲۷۱ و ۱۲۷۲ و ۱۲۷۳ و ۱۲۷۴ و ۱۲۷۵ و ۱۲۷۶ و ۱۲۷۷ و ۱۲۷۸ و ۱۲۷۹ و ۱۲۸۰ و ۱۲۸۱ و ۱۲۸۲ و ۱۲۸۳ و ۱۲۸۴ و ۱۲۸۵ و ۱۲۸۶ و ۱۲۸۷ و ۱۲۸۸ و ۱۲۸۹ و ۱۲۹۰ و ۱۲۹۱ و ۱۲۹۲ و ۱۲۹۳ و ۱۲۹۴ و ۱۲۹۵ و ۱۲۹۶ و ۱۲۹۷ و ۱۲۹۸ و ۱۲۹۹ و ۱۳۰۰ و ۱۳۰۱ و ۱۳۰۲ و ۱۳۰۳ و ۱۳۰۴ و ۱۳۰۵ و ۱۳۰۶ و ۱۳۰۷ و ۱۳۰۸ و ۱۳۰۹ و ۱۳۱۰ و ۱۳۱۱ و ۱۳۱۲ و ۱۳۱۳ و ۱۳۱۴ و ۱۳۱۵ و ۱۳۱۶ و ۱۳۱۷ و ۱۳۱۸ و ۱۳۱۹ و ۱۳۲۰ و ۱۳۲۱ و ۱۳۲۲ و ۱۳۲۳ و ۱۳۲۴ و ۱۳۲۵ و ۱۳۲۶ و ۱۳۲۷ و ۱۳۲۸ و ۱۳۲۹ و ۱۳۳۰ و ۱۳۳۱ و ۱۳۳۲ و ۱۳۳۳ و ۱۳۳۴ و ۱۳۳۵ و ۱۳۳۶ و ۱۳۳۷ و ۱۳۳۸ و ۱۳۳۹ و ۱۳۴۰ و ۱۳۴۱ و ۱۳۴۲ و ۱۳۴۳ و ۱۳۴۴ و ۱۳۴۵ و ۱۳۴۶ و ۱۳۴۷ و ۱۳۴۸ و ۱۳۴۹ و ۱۳۵۰ و ۱۳۵۱ و ۱۳۵۲ و ۱۳۵۳ و ۱۳۵۴ و ۱۳۵۵ و ۱۳۵۶ و ۱۳۵۷ و ۱۳۵۸ و ۱۳۵۹ و ۱۳۶۰ و ۱۳۶۱ و ۱۳۶۲ و ۱۳۶۳ و ۱۳۶۴ و ۱۳۶۵ و ۱۳۶۶ و ۱۳۶۷ و ۱۳۶۸ و ۱۳۶۹ و ۱۳۷۰ و ۱۳۷۱ و ۱۳۷۲ و ۱۳۷۳ و ۱۳۷۴ و ۱

بای کتاب امر بایته سخته پتری جهم عاراً علی و تحسب به ای یحیی عاراً علی ۱۲ ۱۳ قوله والی ثلثه آه یعنی فعل گاه متعدی بجانب مفعول میشود که اول اینها مغایر و دواخیره بود زیرا که حمل اول بر دواخیره بهیو هو جائز نیست زیرا که هرگاه اعلمت زیداً عمرواً منطلقاً گوی خبر دادن از زید بعمرو بسبب مبیانت هر دو صحیح خواهد بود و همچنین خبر دادن از زید بمنطقاً نیز صحیح نیست زیرا که در اینجا خبر دادن از عمرو بمنطقاً مقصودست پس خبر از غیر

(۹۶)

کأعطى زیداً عمرواً درهماً و یجوز فی الاقتصار علی أحد

او عین الاول حکمت عمر فاضلاً ۱۲

مفعولیه كأعطیت زیداً او أعطیت درهماً بخلاف باب

او علی الثانی کا عطیت الخ

سواء اقتصار علی الاول کا عطیت ۱۲

علت و المثلثه مفاعیل نحو اعلم الله زیداً عمرواً فاضلاً

فاذا ذکر فی احد هما واجب ذکر الآخر ۱۲

ومند آری وانبأ ونبأ وخبرو خبر وحدث وحدث

السبعة مفعولها الاول مع الاخيرین کمفعول

اعطیت فی جواز الاقتصار علی احدها تقول علم الله زیداً

ای احد مفعول باب اعطیت ۱۲

والثانی مع الثالث کمفعول علمت فی عدم جواز الاقتصار

علی احدهما فلا تقول علمت زیداً خیر الناس بل تقول

بالاقتصار علی المفعول الاول ۱۲

علمت زیداً عمرواً خیر الناس فصل افعال القلوب

علمت وظننت وحسبت وخلت ورأیت ووجدت

این هر سه برائے یقین هستند ۱۲

له قوله بخلاف باب علمت که چون در این ثانی عین اول است بسبب صدق او بر این لهذا اقتصار بر یک جائز نیست مگر حذف هر دو معاً درست و رواست مثل قول کیت از قصیده که در این مدح اهل بیت می نماید شعر *

مقصودست ۱۲ منهل ۱۳ قوله ومنه آری آه ای از قسم اعلم آری است یعنی چیزی از اینها بالوضع مثل اعلم فیکن لیکن بسبب التزام اینها معنی اعلم را مثل اعلم گردانیدند پس اینها از افعال نیستند که قبل همزه و تضعیف متعدی بود مفعول بودند و بعد همزه تضعیف متعدی بسبب مفعول شدند و در این قسم کلام است از سیبویه الحاق ثباً با علم مروی است و غیره او انبأ و و خبر و حدث زیاده نموده و این مالک در شرح تسهیل عدم الحاق چیزی از اینها با علم اختیار نموده و دلیل آورده که آمدن انباء بجائز اعلم ثابت نشده مگر در جائز که احتمال حرف جر بود و لیکن اخوات انباء پس احتمال آنها بصورت افعالیکه بسبب مفعول متعدی میشوند نادرست ۱۲ منهل و وجه بودن اینها بمعنی اعلم اینکه انباء و نبی و تحدیث و اخبار بمعنی اعلام است لیکن بجانب یک مفعول متعدی بنفسه می شوند و بجانب مفعول دیگر بواسطه حرف جر مثل انبئهم باسماهم و نبئی بعلم ۱۲ تکمله ۱۳ قوله فلا تقول الخ بالاقتصار علی الثالث بدون ذکر الثانی و کذا اعلمت زیداً عمرواً بالاقتصار علی الثانی بدون ذکر الثالث ۱۲ غایه تحقیق ۱۳ قوله افعال القلوب ای سبعة یعنی افعال قلوب بحصر تقرانی نه عقلی هفت است و رنه عرفت و اعتقدت و ادت نیز افعال قلوب هستند و متعدی بد و مفعول مستعمل احکام افعال قلوب در اینجا جاری نمی شوند و وجه تسمیه بافعال قلوب اینکه اینها در صدر و ر خود را محتاج بخواج و اعضای ظاهری نیستند بلکه قرائے باطنی کفایت میکند زیرا که بعضی از آنها برائے شک هستند و بعضی برائے یقین و بهر دو از افعال قلوب باشند و از اینجا است که اینها افعال شک و یقین نیز نام دارند و شک در لغت بمعنی خلاف یقین است و آنکه گفته که گویا از شک ظن اراده کردند و رنه کدامی فعل از اینها برائے شک که تساوی طرفین عبارت از دست نیست لغت را باصطلاح اهل میزان خلط نموده ۱۲ ۱۳ قوله علمت آه - غرض از تعبیر این افعال بصیغه ماضی اخباریه لفظ ماضی خاص نیست بلکه اخبار بمطلق فعل خواه مضارع باشد خواه امر و نکته در تعبیر این افعال بصیغه ماضی ششخص بافعال قلوب خود را اعراف می باشد از افعال قلوب غیر خود ۱۲ ۱۳ یدکر الثانی مع الثالث لان المفعول الثانی والثالث من هذه الافعال هما مفعول باب علمت فی الحقیقه ۱۲ درایه مع زیاده علم لاقتضاء معناه ایها و یكون ثانیها اما غیر الاول کا عطی ۱۲ الله فی بعض النسخ الستة مقام السبعة وهو سهو ۱۲ الله ای يجوز الاقتصار علی المفعول الاول ۱۲ ۱۳ بکسرین و گاه بفتحین و آل شاذ بود ۱۲ -

اخباریه لفظ ماضی خاص نیست بلکه اخبار بمطلق فعل خواه مضارع باشد خواه امر و نکته در تعبیر این افعال بصیغه ماضی ششخص بافعال قلوب خود را اعراف می باشد از افعال قلوب غیر خود ۱۲ ۱۳ یدکر الثانی مع الثالث لان المفعول الثانی والثالث من هذه الافعال هما مفعول باب علمت فی الحقیقه ۱۲ درایه مع زیاده علم لاقتضاء معناه ایها و یكون ثانیها اما غیر الاول کا عطی ۱۲ الله فی بعض النسخ الستة مقام السبعة وهو سهو ۱۲ الله ای يجوز الاقتصار علی المفعول الاول ۱۲ ۱۳ بکسرین و گاه بفتحین و آل شاذ بود ۱۲ -

۱- قوله منها ان لا تقتصر بدانکه حذف بلا دلیل را اختصار گویند و حذف با دلیل را اقتصار لیس معنی عبارت چنین باشد که تا وقتیکه دلیل قائم نشود حذف یک مفعول ممنوع باشد و این مسئله مختلف فیه است ز غشیری در مفصل منع کرده و ابن حاجب پیروی او نموده و مصنف هم متابعت را کار فرموده و در کشف از مواضعیکه در آن بجز حذف مفعول اول بقرینه حکم نموده آیه کریمه است که در سورة آل عمران واقع است ولا یحسبن الذین یجتلون بها ان الله الله من فضله هو خیر الهم در صورتیکه

یحسبن بیا ئی غیبت خوانده شود فاعلش الذین یجتلون ای بخلهم هو خیر الهم در اینجا قرینه حذف بخلهم دلالت یجتلون بر وجود است ۱۲ منهل ۳۷ قوله تعلق این افعال در اسمال لفظی و اعمال معنوی بزن معلقه یعنی مفقوده الزوج مشابیهت داده شده درین که چنان که زن مذکوره نه صاحب شوهر است و نه فارغ از همچنین این افعال نه عامل بخلیه هستند و نه مفعول ۱۲ درایه ۳۷ قوله قبل الاستفهام خواه استفهام بحرف بود که بمنزه باشد مثل مثال مذکور در متن خواه استفهام باسم بود که متضمن بمنزه و استفهام ست مثل لتعلم امی الخیرین اخصی و علمت این زید جالس و تنی عمر و خارج و امثال ذلک مگر وقتیکه اینها قبل از آیند و بعضی نحاة طغی نمی شوند و این مشهور نیست ۱۲ کذا فی المنهل ۳۷ قوله و قبل لام آه و وجه تعلیق درین طور سه گانه اینکه هر سه صدارت کلام میخوابد و وقت عمل لفظی این افعال صدارت کلام هر سه چیز فوت خواهد شد پس این افعال از روی لفظ بمل خوانند شد و از روی معنی عامل خواهند بود معنی مثال اول علمت احدی بالعینه و مثال ثانی علمت زید الیس فی الدار و مثال ثالث علمت زیداً منطلقاً هر دو جز درین امثله در محل نصب هستند که در حقیقت بر آنها علم واقع شده است ۱۲ متوسط ۳۷ قوله بجز آن یکن آه زیرا که مفعول این باب در حقیقت مفعول دوم ست و اول توطیه و تمهید ثانی ست چرا که تاثیر اینها در ثانی باشد نه اول پس درین باب اتحاد فاعل و مفعول لازم نیاید بخلاف افعال دیگر که ضربی و شتمنی گفته نخواهد شد بلکه ضربت و شتمن نفسی گفته می شود و بعد تنی و فقد تنی باین که از افعال قلوب نیستند لیکن بروجذنی که نقیض هر دو ست و از افعال قلوب ست محمول ست مثل حمل نقیض بر نقیض ۱۲ درایه ۳۷ قوله قد یكون ظننت آه از وست آیه کریمه و ما هو علی الغیب بضنین بر قراءت و در عباب ست که اتهام

وزعمت و هي افعال تدخل على المبتدأ والخبر فتنبه بها
 على المفعولية نحو علمت زيدا عالماً واعلم ان لهذه
 الافعال خواص منها ان لا تقتصر على احد مفعولها
 بخلاف باب اعطيت فلا تقول علمت زيدا ومنها جاز
 الالفاء اذا توسطت نحو زيد ظننت قائم و تأخرت نحو
 زيد قائم ظننت ومنها انهما تعلق اذا وقعت قبل
 الاستفهام نحو علمت زيدا عندك امر عرو و قبل النفي
 نحو علمت ما زيدا في الدار و قبل لام الابتداء نحو علمت لزيد
 منطلق ومنها انهما يجوزان يكون فاعلها ومفعولها
 ضميرين لشي واحد نحو علمتني منطلقاً و ظننتك
 فاضلاً و اعلم انه قد يكون ظننت بمعنى اهتمت

گروانیدن چیزه مقام گمان بد و این معنی ظن که از افعال قلوب ست قریب ست ۱۲ عبد الحکیم عه جمع خاصه معنی امریکه مختص بآن شے باشد و در دیگرے یافته نه شود ۱۲ عه از تعلیق بمعنی ترک عمل لفظی و جوبالسبب مانعی نه مولا ۱۲ منهل ۳۷ ای متصلین زیرا که اگر یکے از آن هر مفصل باشد این اجتماع باینها خاص نبود مثل ایاک ظننت ۱۲ درایه ۳۷ و لا علمت فاضلاً بالاقتصار علی الثانی ۱۲ عه ای تهمل عن العمل لفظاً و فعل معنی علی اللزوم ۱۲ -

لے قولہ بمعنی عرفت آہ عرب معرفت آباد رک نفس شے خاص کردہ اند بغیر حکم چیزے بروہیں جہت مفعول واحد را نصب میدہد و علم را در علم بنفس چیزے و بودن
آں چیز بر صفتے یعنی با حکم چیزے دیگر بر استعمال نموده اند لہذا مفعول واحد و مفعول را نصب می و بد ۱۲ لے قولہ بمعنی البصرت یعنی البصرت اگرچہ بمعنی استعمال
بصرتہ از افعال جوارح است مستعمل می شود مگر از علت بالبصر نزدیک است و باید دانست کہ این افعال مذکورہ را سوائے معانی مزبورہ معانی دیگر اہم است
چون آں معانی از معانی علم و ظن قریب نبود مثل حسبت
معنی حسرت و احسب و غلت بمعنی حسرت و افعال زعمت
معنی کفلت لہذا مضغ از اں تعرض نہ نمود ۱۲ عبدالمکرم
لے قولہ الافعال الناقصہ وجہ تسمیہ این افعال بناقصہ
اینکہ اینہا بہ نسبت دیگر افعال ناقص ہستند زیرا کہ
بر زمانہ و بر حدوث و دلت نمی نمایند یا بر مفعول تمام
نمی شوند و در افادت فائدہ تامہ احتیاج بنصوب
میدارند یا بہ نسبت افعالی کہ فقط مفعول تمام نمی شوند
شمار اینہا ناقص است یعنی اینہا معدودے چند
ہستند بخلاف افعال تامہ در شمار نہایتے ندارند
و از زجاج و تابعین او حرفیت اینہا مروی است چرا کہ
بدی معنی کہ در غیر او باشد دلالت می نمایند یعنی برائے
تقریر خبر مبتدأ را بر صفتے می آیند ۱۲ درایہ ۵۵ قولہ
غیر صفتہ مصدر ہا ازین قید از سایر افعال احتراز حاصل
شد زیرا کہ برائے ثابت گردانیدن مر فاعل صفت
مصدر می آیند چنانکہ ضرب بر تقریر فاعل بر ضرب و
فتح بر تقریر فاعل بر فتح دلالت می نمایند ۱۲ درایہ ۵۵ قولہ
کان و صار آہ سیبویہ سوائے کان و صار و ما و ام و لیس
ذکر نہ کردہ و بعد او گفتہ کہ چیزے کہ مثل این چهار باشد
درینکہ از خبر استغناء نداشته باشد و ظاہر ہمین است
کہ غیر محصورند و مرادفات صار مثل آل و رج و آل
و مال و جاء و ارتد و استحال و تحول و مرادفات مافتی
مثلثہ التاء و در آخر مہمزہ وار و ما قتا و ما و فی و ما رام از
رام یریم نیز از افعال ناقصہ باشند ۱۲ عبدالحکیم ۵۵ قولہ
حکم معانی ہا ای معانی این افعال چنانکہ معنی ثبوت و کان
و انتقال و در صار و مرادفات او و دوام و در ما زال و ما
انفک و مافتی و ما برح و توقیت و در ما دام و نفی و در
لیس پس معنی کان زید تا نمازید ایستادہ است و زمان
گزشتہ و معنی صار زید غنیا کہ زید از فقر سوسے تو گری انتقال
نمود و بر ہمیں قیاس است باقی افعال ۱۲ غایتہ کہ قولہ
نائدۃ ای در لفظ و معنی ہر دو و گاہے در لفظ فقط مثل
زید کان دریں مثال دلالت می کند بدی کہ قیام زید در زمان ماضی برودہ و تا مہ و زائدہ اگرچہ ناقصہ نیست لیکن برائے استیفای جمیع استعمالات مذکور شد و این زیارت خاص
ست بلفظ کان مشتقات او بخلاف ہر دو قسم اول کہ در تمامی مشتقات او نیز جاری است ۱۲ عہ و منہ قولہ تعالیٰ فانظر ما فاعل ۱۲ عہ ای عین از انصبت بہا
مفعول واحد ۱۲ لے کہ بر مفعول تمام میشود و محتاج بنصوب نباشد ۱۲ -

وعلمت بمعنی عرفت و رأیت بمعنی البصرت و وجدت
معنی أصبت الضالة فتنبص مفعولاً واحداً فقط فلا
تكون جند من افعال القلوب فصل الافعال الناقصة
هي افعال وضع لتقرير الفاعل على صفة غير صفة
مصدرها وهي كان صار وظل و بات الى اخرها
تدخل على الجملة الاسمية لفائدة نسبتها حكم معانها
فترفع الاول وتنصب الثاني فتقول كان زيد قائماً
وكان على ثلثة اقسام ناقصة وهي تدل على ثبوت خبرها
لفاعلها في الماضي اقاماً نحو كان الله عليمًا حكيمًا او
منقطعاً نحو كان زيد شاباً وتامة بمعنی ثبت حصل
نحو كان القتال ای حصل القتال وزائدة لا يتغير

و منہ قولہ تعالیٰ فانظر ما فاعل ۱۲
لے کہ اینہا بہ نسبت دیگر افعال ناقص ہستند زیرا کہ
بر زمانہ و بر حدوث و دلت نمی نمایند یا بر مفعول تمام
نمی شوند و در افادت فائدہ تامہ احتیاج بنصوب
میدارند یا بہ نسبت افعالی کہ فقط مفعول تمام نمی شوند
شمار اینہا ناقص است یعنی اینہا معدودے چند
ہستند بخلاف افعال تامہ در شمار نہایتے ندارند
و از زجاج و تابعین او حرفیت اینہا مروی است چرا کہ
بدی معنی کہ در غیر او باشد دلالت می نمایند یعنی برائے
تقریر خبر مبتدأ را بر صفتے می آیند ۱۲ درایہ ۵۵ قولہ
غیر صفتہ مصدر ہا ازین قید از سایر افعال احتراز حاصل
شد زیرا کہ برائے ثابت گردانیدن مر فاعل صفت
مصدر می آیند چنانکہ ضرب بر تقریر فاعل بر ضرب و
فتح بر تقریر فاعل بر فتح دلالت می نمایند ۱۲ درایہ ۵۵ قولہ
کان و صار آہ سیبویہ سوائے کان و صار و ما و ام و لیس
ذکر نہ کردہ و بعد او گفتہ کہ چیزے کہ مثل این چهار باشد
درینکہ از خبر استغناء نداشته باشد و ظاہر ہمین است
کہ غیر محصورند و مرادفات صار مثل آل و رج و آل
و مال و جاء و ارتد و استحال و تحول و مرادفات مافتی
مثلثہ التاء و در آخر مہمزہ وار و ما قتا و ما و فی و ما رام از
رام یریم نیز از افعال ناقصہ باشند ۱۲ عبدالحکیم ۵۵ قولہ
حکم معانی ہا ای معانی این افعال چنانکہ معنی ثبوت و کان
و انتقال و در صار و مرادفات او و دوام و در ما زال و ما
انفک و مافتی و ما برح و توقیت و در ما دام و نفی و در
لیس پس معنی کان زید تا نمازید ایستادہ است و زمان
گزشتہ و معنی صار زید غنیا کہ زید از فقر سوسے تو گری انتقال
نمود و بر ہمیں قیاس است باقی افعال ۱۲ غایتہ کہ قولہ
نائدۃ ای در لفظ و معنی ہر دو و گاہے در لفظ فقط مثل
زید کان دریں مثال دلالت می کند بدی کہ قیام زید در زمان ماضی برودہ و تا مہ و زائدہ اگرچہ ناقصہ نیست لیکن برائے استیفای جمیع استعمالات مذکور شد و این زیارت خاص
ست بلفظ کان مشتقات او بخلاف ہر دو قسم اول کہ در تمامی مشتقات او نیز جاری است ۱۲ عہ و منہ قولہ تعالیٰ فانظر ما فاعل ۱۲ عہ ای عین از انصبت بہا
مفعول واحد ۱۲ لے کہ بر مفعول تمام میشود و محتاج بنصوب نباشد ۱۲ -

لہ قولہ، جیاد ابنی آہ جیاد جمع جید بمعنی اسب نیکور و وسرلیح السیرت ساسی بمعنی ترفع وتعلو و مسومة اسپہا کہ برو علامت گزارند و طراب بکسر تازی و جیاد مبتدأ مضاف
ابنی مضاف الیہ و ابی بکر بدل از و و نسامی خبر او علی کان المسومة متعلق بقسامی و العرب صفة المسومة ترجمہ اسپان نیکور و وسرلیح السیرت ساسی کہ ابی بکرست بلند و ترفع
اند بر اسپان تازی کہ برو علامت و نشان تیزری و نیک روی گزارشتہ اند ۱۲ شرح ۱۲ قولہ لا انتقال از حالے بحالے گاہے انتقال از مکملے بکاملے و

بأسقاطها معنى الجملة كقول الشاعر **شعر**
پس عدم وجود او برابر باشد ۱۲
مثل قول شاعر کہ ستور نداشت ۱۲

جِيَادُ ابْنِي ابِي بَكْرٍ تَسَامِي ۚ عَلَى كَانِ الْمَسَوَّةِ الْعَرَابِ

ای علی المسومة و صار لا انتقال نحو صار زيد غنيا و
کلمه ۱۲ من حال الی حال ۱۲

اصْبِرْ وَاَقْسَى اضْحَى تَدُلُّ عَلَى اقْتِرَانِ مضمون الجملة بتلك

الْاَوْقَاتِ نَحْوَ اصْبِرْ زَيْدٌ ذَاكَ اَيَّ كَانِ ذَاكَ اَوْ قَدْ اصْبِرْ

وَمَعْنِي صَارَ نَحْوَ اصْبِرْ زَيْدٌ غَنِيًّا وَتَأْتِي بِمَعْنَى دَخَلَ فِي

الصَّبَاحِ وَالضُّحَى وَالْمَسَاءِ وَظَلَّ وَبَاتَ يَدُلُّ عَلَى اقْتِرَانِ

مضمون الجملة بوقتیهما نحو ظَلَّ زَيْدٌ كَاتِبًا وَبِمَعْنَى صَارَ وَهَذَا

مَا فَتَى مَا بَرَحَ وَمَا انْفَكَّ تَدُلُّ عَلَى اِسْتِمْرَارِ ثبوت خبرها فاعلها

مَذْقِبُهُ نَحْوَ مَا زَالَ يَدَامِيرًا وَيَلْزَمُهَا حَرْفُ النَفْيِ مَا دَامَ يَدُلُّ

عَلَى تَوْقِيتِ امْرِئٍ بِمُدَّةٍ ثَبُوتِ خَبَرِهَا لِفَاعِلِهَا نَحْوَ قَوْمٍ مَا دَامَ

ای خبر کلمه ما دام ۱۲

از فالتے بذاتے می آید دریں ہنگام متعددی ہالی
باشد مثل صار زيد من قرية الى قرية ومن خالد الى بكر
۱۲ درایہ ۱۲ قولہ الاوقات التي تدل ہذا الافعال
علیہا وہی الصباح والمساء والضحی ۱۲ درایہ ۱۲ قولہ
بمعنی وقت الصبح وقس علی ہذہ اسنی واضحی ۱۲ و
۱۲ قولہ و بمعنی صار اگرچہ ایں ہر دو فعل و درالات
بر اقتران مضمون جملہ با اوقات خود ہا و بدون بمعنی صار
با ہر فعل سابق اشتراک دارند اما چون تمامہ یہ فعل
قلت می آیند مثل ظلمت بمكان نظيف وبت مبيتا
طیبا لہذا اینہا را جدا گانہ ذکر ساختہ ۱۲ درایہ ۱۲
قولہ مذقبہ مذکر ظروف زمان است برائے ابتدائے
مدت باشد و قبل فعل ماضی معروف از سمع مصدر
قبول بالفتح بمعنی پیش آمدن و پذیرفتن و زمانہ کہ بسوئے
فعل مضاف ست مخدوف و آن خبر نہ بود۔ پس بنابر
معنی اول حاصل کلام ایں کہ ابتدائے مدت استمرار
ثبوت خبر برائے فاعل زمان پیش آمدن اسم
ست بر خبر و بنا بر معنی ثانی اینکہ ابتدائے مدت
استمرار زمان پذیرفتن اسم ست مر خبر را۔ شرح الشرح
ماتہ عامل ۱۲ ۱۲ قولہ مذقبہ لے مذقبہ الفاعل
ذلک الخبر یعنی ان ذلک الخبر ثابت للفاعل علی وجه
الاستمرار مذکان ذلک الفاعل قابلا لذلك وصالحا
لہ فی المعتاد ۱۲ درایہ ۱۲ قولہ ویلزمها حرف النفی
پس بر استمرار خبر برائے فاعل خود و دلالت خواهند
نمود بر اینکہ معانی ایں افعال نفی ست و از در آمدن
نفی افادت اثبات خواهند نمود کہ نفی نفی اثبات
باشد و گاہے از ایں افعال حرف نفی در قسم لفظا
مخدوف باشد لیکن معنی مراد بود مثل تَالله تَقْتُوْا
تَذْكُرْ یوسف ای لا تفتوا ۱۲ درایہ ۱۲ و من
حقیقہ الی آخری نحو صار الطین حجرا ۱۲ ع ای
حاصل کتابتہ فی النہار ۱۲ لہ از ایں مثال بودن
زید امیر وقت خود سال بودن او ہمیدہ نمی شود

بلکہ امیر بودنش وقت صلاحیت او برائے امارت بفہم می آید۔

۱۱ قول وقیل مطلقاً. قائل این قول سیبویه است و ابن سراج تابع او شده چنانکه لیس خلق الله مثله در ماضی الا یومر یا نینهم لیس مصر و فاعلهم در مستقبل و جمهور نجات بر آنند که لیس برائے نفی حال است و اندلسی گفته بقیقین میدانم که فیما بین هر دو قول تناقض نیست زیرا که خبر لیس هرگاه مقید بکدامی زمانه نباشد محمول بر حال خواهد بود چنانکه ایجاب بر محمول می شود و هرگاه مقید بیکه از ازمینه است گمانه بود بر همان مقید به محمول می شد ۱۲ کذا فی الرضی - و اصل لیس لیس بکسر یا برائے

۱۰۰

الایر جالساً و لیس یدل علی نفی معنی الجملة حالاً و قیل

ای فی زمان الحال ۱۲

مطلقاً و قد عرفت بقیة احکامها فی القسم الاول فلا

ای فی بحث الاسم ۱۲

نغیدها فصل افعال المقاربة هي افعال وضعت

للدلالة علی خبر فاعلها وهي ثلاثة اقسام الاول

للرجاء وهو عسی هو فعل جامد لا یتعمل منه غیر

ای تقرب رجاء الخبر ۱۲

الماضي وهو فی العمل مثل کاد الا ان خبر فعل مضارع

ای رفع الاسم و کون خبر فعل مضارع ۱۲

مع ان نحو عسی ان یقوم و يجوز تقديم الخبر علی اسم

نحو عسی ان یقوم زید قد یجد ان نحو عسی ان یقوم

والثانی للحصول هو کاد و خبره مضارع دون ان نحو

کاد زید یقوم و قد تدخل ان نحو کاد زید ان یقوم

والثالث للاخذ والشرع فی الفعل هو طفق و جعل

عسی الکرب الذی اسمیت فیه بکون و راءه فرج قریب ۱۲ و رایه

تخفیف کسره یاء الکنند چنانکه در نعم کبیر العین نعم کبیر فاعل سکون عین گویند و یا بالف بدل نه شد تا بر عدم تصرف و مفارقت او از برادران خود دلالت کند و دلیل بر فعلیت او لحوق تائے تانیث ساکنه و ضمائر متصله بارزه در آخر اوست و کوفیه گفتند که حرف ست و عدم تصرف مؤید اوست و بعضی گفتند اصل او لا الیس بمعنی لا موجود پس تخفیف کرده شد و متعل باستعمال لائے تبریه گردد ۱۲ عبد الحکیم ۱۱ قوله بقیة احکامها از جواز تقديم اخبار بر اسما و بر اسماء و بر نفس افعال و رده اول و ناجائز بودن در افعالیکه مصدر یا هستند و خلاف در لیس ۱۲ ۱۱ قوله الاول للرجاء آه بدانکه ابن مالک در تفسیل گفته که بعضی از افعال مقاربه برائے شروع است مثل طفق و جعل و اخذ و خلق و انشاء و هبت و قائم و بعضی برائے مقاربت اسم یا خبر مثل طفق و کاد و کرب و آوشک و اولی و بعضی برائے رجاء مثل عسی و حری و اخلاق و شارح تفسیل گفته که چون بعضی از اینها برائے مقاربت است لهذا مجموع را از قبیل تسمیه کل باسم جز نام نموند ۱۲ عبد الحکیم ۱۱ قوله و هو فعل جامد ای غیر متصرف زیرا که از ماضی مجهول و مضارع و امر و نهی و غیره آید و وجه عدم تصرف او این که عسی بسبب تضمن او انشاء طمع و رجاء مثل لعل و لیت است و انشاء است اکثر از معانی حروف می باشد و حروف و انما غیر متصرف آیند ۱۲ ش ۵۵ قوله عسی زید رفع زید بنا بر اسمیت عسی و ان یقوم در محل نصب بنا بر خبریت بر مذموب اکثر نحو یان و نزو کوفیه ان یقوم مفعول المحل بدل از زید به بدل اشتمال که درین اجمال و تفصیل است و اشتراط آن در خبر عسی برائے ثابت کردن معنی ترجی است زیرا که ترجی جز در مستقبل نمی باشد ۱۲ و ۱۱ قوله و قد یجد فاعله و منه قول الشاعر شعیر

عسی الکرب الذی اسمیت فیه بکون و راءه فرج قریب ۱۲ و رایه و سائر متصرفات او درین حکم شریک هستند لیکن چون حرف نفی بر باب کاد و آید و راءل سه مذموب است یکے حرف نفی افادت نفی کند چنانکه در افعال دیگر ماضی باشد چون و ما کاد و ایفعلون یا مضارع چون اذا آخو جیدة لکم یکد یواها ای لم یقارب رویتها و این اصح است دوم حرف نفی مضارع نفی نه شود ماضی باشد یا مضارع سوم نفیش در ماضی اثبات است و در مستقبل چه افعال دیگر ۱۲ ع ای الحصول الخبر الفاعل بحسب جزم التکلم ۱۲ مسالک بهیه -

حـ باشد حاجت تعریف نیست ۱۲ درایه شرح هدایه النحو ۱۵ قوله ما وضع آه ازین قول عجبت و تعجبت خارج شد زیرا که برائے اخبار از تعجب است نه برائے انشاء تعجب و از مثل الله و ربه و سبحان الله ان المؤمن لا یجس نیز احتراز شد زیرا که فعل نیست ۱۶ اذ انی المنهل ۱۷ قوله صیغتان، و هر دو متصرف نیستند یعنی مضارع و امر و نهی و تشبیه و جمع ندارد و بجهت مشابهت هر دو با حرف بسبب انشاء که اصلش از حروف است ۱۲ متوسط ۱۷ قوله ما احسن آه نکره است بمعنی شئی و بلنداء و جمله فعلیه که بعد اوست بنا بر خبریت محلاً مرفوع و نزولاً خفض موصوله است و جمله ما بعد اوصله محلی از اعراب ندارد و خبر و جوبا محذوف است تقدیرش الذی احسن زیداً شیئی عظیم و بصریه بقول اول جزم نمودند و انخفض جزم نکره و جائز داشت و از فراء و ابن دستویه منقول است که ما استفهامیه است و ما بعد او خبر او و رضی گفته که بر حسب معنی همین قول است زیرا که شکم گویا از سبب حسن زید جال است از مخاطب استفهام نمود و از استفهام معنی تعجب استفاد می شود مثل و ما اذراک ما یؤثم الدین ۱۲ - که قوله و افعل به به فاعل است نزد سیدیه و حذف او در مثل اسمع بهم و البصر منانی فاعلیت او نیست زیرا که چول فاعل لباس فضل پوشید و در جواز حذف قائم مقام او گردید و امر بمعنی ماضی است پس احسن بمعنی صار ذا حسن باشد و چول در امر تعظیم است و تعظیم با معنی تعجب مناسبت دارد و لهذا لفظ ماضی بجا نباشد امر متغیر شد و چول امر بمعنی ماضی است در مثل احسن یک ضمیر بارز آورده اند به نزد انخفض مفعول است و امر به حقیقت خود باقی است بمعنی ماضی نیست چنانکه سیدیه گفته و بار برائے تعدیه باشد یا زائده در مفعول به چنانکه در آیه کریمه کلاً تلقوا بائید فیکم الی القبله و از ضمیر واحد مذکر مثل هر امر چاره نیست و الحال این هر دو برائے انشاء تعجب است و قبل ازین برائے تعجب نبود ۱۲ ۱۷ قوله الامم ایمنی منه آه یعنی از ثلثی مجرور و در معنی عیب لون نباشد و تفاوت در فعل بر حسب زیاده و نقصان نیز در واجب است و همین جهت بنا می صیغه تعجب از مثل مات و فنی جائز نیست زیرا که این هر دو فعل زیاده و نقصان را قبول نمی کنند و این شرطی است که اختصاص باین باب ندارد بلکه اسم تفضیل با هم مشارک است اگر چه مصنف در اینجا تصریح نکرده و همچنین نقل فعل وقت بنائے صیغه تعجب بجانب باب طابع واجب است اگر فعل باعتبار اصل وضع برائے او نباشد و ازین جاست که بنائے فعل تعجب بجز فعل بضم عین نمی باشد خواه فعل باعتبار

(۱۰۱)

و کرب واخذ واستعمالها مثل کاد طفق زید یکتب و

بفتح رائے مملو و کسر و ففتح افصح است ۱۲ منهل ۱۲

او شک واستعمالها مثل علی کاد فصل فعلا التعجب

بمعنی اسرع ۱۲ ای استعمال کلمه او شک لا معناها ۱۲

ما وضع لا نشاء التعجب له صیغتان ما افعله نحو ما

احسن زید ای ای شی احسن زیداً و فی احسن

ای جمله احسن ۱۲

ضمیر هو فاعله و افعل به نحو احسن زید لا ینیان الا

پنج مرتبه ضمیمین است زید ۱۲ ای فعلا التعجب ۱۲

مباینی منه فاعل التفضیل یتوصل فی الممتنع بمثل

بجهت مشابهت هر دو در مبالغه و تاکید ۱۲

ما شد استخارجاً فی الاول اشد با استخراج فی الثانی

کما عرفت فی اسم التفضیل و لا یجوز التصرف فیها

بمعنی ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰ ۲۱ ۲۲ ۲۳ ۲۴ ۲۵ ۲۶ ۲۷ ۲۸ ۲۹ ۳۰ ۳۱ ۳۲ ۳۳ ۳۴ ۳۵ ۳۶ ۳۷ ۳۸ ۳۹ ۴۰ ۴۱ ۴۲ ۴۳ ۴۴ ۴۵ ۴۶ ۴۷ ۴۸ ۴۹ ۵۰ ۵۱ ۵۲ ۵۳ ۵۴ ۵۵ ۵۶ ۵۷ ۵۸ ۵۹ ۶۰ ۶۱ ۶۲ ۶۳ ۶۴ ۶۵ ۶۶ ۶۷ ۶۸ ۶۹ ۷۰ ۷۱ ۷۲ ۷۳ ۷۴ ۷۵ ۷۶ ۷۷ ۷۸ ۷۹ ۸۰ ۸۱ ۸۲ ۸۳ ۸۴ ۸۵ ۸۶ ۸۷ ۸۸ ۸۹ ۹۰ ۹۱ ۹۲ ۹۳ ۹۴ ۹۵ ۹۶ ۹۷ ۹۸ ۹۹ ۱۰۰ ۱۰۱ ۱۰۲ ۱۰۳ ۱۰۴ ۱۰۵ ۱۰۶ ۱۰۷ ۱۰۸ ۱۰۹ ۱۱۰ ۱۱۱ ۱۱۲ ۱۱۳ ۱۱۴ ۱۱۵ ۱۱۶ ۱۱۷ ۱۱۸ ۱۱۹ ۱۲۰ ۱۲۱ ۱۲۲ ۱۲۳ ۱۲۴ ۱۲۵ ۱۲۶ ۱۲۷ ۱۲۸ ۱۲۹ ۱۳۰ ۱۳۱ ۱۳۲ ۱۳۳ ۱۳۴ ۱۳۵ ۱۳۶ ۱۳۷ ۱۳۸ ۱۳۹ ۱۴۰ ۱۴۱ ۱۴۲ ۱۴۳ ۱۴۴ ۱۴۵ ۱۴۶ ۱۴۷ ۱۴۸ ۱۴۹ ۱۵۰ ۱۵۱ ۱۵۲ ۱۵۳ ۱۵۴ ۱۵۵ ۱۵۶ ۱۵۷ ۱۵۸ ۱۵۹ ۱۶۰ ۱۶۱ ۱۶۲ ۱۶۳ ۱۶۴ ۱۶۵ ۱۶۶ ۱۶۷ ۱۶۸ ۱۶۹ ۱۷۰ ۱۷۱ ۱۷۲ ۱۷۳ ۱۷۴ ۱۷۵ ۱۷۶ ۱۷۷ ۱۷۸ ۱۷۹ ۱۸۰ ۱۸۱ ۱۸۲ ۱۸۳ ۱۸۴ ۱۸۵ ۱۸۶ ۱۸۷ ۱۸۸ ۱۸۹ ۱۹۰ ۱۹۱ ۱۹۲ ۱۹۳ ۱۹۴ ۱۹۵ ۱۹۶ ۱۹۷ ۱۹۸ ۱۹۹ ۲۰۰ ۲۰۱ ۲۰۲ ۲۰۳ ۲۰۴ ۲۰۵ ۲۰۶ ۲۰۷ ۲۰۸ ۲۰۹ ۲۱۰ ۲۱۱ ۲۱۲ ۲۱۳ ۲۱۴ ۲۱۵ ۲۱۶ ۲۱۷ ۲۱۸ ۲۱۹ ۲۲۰ ۲۲۱ ۲۲۲ ۲۲۳ ۲۲۴ ۲۲۵ ۲۲۶ ۲۲۷ ۲۲۸ ۲۲۹ ۲۳۰ ۲۳۱ ۲۳۲ ۲۳۳ ۲۳۴ ۲۳۵ ۲۳۶ ۲۳۷ ۲۳۸ ۲۳۹ ۲۴۰ ۲۴۱ ۲۴۲ ۲۴۳ ۲۴۴ ۲۴۵ ۲۴۶ ۲۴۷ ۲۴۸ ۲۴۹ ۲۵۰ ۲۵۱ ۲۵۲ ۲۵۳ ۲۵۴ ۲۵۵ ۲۵۶ ۲۵۷ ۲۵۸ ۲۵۹ ۲۶۰ ۲۶۱ ۲۶۲ ۲۶۳ ۲۶۴ ۲۶۵ ۲۶۶ ۲۶۷ ۲۶۸ ۲۶۹ ۲۷۰ ۲۷۱ ۲۷۲ ۲۷۳ ۲۷۴ ۲۷۵ ۲۷۶ ۲۷۷ ۲۷۸ ۲۷۹ ۲۸۰ ۲۸۱ ۲۸۲ ۲۸۳ ۲۸۴ ۲۸۵ ۲۸۶ ۲۸۷ ۲۸۸ ۲۸۹ ۲۹۰ ۲۹۱ ۲۹۲ ۲۹۳ ۲۹۴ ۲۹۵ ۲۹۶ ۲۹۷ ۲۹۸ ۲۹۹ ۳۰۰ ۳۰۱ ۳۰۲ ۳۰۳ ۳۰۴ ۳۰۵ ۳۰۶ ۳۰۷ ۳۰۸ ۳۰۹ ۳۱۰ ۳۱۱ ۳۱۲ ۳۱۳ ۳۱۴ ۳۱۵ ۳۱۶ ۳۱۷ ۳۱۸ ۳۱۹ ۳۲۰ ۳۲۱ ۳۲۲ ۳۲۳ ۳۲۴ ۳۲۵ ۳۲۶ ۳۲۷ ۳۲۸ ۳۲۹ ۳۳۰ ۳۳۱ ۳۳۲ ۳۳۳ ۳۳۴ ۳۳۵ ۳۳۶ ۳۳۷ ۳۳۸ ۳۳۹ ۳۴۰ ۳۴۱ ۳۴۲ ۳۴۳ ۳۴۴ ۳۴۵ ۳۴۶ ۳۴۷ ۳۴۸ ۳۴۹ ۳۵۰ ۳۵۱ ۳۵۲ ۳۵۳ ۳۵۴ ۳۵۵ ۳۵۶ ۳۵۷ ۳۵۸ ۳۵۹ ۳۶۰ ۳۶۱ ۳۶۲ ۳۶۳ ۳۶۴ ۳۶۵ ۳۶۶ ۳۶۷ ۳۶۸ ۳۶۹ ۳۷۰ ۳۷۱ ۳۷۲ ۳۷۳ ۳۷۴ ۳۷۵ ۳۷۶ ۳۷۷ ۳۷۸ ۳۷۹ ۳۸۰ ۳۸۱ ۳۸۲ ۳۸۳ ۳۸۴ ۳۸۵ ۳۸۶ ۳۸۷ ۳۸۸ ۳۸۹ ۳۹۰ ۳۹۱ ۳۹۲ ۳۹۳ ۳۹۴ ۳۹۵ ۳۹۶ ۳۹۷ ۳۹۸ ۳۹۹ ۴۰۰ ۴۰۱ ۴۰۲ ۴۰۳ ۴۰۴ ۴۰۵ ۴۰۶ ۴۰۷ ۴۰۸ ۴۰۹ ۴۱۰ ۴۱۱ ۴۱۲ ۴۱۳ ۴۱۴ ۴۱۵ ۴۱۶ ۴۱۷ ۴۱۸ ۴۱۹ ۴۲۰ ۴۲۱ ۴۲۲ ۴۲۳ ۴۲۴ ۴۲۵ ۴۲۶ ۴۲۷ ۴۲۸ ۴۲۹ ۴۳۰ ۴۳۱ ۴۳۲ ۴۳۳ ۴۳۴ ۴۳۵ ۴۳۶ ۴۳۷ ۴۳۸ ۴۳۹ ۴۴۰ ۴۴۱ ۴۴۲ ۴۴۳ ۴۴۴ ۴۴۵ ۴۴۶ ۴۴۷ ۴۴۸ ۴۴۹ ۴۵۰ ۴۵۱ ۴۵۲ ۴۵۳ ۴۵۴ ۴۵۵ ۴۵۶ ۴۵۷ ۴۵۸ ۴۵۹ ۴۶۰ ۴۶۱ ۴۶۲ ۴۶۳ ۴۶۴ ۴۶۵ ۴۶۶ ۴۶۷ ۴۶۸ ۴۶۹ ۴۷۰ ۴۷۱ ۴۷۲ ۴۷۳ ۴۷۴ ۴۷۵ ۴۷۶ ۴۷۷ ۴۷۸ ۴۷۹ ۴۸۰ ۴۸۱ ۴۸۲ ۴۸۳ ۴۸۴ ۴۸۵ ۴۸۶ ۴۸۷ ۴۸۸ ۴۸۹ ۴۹۰ ۴۹۱ ۴۹۲ ۴۹۳ ۴۹۴ ۴۹۵ ۴۹۶ ۴۹۷ ۴۹۸ ۴۹۹ ۵۰۰ ۵۰۱ ۵۰۲ ۵۰۳ ۵۰۴ ۵۰۵ ۵۰۶ ۵۰۷ ۵۰۸ ۵۰۹ ۵۱۰ ۵۱۱ ۵۱۲ ۵۱۳ ۵۱۴ ۵۱۵ ۵۱۶ ۵۱۷ ۵۱۸ ۵۱۹ ۵۲۰ ۵۲۱ ۵۲۲ ۵۲۳ ۵۲۴ ۵۲۵ ۵۲۶ ۵۲۷ ۵۲۸ ۵۲۹ ۵۳۰ ۵۳۱ ۵۳۲ ۵۳۳ ۵۳۴ ۵۳۵ ۵۳۶ ۵۳۷ ۵۳۸ ۵۳۹ ۵۴۰ ۵۴۱ ۵۴۲ ۵۴۳ ۵۴۴ ۵۴۵ ۵۴۶ ۵۴۷ ۵۴۸ ۵۴۹ ۵۵۰ ۵۵۱ ۵۵۲ ۵۵۳ ۵۵۴ ۵۵۵ ۵۵۶ ۵۵۷ ۵۵۸ ۵۵۹ ۵۶۰ ۵۶۱ ۵۶۲ ۵۶۳ ۵۶۴ ۵۶۵ ۵۶۶ ۵۶۷ ۵۶۸ ۵۶۹ ۵۷۰ ۵۷۱ ۵۷۲ ۵۷۳ ۵۷۴ ۵۷۵ ۵۷۶ ۵۷۷ ۵۷۸ ۵۷۹ ۵۸۰ ۵۸۱ ۵۸۲ ۵۸۳ ۵۸۴ ۵۸۵ ۵۸۶ ۵۸۷ ۵۸۸ ۵۸۹ ۵۹۰ ۵۹۱ ۵۹۲ ۵۹۳ ۵۹۴ ۵۹۵ ۵۹۶ ۵۹۷ ۵۹۸ ۵۹۹ ۶۰۰ ۶۰۱ ۶۰۲ ۶۰۳ ۶۰۴ ۶۰۵ ۶۰۶ ۶۰۷ ۶۰۸ ۶۰۹ ۶۱۰ ۶۱۱ ۶۱۲ ۶۱۳ ۶۱۴ ۶۱۵ ۶۱۶ ۶۱۷ ۶۱۸ ۶۱۹ ۶۲۰ ۶۲۱ ۶۲۲ ۶۲۳ ۶۲۴ ۶۲۵ ۶۲۶ ۶۲۷ ۶۲۸ ۶۲۹ ۶۳۰ ۶۳۱ ۶۳۲ ۶۳۳ ۶۳۴ ۶۳۵ ۶۳۶ ۶۳۷ ۶۳۸ ۶۳۹ ۶۴۰ ۶۴۱ ۶۴۲ ۶۴۳ ۶۴۴ ۶۴۵ ۶۴۶ ۶۴۷ ۶۴۸ ۶۴۹ ۶۵۰ ۶۵۱ ۶۵۲ ۶۵۳ ۶۵۴ ۶۵۵ ۶۵۶ ۶۵۷ ۶۵۸ ۶۵۹ ۶۶۰ ۶۶۱ ۶۶۲ ۶۶۳ ۶۶۴ ۶۶۵ ۶۶۶ ۶۶۷ ۶۶۸ ۶۶۹ ۶۷۰ ۶۷۱ ۶۷۲ ۶۷۳ ۶۷۴ ۶۷۵ ۶۷۶ ۶۷۷ ۶۷۸ ۶۷۹ ۶۸۰ ۶۸۱ ۶۸۲ ۶۸۳ ۶۸۴ ۶۸۵ ۶۸۶ ۶۸۷ ۶۸۸ ۶۸۹ ۶۹۰ ۶۹۱ ۶۹۲ ۶۹۳ ۶۹۴ ۶۹۵ ۶۹۶ ۶۹۷ ۶۹۸ ۶۹۹ ۷۰۰ ۷۰۱ ۷۰۲ ۷۰۳ ۷۰۴ ۷۰۵ ۷۰۶ ۷۰۷ ۷۰۸ ۷۰۹ ۷۱۰ ۷۱۱ ۷۱۲ ۷۱۳ ۷۱۴ ۷۱۵ ۷۱۶ ۷۱۷ ۷۱۸ ۷۱۹ ۷۲۰ ۷۲۱ ۷۲۲ ۷۲۳ ۷۲۴ ۷۲۵ ۷۲۶ ۷۲۷ ۷۲۸ ۷۲۹ ۷۳۰ ۷۳۱ ۷۳۲ ۷۳۳ ۷۳۴ ۷۳۵ ۷۳۶ ۷۳۷ ۷۳۸ ۷۳۹ ۷۴۰ ۷۴۱ ۷۴۲ ۷۴۳ ۷۴۴ ۷۴۵ ۷۴۶ ۷۴۷ ۷۴۸ ۷۴۹ ۷۵۰ ۷۵۱ ۷۵۲ ۷۵۳ ۷۵۴ ۷۵۵ ۷۵۶ ۷۵۷ ۷۵۸ ۷۵۹ ۷۶۰ ۷۶۱ ۷۶۲ ۷۶۳ ۷۶۴ ۷۶۵ ۷۶۶ ۷۶۷ ۷۶۸ ۷۶۹ ۷۷۰ ۷۷۱ ۷۷۲ ۷۷۳ ۷۷۴ ۷۷۵ ۷۷۶ ۷۷۷ ۷۷۸ ۷۷۹ ۷۸۰ ۷۸۱ ۷۸۲ ۷۸۳ ۷۸۴ ۷۸۵ ۷۸۶ ۷۸۷ ۷۸۸ ۷۸۹ ۷۹۰ ۷۹۱ ۷۹۲ ۷۹۳ ۷۹۴ ۷۹۵ ۷۹۶ ۷۹۷ ۷۹۸ ۷۹۹ ۸۰۰ ۸۰۱ ۸۰۲ ۸۰۳ ۸۰۴ ۸۰۵ ۸۰۶ ۸۰۷ ۸۰۸ ۸۰۹ ۸۱۰ ۸۱۱ ۸۱۲ ۸۱۳ ۸۱۴ ۸۱۵ ۸۱۶ ۸۱۷ ۸۱۸ ۸۱۹ ۸۲۰ ۸۲۱ ۸۲۲ ۸۲۳ ۸۲۴ ۸۲۵ ۸۲۶ ۸۲۷ ۸۲۸ ۸۲۹ ۸۳۰ ۸۳۱ ۸۳۲ ۸۳۳ ۸۳۴ ۸۳۵ ۸۳۶ ۸۳۷ ۸۳۸ ۸۳۹ ۸۴۰ ۸۴۱ ۸۴۲ ۸۴۳ ۸۴۴ ۸۴۵ ۸۴۶ ۸۴۷ ۸۴۸ ۸۴۹ ۸۵۰ ۸۵۱ ۸۵۲ ۸۵۳ ۸۵۴ ۸۵۵ ۸۵۶ ۸۵۷ ۸۵۸ ۸۵۹ ۸۶۰ ۸۶۱ ۸۶۲ ۸۶۳ ۸۶۴ ۸۶۵ ۸۶۶ ۸۶۷ ۸۶۸ ۸۶۹ ۸۷۰ ۸۷۱ ۸۷۲ ۸۷۳ ۸۷۴ ۸۷۵ ۸۷۶ ۸۷۷ ۸۷۸ ۸۷۹ ۸۸۰ ۸۸۱ ۸۸۲ ۸۸۳ ۸۸۴ ۸۸۵ ۸۸۶ ۸۸۷ ۸۸۸ ۸۸۹ ۸۹۰ ۸۹۱ ۸۹۲ ۸۹۳ ۸۹۴ ۸۹۵ ۸۹۶ ۸۹۷ ۸۹۸ ۸۹۹ ۹۰۰ ۹۰۱ ۹۰۲ ۹۰۳ ۹۰۴ ۹۰۵ ۹۰۶ ۹۰۷ ۹۰۸ ۹۰۹ ۹۱۰ ۹۱۱ ۹۱۲ ۹۱۳ ۹۱۴ ۹۱۵ ۹۱۶ ۹۱۷ ۹۱۸ ۹۱۹ ۹۲۰ ۹۲۱ ۹۲۲ ۹۲۳ ۹۲۴ ۹۲۵ ۹۲۶ ۹۲۷ ۹۲۸ ۹۲۹ ۹۳۰ ۹۳۱ ۹۳۲ ۹۳۳ ۹۳۴ ۹۳۵ ۹۳۶ ۹۳۷ ۹۳۸ ۹۳۹ ۹۴۰ ۹۴۱ ۹۴۲ ۹۴۳ ۹۴۴ ۹۴۵ ۹۴۶ ۹۴۷ ۹۴۸ ۹۴۹ ۹۵۰ ۹۵۱ ۹۵۲ ۹۵۳ ۹۵۴ ۹۵۵ ۹۵۶ ۹۵۷ ۹۵۸ ۹۵۹ ۹۶۰ ۹۶۱ ۹۶۲ ۹۶۳ ۹۶۴ ۹۶۵ ۹۶۶ ۹۶۷ ۹۶۸ ۹۶۹ ۹۷۰ ۹۷۱ ۹۷۲ ۹۷۳ ۹۷۴ ۹۷۵ ۹۷۶ ۹۷۷ ۹۷۸ ۹۷۹ ۹۸۰ ۹۸۱ ۹۸۲ ۹۸۳ ۹۸۴ ۹۸۵ ۹۸۶ ۹۸۷ ۹۸۸ ۹۸۹ ۹۹۰ ۹۹۱ ۹۹۲ ۹۹۳ ۹۹۴ ۹۹۵ ۹۹۶ ۹۹۷ ۹۹۸ ۹۹۹ ۱۰۰۰ ۱۰۰۱ ۱۰۰۲ ۱۰۰۳ ۱۰۰۴ ۱۰۰۵ ۱۰۰۶ ۱۰۰۷ ۱۰۰۸ ۱۰۰۹ ۱۰۱۰ ۱۰۱۱ ۱۰۱۲ ۱۰۱۳ ۱۰۱۴ ۱۰۱۵ ۱۰۱۶ ۱۰۱۷ ۱۰۱۸ ۱۰۱۹ ۱۰۲۰ ۱۰۲۱ ۱۰۲۲ ۱۰۲۳ ۱۰۲۴ ۱۰۲۵ ۱۰۲۶ ۱۰۲۷ ۱۰۲۸ ۱۰۲۹ ۱۰۳۰ ۱۰۳۱ ۱۰۳۲ ۱۰۳۳ ۱۰۳۴ ۱۰۳۵ ۱۰۳۶ ۱۰۳۷ ۱۰۳۸ ۱۰۳۹ ۱۰۴۰ ۱۰۴۱ ۱۰۴۲ ۱۰۴۳ ۱۰۴۴ ۱۰۴۵ ۱۰۴۶ ۱۰۴۷ ۱۰۴۸ ۱۰۴۹ ۱۰۵۰ ۱۰۵۱ ۱۰۵۲ ۱۰۵۳ ۱۰۵۴ ۱۰۵۵ ۱۰۵۶ ۱۰۵۷ ۱۰۵۸ ۱۰۵۹ ۱۰۶۰ ۱۰۶۱ ۱۰۶۲ ۱۰۶۳ ۱۰۶۴ ۱۰۶۵ ۱۰۶۶ ۱۰۶۷ ۱۰۶۸ ۱۰۶۹ ۱۰۷۰ ۱۰۷۱ ۱۰۷۲ ۱۰۷۳ ۱۰۷۴ ۱۰۷۵ ۱۰۷۶ ۱۰۷۷ ۱۰۷۸ ۱۰۷۹ ۱۰۸۰ ۱۰۸۱ ۱۰۸۲ ۱۰۸۳ ۱۰۸۴ ۱۰۸۵ ۱۰۸۶ ۱۰۸۷ ۱۰۸۸ ۱۰۸۹ ۱۰۹۰ ۱۰۹۱ ۱۰۹۲ ۱۰۹۳ ۱۰۹۴ ۱۰۹۵ ۱۰۹۶ ۱۰۹۷ ۱۰۹۸ ۱۰۹۹ ۱۱۰۰ ۱۱۰۱ ۱۱۰۲ ۱۱۰۳ ۱۱۰۴ ۱۱۰۵ ۱۱۰۶ ۱۱۰۷ ۱۱۰۸ ۱۱۰۹ ۱۱۱۰ ۱۱۱۱ ۱۱۱۲ ۱۱۱۳ ۱۱۱۴ ۱۱۱۵ ۱۱۱۶ ۱۱۱۷ ۱۱۱۸ ۱۱۱۹ ۱۱۲۰ ۱۱۲۱ ۱۱۲۲ ۱۱۲۳ ۱۱۲۴ ۱۱۲۵ ۱۱۲۶ ۱۱۲۷ ۱۱۲۸ ۱۱۲۹ ۱۱۳۰ ۱۱۳۱ ۱۱۳۲ ۱۱۳۳ ۱۱۳۴ ۱۱۳۵ ۱۱۳۶ ۱۱۳۷ ۱۱۳۸ ۱۱۳۹ ۱۱۴۰ ۱۱۴۱ ۱۱۴۲ ۱۱۴۳ ۱۱۴۴ ۱۱۴۵ ۱۱۴۶ ۱۱۴۷ ۱۱۴۸ ۱۱۴۹ ۱۱۵۰ ۱۱۵۱ ۱۱۵۲ ۱۱۵۳ ۱۱۵۴ ۱۱۵۵ ۱۱۵۶ ۱۱۵۷ ۱۱۵۸ ۱۱۵۹ ۱۱۶۰ ۱۱۶۱ ۱۱۶۲ ۱۱۶۳ ۱۱۶۴ ۱۱۶۵ ۱۱۶۶ ۱۱۶۷ ۱۱۶۸ ۱۱۶۹ ۱۱۷۰ ۱۱۷۱ ۱۱۷۲ ۱۱۷۳ ۱۱۷۴ ۱۱۷۵ ۱۱۷۶ ۱۱۷۷ ۱۱۷۸ ۱۱۷۹ ۱۱۸۰ ۱۱۸۱ ۱۱۸۲ ۱۱۸۳ ۱۱۸۴ ۱۱۸۵ ۱۱۸۶ ۱۱۸۷ ۱۱۸۸ ۱۱۸۹ ۱۱۹۰ ۱۱۹۱ ۱۱۹۲ ۱۱۹۳ ۱۱۹۴ ۱۱۹۵ ۱۱۹۶ ۱۱۹۷ ۱۱۹۸ ۱۱۹۹ ۱۲۰۰ ۱۲۰۱ ۱۲۰۲ ۱۲۰۳ ۱۲۰۴ ۱۲۰۵ ۱۲۰۶ ۱۲۰۷ ۱۲۰۸ ۱۲۰۹ ۱۲۱۰ ۱۲۱۱ ۱۲۱۲ ۱۲۱۳ ۱۲۱۴ ۱۲۱۵ ۱۲۱۶ ۱۲۱۷ ۱۲۱۸ ۱۲۱۹ ۱۲۲۰ ۱۲۲۱ ۱۲۲۲ ۱۲۲۳ ۱۲۲۴ ۱۲۲۵ ۱۲۲۶ ۱۲۲۷ ۱۲۲۸ ۱۲۲۹ ۱۲۳۰ ۱۲۳۱ ۱۲۳۲ ۱۲۳۳ ۱۲۳۴ ۱۲۳۵ ۱۲۳۶ ۱۲۳۷ ۱۲۳۸ ۱۲۳۹ ۱۲۴۰ ۱۲۴۱ ۱۲۴۲ ۱۲۴۳ ۱۲۴۴ ۱۲۴۵ ۱۲۴۶ ۱۲۴۷ ۱۲۴۸ ۱۲۴۹ ۱۲۵۰ ۱۲۵۱ ۱۲۵۲ ۱۲۵۳ ۱۲۵۴ ۱۲۵۵ ۱۲۵۶ ۱۲۵۷ ۱۲۵۸ ۱۲۵۹ ۱۲۶۰ ۱۲۶۱ ۱۲۶۲ ۱۲۶۳ ۱۲۶۴ ۱۲۶۵ ۱۲۶۶ ۱۲۶۷ ۱۲۶۸ ۱۲۶۹ ۱۲۷۰ ۱۲۷۱ ۱۲۷۲ ۱۲۷۳ ۱۲۷۴ ۱۲۷۵ ۱۲۷۶ ۱۲۷۷ ۱۲۷۸ ۱۲۷۹ ۱۲۸۰ ۱۲۸۱ ۱۲۸۲ ۱۲۸۳ ۱۲۸۴ ۱۲۸۵ ۱۲۸۶ ۱۲۸۷ ۱۲۸۸ ۱۲۸۹ ۱۲۹۰ ۱۲۹۱ ۱۲۹۲ ۱۲۹۳ ۱۲۹۴ ۱۲۹۵ ۱۲۹۶ ۱۲۹۷ ۱۲۹۸ ۱۲۹۹ ۱۳۰۰ ۱۳۰۱ ۱۳۰۲ ۱۳۰۳ ۱۳۰۴ ۱۳۰۵ ۱۳۰۶ ۱۳۰۷ ۱۳۰۸ ۱۳۰۹ ۱۳۱۰ ۱۳۱۱ ۱۳۱۲ ۱۳۱۳ ۱۳۱۴ ۱۳۱۵ ۱۳۱۶ ۱۳۱۷ ۱۳۱۸ ۱۳۱۹ ۱۳۲۰ ۱۳۲۱ ۱۳۲۲ ۱۳۲۳ ۱۳۲۴ ۱۳۲۵ ۱۳۲۶ ۱۳۲۷ ۱۳۲۸ ۱۳۲۹ ۱۳۳۰ ۱۳۳۱ ۱۳۳۲ ۱۳۳۳ ۱۳۳۴ ۱۳۳۵ ۱۳۳۶ ۱۳۳۷ ۱۳۳۸ ۱۳۳۹ ۱۳۴۰ ۱۳۴۱ ۱۳۴۲ ۱۳۴۳ ۱۳۴۴ ۱۳۴۵ ۱۳۴۶ ۱۳۴۷ ۱۳۴۸ ۱۳۴۹ ۱۳۵۰ ۱۳۵۱ ۱۳۵۲ ۱۳۵۳ ۱۳۵۴ ۱۳۵۵ ۱۳۵۶ ۱۳۵۷ ۱۳۵۸ ۱۳۵۹ ۱۳۶۰ ۱۳۶۱ ۱۳۶۲ ۱۳۶۳ ۱۳۶۴ ۱۳۶۵ ۱۳۶۶ ۱۳۶۷ ۱۳۶۸ ۱۳۶۹ ۱۳۷۰ ۱۳۷۱ ۱۳۷۲ ۱۳۷۳ ۱۳۷۴ ۱۳۷۵ ۱۳۷۶ ۱۳۷۷ ۱۳۷۸ ۱۳۷۹ ۱۳۸۰ ۱۳۸۱ ۱۳۸۲ ۱۳۸۳ ۱۳۸۴ ۱۳۸۵ ۱۳۸۶ ۱۳۸۷ ۱۳۸۸ ۱۳۸۹ ۱۳۹۰ ۱۳۹۱ ۱۳۹۲ ۱۳۹۳ ۱۳۹۴ ۱۳۹۵ ۱۳۹۶ ۱۳۹۷ ۱۳۹۸ ۱۳۹۹ ۱۴۰۰ ۱۴۰۱ ۱۴۰۲ ۱۴۰۳ ۱۴۰۴ ۱۴۰۵ ۱۴۰۶ ۱۴۰۷ ۱۴۰۸ ۱۴۰۹ ۱۴۱۰ ۱۴۱۱ ۱۴۱۲ ۱۴۱۳ ۱۴۱۴ ۱۴۱۵ ۱۴۱۶ ۱۴۱۷ ۱۴۱۸ ۱۴۱۹ ۱۴۲۰ ۱۴۲۱ ۱۴۲۲ ۱۴۲۳ ۱۴۲۴ ۱۴۲۵ ۱۴۲۶ ۱۴۲۷ ۱۴۲۸ ۱۴۲۹ ۱۴۳۰ ۱۴۳۱ ۱۴۳۲ ۱۴۳۳ ۱۴۳۴ ۱۴۳۵ ۱۴۳۶ ۱۴۳۷ ۱۴۳۸ ۱۴۳۹ ۱۴۴۰ ۱۴۴۱ ۱۴۴۲ ۱۴۴۳ ۱۴۴۴ ۱۴۴۵ ۱۴۴۶ ۱۴۴۷ ۱۴۴۸

۴۰ بواسطہ نون و جہ فرس غلام الرجل ۱۲ اور یہ ۱۵ قولہ فاعلہ مضمر برائے اختصار زیرا کہ نعم رجلا از نعم الرجل انحصرت یا انحصارست بر شرط تفسیر و دریں مبالغہ در مدح باشد ۱۱ قولہ نعم رجلا زید و گاہے این تمیز را با وجود اظهار فاعل ہم آرد دریں هنگام تمیز مذکور برائے تاکید باشد نہ برائے رفع ابہام چنانکہ در قول شاعر شعر قَزَوْدٌ مِثْلُ زَادِ آبِيكَ فَيُنَا + فَنِعْمُ الزَّادُ زَادَ آبِيكَ زَاكَا - این ست انچه مبرود این سرانجام و فارسی بآں اجازت داده و این مالک اور اختیار نموده و لیکن سیبویه اور ارمیح می نماید ۱۲ م کہ قولہ او مایعنی واجب ست تمیز فاعل مضمر بلفظ مایعنی شے کہ منصوب الحمل بنا بر تمیز ست مثل فَنِعْمَا هُوَ وَابُو عَلِيٍّ و فراموشی که ماموصول است بمعنی الذی فاعل نعم و صله تمام و کمال محذوف ست چرا کہ ہی مخصوص بالمدح ست تقدیرش نعم الذی فعله ہی الی الصدقات و سیبویه و کسائی گفته کہ معرفه تامه است بمعنی الشیء پس معنی فنعما ہی نعم الشیء ہی پس مافاعل ست بمعنی ذی اللام و ہی مخصوص بالمدح ۱۲ شرح جامی ۵۵ قولہ ویسی مخصوص بالمدح گاہے مخصوص را چون معلوم باشد حذف کنند جوازاً مثل قُرَشْنَا بِفَنِعْمِ الْمَاهِدُونَ لے سخن و آتا و جَدُّ نَاهِ صَابِرًا لِنِعْمِ الْعَبْدِ اِی ہر ۱۲ - مسالک بیہ ۹۹ قولہ و فاعلہ ذابرا لے غرض ابہام از معنی اشارت مجرورند پس جَبَّزَ اشد بمعنی حب الشیء و نرو مبرود این سرانجام اینکہ ترکیب حب یا ذافعلیت حب را زائل کرده زیرا کہ انہم اقوی است پس جَبَّزَ امتدادست و مخصوص خبر او ای المحبوب زید و بعضے گفتند کہ ترکیب اسمیت ذافاعل کرده زیرا کہ فعل مقدم ست پس غلبہ برائے اوست و فاعل مثل بعض حروف فعل گردید پس جَبَّزَ فعل ست و مخصوص فاعل اوست و ہر گاہ لا بر جَبَّزَ اور آید بر حسب معنی موافق پس گرد و او کی ایک در اعراب مخصوص جَبَّزَ گفته شود کہ او مثل اعراب مخصوص نعم ست یعنی یا مبتداست یا خبرست مرئیت را کہ ظاہر نمی شود و بعضے گفتند کہ مخصوص بعد جَبَّزَ عطف بیان برائے ذاست و اگر در مخصوص نعم و بئس ہمیں ادا کردہ شود سزاوارست گرد و خول نواسخ منع میکنند و ربعی گفته کہ ذائندہ ست چنانکہ در ما ذاصنعت و مخصوص فاعل ۱۲ کذا فی الرضی ۱۱ قولہ و یجوز ان یقع آہ و جہ جواز تقدیم تمیز و ریختن در نعم و بئس از مخصوص ایکہ در نیجائیم از اسم ظاہر کہ ذاباشد آمدہ است از اسم بخلاف نعم و بئس کہ در نیجائیم از مستکن می آید و نیز تمیز از ضمیر واجب باشد و از ذاجائز برائے اظهار فضل ظاہر بر ضمیر و بعضے گفتند کہ اگر تمیز در نعم و بئس نبودی در بعض مواضع مخصوص بفاعل بئس گردیدی مثل نعم السلطان بخلاف جَبَّزَ کہ فاعلیت ذاد و در ظاہرست و گاہے مخصوص در نیجا محذوف می شود چنانکہ در نعم و بئس است از ذامنفردی آید دریں هنگام نقل ضمیر عین ادبیجا نب ناجائز باشد چنانکہ حذف ادجائزست و همچنین ہر چہ بر وزن فعل بضم عین باشد و سزاوار و مدح و ذم بود ۱۲ رضی اللہ قولہ تمیز مطابق مخصوص در افراد و تثنیہ و جمع و تذکر و تانیث بجهت بودن فاعل او مبہم بخلاف نعم کہ در اینجا تمیز واجب باشد و قلیکہ فاعل او مضمر بود چنانکہ گذشت ۱۲ -

(۱۰۲)

نَحْمَا أَحْسَنَ الْيَوْمَ زَيْدًا فَفَعْلُ الْمَدْحِ وَالذَّمِّ مَا

وَضَعِ لِنِشَاءِ مَدْحٍ أَوْ ذَمٍّ أَمَّا الْمَدْحُ فَلَهُ فِعْلَانِ نِعْمٌ وَ

فَاعِلُهُ اسْمٌ مَعْرُوفٌ بِاللَّامِ نَحْنُ نَعْمُ الرَّجُلُ زَيْدٌ أَوْ مُضَافٌ

إِلَى الْمَعْرِفَةِ بِاللَّامِ نَحْنُ نَعْمُ غُلَامُ الرَّجُلِ زَيْدٌ وَقَدْ يَكُونُ فَاعِلُهُ

مَضْمَرًا وَيَجِبُ تَمْيِيزُهُ بِنَكْرَةٍ مِنْصُوبَةٍ نَحْنُ نَعْمُ رَجُلًا زَيْدٌ

أَوْ بِمَا نَحْنُ قَوْلُهُ تَعَالَى فَنِعْمَا هُوَ أَيْ نَعْمُ شَيْئًا هُوَ زَيْدٌ يُسَمَّى

الْمَخْصُوصَ بِالْمَدْحِ وَجَبَّزْنَا نَحْنُ جَبَّزًا زَيْدٌ حَبَّ فَعْلُ

الْمَدْحِ وَفَاعِلُهُ ذَاوُ الْمَخْصُوصِ بِالْمَدْحِ زَيْدٌ يَجُوزُ أَنْ يَقَعَ قَبْلَ

الْمَخْصُوصِ أَوْ بَعْدَهُ تَمْيِيزُهُ نَحْنُ جَبَّزًا رَجُلًا زَيْدٌ وَجَبَّزْنَا زَيْدًا رَجُلًا

لہ قولہ ما وضع آہ - ازیں قول از شل کرم زید و شرف عمر و قنح بکر و نور خالد و مدحت و ذمت اختر از شند زیرا کہ اینہا برائے مدح و ذم موضوع نیستند ۱۲ قولہ ای عابین لا خصوصیتہ فیہا فانک اذا قلت نعم الرجل زید فقد مدحت مطلقاً من غیر تعیین خصیصۃ بجمہ الممدوح و کذا بئس ۱۲ منہل ۱۱ قولہ معرف باللام - از لام لام فہی مرادست زیرا کہ معمود و غیر معین باشد ابتداء پس از ان بذکر مخصوص معین گرد و کلام بر اجمال و تفصیل شامل میشود کہ وقعت او در نفس زیادہ تر باشد ۱۲ اور یہ ۱۱ قولہ او مضاف الی المعرف باللام بواسطہ نون نعم غلام صاحب الفرس او صا

کہ در نیجائیم از مستکن می آید و نیز تمیز از ضمیر واجب باشد و از ذاجائز برائے اظهار فضل ظاہر بر ضمیر و بعضے گفتند کہ اگر تمیز در نعم و بئس نبودی در بعض مواضع مخصوص بفاعل بئس گردیدی مثل نعم السلطان بخلاف جَبَّزَ کہ فاعلیت ذاد و در ظاہرست و گاہے مخصوص در نیجا محذوف می شود چنانکہ در نعم و بئس است از ذامنفردی آید دریں هنگام نقل ضمیر عین ادبیجا نب ناجائز باشد چنانکہ حذف ادجائزست و همچنین ہر چہ بر وزن فعل بضم عین باشد و سزاوار و مدح و ذم بود ۱۲ رضی اللہ قولہ تمیز مطابق مخصوص در افراد و تثنیہ و جمع و تذکر و تانیث بجهت بودن فاعل او مبہم بخلاف نعم کہ در اینجا تمیز واجب باشد و قلیکہ فاعل او مضمر بود چنانکہ گذشت ۱۲ -

اے اے فاعل اسم معرف بلام و مضاف بمعرف بلام و مضمیر مبینہ منصوصہ ۱۲ درایہ ۱۳ کہ قولہ حروف الجر آہ و این حروف چوں جری کنند لهذا بحروف جز نام شد
گفته اند کہ بسبب جزا یعنی کشیدن رسانیدن
۱۰۳

اَوْحَالٌ نَحْوَ حَبْدٍ اَرَاكَ بَارِئًا زَيْدٌ وَحَبْدٌ زَيْدٌ رَاكِبًا وَاَمَّا الذَّمُّ فَلَهُ
فَعْلَانِ اَيْضًا بَيْسٌ نَحْوُ بَيْسِ الرَّجُلِ عَمْرٌ وَبَيْسٌ غَلَامِ الرَّجُلِ
عَمْرٌ وَبَيْسٌ جُلَا عَمْرٌ وَوَسَاءٌ نَحْوُ وَسَاءِ الرَّجُلِ زَيْدٌ وَوَسَاءٌ
غَلَامِ الرَّجُلِ زَيْدٌ وَوَسَاءٌ رَجُلًا زَيْدٌ سَاءٌ مِثْلُ بَيْسٍ فِي سَاءٍ
الاقسام القسم الثالث في الحروف قد مضى تعريفها و اقسامها
سبعة عشر حرفا و الجزاء المحرور المشبهة بالفعل حروف العطف
و حرف التنبيه حروف النداء و حرف الايجاب و حرف الزيادة
و حرف التفسير حروف المصدر حروف التخييف حروف
التوقع حروف الاستفهام حروف الشرط حروف الرد و
تاء التانيث الساكنة و التثوين و نونا التاكيد فصل حروف الجر
حرف وضعت لافضاء الفعل و شبهه او معنى الفعل الى ما يليه

ظاهر است و اصل این ست که افعالی که از
رسیدن تا اسماء قاصر بودند بسبب این حروف
اعانت یافتند و ازین جا است که زائده این
حروف با چیزے متعلق نمی شود زیرا که او برائے
تقویت و تاکید آمده است و نیز جار که از عمل
باز داشته شده با چیزے متعلق نخواهد بود زیرا که
حرف جر باقی مانده پس عاملے برائے
او نخواهد بود چنانکه برائے او معمولے نیست
منهله و بجهت اعانت اینها افعال را که در عمل
اصل اند به نسبت اسماء و حروف و کثرت
اینها به نسبت سائر حروف این حروف
بر جمیع حروف مقدم شدند ۱۲ که قولہ
او معنی الفعل مصنف از معنی فعل انحر
ازو معنی فعل استنباط کنند و از ترکیب فعل
نباشد مثل ظرف و جار و مجرور و حروف ندا و
حروف تنبیه و اسمائے اشارات اسمائے
افعال و تمنی و ترجی و تشبیه و غیره که بر معنی فعل
دلالت نماید الا ده نموده و از تشبیه فعل
چیزے که عمل فعل نماید و از ترکیب او باشد
مثل اسم فاعل و اسم مفعول و مصدر و صفت
مشبه و افعال التفصیل لهذا آوردن لفظ
مشبه فعل ضرور افتاد و اگر این لفظ نمی
بود لفظ معنی الفعل چنانکه در بحث حال
کفایت کرده بسند مینمود ۱۲ که قولہ الی
ما تلیه الولی نزدیک شدن کذا فی الصراح یعنی
حروف جر حروف اند که موضوع هستند
برائے رسانیدن فعل یا معنی فعل بجانب
چیزے که نزدیک شده است آن چیز را
حروف جر یعنی حروف جر بر و داخل شده
است و آن چیز خواه اسم صریح بود چنانکه در
مررت بزید و انا مار بزید خواه در تاویل اسم
مثل قضاقت علیهم الارض بما را حبت - ای بر خجما ۱۲ عه عامل در حال حب و ذوالحال فانه زید که مخصوص بالدرج
است ۱۲

واجب می کند که استعمال او در زمان مجاز باشد و این خلاف تصریح کوفیه و انخس و مبر و ابن دستویه است که گفتند فی الزمان ایضا و گفت ابن مالک که ہیں صحیح است بدلیل من اول یوم و در حدیث و ارواست مظهرنا من الجمعه و شواهد برو بسیار است لهذا احسن اینکه مراد از غایت نهایت باشد یعنی من برائے ابتدائے چیزے باشد که برائے او نهایت است نه برائے ابتدائے امور ابدیه و استعمال من برائے ابتدائے غایت غالب است تا اینکه قومه ادعا نمودند که سائر معانی او راجع بسوئے ابتدای غایت هستند ۱۲

(۱۰۴)

نحوه تزیین و انما رزید هذا في الدار البوكاي اشير اليه فيها

فعل مثال افضای مثال افضای شبه فعل ۱۲ مثال افضای معنی فعل ۱۲

وهي تسعة عشر حرفا من هي لا ابتداء الغاية وعلامته ان يصح

اولها ۱۲ ای لا ابتداء ماله نهاییه ۱۲

في مقابله الانتباه كما تقول سر من البصرة الى الكوفة و

امان مکان ۱۲

للتبيين علامته ان يصح وضع لفظ الذي مكانه كقوله تعالى

ای لاظهار المقصود من المزمع ۱۲ ای علامته کون من للتبيين ۱۲ او تصاریف علی حذف المعطوف ۱۲

فاجتنبوا الرجس من الاوثان وللتبعض علاقتان يصح

ای الرجس الذي هو الوثن ۱۲

لفظ بعض مكانه نحو اخذت من الدراهم زائدا وعلامته ان

ای بعض الدراهم ۱۲

لا يختل المعنى باسقاطها نحو جاءني من احد الاثني عشر من

بل يبقى المعنى على حاله ۱۲ ای ما جاءني احد ۱۲

في الكلام الموجب خلافا للكوفيين اما قولهم قد كان من مطر

ای کلامیکه در وصفی و استفهام نباشد ۱۲

وشبه فمما قل والى وهي لا ابتداء الغاية كما مر وبعني مع

ثانیته ۱۲

قليل كقوله تعالى فاغسلوا وجوهكم وايدكم الى البرافق

پس بشوید روئها و خود را و دستها را تا آنجا ۱۲

له قوله لا ابتداء الغاية غایت پایان هر چیز از زمان و مکان کذا فی الصراح و مسافت و دوری در قاموس است که الغاية البعد و آن مختص بمکان نیست چنانکه بعضی و هم کرده اند و برین واردی شود این که تفسیر غایت مسافت ۱۲

سائر معانی او راجع بسوئے ابتدای غایت هستند ۱۲
له قوله في مقابلة الانتباه آه و در سائر نسخ موجوده
همین عبارت واقع است مکرر نسخه فی مقابله الی
للانتهاء ویده شد و این بر نسبت اول نهایت
مناسب و عبارات کتب این فن نیز مؤید ثانی یعنی
نشان من ابتدایه آن که ایراد الی که برائے انتهاست
یا چیزیکه فائده الی تجشده و در مقابله او صحیح باشد اول از
قول سر آه ظاهر و ثانی از مثل اعوذ بالله من الشیطان
الرجیم با هر زیر که درین جا با معنی الی را مفید است چه
معنی اعوذ به البقی الیه باشد و در صراح است لجا بقتین
پناه گرفتن یقال لجأت والتجأت الیه و عدت به
لجأت الیه و نکتة و تقدیم الی بر من درین مثال
اینکه پناه بجانب حافظ حقیقی از شیطان دشمن بین
السان بعیدت باید بود ۱۲ درایه سه قوله ولا تزداد
من آه بمعنی فی آید مثل اذا تودی للصلوة من یوم
الجمعة و بمعنی با مثل یظن من طرف خفی و بمعنی
بدل مثل ارضیتتم بالحیوة الدنیا من الآخرة و بمعنی
استغراق مثل ما جاءنی من من رحل و بمعنی علی نحو نصرنا
من القوم و برائے فصل آید و قس که بر ثانی متضادین
آید مثل والتدبیر المفسد من الصلح ۱۲ درایه سه قوله
وشبهه یعنی چیزیکه متوهم شود از و زیادت من در کلام
موجب مثل آیت کریمه کیف لکم من ذلکم بدلیل قوله
تعالی ان الله یغفر الذنوب جمیعاً و جواب اینکه در
آیت اولی که خطاب است بامت حضرت نوح علیه السلام
من برائے تبخیز باشد و آیت ثانیة خطاب بامت
محمد صلی الله علیه و آله و سلم و از آمرزش تمامی گناه امت محمدیه
علی صاحبها الصلوة و التیمة عفو جمیع معاصی امت حضرت
نوح علیه السلام لازم نیست ۱۲ درایه سه قوله فمما قل
یعنی تاویل کرده شده است باین که برائے تبخیز است
یا برائے تبیین ای قد کان بعض مطرا وشی من مطر یا اینکه
وارد است بر حکایت گویا سائلی می گفت بل کان من
مطر عجیب جواب داد قد کان من مطر ۱۲
من الرجین السلسل ای اشئی عندی ۱۲ مسالک بهیه
زمان کما تقول صحت من یوم الجمعه الی یوم الخمیس ۱۲
مقابله ۱۲

له قوله لا ابتداء الغاية غایت پایان هر چیز از زمان و مکان کذا فی الصراح و مسافت و دوری در قاموس است که الغاية البعد و آن مختص بمکان نیست چنانکه بعضی و هم کرده اند و برین واردی شود این که تفسیر غایت مسافت ۱۲

۱۵ قولہ خلافاً للبر و متمسکاً بقول الشاعر الذي نقله المصنف في الكتاب و الجمهور على انه نادر شاذ و لما كان قول الجمهور مختاراً عند المصنف حكم عليه بشذوذه و قال قول آه ۱۲ ۱۵
 قوله علا و الله لفظ لازماً مستحقاً لغيره و اناس لغت ست در ناس بمعنى مردم و فتی جوان یا فاعل یقی ست بواسطه عاطف محذوف یا بدل ست از بهر حال معنی
 آن سوگند بخدا که مردم بر زمین باقی و موجود نخواهد ماند و جوان یا جوان بغير حرف عطف تا این که تولی پسری زیاد که بر جوانی خود مغرور و متکبر هستی و پنداری که بهیمن
 منوال مدام خرم و خوش حال خواهم بود ۱۲ ۱۵ قولہ بمعنی
 علی آه ضابطه این که آنچه در آن معنی استقرار باشد آن موضع
 فی است و چیزیکه در معنی استعلاست آن مقام علی
 است و هر چه که در معنی هر دو باشد آن جائے هر دو
 مثل جلست علی الارض و فی الارض و فی معنی مع آید
 مثل ادخلوا فی ائمه اے مع ام و برائے تعلیل نیز مثل
 لم شکم فینما اخذتم عذاب عظیم اے لما اخذتم و برائے
 مقابله مثل و ما متاع الحیوة الدنیائی الاخرة الا قلیل و
 بمعنی الی مثل فرؤ و ایدیم فی افواہهم اے الی افواہهم ۱۲
 درایه بزیده ۱۵ قولہ الباء آه ضابطه اگر معبر عنه یک حرفی
 باسم خود تعبیر می باید چون با و تا و کاف و لام و واو و اگر
 معبر عنه دو حرفی باشد با عیان خود مذکور نمی گردد و چون
 من و فی و الی و ازینجا وجه قول نجات ظا هر شد که در
 ضربت تا فاعل است گویند نه ت و هل حرف استفهام
 نه با و لام ۱۲ ۱۵ قولہ للاستعانة اے برائے افادت
 چسپیدن چیزے بمدخول خود و آن بر دو قسم بر حقیقی
 مثل امسکت بزید هرگاه بزینجه بگیري جسم او را و مجازی
 مثل مررت بزید ۱۲ ۱۵ قولہ للاستعانة فی التنازع
 الاستعانة یاری کردن و استن اے یاری گرفتن فاعل از
 مجرور با و و همد و فعل و این با بر آله داخل می شود و بهیمن
 جهت بآله نام اوست و بآله ادا و وصله
 فعل و تکمیل فعل نیز نام دارد و گاهی بآله استعانت
 را در معنی بآله سببیت داخل می سازند و آله را
 بمنزله سبب می گردانند ۱۲ شرح الشرح لمائة عامل
 ۱۵ قولہ و للمصاحبة آه برائے بآله مصاحبت و دو
 علامت است یکی آنکه بجائے او لفظ مع حسنه دارد
 و دیگر این که از دو از مصحوب او حال مستغنی سازد مثل
 قد جاءکم الرسول بالحق من ربکم اے مع الحق او محققاً
 وقت قیام فعل با فاعل مصحوب با را چسپیدگی با صاحب
 لازم نیست چنانکه در مثال خرج زید بعشیرته مصاحبت
 تعبیه و اشترک او بزید در خروج ضروری است لیکن وقت

(۱۰۵)

وحتى هي مثل الى نحومت البارحة حتى الصباح و
 بمعنی مع کثیراً نحو قدیم الحاج حتى المشاة و لا تدخل الاعلى
 الظاهر فلا يقال حثاه خلافاً للمبرد و قول الشاعر شعر
 فلا والله لا يبقى اناس يفتي حثاك يا ابن ابي زياد

شاذ و فی و هي للظرفية نحو زيد في الدار و الباء في الكوز و
 بمعنی علی قلیلاً نحو قوله تعالى و لا تصلبئکم فی جذوع النخل
 و الباء و هي للاستعانة نحو مررت بزید اے یاری گرفتن فاعل از
 یقرت من زید و للاستعانة نحو كتبت بالقلم و قد يكون
 للتعلیل كقوله تعالى انکم ظلمتم انفسکم با اتخاذکم العجل
 و للمصاحبة كخرجه زید بعشیرته و للمقابله كبعث هذا بذاك
 و للتعدية كذهبت زید و للظرفية كجلست بالمسجد

خروج چسپیدگی قبله بازید ضروریست لیس الصاق مستلزم مصاحبت ست و مصاحبت بالصاق استلزام ندارد ۱۲ ۱۵ قولہ للمقابله یعنی برائے افادت آمدن مجرور
 او در مقابله شے و دیگر مثل ادخلوا الجنة بما كنتم تعملون و ابن مالک گفته که بائی که بای معنی باشد بر ائمان و اعواف داخل می شود و بهیمن جهت بآله مقابله را بآله بدل بآله
 عوض نیز نام می نهند ۱۲ ۱۵ او توسعاً و اعتباراً نحو نظرت فی الكتاب و النجاة فی الصدق ۱۲ ۱۵ حرکت آل کسر است و البوافتح از بعض نحو یاں فتحه حکایت کرده ۱۲

ص لے قولہ و بمعنی عن آہ و آس لامے ست کہ براسے داخل می شود کہ آں اسم حقیقہ یا حکماً از قائل قولے کہ آں لام تعلق بآں قول دارد غائب باشد مثل لام کہ الذین آمنوا داخل ست و آں از کفار کہ قائل قول کوگان خیر آہ اند غائب ست و آں لام تعلق بقال دارد و آں مالک و غیرہ گفتند کہ آں لام تعلیل ست و بعضے گفتند کہ لام تبلیغ ست و آں لامے ست کہ اسم سامع قول را یا آنچه در معنی قول باشد جرمی کند ۱۲ لے قولہ قال الذین کفروا الذین آمنوا الے عن الذین آمنوا و دلیل بر لزوم لام در اینجا بمعنی عن این کہ اگر آں لام بمعنی عن نبود لازم آید کہ بجائے سبقونا سبقتونا باشد زیرا کہ چون صلہ قول لام واقع شود قول بمعنی خطاب بود و از اینجا ست کہ ہر گاہ قال لہ گویند معنیش مخاطبہ گیرند و چون عن یا لامے کہ بمعنی عن باشد صلہ قول آید از قول معنی روایت ارادہ کنند مثل قلت لہ او عنہ الے روایت عنہ و ہنگام بودن با و ہر چہ در معنیش باشد صلہ قول بمعنی حکم بود مثل قال بے الے حکم یہ چنین ست در عبد الرحمن ۱۲ لے قولہ و فیہ نظر یعنی در استدلال بکریہ موصوفہ کہ لام بمعنی عن ست تا مل ست زیرا کہ صاحب کشف و دیگر مفسرین مثل صاحب مجمع البیان و غیرہ ذکر کردہ اند کہ آں کلام کفار ست مخاطب بمومنین گردید گفتند کہ آنچه محمد صلعم از حق جل و علی آوردہ اند و ما را بآں دعوت می کنند اگر در واقع و نفس الامر فائدہ حال یا منفعت مال بودی این گروه مومنین در ایمان آوردن بآں بر ماسبت کردن نمی توانستند بلکہ اولاً مایان ایمان می آوردیم زیرا کہ مایان از ایشان در دانش اولی و اسبق ہستیم و چون احتمال دارد کہ کفار وقت تکلم بآں گفتار خطاب بہ بعض مومنین کردہ باشد مثل ابراہیم مثلاً و از ماسبقونا بعض دیگر کہ اسلام شان شنیدند مثل ابن سلام و یاران اولہذا دار و نحو ہذا شدہ این کہ دریں ہنگام بر حسب قاعدہ مذکورہ سبقتونا باید نہ سبقونا یعنی چون صلہ قول لام واقع شود بمعنی خطاب بود چہ ہر گاہ قال لہ گویند معنیش مخاطبہ گیرند لیکن دریں ہنگام اسم مفعول عنہم محذوف باشد ۱۲ لے قولہ للتعجب مراد از تعجب امر عظیم ست کہ استحقاق تعجب داشتہ باشد چنانکہ سالم و باقی نماذن چیزے در دنیا از آفات زمانہ تا اینکہ بزرگوئی کہ حاصل شعر آئندہ است مقام حیرت و تعجب ست و از اینجا ست کہ لشد لفظ طارکہ باب نخواہند گفت آں لام سبجہ قسم مستعمل نمی شود ۱۲ لے قولہ لشد یبقی الخ لام برائے قسم و ببقی بتقدیر حرف نفی بمعنی لا یبقی و علی الایام بخلاف مضاف الے علی مرور الایام و جید بالفتح گرہ شاخ

و زائدہ قیاساً فی خبر النفی نحو زید یقائم فی الاستفہام
 کہ از حد فاش خلل در معنی نبوی ۱۲ ای فی خبر ہو واقع فی النفی و الاستفہام ۱۲ خبر ۱۲

نحو هل یزید یقائم و سماعاً فی المرفوع نحو محبتک زید ای حسبتک
 بتدایہ لے زائدہ پس ست ترا زید ۱۲

زید و کفی باللہ شہیداً ای کفی اللہ فی المنصوب نحو القی
 الہ ستہم ہر چہ ۱۲ الہ ستہم ہر چہ ۱۲

بیدہ ای القییدۃ و اللام و ہی للاختصاص نحو الجمل للفرس
 سادستہا ۱۲

و المال لزید و للتعلیل کضربۃ للتادیب و زائدہ کقولہ تعالی
 ای لیہان علیہ عشی غاشیۃ کانت کفیرۃ الہ ۱۲ ادا عایشہ کفرت لخاصک ۱۲

و فیکم ای کفکم و بمعنی عن اذا استعمل مع القول کقولہ تعالی
 و ما یستحق منہ ۱۲

قال الذین کفروا الذین آمنوا لو کان خیراً قاسبقوننا الیہ
 گفتند کالراہل در حق مومنان ۱۲ اگر این دین بہتر بودی سبقت نکرندی مومنان بر ما بسوئے آں ۱۲

و فیہ نظر و بمعنی الواو فی القسم للتعجب کقول الہزی شعر
 مع ۱۲

لہ یبقی علی الایام ذو جید و بمشخر بہ الظیان و الاس
 سابقہا ۱۲

و رب و ہی للتقلیل کما انکم الخبرۃ للتکثیر و تسحق صد
 سابقہا ۱۲

لے قولہ القی بیدہ و بمعنی عن آید مثال سأل سائل بعباد بمعنی من مثل و یوم تشق الساء بالغام و بمعنی علی مثل و منہم من ان ثامنہ بقنطار یؤدہ الیک گاہے برائے تجرید آید مثل رأیت زیداً بالعلم الے غالباً عن العلم ۱۲ ص

گوئن و بزگوئی و مشمخہ بشین و غای مجتہدین و رائے مہملہ بر وزن مطمئن کوہ بلند و ظیان بفتح ظائے مجملہ و تشدید تہتمانیہ یا سین وشتی و آس درخت مور و ہائے بشمخہ بمعنی لی و جملہ صفت مشمخہ معنی آنکہ سوگند بخدا ماند بر مور و ایام در دنیا کہ الے صاحب شاخ کرہ و ارکہ و کرہ بلند استقرار و ارکہ و ران ظیان و آس ست ۱۲ لے مفعول مطلق یا خبر بکون محذوف و نصب بنزع غافض و جہنیں و قول آئندہ سماعاً عن مرفوع خواہ خبر باشد مثل حبک بزید نہ مثالش در کتاب ۱۲ لے ای نفسہ کافی قولہ تعالی و لا تلقوا ہا یدیکم الی التہلکۃ ای النفسک ۱۲ لے و حرکتش کسر است مگر باضمیر غیر یا ئے متکلم و مستغاث فتحہ باید ۱۲ در ایہ لے سوگند خدا مرا آئندہ پرید مگسبا ۱۲ لے ای خبر بکون باعتبار عطف بر التعلیل ۱۲ لے و آں بملکیت باشد مثل المال لزید و یا بغیر ملکیت مثل الجمل للفرس ۱۲ لے این عبارت در اکثر نسخ یافتہ نشد و صاحب در ایہ ہم اختیار نہ کردہ ۱۲ -

۱۔ قولہ وضمیر مہم یعنی از ضمیر یحییٰ قصد نمی کنند تا بجانب او رجوع نماید بلکه معهود ذہنی مراد گیرند و آن ضمیر را نما مفرود مذکر باشد اگر تہمیز او ثبوتی و مثبتی و مجموع آید و این بصری است ۱۲۔ قولہ عند الکوفیین آہ و بیلے خلاف بری کہ این ذہنی معهود دست نہ برائے مذکور سابق تمام مطابقت واجب باشد و نزد کوفیہ برائے مذکور سابق ۱۳۔ قولہ و قد تلحقہا الکافۃ۔ اے باز دارندہ از عمل و این ماموصول نوشته شود بخلاف اقسام دیگر و همچنین مامعنی شی و ما زائدہ بسبیل قلت نیز لاحق می شود ۱۴۔ قولہ من فعل ماضی و اما قولہ

(۱۰۶)

الکلام لا تدخل الا على نكرة موصولة بحرف جر کریم لقیته

مثل تم خبریہ ۱۲ لسا فیہا من الاء ۱۲

او مضمیر مہم مفرود مذکر اید امیز نکرۃ منصوبۃ بحرف جلا

وان کان التیمیز ثنی او مجموعا او مؤنثا ۱۲

وربہ رجلین وربہ رجالا وربہ امرأۃ کذا عند الکوفیین

فی المثنی ۱۲

فی الجمع ۱۲

فی المؤنث ۱۲

يجب المطابقة نحو ربهم رجالا وربهم امرأة و

قد تلحقها الکافۃ فتدخل علی الجمعتین نحو ربما قام زيد و ربما

ای المانۃ عن العمل ۱۲

کلیتہا ای فعلیتہ واسمیتہ ۱۲

زيد قائم ولا بد لها من فعل فاض لان رب للتقليل المحقق

تعلق ۱۲

وهو لا يتحقق الا بـ ويجذف ذلك الفعل غالبا كقولك رب

رجل اكرم مني في جواب من قال هل لقيت من اكرمك اي رب

رجل اكرم مني لقيته فاكرم مني صفة الرجل لقيته فعلها وهو

محدود واورب و هو الواو التي تبتدأ بها في اول الكلام كقول الشاعر

وانما حذف فعلها لقوله السؤال ۱۲

شعر، وبديلة ليس بها انيس : الا اليغافير والالعيس

استثنا از انيس ۱۲

تعالی ربایو الذین کفروا کانا مسلمین فهو کالماضی لیسوق للمیعاد المیعاد و تحقیقہ فهو اذن بمنزلة الوجود المتحقق فيكون يود بمعنى و ومعنی و قد ۱۲ درایہ ۵۔ قولہ غالباً و کاسے فعل او مذکور کم می شود مثل رب رجل اکرمنی لقیته ۱۲۔ قولہ غالباً کاسے حذفاً غالباً و زماناً غالباً و فی الغالب ۱۳۔ قولہ و اورب یعنی او کی پس اورب اکثر مقدر می باشد و این و اوربے فرقی از رب بر ضمیر نمی آید و عمل برائے رب مضمیر باشد نہ برائے و او و ہمیں صحیح است و او مذکور برائے عطف باشد و نزد کوفیہ و مبرور بنفس و او باشد نہ بر رب مضمیرین ہنگام این و او برائے عطف نخواہد بود و افتتاح و ابتداءئے قصائد بود و مذکور تحت ایشان است و بصریہ جواب دادہ اند کہ جائز است کہ متکلم باین و او در اول قصائد بر چیزے عطف کرہ باشد کہ نفس اوست و نیامدن و او عطف بری و او عطف بودن این و او را واضح می سازد و چہ اگر عطف نبودے و او عطف بلکہ سائر حروف عطف چنان کہ بر و او قسم می آیند بر وہم می آمدے مثل و اللہ ثم واللہ و اضمار رب بعد فاول کمتر است ۱۲۔ قولہ و او رب و نہ گفت و او رب فی حکما تا الحق مائے کافہ متوہم نہ شود ۱۲۔ قولہ الکلام و لا تدخل الا علی نکرۃ موصوفۃ یحتاج الی فعل ماضی و یخذف غالباً ۱۲۔ ۵۔ قولہ کقول الشاعر الخ، رب پس و او مقدر و جار مجرور متعلق و طبیعت واقع در بیت سابق یغافیر واحدہ یغفور بمعنی آہو بچہ نخست زادہ یا نخست برنثار آمدہ یا آہوئے مادہ از بچگان گریختہ یا بچہ گا و وحشی یا پان پیش رو گد و عیس واحد اعیس ششتر ان سفید نور شاعر یعنی عامر بن حارث جلادت خود می گوید کہ اکثر مواضع طے کردم کہ دران سجع یغافیر و عیس انیسے دیگر نبود ۱۲۔ ۵۔ اے مثل ربہ رجلین و ربہ رجالا خواہی گفت ربہ امرأتین و ربہ نساء ۱۲ درایہ ۵۔ لما تقر من ان مجرور ہا لا بد من صنفہ ۱۲۔ لان مجرور ہا فی معنی التیمیز و ہو لا یكون الا نکرۃ ۱۲۔ اللع علی التیمیز لان المضمیر لما کان مبہام

احتاج الی التیمیز ۱۲۔ ۵۔ ای الواو التي تكون بمعنى رب ۱۲

۱۷۱ قولہ فلا یتقال برائے کم کردن درجہ ادا از درجہ اصل کہ بائے قسمیہ باشد ۱۲ ۱۷۲ قولہ وہی تختص زیر کہ ہر گاہ تا بدل و او آید درجہ ادا از درجہ واد کم باشد ۱۷۳

وَوَالْقِسْمُ هِيَ تَخْتَصُّ بِالظَّاهِرِ نَحْوُ اللَّهِ وَالرَّحْمَنِ لَا ضَرِيكَ

فَلَا يَقَالُ وَكَوْتَاءُ الْقِسْمِ وَهِيَ تَخْتَصُّ بِاللَّهِ وَحْدَهُ فَلَا يَقَالُ
 العاشره اى بلفظ الله

تالرحین و قولم تریب الکعبه شاذ و بلاء القسم هی تدخل علی

الظاهر المضمون هو بالله وبالرحمن بك ولا بد للقسم من اسم الشركان او غير

الجواب وهي جملة تسمى المقسم عليها فان كانت موجبة يجب دخول

اللَّهُمَّ فِي الْأَسْمَاءِ وَالْفِعْلِ نَحْمَدُكَ اللَّهُمَّ لَكَ زَيْدٌ قَائِمٌ وَاللَّهُ لَا فَعْلٌ

كذَّابٌ وَإِنَّ فِي الْأَسْمِئَةِ لَنُحُورًا ۚ إِنَّ زَيْدَ الْقَائِمِ وَإِنْ كَانَتْ

مَنْفِيَةً وَجَبَ خَوْلُ مَا وَالَاخُو وَاللَّهُ مَا زِيدُ بِقَائِمٌ وَاللَّهُ لَا يَقُومُ

زَيْدٌ وَاعْلَمَ أَنَّهُ قَدْ يُحْذَرُ النَّفْسُ لِزَوَالِ اللَّبْسِ كَقَوْلِهِ تَعَالَى

تَاللّٰهِ تَفْتَوُۥ تَذَكَّرُوۡ سَفَاۤی لَا تَقْتَوُۥ یَحْذَرُ جَوَابُ الْقِسْمِ

ان تقدم ما يدل عليه نحو يد قائم والله او توسط القسم نحو يد والله قائم
 اي على القسم ١٢ وقام زيد والله ١٣ وقام والله ١٤

۱۱۔ قولہ وحدہ ای منفرد اداون غیرہ من الاسماء
الظاہرۃ والضمرة ۱۲۔ قولہ وباء القسم اے
آخرہ یعنی با از حروف قسم در سائر احکام عام
ست و گاہے در استعمال اکثر ہائے قسم را
مخذوف سازند و نصب بجزو مقسم بہ گذارند مثل
اللہ لا فعلن کذا و گاہے جر را جوازاً باقی دارند
و ایں اختصاص با اسم اللہ دارد مثل اللہ
لا فعلن کذا بجر اللہ و در ترکیبی کہ ہائے تنبیہ
و الف استفہام و قطع ہمزہ وصل نا شب
حرف قسم آمد با ش حرف قسم را مخذوف
سازند و جر را بر مقسم و جوباً باقی گذارند مثل
باللہ لا قومن کذا بوصل ہمزہ اللہ با حرف
تنبیہ و مثل اللہ لا قومن بہمزہ استفہام
و وصل ہمزہ اللہ با ہمزہ استفہام
و اللہ لا قومن بغير حرف تنبیہ و ہمزہ استفہام
لیکن ہمزہ اللہ مقطوع ست و جر در
ہمہ ایں امثلہ واجب ست ۱۳۔
۱۱۔ و منہ قولہ تعالیٰ اِنَّ سَعِیْکُمْ وَ شَتِیْ فِی
جواب و الیل اذ انقضی ۱۲۔ ۱۱۔ قولہ
وجب و دخول ما و لا چوں جملہ اسمیہ و
و فعلیہ مقسم علیہا ہر یک مستقل ست کہ
ہر یک از دیگرے مستغنی ست لہذا
برائے ربط آوردن یکے از اشیائے
چہار گانہ کہ لام و ان و ما و لا باشد۔ بموضع
خود ہا واجب شد ۱۳۔ درایہ شرح
ہدایۃ النحو کے قولہ اے لا تفتوئ زیر آ کہ
منفارع مثبت ضرور ست کہ مقتدرن لام
باشد و آں ایں جا منتفی ست پس معلوم
شد کہ منفی ست و حرف نفی مخذوف
ست ۱۴۔ درایہ ۱۱۔ عند عدم التباس
المنفی بالمثبت ۱۲۔ و آں اسم اللہ باشد
یا غیر او ۱۳۔ و اسم ظاہر بجهت اصل بودن او

عنه الذين ١٢ فوا نضباييه له قوله على الاستعلاء آه وبرائ مصاجبت آيد شل الحمد لله الذي وهب لي على الكبر اسمعيل وبرائ تليل وتكبر والله على ما يدكم وبرائ
طرفيت مثل على ملك سليمان ومعنى با مثل حقيق على ان لا قول على الله الا الحق ١٢ ورايه له قوله وقد يكون عن على آه وريس هكاه من معنى جانب باشد على معنى فوق وهرودى عنى خواهند
بود زير آه بر صورت حرف اند و مناسبست با حرف

١٠٩

على است ١٢ عبد الحكيم له قوله للتشبيه والتعليل نحو واذا
كما يدكم وقال الفراء قد يحى معنى على تقول بعض العرب
كحرفي جواب من قال كيف اصبحت ١٢ ورايه له قوله
وزائدة تكفوله تعالى النخلة گفتند كه اگر زائد فرض نه كنند
معنى آل ليس مثله شى خواهد بود و اين مستلزم محال ست كه
اثبات مثل باشد و اين كاف برائ تاييد نفي مثل زياده
كرده شد زير كه زيادت حرف بمنزله اعاده جمله بار و كر
باشد اين جنى همين تصریح كرده و جمله بجان ب عدم
زيادت اور گفتند ١٢ عبد الحكيم له قوله وقد تكون
اسما لى معنى المثل اذا دخل عليها حرف الجر ونزد
ميبوييه و محققون كاف اسم نى آيد مكر بضرورت چنانكه
درين مصرع يفصحن آه مصرع اقل ابيض ثلث
كنعاج مجم وبيض صفت نساء محذوف و آل جمع
بيضاء است معنى زنان سفيد و نكاح بر وزن كتاب
جمع نكحة بفتح اول ماده كا و وحشى و بسا است كه در حوى
گرم و كلافى چشم زنان را با تشبيه و سب و هم تشديد ميم
جمع جهاد معنى گوسپند بى شاخ و ضحك دندان سپيد
گردن و كاف معنى مثل و موصوفش محذوف كه آن اسنان باشد
معنى دندان و بر و زاله و منهم ميم شده از انهام كه اخته شده
و معنى بيت اينكه سه زنان سپيد روى كه در لطافت و حسن
گردن و كلافى چشم و چستى بدن مثل گاو و وحشى بى شاخ
اند مى خنديدند از دندان كه در لطافت آب مثل زاله كه اخته
بود ١٢ عبد الحكيم له قوله للظرفية حديثي گفته كه اگر بمنزله
مذومند جاره ابتداء زان ماضى و انتهاى او اراده
كرده شود برائ ابتدا و زمان ماضى باشد و اگر زمان حال
بدون تعرض ابتدا و انتها مراد گرفته شود هر دو برائ طرفيت
معنى نى باشد ١٢ ورايه له قوله و حاشا للاستثناء يعنى اين
هر سه برائ استثناء باشند و هر گاه باي هر سه مدخول هر
سه را جرودى حروف باشند و مصنف از اين جهت از حرف
جر شمرده و هر گاه نصب بى افعال خواهند بود پس اين هر سه
گاهى حروف باشند و گاه بى افعال و پنج سابق اينها يعنى

وَعَنْ لِمَجَاوِزَةِ نُحْرِ قَيْتُ السَّهْمِ عَنِ الْقَوْسِ إِلَى الصَّيْدِ

وَعَلَى لِمَجَاوِزَةِ نُحْرِ قَيْتُ السَّهْمِ عَنِ الْقَوْسِ إِلَى الصَّيْدِ

اسمى اذ ادخل عليها من كما تقول جلست من عن يمينه

ونزلت من على الفرس الكاف للتشبيه نحو زيد كعمرو زائدة

كقوله تعالى ليس كمثل شى وقد تكون اسما كقول الشاعر

ع يفصحن عن كالبز المنهم وقد ومنذ للزمان اما

للابتداء فى الماضى كما تقول فى شعبان ما ريت مذرجب

اول للظرفية فى الحاضر نحو ما ريت مذ شهرنا ومنذ يومناى

وشهرنا و يومنا و خلا وعدا و حاشا للاستثناء نحو جاء فى القوم

خلا زيد حاشا عمرو وعدا بكر فصل الحروف المشبهة بالفعل

له قوله و عن المجاوزة لى برائ دورى چيزى از مجرور عن و آل يا ب زوال از شئ ثانى و وصول بجانب ثالث باشد
مثل مثال ثمن و يا ب وصل بجانب شى ثالث بدون زوال از ثانى مثل اخذت عن العلم يا ب زوال محض مثل اديت ١٢

عن على كاف و مذومند كايه حروف باشند گاهى كم و زياده سابق پنج مذكور پيوسته حروف باشند و بس ١٢ له قوله بالفعل يعنى تشبيه واده شده اند بالفعل متعدى و اقتصافى
و واسم و در اقسام بسوئى ثلاثى و رباعى مثل فعل و وريس كه معنى بفتح هستند ١٢ ورايه شرح بداية النحوى قوله فى الحاضر لى فى زمان الحال و بر مستقبل نى آيد زير كه برائ ماضى و
حال موضوع هستند ١٢ ع خبر از بىض ثلث كه در مصرع اول واقع است ١٢ عه او فى زمان الحال و بر مستقبل نى آيد زير كه برائ ماضى و حال موضوع هستند ١٢

لے قولہ تکلفاً زیر کہ ملے کافہ ایشان را از مشابہت فعل کہ خواستن دو اسم باشند بیرون ساخت و نیز بجهت ضعف عمل از فاضل بودن ما عامل در هر دو اسم نخواهند شد ۱۲ لے قولہ تؤکدہا و تقرہا فانک اذا قلت ان زیداً قائم اذنت بہ ما اذنت بقولک زید قائم مع زیادة التکید والبالغة ۱۲ درایہ شرح ہدایۃ النحوی لے قولہ فی حکم المفرد حیث لا یشتمل علی اسناد تام یصح السکوت علیہ وطریقۃ جعل الجملة التي بعدہا فی حکم المفرد ان یجعل مصدر النحیر مضافاً الی الاسم ۱۲ درایہ لے قولہ فی ابتداء الكلام عام است ازین کہ اول کلام متکلم باشد مثل مثال مذکور در متن یا در وسط کلام متکلم آید لیکن با و ابتداء لے کلام دیگر نماید مثل اکریم زیدانہ فاضل کلام متانفست کر تعلیل ما تقدم واقع ست ۱۲ منہل ۵۵ قولہ بعد تقول یعنی قولیکہ حکایت جملہ کہ پس او واقع است با و مقصود باشد و ان قول بمعنی ظن و نفوہ نباشد مثل القول ان زیداً قائم لے الظن بر لغت سلیم و مثل قلت ان زیداً فاضل مضیف لے تفویہ ۱۲ لے قولہ و بعد الموصول یعنی بعد موصول در اول صلہ پس ایراد نخواہد شد مثل جاء الذی عندي انه فاضل باینکہ بعد موصول ان مفتوحہ است زیرا کہ در اول صلہ نیست بلکہ مع اسم و خبر مبتداست و در جواب قسم نیز مکسور آید مثل والذین زیداً قائم و بعد ندا نیز مثل یا بنی ان الله امطفي لكم الديار و چون این قسم در ابتداء داخل ست لهذا مصنف ذکر ننمود و بعد حثی کہ برائے ابتدا باشد مثل مرض فلان حتی انهم لا يرجون و بعد و احوال مثل کما اخرجک ربک من بیتک بالحق وان فریقاً من المؤمنین لکارجون و پس حروف افتتاح مثل الا ان اولیاء الله لا خوف علیکم ولا هم یحزنون و بعد حروف نصب بن مثل نعم انه فاضل در جواب کسی کہ گوید ازید فاضل یا بے انه عالم در جواب کسی کہ گوید مازید بعالم و اگر تامل کردہ شود بعضی ازین صورتہا در ابتداء داخل اند لهذا مصنف ذکر علیحدہ نہ کردہ ۱۲ لے لان ما الکافۃ تمنعها عن العمل وعن وجوب دخولها علی الاسم ۱۲ لے تانیث ضمیر بال سبب عود او بسوئے جملہ یا بسوئے معنی باعتبار مضاف الیہ ۱۲ لے قولہ تعالی ان الله غفور رحیم وان الخ لعل و سا لیشتق منه زیر کہ مقولہ قول مجزئ جملہ نباشد ۱۲

(۱۱۰)

اِنَّ وَاَنَّ وَاَنَّ وَلَكِنَّ وَلَعَلَّ هَذِهِ الْحُرُوفُ تَدْخُلُ

عَلَى الْجُمْلَةِ اَلْاِسْمِيَةِ تَنْصِبُ اَلْاِسْمَ تَرْفَعُ اَلْخَبَرَ كَمَا عَرَفْتَ نَحْوَ

اِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ وَقَدْ يَلْحَقُهَا اَلْكَافَةُ فَتَكُونُ اَعْلَى الْعِلِّ جَنْدٌ

تَدْخُلُ عَلَى الْاَفْعَالِ تَقُولُ اِنَّمَا قَامَ زَيْدٌ وَاعْلَمْ اَنَّ اِنَّ

اَلْمَكْسُوءَةَ اَلْهَمْزُ لَا تَغْيِرُ مَعْنَى الْجُمْلَةِ بَلْ تَوْكِّدُهَا وَ اَنَّ الْمَفْتُوحَةَ

اَلْهَمْزُ مَعَ مَا بَعْدَهَا مِنْ اَلْاِسْمِ اَلْخَبَرِ فِي حُكْمِ الْمَفْرُودِ وَلِذَا لِكَ

يَجِبُ اَلْكَسْرُ اِذَا كَانَ فِي اَبْتِدَاءِ الْكَلَامِ نَحْوَ اِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ وَ بَعْدَ

اَلْقَوْلِ كَقَوْلِهِ تَعَالَى يَقُولُ اِنَّهَا بَقْرَةٌ وَ بَعْدَ الْمَوْصُولِ نَحْوَ مَا رَأَيْتَ

الَّذِي اِنَّهُ فِي الْمَسَاجِدِ اِذَا كَانَ فِي خَبَرِهَا اَلْاِسْمُ نَحْوَ اِنَّ زَيْدًا

لَقَائِمٌ وَيَجِبُ الْفَتْحُ حَيْثُ يَقَعُ فاعِلًا نَحْوَ بَلَّغْنِي اَنَّ زَيْدًا قَائِمٌ

وَحَيْثُ يَقَعُ مَفْعُولًا نَحْوَ كَرِهْتَ اَنَّكَ قَائِمٌ وَ حَيْثُ يَقَعُ

صه زیرا کہ صلہ موصول جملہ باشد نہ غیر ۱۲ لے زیرا کہ لام برائے تاکید معنی جملہ باشد ۱۲ -

بیتا

ای من طول قیام بکرم

2

معطوف على قوله ويجب التفسير ١٢

وون المفتوح ۱۲

دول المفتوح ۱۲

ای لام ابتداء ۱۲

ای چین اور تحفہ ۱۲

تخفیف

بدرستیکہ بودے نو

پیر و سونوار

ہنگام الفاٹے او واجب ست ۱۲ -

اے قولہ ضمیر شان مقدر چرا کہ اگر عمل او در ضمیر شان مقدر فرض نمی کردند و در اسم ظاهر عامل نیافتند زیادتی مکسورۃ کہ تشبیه او بفل اضعف ست بر مفتوحہ کہ اقوی است از روائے تشبیه لازم می آید و کلمہ اسمش بضرورت مذکور بود مثل شعور فلوانک فی یوم الزمان سالتنی + طلاق لم آتجمل وانت صدیق + مسالک بهیہ

۱۱۲

قَبْلَهُ لَمْ يَكُنِ الْغُفْلَيْنِ وَإِنْ نَظُنُّكَ لَيْسَ الْكَذِبِينَ وَكَذَلِكَ
 ان المفتوحة قد تخفف فحينئذ يجب اعمالها في ضمير
 شان مقدرا قد دخل على الجملة اسميته كانت نحو بلغني ان زيد
 قائم او فعلية نحو بلغني ان قد قام زيد ويجب نول السين
 او سوف او قد و حرف النفي على الفعل كقوله تعالى علم
 ان سيكون منكم مرضى الضمير المستتر اسم ان والجملة
 خبرها وكان التشبيه نحو كان زيد الاسد هو مركب
 من كاف التشبيه وان المكسورة وانما فتحت لتقدم الكاف
 عليها بتقدير ان زيد كالاسد قد تخفف فتلغى نحو كان
 زيد اسد ولكن لا استدلال ويتوسط بين كلامين متغايرين
 والمعنى نحو ما جاء في القوم لكن عمرو ارجاء وغاب زيد

اے قولہ او سوف مثل شعور واعلم فعل المرفوعه + ان سوف یا قی کل ما قدر ۱۲ اے قولہ علی الفصل لیكون كالعوض عما زال عنها من حذف احدى نونها ۱۲ اے قولہ علم آه ترجمہ دانست خدا کہ خواهند بود بعضی از شما بچاران ۱۲ نوح الرحمن هے قولہ وهو مرکب آه و این مذهب غلیل است و مختار مصنف و نزد جمہور بحمل کردن بر نظائر شش حرف براسه است و برائے آنکه اصل عدم ترکیب ست سہیں صحیح ست ۱۲ ادراہ اے قولہ لتقدم الکاف النح و وجه تقدم الکاف الاعلام علی انشاء التشبيه من اول الامر ۱۲ اے قولہ لکن آه نزد بصیرہ مفروضست و کوفیه گفتند کہ از لادان مکسورہ مصدر یکاف زائدہ مرکب ست اصلش لا کان کسرہ ہمزہ را بجانب کاف نقل کردند و ہمزہ را حذف ساختند پس لکن کلمہ ایست کہ فائدہ اس معنی بخشد کہ مابعد او مثل ما قبل او نیست بلکہ مابعد او در نفی و اثبات مخالف ما قبل ست و کلمہ آن مضمون مابعد خود را محقق می سازد ۱۲ رضی هے قولہ لا استدراک استدراک در لغت دریافتن چیزی کذا فی التاج و در صراح ست استدراکت تدارکت مافات پس سین در و برائے طلب نیست و در اصطلاح برائے دفع توہم کہ از کلام سابق پیدا می شود و در حواشی مہندیہ است کہ برائے طلب دریافت سامع دفع چیزی را کہ عنقریب متوہم می شود بریں تقدیر سین برائے طلب باشد و برہر دو تقدیر در عرف از معنی عام بجانب خاص منقول گردید ۱۲ عبد الحکیم و گاہے برائے تاکید آید مثل لو جانی زید اگر متہ کنند لم یسعی پس لکن امتناع را کہ از لو مستفاد می شد تاکید نمود ۱۲ ۹ قولہ متغايرين اے تنافسین فی الجملہ کما فی قولہ تعالی و ان ربک لکد و فضل علی الناس و لکن اکثرہم لا یشکرون فان عدم الشکر لا ینافی الافضال بن لا یناسبہ اذا للاتق ان الشکر و الامتنان تضادان تضاداً حقیقیاً ۱۲ ادراہ هے و بدرستیکہ گمان میکنم ترا از دروغ گو یاں ۱۲ فتح هے قولہ تعالی ان الحمد للہ رب العلمین و بلغنی اللہ بجهت قلت تنایر لفظی مصنف بر تغایر معنوی اختصار نمود ۱۲ -

اے قولہ تعالی ان الحمد للہ رب العلمین و بلغنی اللہ بجهت قلت تنایر لفظی مصنف بر تغایر معنوی اختصار نمود ۱۲ -

اے قولہ للترجی ای لا نشاء الترجی برستجیل نمی آید و معنی ترجی توقع امر مر جوا این اکثرست یا توقع امر ترسناک ثانی مثل لعل الساعة قریب اول مثل شعر که در کتاب است و لعل نزوا خفش و کسائی برائے تعلیل بمعنی لام ست و نزو فراء و بعضی از فراء نقل کردند که لعل برائے شک است و بعضی گفتند که لودن او برائے تعلیل و شک و استفهام نزو بصریه خطاست ۱۲ شرح

۱۱۳

لَكِنَّ بَكَرًا حَاضِرًا وَبِجُوزٍ مَعَهَا الْوَاوُ نَحْوَ قَامَ زَيْدٌ وَلَكِنَّ عَمْرًا وَ

قَاعِدٌ وَقَدْ تَخَفَّفَ فَتَلَعَهُ نَحْوُ مَشَى زَيْدٌ لَكِنَّ بَكَرًا عِنْدَ نَاوَلِيَةٍ

لِلتَّمَنِي نَحْوِ لِيَتِ هَذَا عِنْدَنَا وَاجَازُ الْفَرَاءِ لِيَتِ زَيْدًا قَائِمًا

بِمَعْنَى اَتَمَنِي وَلَعَلَّ لِلتَّرَجُّي كَقَوْلِ الشَّاعِرِ شَعْرٌ

أَحِبُّ الصَّالِحِينَ لَسْتُ مِنْهُمْ وَلَعَلَّ اللَّهُ يَرْزُقُنِي صَاحِبًا

وَشَذَّ الْجَرَّ بِهَا نَحْوَ لَعَلَّ زَيْدٌ قَائِمٌ وَفِي لَعَلَّ لَفَاتٌ عُلٌّ وَعَنْ أَزْ لَانَ

وَلَعَنَّ عِنْدَ الْمَبْرَأِ صِلَةُ عَلَّ زَيْدٌ فِيهِ اللَّامُ وَالْبَاقِي فَرَعُ فَصَل

حُرُفُ الْعُطْفِ عَشْرَةٌ الْوَاوُ وَالْفَاءُ وَثَمٌّ وَحَتَّى وَآوُ وَأَمَّا وَأَوَّلُ

وَلَكِنْ فَالْأَرْبَعَةُ الْأُولَى لِلْجَمْعِ فَالْوَاوُ لِلْجَمْعِ مُطْلَقًا نَحْوَ جَاءَنِي

زَيْدٌ وَعَمْرٌ سَوَاءٌ كَانَ زَيْدٌ مُقَدَّمًا فِي الْجَمْعِ أَوْ عَمْرٌ وَالْفَاءُ لِلتَّرْتِيبِ

بَلَا مَهْلَةٍ نَحْوَ قَامَ زَيْدٌ فَعَمْرٌ إِذَا كَانَ زَيْدٌ مُتَقَدِّمًا وَعَمْرٌ

تَرْتِيبِ سِتْ ۱۲ و ر ا ی ه ۸ ق و ل ه ب ل ا م ه ل ت و ا ک ی ا ح ق ی ق ت ه ب ا ش د چ ن ا ک ه و ق ا م ز ی د ف ع ر و ی ا ع ا د ت ه م ث ل ف خ ل ق ن ا ع ل ق ت ه م ض ف ت ه

تقدیر عامل چنانکه در بسجک زید احتیاج نیست ۱۲
لے قولہ عل سجف لام اول و عن بتعبیر هر و طرف
یعنی سجف لام اول و بدل لام ثانی بالون و آن سجف
لام اول و تبدیل عین و لام با همزه و لون و لآن تبدیل
عین و لام با همزه و لون و لعن تبدیل لام مشد و بالون
مشد و در ضائے رضی این کہ در لعل یا زود لغت ست
اشهر لعل از آن جمله شش مذکور متن و ترج باقی تبدیل
عین و لام با عین مجمر و لون لغن و رعن و رعن تبدیل
لام اول و لام آخر بارے جمله و لون و راول و تبدیل
هر و لام بحرف مذکور و تبدیل عین جمله با همزه و ثانی
و لعا بالمد و گاہے لعلت گفته میشود ۱۲ لے قول
العطف عطف در لغت بمعنی میل دادن و سجت
میل دادن این حروف معطوف را بجانب معطوف
علیه مائل می دهند لهذا بحرف عطف نامیده شدند ۱۲ -
هے قولہ الواو و الفاء آه بعضی ای مفسرہ را نیز از حروف
عاطف شمردند و نزو بعضی مابعد او عطف بیان برائے
ما قبل بود چنانکه نزو بعضی بل از حروف عاطف نیست
بلکہ اینچہ مابعد او ست بدل غلط از ما قبل او باشد بدل
غلط بغیر او فصیح نیست و با او فصیح زیرا کہ بل برائے
تذکره مثل این غلط موضوع ست ۱۲ رضی لے قولہ
فالاربعة الاول للجمع مراد از جمع در اینجا اینکہ اینها برائے
یکے از دو چیز یا چیزها چنانچہ آو و اما هستند نیستند
اجتماع معطوف و معطوف علیہ در یک زمان و مکان
مراد نیست پس معنی جاءنی زید و عمر و افر و اثم و اوحی عمر
و آن کہ فعل مجی از هر دو حاصل شدند این کہ زید آمد و عمر
نیامد ا د کے قولہ فالواو للجمع معنی مطلقا اینکہ احتمال دارد کہ
معل در یک زمان از هر دو حاصل شده باشد یا اولاً از زید
من بعد از عمر و یا اولاً از عمر و سپس از زید پس این هر سه
احتمال عقلی هستند کہ د ا و بر چیزے از بنیاد ایلی ندارد و
این مذہب سائر بصریه ست و از فراء کسائی و تغلب ربی
و این دستویہ منقول ست کہ بعضی فقہاء گفتند کہ او برائے

تربیب ست ۱۲ و ر ا ی ه ۸ ق و ل ه ب ل ا م ه ل ت و ا ک ی ا ح ق ی ق ت ه ب ا ش د چ ن ا ک ه و ق ا م ز ی د ف ع ر و ی ا ع ا د ت ه م ث ل ف خ ل ق ن ا ع ل ق ت ه م ض ف ت ه
من السماء ماء فتصبیح الأرض مخضرة ۱۲ و ر ا ی ه ۸ ق و ل ه ب ل ا م ه ل ت و ا ک ی ا ح ق ی ق ت ه ب ا ش د چ ن ا ک ه و ق ا م ز ی د ف ع ر و ی ا ع ا د ت ه م ث ل ف خ ل ق ن ا ع ل ق ت ه م ض ف ت ه
نمی کرد ۱۲ ا ع ف ر ت ا ی ن ل ک ن ب ذ و ب ن ل ک ن ل ل ع ط ف ل ا ن و ن و ل ع ط ف ع ل ی ه ا ل ا ی ج و ز ۱۲ ل ل ه و گ ا ه ی ب ا ب د ا ل ی ا ب ت ا و ا ن ا م ا و و ر ت ا ل ت گ و ی ن د ۱۲ -

ص. انتہی ترجمہ کلامتہ این تصریح واجب میکند که مابعد حتی جزو ماقبل حتی باشد حقیقت و جزئیت اعتباریہ کافی نبود ۳۲ قولہ وہی تفید آہ بدانکہ برائے حتی دو شرط است کہ در ثم نیست مصنف یکے ازال کہ ظاہری بود ذکر و دیگر ذہنی کہ از قول "اوہی تفید قوۃ" اوصفاً باندک تامل مستفادی شود بر اعتنا و استخراج ذہن ناظر حوالہ فرمودہ مذکور ساخت و آن اینکه مہلت کہ در ثم معتبر سبب بر حسب خارج باشد و در حتی بر حسب ذہن چہ مناسب بر حسب ذہن ایکہ اول موت بغیر انبیاء متعلق شود من بعد انبیاء اگرچہ بر حسب خارج موت بانبیاء ہم فیما بین سائر ناس متعلق است و همچنین مناسب است کہ آمدن حاجیان سوار بر حاجیان ماشی یعنی پیادہ پادرو ذہن مقدم بود اگرچہ در بعضی از اوقات برعکس ہم بطور آید ۱۲ و ۳۳ او موضوع برائے یکے از دو امر بود خواہ نزد منظم مہم باشد بری تقدیر برائے شک بود خواہ معلوم لیکن بسبب او بر سامع ابہام را قصد کردہ باشد یا تفصیل یا اباحت یا تنجیہ یا تسویہ رازیرا کہ مدلول او برائے یکے از دو امر بود و خصوصیات از قرائن مستفاد گردد ۱۲ ۳۴ قولہ لاحد الامرین ولم یتعرض لہ اکفاء باقل مالا بدینہ کما فعل سابقا الکلام ما تضمن کلمتین آہ و اذا تبارع الفعلان آہ ۱۲ اشرح تسہیل ۵۴ قولہ واما قطرب فتح ہمزہ اما عاطفہ حکایت کردہ و نزد سیمویہ بدلیل حذف ما بنا بر ضرورت از ان و ما مرکب است و غیر سیمویہ گفتہ کہ اما مفرد است مرکب نیست زیرا کہ در حروف افراد اصل است و ابوعلی و عبد القاسم چون او از عواطف منع نمودند زیرا کہ اما اول آمدہ است بر چیزیکہ او معطوف بر چیزے نیست و دیگرے مقررین بواو عطف است پس ہر دو صلاحیت عطف نخواہند داشت و اندلسی گفتہ کہ اما اول با ثانی حرف عطف است بنا بر آگاہی بری کہ این امر یعنی ترکیب است اما اول مقدم شد و او جامع و عاطف اما ثانیہ است بر اما اول یا اینکه ہر دو مثل حرف واحد شدند پس ہر دو مابعد ثانیہ را بر مابعد اولی معطوف می سازند و این عند برابر دست و برودت بچند وجہ باشد اول تقدم بعض عاطف بر معطوف علیہ دوم عطف بعض عاطف بر بعض سوم عطف حرف بر حرف و این ہمہ در کلام شان موجود نیست و حق اینکه او عاطفہ است و اما غیر عاطفہ یکے از وہ چیز را افادت می کند ۱۲ رضی ۵۴ قولہ متصلہ چو میان ہر دو جزو او یعنی ماقبل و مابعد اتصال واقع است کہ یکے از دیگرے استفاندار دہند متصلہ نام شد و بجهت

۱۱۳

متأخر ابلا مہلت و ثم للترتيب بمہلتہ نحو دخل زيد ثم عمرو

ای بترخ و بلا وصل ۱۲

اذا كان زيد متقدماً و بينهما مہلت و حتی کثر فی الترتيب

فی الدخول علی عمر و المعطوف ۱۲

المہلت الا ان مہلتہا اقل من مہلتہ ثم ویشترط ان یکون

فکلون حتی موسیطة بین الفاء و ثم ۱۲

معطوفہا داخل فی المعطوف علیہ ہی تفید قوۃ فی المعطوف

و ہمیں جہت ضربت الرجال حتی النساء نخواہی گفت ۱۲

نحو ما الناس حتی الانبیاء اوصفاً نحو قدم الحاج حتى المشاة

ای رکیان الحاج ۱۲

و او و اما و امر ثلثتها لتبوت الحكم لاحد الامرین مہللاً

ای ثلثہ ہرہ الحروف ۱۲

بعینہ نحو مر رجل و امرأۃ و اما انما تكون حرف العطف

ای غیر معین فی علم التکلم ۱۲

اذا تقدمتہا اما آخری نحو العدا انا زوج و اما فرد و يجوز ان

یتقدم اما علی او نحو زيد اما کاتب و اما علی قسمین

و عدم تقدم نیز جائز است مثل زيد کاتب او امی ۱۲

متصلہ و ہی فایسأل بہا عن تعین احد الامرین و

احدہا ۱۲ ای حرف ۱۲ ثانیث ضمیر راجع تسوئے ما باعتبار معنی ۱۲

لہ قولہ ویشترط ان یکون آہ رضی گفتہ کہ مابعد حتی عاطفہ جزو ماقبل حتی باشد یا جزو چیزیکہ بران ماقبل حتی طلالت می نماید و جاره را اکثر ثنات تجزیمی نمایند کہ مابعد و متصل باخر جزو ماقبل باشد مثل نمت البارحة حتی الصباح ۳

برابر کردن او ہمزہ را در افادت تسویہ و استفہام معاوہ نیز نام او است مثال افادت تسویہ نحو سوا علی اتمت ام قدمت و مثال افادت استفہام مثل ازید قائل ام عمر ۱۲ منہل ۵۴ جمع قاضی بعضی روزگان ۱۲ ۵۴ و ازین جا بیان فرق ست میان او و مابعد اشتراک ہر دو معنی ۱۲ ۵۴ ازین جا تحقیق معنی ام و فرق میان ام و او و اما شروع نمودہ ۱۲

له قوله ام عمرو يا تقديرا مثل شجر فوالله ما دوى وان كنت داريا + بسبع زمين الحرام يثان : اي السبع ١٢ مسالك بهية ١٢ ٤ فذلك وبعينين هرگاه بعد هزوه جمله اسميه باشد پس ام نيز جمله اسميه بود بخوازيدي عندك قائم عمر وقاعد بخلاف او واما كه بدون پس اينها مثل چيزيكه پس هزوه بود لازم نيست ١٢ درايه ٣٤ قوله فلا يقال بدون الفعل بعد ام وسهين ست مختار ابن حاجب ونزد سيبويه جائز داشته شايد كه اعتبار معني نموده باشد زيرا كه معني ارايت زيدا ام رايت عمرا يقال بدون الفعل بعد ام وسهين ست مختار ابن حاجب ونزد سيبويه جائز داشته شايد كه اعتبار معني نموده باشد زيرا كه معني ارايت زيدا ام رايت عمرا

السائل بها يعلم ثبوت احدهما مباحلا ف او واما فان

السائل بهما لا يعلم ثبوت احدهما اصلا وتستعمل بثلاثة

شرايط الاول ان يقع قبلها هزوة نحو ازيد عندك ام عمرو

والثاني ان يلها لفظ مثل ما يلي الهزوة اعني ان كان بعد

الهزوة اسم فذلك بعد ام كما مروان كان بعد الهزوة فعل

فذلك بعد ها نحو اقام زيد ام قعد فلا يقال ارايت زيدا ام

عمر والثالث ان يكون احدا من المستويين محققا و

انما يكون الاستفهام عن التعيين فلذلك يجب ان يكون جواب

امر بالتعيين ونعم او لا فاذا قيل ازيد عندك ام عمر فاجوب

بتعيين احدهما انا اذا سئل باو و انا فاجوب نعم او لا و فمقطعة

وهي ما تكون بمعنى بل مع الهزوة كما رايت شيخا من بعيد

است ١٢ درايه ٣٤ قوله محققا اي ثباتا عند المتكلم
لا مبهما ١٢ درايه ٣٤ قوله عن التعيين اي عن
تعيين احد المستويين بعد تحققه مما عنده ١٢ درايه
٣٤ قوله فذلك اي بجيت اينكه سائل
بام ثبوت واحد معين نهي وانداز تعيين سوال
مي كند و سائل باو و اما ثبوت برائے
كدامي نهي و اند ١٢ درايه ٣٤ قوله باو و اما
مثل اجاءك زيدا و عمرو و اجاءك زيدا و اما
عمرو ١٢ درايه ٣٤ قوله فجاوبه الي آخره زيرا كه
مقصود از سوال اين كه ازاں هر دو يك غير
معين سخنانة تو در آمد يا نيايد ١٢ شرح -
٣٤ قوله منقطعة ام منفصلة نيز نام دارد
زيرا كه ما بعد او از ما قبل منفصل و منقطع
ست پس ما بعد او مثل ما قبل كلام مستقل خواهد
بود ١٢ ٣٤ قوله و هي ما تكون بمعنى بل الي
آخره اے برائے اضرب از اذل و شك
در ثاني و اين اكثر است و گاهے برائے انكار
آيد مثل ام يقولون افتري و گاهے برائے
مجرد اضرب آيد هرگاه ما بعد او منقطع به
باشد مثل ام انا خير من هذا الذي هو مهين زيرا
كه دريں جا استفهام معيني ندارد و يا ما بعد
او مثل بل حرف استفهام باشد مثل
ام هل تنوي الظلمات و النور ١٢ درايه
٣٤ قوله شيئا بفتحتين كالبد و سواد
شخصي كه از دور بنظر آيد و بكون بانيز
آمده ١٢ منتخب اللغات عه اي
هزوة الاستفهام دون بل لان الهزوة
عريضة في الاستفهام ١٢ عه قوله
بمعنى بل - اي برائے اضرب از اذل
و شك در ثاني و اين اكثر است ١٢ درايه
٣٤ برندين بصرية بخلاف ابن هشام ١٢
منهله عه اي استفهام التكم عن المخاطب ١٢ درايه ٣٤ اي فيجاب زيدا و عمرو و لا يقال نعم او لا ١٢ -

منهله عه اي استفهام التكم عن المخاطب ١٢ درايه ٣٤ اي فيجاب زيدا و عمرو و لا يقال نعم او لا ١٢ -

له قوله على سبيل القطع اي على وجه اليقين لانك اذا رأيتها اعتقدت انها ابل بلا شك ١٢ ورايه ٢ قوله انها شاة لانك اذا قربت منها علمت انها ليست بابل ١٢ ورايه ٣ قوله بل هي شاة سوال در قول انها لا بل بل هي شاة عطف انشاء براخبار لازم مي آيد وآن جائز نيست اتفاقا جواب استفهام مستأنف ست پس عطف انشاء براخبار لازم نياد وفيه نظر زيرا كه برين تقدير لازم مي آيد كه ام منقطعة حرف استنباذ باشد نه حرف عطف و كلام در شمار كرونش از حروف عطف ست لهذا جواب باصواب اينكه عطف انشاء براخبار بناويل قصه وگردانيدن عطف قصه بر قصه بافهوم در مقام اضراب جائز ست ١٢ كه قوله كما مر آه اي مثاله وهو قوله انها لا بل ام هي شاة ١٢ هـ قوله اولاً مفعول فيه لقوله سألت اي سألت زماناً سابقاً و وقتاً ماضياً من حصول زيد ١٢ له قوله واخذت اي شرعت في السؤال الآخر عن حصول عمرو ١٢ ورايه ٤ قوله فلنفي آه اي حكمه كه برائے اقل يعني معطوف عليه ثابت ست نفی اواز ثانی ای معطوف می کند پس حکم برائے معطوف عليه ثابت باشد و از معطوف منفی و بهمین جهت نمی آید مگر بعد اثبات لفظی مثل مثال مذکور در متن و بعد اثبات معنوی مثل مازال زید ناماً لا قائماً و باو عطف اسم كند و عطف مضارع با و نا درست و اظهار عامل نا درست مثل جاء زید لا جاء عمرو و آنچه بعد لفظ غیر آید برائے تاکید نفی باشد نه برائے عطف مثل ولا الضالین ١٢ عبد الحکیم ٤ له قوله بل للاضراب یعنی کلمه بل برائے صرف حکم باشد از معطوف عليه بجانب معطوف و معطوف عليه در حکم مسکوت عنه باشد گویا حکم مجبی و عدم مجبی چیزه بر نیست و چیزه كه از متكلم واقع شد بطریق قصد نبود بهمین جهت از و بلكم بل برگردید لیکن کلمه بل كه بعد نفی در آید در و خلاف ست نزو بعضی کلمه بل برائے گردانیدن حکم منفی از معطوف عليه بجانب معطوف و معطوف عليه در حکم مسکوت عنه باشد و مذموب بعضی این كه بل برائے ثابت کردن حکم منفی از معطوف عليه برائے معطوف و معطوف عليه در حکم مسکوت عنه باشد یا حکم از و منفی باشد پس معنی ما جاءني زید بل عمرو و بل جاءني عمرو یا در حکم مسکوت عنه باشد یا مجبی از و منفی ست ١٢ ورايه ٥ تانیث الضمیر الراجع الی الشیخ باعتبار الصورة ١٢ عه موجباً كان او منفياً ای یصرف الحكم عن الاول ١٢

(١١٤)

قُلْتُ إِنَّمَا لِابِلٍ عَلَى سَبِيلِ الْقَطْعِ ثُمَّ حَصَلَ لَكَ شَكٌّ ^{بعد رؤيتها ١٢}
 إِنَّمَا شَاةٌ فَقُلْتُ أَمْ هِيَ شَاةٌ تَقْصِدُ الْأَعْرَاضَ عَنِ الْإِخْبَارِ ^{ای الشیخ ١٢}
 الْأَوَّلُ وَالْأَسْتِثْنَاءُ بِسُؤَالٍ أُخْرٍ مَعْنَابِلٌ هِيَ شَاةٌ وَاعْلَمْ ^{بعد اشك في كونها ابلا ١٢}
 أَنَّ أَمْرَ الْمَنْقُطَةِ لَا تَسْتَعْمَلُ إِلَّا فِي الْخَبَرِ كَمَا مَرَّ فِي الْأَسْتِفْهَامِ ^{این جمله حال ست از ضمیه قلت ١٢}
 فَمَا عِنْدَكَ زَيْدٌ أَمْ عَمْرٌو سَأَلْتُ أَوَّلًا عَنْ حُصُولِ زَيْدٍ ثُمَّ أَضْرَبْتُ ^{دورانها لا بل ١٢}
 عَنِ السُّؤَالِ الْأَوَّلِ وَأَخَذْتُ فِي السُّؤَالِ عَنِ حُصُولِ عَمْرٍو ^{ای لا بتداء ١٢}
 لَا وَبَلْ لَكِنْ جَمِيعُهَا لَشُبُّوتِ الْحُكْمِ لِأَحَدِ الْأَمْرَيْنِ مَعِينًا أَمَّا ^{دورانها لا بل ١٢}
 لَا فَلَغْنِي مَا وَجَبَ لِلْأَوَّلِ عَنِ الثَّانِي فَمَا جَاءَنِي زَيْدٌ لَا عَمْرٌو ^{ای لا بتداء ١٢}
 وَبَلْ لِلْأَضْرَابِ عَنِ الْأَوَّلِ الْإِثْبَاتُ لِلثَّانِي فَمَا جَاءَنِي زَيْدٌ ^{ای لا بتداء ١٢}
 بَلْ عَمْرٌو وَمَعْنَابِلٌ جَاءَنِي عَمْرٌو فَمَا جَاءَ بَكْرٌ خَالِدٌ مَعْنَابِلٌ ^{ای لا بتداء ١٢}
 بَلْ فَمَا جَاءَ خَالِدٌ وَلَكِنْ لَا سِتْدَ إِلَّا وَيْلُهَا النَّفْيُ قَبْلُهَا ^{ای لا بتداء ١٢}

له در نسخ تلمی مع لفظ ما و در ورايه بدون ما ١٢ لله ای لدفع توهم ناشی عن كلام سابق ١٢

۱۔ قولہ حروف التنبیہ الخ این حروف بر سر جملہ آئند تا مخاطب از چیزیکہ بجانب او متکلم القا خواهد کرد غفلت نکند و بہین معنی حروف تنبیہ نام نہادند و حرف استفہاح نیز نام دارند ۱۲۔ قولہ واما واما بفتح ہمزہ و تخفیف میم چند لغت ست سما بابدال ہمزہ بہا و الباقی الف۔ عثا بابدال ہمزہ بعین و الباقی الف۔ ہتم بابدال ہمزہ بہا حذف الف، و عثم بابدال ہمزہ بعین و سقوط الف۔ ۱۳۔ قولہ لتنبیہ الخطاب برائے جمیع حروف تنبیہ صدر کلام واجب است ام بسقوط و ترک ابدال کذا فی المنہل ۱۴۔

(۱۱۷)

نَحْوَمَا جَاءَ نِي زَيْدٌ لَكِنْ عَمْرُوٌّ جَاءَ أَوَّلَ مَا نَحْوَمَا بِكَ لَكِنْ

خَالِدٌ لَمْ يَقُمْ فَصَلِّ حَرْفُ التَّنْبِيهِ ثَلَاثَةٌ إِلَّا وَامَا وَهَآ

وَضَعْتُ لَتَنْبِيهِ الْخِطَابِ لِئَلَّا يَفُوتَ شَيْءٌ مِنَ الْكَلَامِ فَالَا

وَأَمَّا لَا يَدْخُلَانِ إِلَّا عَلَى الْجُمْلَةِ أَسْمِيَّةٌ كَانَتْ نَحْوَ قَوْلِهِ تَعَالَى

إِلَّا أَنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَقَوْلِ الشَّاعِرِ شَعْرٌ

أَمَّا وَالَّذِي بِي وَأَضْحَكَ وَالَّذِي بِأَمَاتٍ وَآخِي وَالَّذِي أَمَرُ

أَوْ فَعِلِيَّةٌ نَحْوَمَا لَا تَفْعَلُ وَلَا تَضْرِبُ وَالثَّلَاثُ هَآ

تَدْخُلُ عَلَى الْجُمْلَةِ الْأَسْمِيَّةِ نَحْوَمَا زَيْدٌ قَائِمٌ وَالْمُفْرَدُ نَحْوَهَذَا

وَهَؤُلَاءِ فَصَلِّ حَرْفُ الْإِنْدَاءِ خَمْسَتِيًّا وَأَيَا وَهِيَ أَوَّيُّ الْهَنْزَةِ

الْمُقْتَوَحَةُ فَأَيُّ الْهَنْزَةِ الْقَرِيبَةُ أَيْ وَهِيَ الْبَعِيدَةُ وَيَا الْهَيْبَا

لِلْمُتَوَسِّطِ وَقَدْ قَرَّحَ الْكَامِ الْمُنَادِي فَصَلِّ حَرْفُ الْإِنْجَاسَةِ

مگر ہا کہ باسم اشارہ اختصاص وار و لہذا بر طبق اسم اشارہ آید یعنی گاہے بر صدر کلام آید و گاہے در وسط و ہر گاہ کہ از اسم اشارت منفصل آید برائے او صدر کلام بود مثل قولہ تعالیٰ ہا انتم اولاء اصل او انتم ہوں لاء ۱۲۔ مثل مع زیادۃ من الدرایۃ ۱۳۔ قولہ اما والذی الخ بیت برائے ابو الفتح سہرلی ست سوگند سجدای خورد اما برائے تنبیہ است و او برائے قسم و باقی کلام صلہ ہائے موصولات است و استشہاد براینکہ اما برائے تنبیہ است بر جملہ اسمیہ و آمدہ بمعنی آفکہ آگاہ باش سوگند کسی کہ گریانید و بخندہ در آرد و سوگند کسی کہ میرانید و زندہ کرد و سوگند کسی کہ حکم او حکم ست ۱۲۔ قولہ ہا تدخل آہ عبارت مصغری از تعسف نیست زیرا کہ از کتب معتبرہ فن مثل رضی و منہل وغیرہ مستفاد شدہ کہ ہائے تنبیہ از جمیع مفردات اختصاص باسم اشارہ دارد و آنچه زحمتی قول عرب ہا ان زیدا منطلق و ہا فعل کذا حکایت کردہ رضی می گوید کہ ای از چیزست کہ بر شاہد او اطلاع ندارم و گاہے میان ہا و اسم اشارہ فصل می کنند و آل اکثر یا بقسم باشد مثل ہا اللہ فاویا بغیر مرفوع منفصل مثل ہا انتم اولاء بغیر مرفوع و قلیل مثل ہا ان تا عذرة قبلت و مذہب طلیل اینکہ ہا در جمیع اس امثله مذکورہ متصل باسم اشارہ باشد یعنی تیباس نیست کہ گویند اللہ ہا و انتم ہوں لاء و ان ہا تا عذرة و گاہے برائے تاکید بر اسم اشارہ ہم ہا را می آرند و دو تنبیہ را جمع می کنند مثل ہا انتم ہوں لاء و کذا فی الرضی وغیرہ ۱۲۔ قولہ حرف النداء الخ النداء بالکسر والمد آہ او ازادون مصدر ناوی و گاہے بگردانیدن آواز قبیل اصوات نون را فہم و ہند چنانکہ در صرخ و بکا و در اصطلاح طلبیدن توجہ بچیزیکہ نیابت از دعوارد ۱۲۔ کہ قولہ ایا و سیا آہ و بعید خواہ حقیقہ باشد خواہ حکما مثل سایی و نام و مقبر و وجہ تخصیص ایا و سیا برائے بعید است کہ در آواز دادن برائے بعید از بلند نمودن آواز ضرورت ست و آل بہر سیایے حروف و مد بود و اس ہر دو در ایا و سیا متحقق است و در تے ہمزہ ہر دو منتفی و در یا بجز نہ بسیاری حروف بہین جہت برائے قریب و بعید ہر دو می باشد و ازین جا ظاہر شد کہ اے برائے قریب و ہمزہ برائے اقرب باشد ۱۲۔ کذا فی تکملة عبدالحکیم۔

تدخُلُ عَلَى الْجُمْلَةِ الْأَسْمِيَّةِ نَحْوَمَا زَيْدٌ قَائِمٌ وَالْمُفْرَدُ نَحْوَهَذَا

برائے بعید است کہ در آواز دادن برائے بعید از بلند نمودن آواز ضرورت ست و آل بہر سیایے حروف و مد بود و اس ہر دو در ایا و سیا متحقق است و در تے ہمزہ ہر دو منتفی و در یا بجز نہ بسیاری حروف بہین جہت برائے قریب و بعید ہر دو می باشد و ازین جا ظاہر شد کہ اے برائے قریب و ہمزہ برائے اقرب باشد ۱۲۔ کذا فی تکملة عبدالحکیم۔

اے قولہ نعم در چہار لغت ست فتح نون و عین، و فتح نون و حائے مبدلہ از عین مثل خم و کسر نون بتتابع کسر عین و اول شائع است ۱۲ منہل ۱۲ قولہ بلی یعنی آن تو پروردگار ماہستی بسیارے از مفسرین گفتند کہ اگر نعم گفتندے کافر گرویدندے زیرا کہ نعم برائے ثابت کردن مضمون کلام سابق می آید و آن اینجا لفظی پروردگار ست ۱۲ منہل ۱۲ زیادۃ ۱۲ قولہ وای و لا لاثبات بعد الاستفہام بعضے بآں رفتہ اند کہ برائے تصدیق کہ مصنف رحمہ اللہ و این حاجب آن ذکر نمود ۱۲ ۱۲

نعم و بلی اجل و جیران وای انا نعم فلتقدر کلام سابق
 بفتح نون و عین ۱۲ بفتح الف و جیم و سکون لام ۱۲ بہمزہ کسورہ و نون مشدودہ ۱۲ ای تثبیت مضمونہ ۱۲
 مثبتا کان او منفیا نحو جاء زيد قلت نعم واما جاء زيد
 استفہاما کان او خبر ۱۲ فی جوابہ ۱۲ ای جاء زيد ۱۲
 قلت نعم و بلی تختص بايجاب فانفی استفہاما کقولہ تعالیٰ
 فی جوابہ ۱۲ ای ما جاء زيد ۱۲ ای منفلا باوۃ الاستفہام ۱۲
 ائت بریکم قالوا بلی او خبر اکما یقال لم یقر زيد قلت
 ای انت ربنا ۱۲
 بلی ای قد قام وای للاثبات بعد الاستفہام ویزمها القسم کما
 ولا یقال اقسمت باللہ ۱۲
 اذ اقبل هل کان کذا قلت ای واللہ و اجل و جیران
 فی جوابہ ۱۲
 لتصدیق الخبر کما اذ اقبل جاء زيد قلت اجل او جیران
 مثبتا کان او منفیا فلا یقع بعد الاستفہام ۱۲ فی جوابہ ۱۲
 اصدقک فی هذا الخبر فصل حروف الزیادۃ سبعة
 سابع ۱۲
 ان و ان و ما و لا و من و الباء و اللام فان تراد مع ما النافیۃ
 ان کسر بہمزہ و نون ساکن ۱۲ زیادۃ حاصلۃ مع الخ
 نحو ما ان زید قائم و مع مصدبۃ نحو انتظر فان یجلس
 قلیل ۱۲ لا کسر ۱۲ ای ایۃ
 الامیر و مع لیا فحولنا ان جلست جلست ان تراد مع لیا کقولہ
 فتجا و کسر او الفتح الشہر ۱۲ رضی ۲ بفتح بہمزہ و سکون النون ۱۲

قولہ ای واللہ و جاء ای اللہ یحذف حرف القسم و نصب اللہ الا اذا کان قبلہ ہاء التنبیہ فہم مجرور لا غیر ہاء اللہ و اذ ہر گاہ ہاء تنبیہ برآں نباشد در ان سہ و جاست اول حذف یا بجهت التقاء ساکنین و دوم فتح یاء برائے و فتح لجماء ساکنین و حذف فتح سوم جمع میان دو ساکن برائے محافظت حرف ایجاب از حذف آخر و تحریک آن ۱۲ ۱۲
 ۱۲ قولہ حروف الزیادۃ چوں این حروف گاہے زائدہ ہم می آیند یعنی چوں خواهند کہ حرفے را در کلام زائدہ آرند از این حروف بیارند لہذا باین اسم موسوم شدند نہ ازین کہ مدام زائدہ باشند و معنی زائدہ بودن اینہا این کہ اصل معنی بدون ذکر اینہا مختل نمی شود نہ این کہ در ذکر ایشان بیج فائدہ نیست بلکہ در کلام عرب برائے اینہا فائدہ لفظی و معنوی ہر دو متحقق ست فائدہ معنوی تاکید معنی باشد چنانکہ در من استفراقیہ و حرف با در خبر و الیس یا سوای آن و فائدہ لفظی فصاحت و تزئین لفظ و استفہامت وزن شعر و حسن سجع و غیرہ باشد و خالی بودن اینہا از ہر دو فائدہ جائز نیست در نہ بحث و بریکار باشند و این در کلام فصحاء خصوصاً در کلام خالق ارض و سماء نار و ابودہ باشد ۱۲ و رایہ ۱۲ قولہ مع ما النافیۃ یعنی ان کسورہ مخففہ بعد مائے نافیہ برائے تاکید لفظی اکثر زیادہ آید و بر فعل و اسم ہر دو داخل میشود مثال اسم در متن مذکور و مثال فعل قول حان شعرا ما ان مدحت محمد بمقالتی + لکن مدحت مقالتی بمحمد + و اینچہ بعضے گفتند کہ ان نافیۃ است برائے تاکید مائے نافیہ برودر آمدہ است ضعیف است زیرا کہ فرائیم آمدن دو حروف اصلی را بیک معنی نحو یای سکورہ میداند و ازین جاست کہ ان لزید او یا الرجل را جائز نمی دارند ۱۲ و رایہ ۱۲ کہ قولہ ومع ما المصدریۃ - ای ظرفیۃ و آن بسبیل قلت باشد و ہمچنین بعد مای اسمیہ مثل ولقد مکتا ہم فیما ان مکتا کم فیہ و ہمیں نہج پس الا استفہامیہ مثل الا ان قام زید ۱۲ رضی ۱۲ قولہ ومع لما یعنی پس مائے جنبیہ زیادت ان کسورہ نیز بسبیل قلت باشد بکہ زیادت آن مفتوحہ پس لما مشہور ست ۱۲ ۱۲ ترجمہ محمد صلی اللہ علیہ وسلم را بکلام خود مدح نمی کنم بلکہ کلام خود را بمحمد مدح میکنم ۱۲

باشد و ہمچنین بعد مای اسمیہ مثل ولقد مکتا ہم فیما ان مکتا کم فیہ و ہمیں نہج پس الا استفہامیہ مثل الا ان قام زید ۱۲ رضی ۱۲ قولہ ومع لما یعنی پس مائے جنبیہ زیادت ان کسورہ نیز بسبیل قلت باشد بکہ زیادت آن مفتوحہ پس لما مشہور ست ۱۲ ۱۲ ترجمہ محمد صلی اللہ علیہ وسلم را بکلام خود مدح نمی کنم بلکہ کلام خود را بمحمد مدح میکنم ۱۲

ص طبعه ۱۲ قوله وكذا البواق نحو مني ما تخرج اخرج وايا ما تدعو اعد الاسماء الحسنه واينا تجلس اجلس واما تدبرن بك واما تخافن ۱۲ قوله بعض حروف الجر وما پس لفظ غير مثل كرمضات باشد بسبب قلت زائد آید نحو مثل ما انكم تنطقون ۱۲ منهل ۱۲ قوله وبعد النفي ای لفظاً ومعنی مثال اول در کتاب و مثال ثانی فی الغضوب علیهم ولا الضالین. و بعضی گفتند که این لام معنی غیرست و از حروف زیادت نیست و کلمه غیر بمعنی مغائرست نه برائے اراده نفي ای لا المنضوب علیهم

(۱۱۹)

تَعَالَمَا أَنَّ جَاءَ الْبَشِيرُ وَبَيْنَ لَوْ الْقِسْمِ الْمَتَقَدِّمِ عَلَيْهَا نَحْوُ

وَاللَّهِ إِنْ لَوْ قُتِلَتْ قَبْتُ وَمَاتُ زَادُ مَعَ إِذَا وَقْتُ إِيَّانِي وَ

أَيْنَ وَإِنْ شَرَطِيَّاتٍ كَمَا تَقُولُ إِذَا مَا صُمْتُ صُمْتُ وَكَذَا

الْبَوَاقِ وَبَعْدَ بَعْضِ حُرُوفِ الْجَزْخِ قَوْلُهُ تَعَالَى فَمَا رَحِمَهُ مِنَ اللَّهِ

وَعَمَّا قَلِيلٍ لَيُصْبِحُنَّ نَادِيًّا وَمِنْ مِمَّا خَطِيئَتُهُمْ أُعْرِقُوا

فَادْخُلُوا نَارًا وَزَيْدٌ صَدِيقِي كَمَا أَنَّ عَمْرَأً أَخِي لَا تَزَادُ مَعَ

الْوَاوِ بَعْدَ النَّفْيِ نَحْوُ مَا جَاءَ فِي زَيْدٌ وَاعْمُرٌ وَبَعْدَ الْمَصْدَرِيَّةِ

نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى فَا مَنَعَكَ أَنْ لَا تَسْجُدَ قَبْلَ الْقِسْمِ قَوْلُهُ تَعَالَى

لَا أَقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ بِمَعْنَى أَقْسِمُ وَأَمَّا مِنْ الْبَاءِ وَاللَّامِ فَقَدْ مَرَّ

ذَكَرَهَا فِي حُرُوفِ الْجَزْخِ فَلَا نَعِيدُهَا فَصَلِّ حُرُوفَ التَّفْسِيرِ

۱۲ قوله و بین لَو و القسم و گاه ان پس کاف زائد آید شعری و یوما تو افینا بوجیه مقسم + کان طبعیه تعطوا الی ناصر السلم بر تقدیر وایت جز طبعیه زیرا که بر تقدیر رفع طبعیه ان زائده نخواهد بود بلکه کلمه کان مخفف کان مشدده است ای کانها ۱۳

۱۲ قوله و بین لَو و القسم و گاه ان پس کاف زائد آید شعری و یوما تو افینا بوجیه مقسم + کان طبعیه تعطوا الی ناصر السلم بر تقدیر وایت جز طبعیه زیرا که بر تقدیر رفع طبعیه ان زائده نخواهد بود بلکه کلمه کان مخفف کان مشدده است ای کانها ۱۳

معنی او باشد مثل نَا وَنِيَهْ أَنْ تَابَرَأْتُمْ يَسْ يَابَرَأْتُمْ تفسیر مفعول مقدر نَا وَنِيَهْ است ای نَا وَنِيَهْ بلفظ تَابَرَأْتُمْ يَابَرَأْتُمْ و ما قُلْتُ كُنْمْ أَلَا مَا أَمَرْتُمْ بِهِ أَنْ أَعْبُدُ وَاللَّهِ لَيْسَ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهُ تفسیر ضمیر مجرور به است و تفسیر ما امرتني نیست زیرا که او مفعول صریح فعل است و گاه مفعول به ظاهر را تفسیر کند مثل اِذْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ آلِكَ مَا يُوحَىٰ أَنْ أَقْبِرْ فَيُبَيِّنُ لَيْسَ أَنْ أَقْبِرْ فَيُبَيِّنُ تفسیر ما یوحى باشد و آل مفعول ظاهر اَوْحَيْنَا است ۱۲ رضی عه پس هرگاه آمد بشارت دینده و خبر دینده ۱۲ عه و بسبب گناهان خود غرق کرده شد ایشان را پس آورده شد ایشان را در آتش ۱۳

ولا الضالین ۱۲ قوله بعد ان المصدرية ای ان ناصب فعل مضارع نه ان مخففه از مشقة زیرا که پس او زائد نمی باشد ۱۲ عبدالرحمن ۱۲ قوله قبل القسم ای قبل فعل القسم علی قلة و بیشتر در سوگند ۱۲ که جواب اول نفی است زیادت لا اکثر باشد مثل لا والله لا افعل ۱۲ قوله لا اقسم آه این مذهب جماعتیست من بعد در غرض زیادت اختلاف کردند بعضی گفتند که زیادت لا برائے تمهید نفی جواب قسم باشد و این راست نیست چه گاه به جواب مثبت هم می باشد مثل لقد خلقنا الانسان فی کبد و بعضی گفتند که برائے مجرور تاکید زیاده شد و این هم مروج و دست زیرا که زیادت لا برائے تاکید در وسط کلام می باشد نه بر مصدر و مذهب جماعتی دیگر این که لا نافی است پس بعضی گفتند که منفی اقسام است بنا بر این که اخبار است نه الشا یعنی به بزرگی وصف نمی نمایم بسبب سوگند خوردن با دچرا که او با عظام مافوق ازین مستحق است گفت این را صاحب کشاف و بعضی گفتند که منفی شے متقدم است و آل الکاف باشد ای امر خیال نیست من بعد بقسم استیناف کردند کذا فی المنهل ۱۲ قوله بمعنی اقسام از زیادت لا بر سر قسم مقصود تنبیه است باین معنی که قصه شیخی ظاهر است که از قسم استغنا دارد ۱۲ درایه ۱۲ قوله فلا نعیذاً چهل زیادت من و ما و لام بسیار بود و زیادت کاف هم بعد از منفی زیادت کاف را مذکور ساخت و ما کاف و طه حیثاً و اذا ما اگر چه از حروف زوائد هستند لیکن چونکه تاثیر در کلام دارند یعنی بچیزه که لاحق شوند و را از مقتضای او باز میدارند چنانکه حروف مشبه بفعال را مثلاً عمل وحیث و اوارا از اضافت لهذا در حروف زیادت شمرده نشدند ۱۲ و ۱۲ قوله حرفا التفسیر آه بدانکه فیما بین ای وان فرق است ای مفسر مفرد و جمله هر دو بود مثال مفرد در متن و مثال جمله مثل قطع رزقه ای ما بین ان مجرور مفعول مقدر لفظی را تفسیر کند که دل بر معنی قول و مؤدی

معنی او باشد مثل نَا وَنِيَهْ أَنْ تَابَرَأْتُمْ يَسْ يَابَرَأْتُمْ تفسیر مفعول مقدر نَا وَنِيَهْ است ای نَا وَنِيَهْ بلفظ تَابَرَأْتُمْ يَابَرَأْتُمْ و ما قُلْتُ كُنْمْ أَلَا مَا أَمَرْتُمْ بِهِ أَنْ أَعْبُدُ وَاللَّهِ لَيْسَ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهُ تفسیر ضمیر مجرور به است و تفسیر ما امرتني نیست زیرا که او مفعول صریح فعل است و گاه مفعول به ظاهر را تفسیر کند مثل اِذْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ آلِكَ مَا يُوحَىٰ أَنْ أَقْبِرْ فَيُبَيِّنُ لَيْسَ أَنْ أَقْبِرْ فَيُبَيِّنُ تفسیر ما یوحى باشد و آل مفعول ظاهر اَوْحَيْنَا است ۱۲ رضی عه پس هرگاه آمد بشارت دینده و خبر دینده ۱۲ عه و بسبب گناهان خود غرق کرده شد ایشان را پس آورده شد ایشان را در آتش ۱۳

۱۲۰
 لے قولہ بمعنی القول یعنی قولے کہ مثل منظوف و نظف و عدم انفکاک اواز معنی قول مقرر باشد مثل مشتقات لفظ امر و ندا و کتابت و غیرہ مثل امرت ان اقم و کتبت الیہ ان اکرم و نادینہ ان یتا ابراہیم و اذینا الی ائیک ما یؤخی ان اذینہ پس صریح قول و چیزے را کہ در معنی قول نیست با و تفسیر بخوانند نمود ۱۲ لے قولہ حروف المصدر بنا بر مذہب تحقیق چون این حروف صلہ خود را در حکم مصدری گردانند یعنی با وجود باقی بودن صلہ بمعنی خود احکام مصدر بر و جاری می شود لهذا این حروف را حروف مصدر نام شد کذا فی عبد الرحمن ۱۲ لے قولہ بالجملة الفعلیة یعنی ما و ان بفتح همزة و تخفیف لول ہر دو برائے جمله فعلیہ باشند کہ در و فعل متصرف سوائے امر و نہی باشند زیرا کہ اگر آمدن امر و نہی صلہ حرف جائز بودے البتہ در صلہ ان مشدودہ و ما و کے نیز جائز شدے و این بالاتفاق ناجائز سیبویہ و ابوعلی را درین مسئلہ خلاف ست و ماے مصدری مع صلہ خود در حکم مصدر گردیدہ بہ نیابت ظروف زمان اختصاص دارد درین هنگام اکثر صلہ او فعل ماضی بود مثبت باشد خواہ منفی بلکہ بمعنی ہر دو مستقبل خواہد بود و بر قولے صلہ او فعل مضارع آید و نزوی سیبویہ صلہ او فعلیہ باشد و نزو غیر اسمیہ ہم وہمیں حق ست اگرچہ قلیل ست و صلہ ان مصدریہ ماضی و مضارع ہر دو آید و از حروف مصدریہ کے است ہر گاہ بر و لام تغلیل باشد و لو نیز ہر گاہ پس فعلے واقع شود کہ معنی تمنی از و مفہوم گردد و ۱۲ رضی لے قولہ لیسر المر ما ذہب آہ یسر فعل مضارع معرف از مسرت بمعنی شاد کردن از نصر و مفعولش المر و ما مصدریہ مع صلہ خود در حکم مصدر گشتہ فاعل شد ذہب بروزن فتح از ذہاب بالفتح بمعنی رفتن و گزشتن و لیا کی جمع لیل فاعل ذہب و جملہ کان ذہابہن لہ ذہابا بتقدیر قد حال از المر خواہ از لیلیا ترجمہ شادی کند مرد را گزشتن شبہا و حالانہ تحقیق گزشتن شبہا برائے او گزشتن اوست یعنی گزشتن عمر اوست اے شبہا بعیش و سرورے گذارند و غافل ازین کہ این گزشتن شبہا بعینہ گزشتن عمر اوست و بموافق ہمیں مضمون شاعری بنظم آورده شعر شب و روز در عیش و عشرت گذاری + تو غافل بخسپی و عمرت گذاری ۱۲ لے قولہ وان بالجملة الاسمیة چوں مثقلہ بدون ماے کافیہ باشد و ہر گاہ محققہ بود یا بدو ماے کافیہ

وَأَنْ فَأَيُّ كَقَوْلِهِ تَعَالَى وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ أَيُّ أَهْلِ الْقَرْيَةِ
 كَأَنَّكَ تُفَسِّرُهُ أَهْلَ الْقَرْيَةِ وَأَنْ أَمَا يُفَسِّرُ بِهَا فَعَلٌ بِمَعْنَى
 الْقَوْلِ كَقَوْلِهِ تَعَالَى وَنَادَيْنَاهُ أَنْ يَا أَبَرْهِيمُ فَلَا يُقَالُ قُلْتُ
 لَهُ أَنْ أَكْتُبَ أَذْهُوَ لَفْظُ الْقَوْلِ لَا مَعْنَاهُ فَصَلَّ حَرْفُ
 الْمَصْدَرِ ثَلَاثَةٌ مَا وَانْ وَأَنْ فَالْأُولَى لِلْجُمْلَةِ الْفَعْلِيَّةِ كَقَوْلِهِ
 تَعَالَى وَصَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ أَيُّ بِرُحْبَاهَا وَ
 قَوْلِ الشَّاعِرِ لَيْسَ الْمَرْءُ فَاذْهَبِ اللَّيَالِي وَكَانَ ذَهَابُهُنَّ لَهُ ذَهَابًا
 وَأَنْ نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْلِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَيُّ
 قَوْلِهِمْ وَأَنْ لِلْجُمْلَةِ الْاسْمِيَّةِ مَحْوَعِلْتُ أَنَّكَ قَائِمٌ أَيُّ
 قِيَامِكَ فَصَلَّ حَرْفُ التَّخْفِيفِ أَرْبَعَةٌ هَلَّا وَ
 الْأُولَى وَلَوْ مَا لَهَا صَدْرُ الْكَلَامِ وَمَعْنَاهَا

بفتح همزة و سکون نون ۱۲
 بفتح همزة و سکون نون ۱۲
 آواز داریم ابراہیم را کہ اے ابراہیم ۱۲
 بعضے کے ولورائیز افزوده اند ۱۲
 بہمزة مفتوحہ و لولون مشدودہ ۱۲
 و تنگ شد بر آنها زمین
 بالمشاکی خود ۱۲
 فاعل ذہب ۱۲
 پس نبود جواب قوم او مگر
 فتعجبانی حکم المصدر ۱۲
 براگنختن و ورغلا نیدن ۱۲
 لاتی شود بر جملہ فعلیہ نیز آید ۱۲ و رایہ

شرح ہدایۃ النحوی لے قولہ حروف التخصیض بعضے گفتند کہ مناسب چنان بود کہ وقت آمدن اینہا بر مضارع بحروف تخصیض موسوم می شدند و زمان دخول بر ماضی بحرف لوم و توبیخ اے ای بار خدا یا شاید باعتبار تغلیب علی الاطلاق بحروف تخصیض نامیدہ شدند ۱۲ لے ای الحروف التي فی حکم المصدر فالافاضة با و فی طلبہ ۱۲ لے مصدر رجب بضم الراء علی و زاکرم معناه الاتساع ۱۲

له قوله حض ای برانگین متن مخاطب بر فعل آئیده

و طلب متکلم از مخاطب فعل را کذا فی عبد الرحمن ۱۲

(۱۲۱)

۲ له قوله علی المضارع بریں تقدیر مضارع در حکم امر باشد پس حاصل معنی بلا تا تامل بخور خواهد بود ۱۲ عبد الرحمن ۳ له قوله ولا تدخل الا علی الفعل وگا به جمله اسمیه نیز وقت ضرورت می آید شعر یقولون لیلة ارسلت بشفاعتی + الی فبلا نفس لیلة شفیعها ۱۲ له قوله ولولا المعنی الخ و فرقی دریں لولا ولولا تحفیضه اینکه ثانی بر یک جمله تمام شود و اول بر دو جمله رود ۱۲ درایه ۵ له قوله لولا علی لعلک عمر الخ بعضی گفته اند که حضرت عمر رضی اللہ تعالی عنہ بسنگسار نمودن زن عالمه بعلت زنا حکم نموده بودند حضرت علی کرم اللہ وجهه فرمودند که اگر چه زن عاصی است اما بچه در شکم بری ست پس حضرت عمر رضی اللہ عنہ این قول ارشاد فرمودند ۱۲ له قوله قد دریں حرف معنی تحقیق متحقق ست خواه بر ماضی اخل شود خواه بر مضارع و چوں باین حرف خبر دهند بیکه متوقع اخبار ست لهذا حرف توقع نام گذاشتند ۱۲ که له قوله الی الحال ای مع التوقع بمعنی مصدر ماضی متوقع برائے مخاطب و وقوع او قریب بود مثل قول تو برائے کسی که متوقع سواری امیر بود قدر کب الامیر ای بتحقیق حاصل شد عن قریب چیزے که توقع او میداشتی و ازین قبیل است قول مکبر قد قامت الصلوة و دریں قول سه معنی مجتمع شدند تحقیق و توقع و تقریب وگا به برائے محبر و تحقیق و تقریب بود بغیر توقع چنانکه گوئی قدر کب الامیر برائے کسی که متوقع سواری امیر نباشد ۱۲ عه و تنذیم نحو لا قرأت القرآن ۱۲ عه زیرا که تحفیض بر فعل باشد نه غیر ۱۲ له ای لفظاً و تقدیراً کما اشار الیه بقوله وان وقع الخ للعب ای بسبب اینکه قد برائے تقریب

حض علی الفعل ان دخلت علی المضارع نحو هلا تاكل
برانگین متن ۱۲

ولو ان دخلت علی الماضی نحو هلا ضربت زیداً و
ای نگویند متکلم را مخاطب را علی فان ۱۲
چرا نه زدی زیدلاً ۱۲

جینذ لا تكون تحفیضاً الا باعتبار فان ولا تدخل

الا علی الفعل کما مر و ان وقع بعدها اسم فبا ضمار

فعل کما تقول لسن ضرب قوماً هلاً زیداً ای هلا ضربت

زیداً و جمیعها مرکب جز وها الثانی حرف النفی الاول حرف
الجزء ۱۲

الشرط او الاستفهام او حرف المصد ولولا معنی اخر هو

فی بعضها مثل لولا و ما ۱۲ فی بعضها مثل هلا ۱۲ فی بعضها مثل الا ۱۲

ابتناء الجملة الثانية لوجود الجملة الاولى نحو ولا علی لهلك

عمر و جینذ تختار الی الجملتين اولهما اسمیة ابداً

فصل حر التوقع قد هی فی الماضی لتقریب الماضی الی
حادی عشر ۱۲

الحال نحو قد ركب الامیر ای قبیل هذا ولاجل ذلك سمیت

ماضی حال ست ۱۲ -

له قوله تلزم الماضی آه بر ماضی غیر متصرف مثل نعم وئیس نمی آید زیرا که اینها معنی ماضی ندارند ناقد معنی آن را بحال قریب گرداند ۱۲ رضی الله عنه قوله لیصلح ان یقع حالاً زیرا که ماضی که حال آید بر زمان عامل سابق بود مثل جاء فی زید قد کذب البوه واختلاف حال عامل از روی زمانه ممنوع است لهذا قد مقرب سوئے حال ضروری شد که قریب زمان عامل شود و قریب شئی در حکم آن شئی باشد ۱۲ و رایه الله قوله و فی المضارع ای مضارع مجرد از نواصب و جوازم و

(۱۲۲)

حرف التقریب ایضاً و لهذا تلزم الماضی لیصلح ان یقع

ای قد ۱۲

حالا وقد تجی للتأکید اذا کان جواباً لمن یسأل هل

دقیق ۱۲

مجرد از تقریب ۱۲

قام زید تقول قد قام زید و فی المضارع للتقلیل نحو

مجبباً له ۱۲

معطوف بر قول او فی الماضی ۱۲

ان الکذب قد یصدق ان الجواد قد یجمل وقد تجی

بفتح کاف صیغه واحد بر وزن فاعول ۱۲

للتحقیق کقوله تعالی قد یعلم الله البعوثین و یجوز

الفصل بینها و بین الفعل بالقسم نحو قد والله احسنت

وقد یحذف الفعل بعد قد عند القرینة کقول الشاعر شعرا

افلا الترحل غیر ان رکابنا زلنا نزل برحالتنا و کان قد ن

ای کان قد زالت فصل حرف الاستفهام اللهم و

طلب فهم ۱۲

هل لهذا صد الکلام وقد خلان علی الجملة اسمیه

بها ۱۲

کانت نحو زید قائم و فعلیه نحو هل قام زید و دخولها

حرف تنقیس یعنی سب و سوف درین هنگام تقلیل بجانب تحقیق و راستی حال اکثر غسوب میگردد پس معنی ان الکذب آه بالتحقیق صدق از صادر می شود اگر چه قلیل باشد ۱۲ رضی الله عنه قوله وقد تجی آه یعنی مجرد از معنی تقلیل و در موضع مدح برای تکثیر هم مستعمل میشود چنانکه در کریمه قد یعلم آه معنی تحقیق و تکثیر هر دو راست می آید کذا فی الرضی ۵۵ قوله افلا الترحل آه این شعر در سحر کامل از قصیده دالیه نالغه و بیانی بضم ذال معجمه و یکسر او و نامش زباد بن معاویه و بر و لول تنوین ترنم بر حرف نیز استدلال دارد لیکن در اینجا مقصود نیست افلا بر وزن سجع بمعنی نزدیک شد و ترحل بمعنی کوچ کردن فاعل و غیر بمعنی الکذاب بالکسر شتران که بر آن سفر کرده شود و احد ندارد و یا واحد او را حله است که از لفظ ادنیست و آن اسم آن لما حرف نفی از جوازم فعل مضارع تزل اصلش تزل مثل لم یقل و اوفاد زالت النخیل بر کبابها بر خاستند و کوچ کردند لما تزل بر حالنا جمله خبر آن و رجال جمع رحل بمعنی پالان و کان مخفف کان مشد و ملغی گویا اسمش ضمیر واحد مؤنث غائب راجع بجانب رکاب محذوف قد زالت خبر او معنی نزدیک شد کوچ مگر شتران ماکه بآل سفر میکردیم کوچ نه کرده اند بیال انهای ناگوشان اینکه بتحقیق قریب است که کوچ کنند بسبب غرم ما بر سفر ۱۲ شواهد عینی الله قوله لها صدر الکلام بسبب دلالت اینها بر نوعی از کلام که استفهام باشد تا از اول امر معلوم شود که کلام از فلاں نوع است و بهیچ جهت ما قبل اینها در ما بعد اینها عامل نخواهد بود و نه بالعکس کذا فی المنهل مع زیاده ۱۲ و رایه الله قوله قد خلان علی الجملة آه همزه بر جمله اسمیه در آید خبر او فعل باشد یا اسم و بل بر جمله اسمیه که خبرش فعل باشد نمیرود مثل هل زید قام مگر بسبیل شد زید زیرا که بل باعتبار اصل بمعنی قد باشد چنانکه در کریمه بر اصل خود آمده است قال الله تعالی هل ائی علی الانسان ای قدرته و هر جا که مراعات حال اصلی ممکن باشد ترکش قبیح بود لهذا لازم که در کریمه موصوفه بمعنی قد باشد ۱۲ عه ای بسبب اینکه قدرته تقریب ماضی است ۱۲ عه هر آینه فدای داند باز و زندگان ۱۲ فتح الرحمن لله ای کان الشان انها فیهست بر حالنا الصفة عز مناعی الارتحال ۱۲ -

زیرا که بل باعتبار اصل بمعنی قد باشد چنانکه در کریمه بر اصل خود آمده است قال الله تعالی هل ائی علی الانسان ای قدرته و هر جا که مراعات حال اصلی ممکن باشد ترکش قبیح بود لهذا لازم که در کریمه موصوفه بمعنی قد باشد ۱۲ عه ای بسبب اینکه قدرته تقریب ماضی است ۱۲ عه هر آینه فدای داند باز و زندگان ۱۲ فتح الرحمن لله ای کان الشان انها فیهست بر حالنا الصفة عز مناعی الارتحال ۱۲ -

ص عطف در آید مثل اوسن کان الخ و دل وقت که معنی همزه باشد بر حرف عطف آید و پس ۱۲ قوله فی هذه المواضع - ای مواضع مذکور چهار گانه اما در صورت اول پس بجهت اینکه بل باعتبار اصل معنی قد باشد که اختصاص بفعل دارد و چون در استفهام آید قبل او همزه مقدر باشد چنانکه تقدیر بل خرج زید اهل خرج زید باشد همزه را بسبب کثرت آمدن در استفهام حذف کردند پس ۱۲

(۱۲۳)

على الفعيلة أكثر اذا الاستفهام بالفعل اولى وقد تدخل
 الهمزة في مواضع لا يجوز دخول هـ فيها نحو ازيداً
 ضربت واتضرب زيدا وهو اخوك ازيداً عندك امر عمرو
 واومن كان وافمن كان واشتر اذا ما وقع ولا تستعمل
 هـ في هذه المواضع وهما بحث فصل حروف
 الشرط ان ولو وا قالها صدر الكلام ويدخل كل واحد
 منها على الجملتين اسميتين ۱۲ گاننا و فعليتين او مختلفتين
 فان للاستقبال ان دخلت على الماضي نحو ان زرتني
 اكر متك ولو للماضي وان دخلت على المضارع نحو

ترکش قبیح بود و در صورت ثانیة در حقیقت مستقیم غنم
 مخدوف است زیرا که اصل اتضرب زید او هواخوک اتضرب
 بضربک زید او هواخوک و همزه در استفهام اصل است
 نه بل لهذا حذف پس همزه جائز بود نه پس بل که اضعیف
 است و در صورت ثالثه هرگاه استفهام یک از دو
 امر مقصود باشد مستقیم غنم متعدد گشت پس استعمال
 همزه که اصل و اقوی باشد در استفهام انصب و البقی بود
 بخلاف بل و بل با ام منقطع در آید و مستقیم غنم در
 صورت ام منقطع متعدد نباشد زیرا که ام منقطع برائے
 اضرب باشد از سوال اول و استیناف سوال دیگر به
 بل مقدر مع همزه پس تقدیر بل زید عندک ام عمرو بل عندک
 عمرو باشد و در صورت رابعة چوں بل فرع همزه است
 لهذا اتضرب همزه که تقدیم بر حروف عاطفه باشد در و
 نخواهند کرد بلکه از حروف عاطفه مؤخر خواهد آمد کذا فی
 الشرح ۱۲ قوله و هما بحث یعنی درین جا
 کلامی و بیانی است که از اختصاص بل ببعض
 مواضع ثابت میشود که در این جا آمدن همزه درست
 نیست (۱) بر و حروف مطف در آید نه بر همزه مثل قبل انتم
 شاکرون و قبل مملکت الا القوم الفسقون (۲) پس ام
 آید نه همزه (۳) برائے نفی در اثبات آید نحو قوله بل ثوب
 اللفاف لم یثوب (۴) فامده نفی نبخش تا اینکه برائے
 قصد ایجاب آمدن الا پس او جائز است مثل بل جزاء
 الاحسان الا الاحسان (۵) بر خبر مبتدای که پس او باشد
 بامو که نفی در آید مثل بل زید لقایم ازین تصرفات عموم
 بل از همزه مستفاد میشود پس هر یک از دیگر عام
 باشد ۱۲ رضی ۵ قوله اسمیتین یعنی هر دو بحقیقت اسمیه
 باشند چنانکه در اتا و خواه بر حسب ظاهر اسمیه باشند و در حقیقت فعلیه چنانکه
 در و ان احد من المشركين استجارک و لو انتم تملکون
 ای و ان استجارک احد و لو تملکون انتم پس ایراد
 شارح وارد نخواهد شد باین که عبارت مص خالی از فعل
 نیست زیرا که او تصریح کرده که هر یک از حروف شرط

۱۲ قوله وقد تدخل الهمزة آه بل از همزه به وجه فرق وارو (۱) اختصاص بتصدیق (۲) اختصاص بايجاب (۳)
 اختصاص باستقبال (۴) بعدم دخول بشرط (۵) بعدم دخول بران (۶) نیامدن او بر اسمیکه پس افعیل باشد (۷) آمدن او بعد
 و او عاطفه نه قبل او (۸) آمدن او بعد ام (۹) ارادت نفی از استفهام (۱۰) آمدن او بمعنی قد یعنی استفهام بخلاف
 همزه کذا فی المعنی ۱۲ عبد الحکیم ۱۲ قوله فی المواضع - و آن چهار باشد (۱) اینکه همزه بر اسم آید با وجود بودن فعل بخلاف بل
 نخواهد آه (۲) همزه برائے انکار مستعمل میشود مثل اتضرب الخ (۳) با ام متصله مستعمل شود مثل ازيد الخ (۴) بر حرف

بر جمله اسمیه داخل میشود حال آنکه آمدن او و ان بر اسم از کس بجوش نرسیده بلکه از واحترار باید کرد چنانکه این حاجب تصریح کرده و مصنف نیز عنقریب خود گفته
 و یلزمهما الفعل ۱۲ ۱۲ قوله فان للاستقبال الخ و معنی قولهم ان اکر متنی الیوم فقد اکر متک امس ان اکر متنی الیوم فقد صحح الاخبار منی بعد الکراک الیوم لی بانی
 اکر متک امس ۱۲ عه وجه صدارت همال که در حروف استفهام مذکور شد ۱۲ -

اے قولہ لو کان فیہا آہ لودریں جابسبب اینکه تعدد آہ یعنی ست برائے اثبات دلالت می نماید واستعمال اودریں معنی بسیار متعارف

(۱۲۲)

لوتزورنی اکرمتک ویلزہما الفعل لفظا کما مرّ او
تقدیرا نحو ان انت زائر می فانا اکرمتک واعلم ان ان
لا تستعمل الا فی الامور المشکوکه فلا یقال ایتیک
ان طلعت الشمس بل یقال ایتیک اذا طلعت الشمس
ولو تدل علی نفی الجملة الثانية بسبب نفی الجملة الاولى
کقولہ تعالی لو کان فیہما الہة الا الله لفسدتا واذا وقع
القسم فی اول الکلام وتقدم علی الشرط یجب ان یکون
الفعل الذی تدخل علیہ حرف الشرط ماضیا لفظا
نحو والله ان ایتینی لاکرمتک او معنی نحو والله ان
لم تاتنی لا هجرتك وجب ان تكون الجملة الثانية فی
اللفظ جوابا للقسم لاجزاء الشرط فلذلك وجب فیہا

ست وکلمے برائے اثبات
ثانی بر تقدیر وجود عدم
اول آید نحو نعم العیب صیب
لولم یخف الله لم یعصه یعنی
نفی عصیان برائے نفی خوف
لازم ست چنانکہ بوجود
خوف لزومے دارد و مثل
لو اہنتی لاکرمتک اے
لاکرامی ایک ثابت سواء
اکرمتی او اہنتی ۱۲ و
اے یجب ان یکون آہ
وجه وجوب اینکہ
چوں بجهت اُفتاد
جواب قسم لودر جزا عمل
نہ کرد در شرط ہم بسبب
ماضی بودن عمل نہ نماید
تا در عدم عمل با صرف قسم
بسازد ۱۲ شرح ہندی
اے قولہ لا جزاء زیرا کہ
اگر جملة ثانیہ جزائے
فعل نیز باشد مجزوم و غیر
مجزوم بودن لازم آید و آن
محال ست ولیکن از
روئے معنی پس اس
جواب قسم باشد بجهت
بودن یمین براں و جزائے
شرط نیز بسبب بودن
او مشروط بہ شرط
۱۲ فوائد ضیائے
حنید ای حین اذ کان القسم
فی اول الکلام وتقدم علی

الشرط ۱۲ عمدة عہہ تقدیرہ ان کنت زائر می فلما حذف الفعل صار الضمیر المتصل منفصلا ۱۲ اے اذا اذا الاستعمل الا فی الامور المقطوعة و
طلوع الشمس منها ۱۲ لعمدہ اگر بودندے در آسمانها و زمین خدا یا ان چند غیر خدا ہر دو تباہ گشتندے ۱۲ اے بسبب این کہ جملة
ثانیہ دریں ہنگام لفظا جواب قسم باشد نہ جزائے شرط ۱۲ شرح۔

صیانه مثل والہ ان اتیتی لآتینک والہ انی لآتینک اگر ثانی باشد یعنی در وسط کلام در صورت تقدم شرط بر قسم اعتبار شرط واجب گردد و اعتبار قسم والہ انی و جائز خواہ بر شرط طالب خبر مقدم باشد مثل انا ان اتیتی فوالہ لآتینک و انا ان اتیتی والہ لآتینک یا نہ مثل اتیتی فوالہ لآتینک در صورت تاخر شرط از پس قسم متوسط اگر قسم را اعتبار کنی شرط را لغو گردانی مثل انا والہ ان اتیتی و اگر قسم را لغو گردانی شرط را اعتبار کنی مثل انا والہ ان اتیتی

مَا وَجَبَ فِي جَوَابِ الْقِسْمِ مِنَ الْأَمْوَاحِ كَمَا رَأَيْتَ فِي

ای الام ۱۲

الْمَثَالِينَ أَمَّا إِنْ قَعَّ الْقِسْمُ فِي وَسْطِ الْكَلَامِ جَازَانِ

بتقديم الشرط او غير عليه ۱۲

يُعْتَبَرُ الْقِسْمُ بَأَن يَكُونَ الْجَوَابُ لَهُ نَحْوَانُ اتَيْتَنِي اللَّهُ

ای القسم ۱۲

لَا تَيْتَكَ وَجَازَانُ يُلْغَى نَحْوَانُ تَأْتِي وَاللَّهُ أَتَكَ وَ

وانا والله ان اتيتني آتيتك ۱۲

أَقَالَتَفْصِيلَ مَا ذَكَرَ فَمَجْزِلًا نَحْوُ النَّاسِ سَعِيدٌ وَشَقِيٌّ أَقَالَ الَّذِينَ

مردمان نیک بخت هستند و بد بخت لیکن کسیکه

سَعِيدٌ وَافٍ فِي الْجَنَّةِ وَأَقَالَ الَّذِينَ شَقَوُا فِي النَّارِ وَيَجِبُ

نیک بخت کرده شدند پس در بهشت باشد و اما آنکه بد بخت شدند پس در آتش یعنی دوزخ باشد ۱۲

جَوَابُهَا الْفَاءُ وَأَنْ يَكُونَ الْأَوَّلُ سَبَبًا لِلثَّانِي وَأَنْ يَحْذِفَ

فاعل ۱۲ بتاویل مفرد معطوف بر قوله الفاء ۱۲ درایه

فَعَلَهَا مَعَ أَنَّ الشَّرْطَ لَا يَدُلُّهُ مِنْ فِعْلٍ ذَلِكَ لِيَكُونَ تَنْبِيْهَا

ای فعل الذی دخلت ہی علیہ ۱۲

یدخل هو علیہ ۱۲

حذف الفعل ۱۲

ای وجوب

عَلَى أَنْ الْمَقْصُودُ بِهَا حُكْمُ الْأَسْمِ الْوَاقِعِ بَعْدَهَا نَحْوُ أَقَارِبُ

من التفصیل ۱۲ ای بامام ۱۲

فَمِنْطَلَقُ تَقْدِيرِهِ هَبَا يَكُنْ مِنْ شَيْءٍ فَزَيْدٌ مِنْطَلَقُ فَحْذِفَ

له قوله ونحوها مثل ان هرگاه جواب قسم جمله موجیه باشد و اما مادامیکه جمله منفیه بود ۱۲ درایه ۱۲ قوله ما ان قع القسم الا طریق حصر اینکه کوئی قسم یا در اول کلام باشد یا در وسط یا در آخر اگر اول باشد اعتبارش واجب گردد و پس او شرط آید ۱۲

بوقوع الطلاق زید است زیرا که حصول الطلاق بحصول چیزی در دنیا لازم شد و مادامیکه دنیا باقیست حصول چیزی در دوزخ ضروریات است و هرگاه غرض کلی از پس ملازمه میان شرط و جزا لزوم الطلاق برائے زید بود و شرط ای یکن من شیء که در کلام لزوم بودن در قصد متکلم محذوف نموند و لزوم الطلاق که بر حسب قصد متکلم زید باشد بجائے او آورد و ندان مبتداء بجانب خبر فارا الفل نموند زیرا که مابعد فاعل سببیت برائے ماقبل لازم باشد پس غرض کلی که لزوم الطلاق برائے زید باشد حاصل شد ۱۲ عه موافق نسخه موجوده قدیمه فلهی و این مثال آیه کریمه نیست بلکه مضمون او است ۱۲ -

قسم و اعتبار او جائز باشد مثل والہ لآتینک و انا والہ لآتینک و اگر مفرد بود الفاعل قسم واجب گردد مثل انا والہ لآتینک و اگر ثالث بود یعنی تاخر قسم از کلام برین تقدیر الفاعل قسم واجب است مثل انا تأتم والله وان اتیتی آتیتك والله ۱۲ رومی ۳ قوله و جازان یلغی بجعل الجواب جوابا للشرط ولم يجب ان يكون الشرط ماضيا ويصير القسم ملغى ۱۲ درایه ۱۲ قوله اما بفتح همزه وتشديد يميم وگا ہے برائے نقل تضعیف ميم اول را بیا بدل کنند و ایما گویند آن حرف شرط است و حرف تفصیل و حرف توكید چنین است و مرغنی و تفسیر قاضی و در رضى اینکه اما حرف شرط و حرف تفصیل است و گا ہے محذوف میشود و این بسیار در قیاس است هرگاه پس فاعل امر مانعی بود و ماقبل او یا اینها یا بفسر اینها منصوب باشد مثل رتبتك فکبر ۱۲ عبد الحکیم هے قوله لتفصیل آه یعنی برائے تفصیل چیزی که متکلم سابقا بطریق اجمال ذکر کرده با تفصیل آن چیزی که در ذهن متکلم مجمل و مخاطب را بواسطه قرآن معلوم است می آید و برین هر دو صورت تکرار امتا ضرورت و گاه برائے استیفاف بود و غیر اینکه بر و اجمالی مقدم شده باشد درین صورت تعدد و اما لازم نیست مثل فاعل الذین فی قلوبهم زیغ فیتبعون ما تشابه منه ابتغاء الفتنة و ابتغاء تاویل و مثل اما که در او اهل کتب مابعد حمد و صلوة می آید ۱۲ ش ۱۲ قوله و انی یحذف فعلها یعنی فعل او و جوابا بدو وجه محذوف میگردد یکی نقل لفظی دوم غرض معنوی اول چون اما در اصل برائے تفصیل موضوع است و تفصیل مقتضی تکرار باشد و تکرار موجب نقل است لهذا برائے حصول تخفیف و کثرت استعمال حذف فعل واجب شده دوم اراده نجات آوردن چیزی که به حقیقت در قصد متکلم ملزوم است بجائے شرط در کلام ملزوم است نه در قصد متکلم بیا نش اینکه اصل اما زید منطلق مهمایکن من شیء فزید منطلق یعنی در دنیا اگر چیزی واقع بود و انطلاق زید واقع خواهد بود و این جزم از پس ملازمه میان شرط و جزا لزوم الطلاق برائے زید بود و شرط ای یکن من شیء که در کلام ملزوم بودن در قصد متکلم محذوف نموند و لزوم الطلاق که بر حسب قصد متکلم زید باشد بجائے او آورد و ندان مبتداء بجانب خبر فارا الفل نموند زیرا که مابعد فاعل سببیت برائے ماقبل لازم باشد پس غرض کلی که لزوم الطلاق برائے زید باشد حاصل شد ۱۲ عه موافق نسخه موجوده قدیمه فلهی و این مثال آیه کریمه نیست بلکه مضمون او است ۱۲ -

۱۰ قولہ لا ابتداء یعنی ظرف نباشد کہ آن صلاحیت بتدا شدن ندارد ۱۲ قولہ والا ای وان لم یکن فذلک الجزء صالحا لا ابتداء بان کان ظرفا ۱۲ و ۱۳ قولہ فمنطلق عامل فی یوم الجمعة بر مذہب سببویہ زیرا کہ نزد اقتدیرا ما یوم الجمعة آہ مہا یکن من فی فی فزید منطلق یوم الجمعة فعل شرط کہ یکن من شیء باشد محذوف مکررید واما بجائے مہما آمدہ برائے کراہت توالی حرف شرط و جزا یوم الجمعة بمیان آمد و بر مذہب مبرور یوم الجمعة معمول فعل شرط محذوف ست یعنی یکن پس بریں مذہب تقدیرش مہا یکن من شیء یوم الجمعة فزید منطلق ہر گاہ فعل و جارد مجرور محذوف شد واما بجائے مہما آمد اما یوم الجمعة آہ مکررید و مازنی گوید کہ اگر متوسط میان فا و اما جائز التقدیم ست از قسم اول باشد مثل مثال مذکور ورنہ از قبیل ثانی مثل اما یوم الجمعة فان زیدا منطلق کہ دریں مثال منطلق عامل یوم الجمعة نمی تواند شد چہ ہر چیزیکہ در تحت ران بود و در ماقبل او عمل نمی کند ۱۲ قولہ حرف الردع کلا بر مذہب جمہور سببست و ابن یعیش گفتہ از کاف تشبیہ و لا مرکبست برائے خروج از تشبیہ تشدید و انداز ۱۲ قولہ وضعت لجزء المتکلم سببویہ و اکثریہ از نجات بر آئند کہ معنی کلا ردع و زجر است و درائے این معنی معنی دیگر ندارد و دیگران بر آئند کہ معنی ردع و زجر درو مستمر نیست زیرا کہ در کرمیہ یوم یقوم الناس لرب العالمین کلا بمعنی ردع و زجر صیغ نیست و تعیین معنی آن اختلاف کردند بعضی گفتند بمعنی حقا و بعضی بمعنی ای و لغم پس کلا بمنزلہ ہر دو از حرف ایجاب است و بعضی گفتند بمعنی سوف و ظاہر این است کہ این ہمہ معانی مجازیہ اند بمعانیت قرآن مقام بر اینہا کلا محمول میشود پس مذہب سببویہ و اکثر سخات را قادح نخواہند بود زیرا کہ کلام شان در معنی حقیقی است ۱۲ عبد الرحمن ۱۰ قولہ عما یعنی کسی کہ گوید برائے توفلان یغضک خواہی گفت کلا یعنی چنان نیست از روئے ممانعت و تنبیہ بر خطا ۱۲ و رایہ کے قولہ و اما چون امتحان کند شش پس تنگ سازد بروے رزق ویرا گوید پروردگار من حقارت کرد مرا نے نے ۱۲ فتح ۵ قولہ فانہ لیس کذلک یعنی امر چنان نیست زیرا کہ رزاق حکیم گاہے بر اہانت کردہائے خود یعنی کفار بمقتضائے حکمت بالغہ و در دنیا وسعت رزق می فراید و گاہے بر اکرام فرمودہائے خود یعنی انبیاء و صالحین عسرت و تنگی می نماید

الفعل والجار والمجرور و اقیم أمّا مقام مہما حتی بقا
 فزید منطلق لئلا لم یاسب دخول حرف الشرط علی فاء الجزء
 نقلوا الفاء إلى الجزء الثاني ووضعوا الجزء الاول بین اما
 والفاء عوضا عن الفعل المحذوف ثم ذلک الجزء الاول
 ان کان صالحا لا ابتداء فهو مبتدأ کما مر و لا فاعله
 ما یكون بعد الفاء کما یوم الجمعة فزید منطلق فمنطلق
 عامل فی یوم الجمعة علی الظرفیة فصل حرف الردع کلا
 وضعت لجزء المتکلم ردعه عنّا یتکلم بکقولہ تعالیٰ
 واما اذا ما ابتلہ فقد علیہ رزقہ فیقول ربّ اهانن
 کلا ای لا یتکلم بهذا فانہ لیس کذلک هذا بعد الخبر قد
 تبحر بعد الامر ایضا کما اذا قبل لک ضرب زید فقلت

۹ قولہ ایضا کما جارت بعد الخبر تكون لنفی الا جابته کما اذا الی آخره ۱۲ و رایہ

اے قولہ بمعنی حقا والمقصود منه تحقیق معنی الجملة مثل ان کقولہ الی آخرہ ۱۲ وراہ ۱۲ قولہ لکونہ مشابہا لکلا حرفا ای لفظا ومعنی مشابہت لفظی ظاہرست واما مشابہت معنوی بیانش ایکہ زجرا زنجیض چیزے بود کہ حقیقت او از اعتقاد منفک نمی شود زیرا کہ بیان حقیقت چیزے گاہے برائے زجرا زنجیض اومی باشد و بالعکس پس فیما بین ہر دو معنی یعنی زجرو حقیقت بایں اعتبار ملازمت ست ۱۲ عبد الرحمن ۱۲ قولہ ان من الحروف المشبهة بالفعل المفيدة لتحقيق معنی الجملة ۱۲ قولہ تاہ

(۱۲۷)

كَلَّا اِىَ لَا اَفْعَلُ هَذَا قَطُّ وَقَدْ تَجَىْ بِمَعْنَى حَقَّ قَوْلُهُ

نقياً لا جابة الضرب لزيد ۱۲ وراہ

تَعَا كَلَّا سَوْفَ تَعْمَلُونَ وَحِينَئِذٍ تَكُونُ اَسْمَاءُ بَنِي لَكُونَهُ

بتحقيق زود خواهند دانست ۱۲ ای عین اذ گناہت بمعنی حقا ۱۲ حرفا ۱۲

مُشَابِهًا لِكَلَّا حَرْفًا وَقِيلَ تَكُونُ حَرْفًا اَيْضًا بِمَعْنَى اَنَّ لِحَقِيقِ

قائله الكسائي ومن تابعه ۱۲

الجملة نَحْوُ كَلَّا اِنَّ الْاِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَآكْفُرًا اِنَّ فَصْلَ تَاءٍ

حقا ہر آئینہ آدمی از حد می گزرد ۱۲ فتح ۱۲ خامس عشر ۱۲

التَّانِيثُ السَّاكِنَةُ تَلَحُّقُ الْمَاضِي لِتَدُلَّ عَلَى تَانِيثِ مَا اسْتَدَّ

بلازم لا تخفيا دون المتحركة الفعل ۱۲ من اول الامر ۱۲ یا بابت فاعل باشد

اِلَيْهِ الْفِعْلُ نَحْوُ ضَرَبْتُ هَذَا وَقَدْ عَرَفْتُ مَوَاضِعَ وَجُوبِ

تحقیقا نحو آہ ۱۲

الْحَاقِقُ بِمَا وَادَّ الْقِيَمَ سَاكِنٌ بَعْدَ هَا وَجَبَ تَحْرِيكُهَا بِالْكَسْرِ لَانَّ

و جازا لما قبلها في فصل الفاعل ۱۲ واقع ۱۲ و الفاعل بالضم ۱۲

السَّائِكُنَ اِذَا حُرِّكَ حُرْكَ بِالْكَسْرِ نَحْوُ قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ وَ

الجملة ۱۲ و جازا لما قبلها في فصل الفاعل ۱۲ واقع ۱۲ و الفاعل بالضم ۱۲

حَرَكَتُهَا لَا تَوْجِبُ رَدَّهَا حَذْفَ لَاجِلِ سَكُونِهَا فَلَا يُقَالُ مَا

الجملة ۱۲ و جازا لما قبلها في فصل الفاعل ۱۲ واقع ۱۲ و الفاعل بالضم ۱۲

الْمَرْأَةُ لِأَنَّ حَرَكَتَهَا عَارِضِيَّةٌ وَقَدْ لَرَفْعُ التَّقَاءِ السَّاكِنِينَ

و اما توجب حرکتها و المندوف لان آہ ۱۲

فَقَوْلُهُمُ الْمَرْأَتَانِ رَفَاتَا ضَعِيفٌ وَاَمَّا الْحَاقُ عِلَاقَةُ التَّنْيِثِ

ای العرب ۱۲ برد الف من ذواته ۱۲

التانيث الساكنة ای نہ متحرکہ زیرا کہ متحرکہ زیرا کہ متحرکہ باسم اختصاص دارد و مراد بسکون تا این کہ ساکن در اصل بود اگر چه در بعض مقام بسبب کدای عارض متحرک گردد و مثل قاتما کہ تائے او بالتقاء ساکنین متحرک گشته و قیاس چنان بود کہ این تا بمسند الیه لاحق شدی زیرا کہ او مؤنث است نہ بفعل کہ مسند میباشد لیکن این تا بماضی مسند لاحق میشود کہ در اسناد میان فعل و فاعل اتصال است و ایس اتصال بجهت احتیاج فعل بجانب فاعل ست زیرا کہ فاعل مثل جز و فعل می باشد و یہمین جهت در ضربت بتائے متحرکہ کہ لام کلمہ ساکن شد تا در چیزیکہ مثل کلمہ واحد است توالی چهار متحرک لازم نیاید ۱۲ رضی ۱۲ قولہ و قد عرفت مواضع و جوب الی آخرہ یعنی بتحقیق شناختی مقامات و جوب الحاق تاء تانیت در بحث فاعل و از مواضع مافوق الواحد مراد است نہ منتہی المجموع زیرا کہ وجوب الحاق تا از دو موضع پیش است و آن ہر دو موضع اینکہ ہر گاہ فاعل اسم ظاہر مؤنث تحقیقی باشد یا ضمیر مطلق مؤنث یعنی خواہ حقیقی باشد خواہ لفظی تانیت فعل واجب گردد و مثل قالت ہند و ہند قالت و الحاشیہ تمت ۱۲ قولہ التقاء الساکنین و آن یکے تا دوم حرف ساکنے است کہ بتال لاحق شدہ و عارض مثل معدوم باشد پس حرکت عارضی در حکم سکون بود و او کہ قولہ و اما استیناف ست برائے دفع توہم اینکہ علامت تنیث و جمع در الحاق مثل تائے تانیت ست باید کہ برائے آگاہی بر نشی و مجموع بودن مسند الیه لاحق شدہ باشد مصنف جواب داد کہ ایس الحاق ضعیف ست چرا کہ مثنی و مجموع بسوئے ایس علامات محتاج نیستند چہ از الزیدان و الزیدون و النساء مثنی و مجموع بودن فاعل معلوم میشود و نیز در صورت الحاق تعدد فاعل و ضمائر قبل از ذکر مرجع لازم می آید بخلاف مؤنث مسند الیہ کہ گاہے در تانیت معنوی باشد و گاہے سماعی

لہذا تانیت در جمیع اوقات معلوم نمی شود و در عدم تقييد الحاق بمضارع یا بماضی بجانب عموم حکم اشارت ست ای لحوق علامت تنیث و جمع ہر چیز باشد از ماضی و مضارع و صفت ۱۲ کہ اذ الم یکن بمعنی حقا کا تاء بمعنی الی آخرہ ۱۲ سے او تنزیل کما فی المجموع النسبة منزلة المؤنث ۱۲ سے لاجل دفع التقاء الساکنین ۱۲

ص الفصاحه دلالت می کند بر این آوردن واد برائے غیر ذوی العقول در مثل اهلونی البرغیث واستعمال نون برائے مردان در مثل یعصر من السلیط اقراره دلیل
تکلف است به همین جانب باین که بر تقدیر قول بعلامت ضعف ثابت است مصنف رحمه الله تعالی بقول خود علامته التثنیه والجمع آه اشاره فرموده ۱۲ عبد الحکیم گفته قوله
علامات والته این مذهب سیبویه است و نزد بعضی این حروف مرفوع بنا بر فاعلیت اند و بعد اینها بدل از
ست ۱۲ کذا فی الغنی ۵۵ قوله کتاب التانیث ای
الساکنه چه اگر تانے مذکور ضمیر بودی چنانکه تانے
متحرکه ضربت ضمیر است وقت آمدن فاعل ظاهر حذفش
لازم آمدی مثل ضربت هند ازین رو معلوم شد که تانے
ساکنه حرفی است که در آخر ماضی برائے دلالت بر
تانیث فاعل در آمده است و بس ۱۲ درایه ۵۵ قوله
التنویں در اصل مصدر نونته است ای ادخلته نونای
در آوردم بر نون را اکنون چیزے که باو تنویں داده
شود یعنی نون را تنویں نام نهادند ۱۲ درایه ۵۵ قوله
نون ساکنه و بعضی گفته اند که در لفظ نون ثابت است
نه در خط و آن ساکن بذات خود باشد پس حرکت
عارضی اورا مضر نحو اید بود مثل عاد الاولی ۱۲ کذا فی
فوائد الضیائیة ۵۵ قوله آخر الکلمه مراد آخر حرفی است که تکلم
برای انتباه پذیرد و اکنون تنویں ضاد قاض داخل ماند مراد از
کلمه عام است ازین که حقیقه باشد یا حکما تا تنویں قائمه و
بصری را شامل ماند و آخر الاسم نگفت تا تنویں ترنم که در آخر فعل
واسم هر دو آید خارج نه شود ۱۲ ۵۹ قوله للتمکن مراد از تمکن
بودن اسم منصرف است یا در حکم منصرف پس تنویں غیر منصرف که
بضرورت و مناسبت می باشد داخل ماند ۱۲ ۵۹ قوله رجب
و آنچه بعضی بوجه سوم کرده اند که در رجب تنویں تنکیر است
غلط است چه هرگاه رجب را علم کسی گرانند تنویں
مذکور سجاله ماند اگر برائے تنکیر بودے درین حالت
باقی نماندے ۱۲ ۵۵ قوله والثانی للتنکیر نزد بعضی
این تنویں بصوت واسم فعل اختصا و وارد مثل
صیه و میه و سیبویه و تنویں در ربّ احمد و ابراهیم برائے
تنکیر نیست بلکه برائے تمکن است زیرا که اسم منصرف
است و ماضی رضی اینکه بودن تنویں واحد برائے
تمکن و تنکیر ممتنع نیست چنانکه در رجب تمکن و تنکیر
هر دو مجتمع است و هرگاه چیزے را با و نام نهاد
خاص برائے تمکن باشد ۱۲ درایه ۵۵ قوله صیه
بغیر السکون منوناً صاحب صحاح فرموده که تنویں
صیه برائے فرق است میان وصل و وقف پس از مقتضای کلام او قسم ششم ثابت میشود و رضی گفته که تنویں تنکیر خاص بصوت واسم فعل است مثل صیه و
سیبویه ۱۲ درایه ۵۵ من کونه ثنی او مجموعاً مذکور او مؤنثاً ۱۲ ۵۵ ازین قید از نون خفیفه احتراز گردید و سیبویه تنویں الصرف ایضا لفصله بین المنصرف والممتنع ۱۲

و جمع المذکر و جمع المؤنث فضعیف فلا يقال قاما الزیدان
اذا كان الفاعل ظاهراً ۱۲ بالحق نون در جمع مؤنث ۱۲ تکلف العلامت ۱۲

وقاموا الزیدان وقمن النساء وبتقدیر الاحاق لا تكون
بالحق واد در جمع مذکر ۱۲ بالحق نون در جمع مؤنث ۱۲ تکلف العلامت ۱۲

الضماير لا يلزم الاضمار قبل الذکر بل علامات دالة علی
ای ضمائر الفاعل ۱۲

احوال الفاعل کتاب التانیث فصل التنویں نون ساکنه
من اول الامر اذا لم تحت بالفعل ۱۲ الساکنه ۱۲ سادس عشر ۱۲ فی اصل الوضع ۱۲

تتبع حركه آخر الکلمه لا لتاکید الفعل هی خمسة اقسام
غلطاً شد ازین قید نون نون و لدن ۱۲

الاول للتمکن وهو ما یبدل علی ان الاسم متکون فی مقتضی
الذی الحی الیهذا التنویں ۱۲

الاسمیت رای انه منصرف نحو زید ورجل الثانی للتنکیر و
ای فی حکم المنصرف ۱۲

هو ما یبدل علی ان الاسم نکره خصوصه ای اسکت سکوناً
لا معرفه ۱۲ منوناً ۱۲

ما فی وقت قاما صا بالسکون فمعناه اسکت السکوت
الذی تعرف الآن ۱۲

۱۵ قوله و جمع المذکر و جمع المؤنث یعنی الحاق علامت تثنیه و جمع بالفعل یا صفت که مسند بسوئے اسم ظاهر ثنی یا مجموع بجمع
مذکر یا مؤنث باشد ضعیف است و الحاق بالفعل و صفت که مسند بجانب ضمیر باشد ضعیف نیست و الحاق بالفعل
و صفت که مسند بسوئے اسم ظاهر واحد باشد ممنوع است مثل قاما زید و قاموا زید و قمن امرأة و مصنف بقول
خود فلا يقال قاما الزیدان آه بهین جانب اشارت کرده ۱۲ ۵۵ قوله و جمع المؤنث لیدل علی ان ما اسند الیه
الفعل ثنی او مجموعاً مذکور او مؤنثاً کالحاق تان التانیث لذلک ۱۲ درایه ۵۵ قوله بتقدیر الاحاق لا تكون ۱۲

صیه برائے فرق است میان وصل و وقف پس از مقتضای کلام او قسم ششم ثابت میشود و رضی گفته که تنویں تنکیر خاص بصوت واسم فعل است مثل صیه و
سیبویه ۱۲ درایه ۵۵ من کونه ثنی او مجموعاً مذکور او مؤنثاً ۱۲ ۵۵ ازین قید از نون خفیفه احتراز گردید و سیبویه تنویں الصرف ایضا لفصله بین المنصرف والممتنع ۱۲

149

الآن والثالث للعوض وهو ما يكون عوضاً عن المضاف إليه
 أي متصلاً بالآن ١٢
 فخرجين في ساعتين يومئذ أي حين إذا كان كذا والرابع
 على كذا لتعاقبها إذا التفت بالأمم

للمقابلة وهو التنوين الذي في جمع المئونة السالم نحو
مسلمات وهذه الأربعة تختص ^{تدخل ١٢} بالاسم الخامس للترنم ^{١٣}
هو الذي يلحق آخر الأبيات والمصاريع كقول الشاعر شعر
^{جمع بيت بمعنى برز مصرع از مصرع ١٢}

أَقْلَى اللُّؤْمِ عَاذِلُ الْعِتَابَيْنِ ۖ وَقَوْلِي إِنْ أَصَبْتُ لَقَدْ أَصَابَنْ

وَقَوْلِهِ يَا ابْنَتَا عَلٍّ وَعَسَا كُنَّ وَقَدْ يَحْذَرُ مِنَ الْعِلْمِ
 إِذَا كَانَ مَوْصُوفًا بِابْنِ أَوِ ابْنَةٍ مُضَافًا إِلَى عِلْمٍ أُخْرٍ نَحْوُ جَاءَنِي
 زَيْدُ بْنُ عَمْرٍو وَهَذَا ابْنَةُ بَكْرِ فَصَلِّ نَوَ التَّأْكِيدِ وَهِيَ

۱۔ قولہ حین مضاف سوئی اذوا مضاف سوی جملہ بعد اذ جملہ برائے تخفیف محذوف شدہ متون عوض جملہ محذوفہ و ساء مد ۱۲۔ ۲۔ قولہ مسلمات فالتون فی مسلمات یقابل نون جمع المذکر السالم و ہوں مسلمون مثلاً ۱۲۔ ۳۔ قولہ تختص بالاسم بخلاف قسم پنجم کہ بر فعل و حرف نیزی آید مثال حرف شعرا فالتحرل الی آخرہ کہ در بحث مذ گذشت ۱۲۔ ۴۔ قولہ مترنم ترنم آواز نیکو و سراییدن و بر محمد و انیدن آواز و نیکو کردن آواز تلاوت قرآن ترجمہ فاموس ۱۲۔ ۵۔ قولہ و ہواذی ملحق آخر الابیات و المصاریع یعنی تنوین ترنم تنوینے ست کہ در آخر ابیات و مصراع

ما به بنت ملتبس نه شود مثل قوله تعالى ودریم ابنه عمرانی التي احصنت فرجها ۱۲ عه با عوض اعلال بحدف آید مثل جوار و عواتس نزد سیبویه و جمهور اعلال بحدف شد
ووض او تنوین در آمد ۱۲ منهل عنه خواه مفرد باشد خواه جمله اول مثل فَعْلُنَا بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ دثانی در کتاب ۱۳ وجه اختصاص در بیان علامات اسم
نزدشت از اینجا یا و باید کرد ۱۲ للمعه برائی تخفیف لفظی بحدف تنوین از موصوف و تخفیف لفظی بحدف
الف از ابن ۱۲ اه ای التون بالذی یفید
تاکید بتحلیل المطلوب ۱۲۰ وراه -

ای قول ساکنه که اصل در بنا سکون است و همین است وجه تقدیم او بر ثقیله و نیز بجبت اینکه جزو است از ثقیله و جزو

وَصَعَتْ لِتَاكِيدِ الْأَمْرِ وَالْمَضَارِعِ إِذَا كَانَ فِيهِ طَلَبٌ بَازَاءٍ قَدْ
 لِتَاكِيدِ الْمَاضِي وَهِيَ عَلَى خَرَبَيْنِ خَفِيفَةٍ أَيْ سَاكِنَةٍ أَبَدًا
 نَحْوِ خَرَبَيْنِ وَثَقِيلَةٍ أَيْ مُشَدَّدَةٍ مُفْتَحَةٍ أَبَدًا إِنْ لَمْ
 يَكُنْ قَبْلَهَا الْفُ نَحْوِ خَرَبَيْنِ وَمَكْسُورَةٍ إِنْ كَانَ قَبْلَهَا
 الْفُ نَحْوِ خَرَبَيْنِ وَخَرَبَيْنِ وَتَدْخُلُ فِي الْأَمْرِ وَالنَّهْيِ وَ
 الْأَسْتِفْهَامِ وَالْتَمَنِ وَالْعَرْضِ جَوَازًا لِأَنَّ فِي كُلِّ مِنْهَا طَلَبًا
 نَحْوِ خَرَبَيْنِ لَا تَضْرِبُ هَلْ تَضْرِبُ وَلَيْتَكَ تَضْرِبُ إِلَّا
 تَنْزِيلًا بِمَا قَصَبْتَ خَيْرًا وَقَدْ تَدْخُلُ فِي الْقِسْمِ وَجَوَابِ الْقَوَعِ
 عَلَى مَا يَكُونُ مَطْلُوبًا لِلْمُسْتَكْمِلِ غَالِبًا فَإِنْ رَادُّوهُ وَإِنْ لَا يَكُونُ
 آخِرَ الْقِسْمِ خَالِيًا عَنْ مَعْنَى التَّأْكِيدِ كَمَا لَا يَخْلُو أَوَّلُهُ مِنْهُ
 نَحْوُ وَاللَّهِ لَا فَعَلَنْ كَذَا وَاعْلَمُوا أَنَّهُ يَجِبُ ضَمُّ مَا قَبْلَهَا فِي

برکل مقدم باشد اوله
 قوله في الامر اي في آخر
 الامر معلوم باشد با
 مجهول حاضر باشد يا غائب
 سواله نون تاكيد مثل
 حرف نفى واستفهام
 وقسم از حروف
 معاني ست و برائے
 اينها صدر كلام بود پس
 در آخر امر چرا آمد
 جوابه اگر در اول
 آمدى ابتدا الساكن
 لازم آمدى و آن متعذر
 بود و نیز بجبت اينكه
 مشابهت ثنوين دارد
 و آن در آخر آيد و نیز
 تاكيد تاخير را خواهد
 و نیز برائى حروف مذكوره
 و صدر كلام و انفصال
 هر دوست بخلاف نون
 مذكوره و اما متصل
 باشد ۱۲ درايه ۱۳ قوله
 لان في كل منها طلبا
 بودن طلب در امر و نهى
 و استفهام ظاهرست و
 تمنى و عرض بمنزله
 امر هستند و نفى را ذكر
 نمود زیرا كه دران بسبب
 مشابهت او با نهى بزريل
 قلت مى آيد گو در آن
 معنى طلب موجود نيست ۱۴

درايه ۱۳ لضمير التثنية كانت نحو اه اوزائدة چنانكه در جمع مونث ۱۲ عهه اذا كان جواب القسم مثبتا ۱۲ درايه ۱۴ عهه اي في جواب القسم والافنون التاكيد لا تدخل في نفس القسم ۱۲ للعهه لانه لو كان بهذا النون الا ما كان مطلوبا ۱۳ درايه -

ص اِخْتَوَا اللّٰهُ وَاَرْضُوا الرُّسُولَ بِسَبَبِ خَفَتِ غَيْرُ مَدَّةٍ وَاتَّعَانِ اجْتِمَاعِ سَاكِنِيْنَ وَاَوْ رَا حَرَكَتِ فَعَمَّ دَاوَنَدِ بَهِمِ نَحْجِ وَاِخْتَوَا وَاِخْتَوَا بَشَدِيدِ وَتَخْفِيفِ نُونِ نِيْزِ وَاَوْ رَا ضَمَّه وَاَدْنُو مَدَّةَ حَرْفِ عِلَّتْ سَاكِنِ وَحَرَكَتِ مَاقْبَلِ مُوَافِقِ وَاَوْ رَا حَرْفِ يَاءِ مُخَاطَبَةِ وَدَلَالَتِ كَسْرِهِ مَاقْبَلِ هِرُو وَاِبْقَا ثِيْ اَوْ بَا حَرَكَتِ كَسْرِهِ بَرَفْسِ اَوْ تَبْغِيْرِ تَقْلِيلِ بَهِمِ تَقْرِيرِ سِتِ وَاَيِّنِ تَقْرِيرِ سَطُوْرٍ اَزْ تَقْرِيرِ شَهْوَرِ اَوَّلِيْ سِتِ چِهْ بَرُو

جَمْعُ الْمَذْكُورِ نَحْوِ خَرِيْنٍ لِيَدُلَّ عَلَى الْوَاوِ الْمَحْذُوفَةِ وَكُسْرُ مَاقِبِلِهَا
 غَائِبًا كَانَ اَوْ حَاضِرًا ۱۲
 بِجَهْتِ التَّقَاءِ سَاكِنِيْنَ ۱۲
 فِي الْمَخَاطَبَةِ نَحْوِ خَرِيْنٍ لِيَدُلَّ عَلَى الْيَاءِ الْمَحْذُوفَةِ وَفَتْحُ مَا
 لَاتَّقَاءِ السَّاكِنِيْنَ ۱۲
 قَبْلَهَا فِي مَا عَدَا هَا اَمَّا فِي الْمَفْرَدِ فَلَا نَزْلَ لَوْضَعٍ لِّلْبَيْسِ
 اِيْ جَمْعِ الْمَذْكُورِ الْمَخَاطَبَةِ ۱۲
 بِجَمْعِ الْمَذْكُورِ وَلَوْ كُسِرَ لَا تَبْسُ بِالْمَخَاطَبَةِ وَاَمَّا فِي الْمَثْنِ
 وَلَوْ سَكَنَ لَزِمَ اجْتِمَاعُ السَّاكِنِيْنَ فَتَعْيِيْنُ الْفَتْحِ ۱۲
 وَجَمْعُ الْمُؤَنَّثِ فَلَا نَزْلَ مَاقِبِلِهَا الْفُ نَحْوِ خَرِيْبَاتٍ وَ
 اِيْ مَاقْبَلِ النُّونِ ۱۲
 اِضْرِبْنَ اَنْ وَزِيْدَتُ الْفُ قَبْلَ النُّونِ فِي جَمْعِ الْمُؤَنَّثِ
 اَللّٰهُ سُبْحَانَهُ ۱۲
 لِكِرَاهَةِ اجْتِمَاعِ ثَلَاثِ نَوَاتٍ نُونُ الضَّمِيرِ وَنَوَاتِ التَّكْيِيْدِ
 اَللّٰهُ سُبْحَانَهُ ۱۲
 وَنُونُ الْخَفِيْقَةِ لَا تَدْخُلُ فِي التَّثْنِيَةِ اَصْلًا وَاِلَّا فِي
 اِيْ الْمَذْكُورِ الْمُؤَنَّثِ ۱۲

اے قولہ فی جمع المذکر یعنی در سائر جمع مذکر صمیم و بعض معتل معروف زیرا کہ در مثل کُنْتُ عَمُوْنٌ وَکُنْتُ مَعُوْنٌ مَجْہُوْلٌ وَکُنْتُ فُؤُوْنٌ معروف مجہول واور ضمہ دہند و محذوف نمی سازند زیرا کہ نون تاکید باضمیر بارز مثل کلمہ جدا گانہ است پس در مواضع کہ ضمیر بارز را در کلمات منفصلہ محذوف می نمودند در نون تاکید ہم حذف خواہند کرد مثل اغْرَدَا الْکُفَّارَ وَاَرْمُوا الْغُرُصَ بمعنی بستیزید با کفار و تیر اندازید نشانہ را کہ درین ہر دو مثال بسبب ثقل مدہ و دلالت ضمہ بر و اَوَّلُوْا رَا حَرْفِ کُرُوْنَدُوْا تلفظ نہ در کتابت زیرا کہ دو کلمہ است و در نون تاکید از کتابت نیز کہ با فعل مثل یک کلمہ است بچنین وَاَعْزَنْ وَاَرْمَنْ کہ در اینجا و اوصوف بسبب آمدن نون مشدود عقب او ثقیل تر بود نیز محذوف ساختند و در خفیفہ گوشت زیادتی ثقل مقصود بود لیکن چون حکم ثقیلہ دارد و بواسطہ موافقت باب و وجود اصل ثقل نیز ساقط اُوْعَنْ وَاَرْمَنْ و در مثل ۱۳

اینکہ و او و یا و را اَعْزَنْ جمع مذکر و مخاطبہ بسبب لزوم اجتماع ساکنین و دلالت ضمہ و کسرہ بر و محذوف شد مد و واردی شود برین تقدیر اینکہ الف اضربان با وجود علت حرف چرا محذوف نشد جواب ہر گاہ الف حذف گشتی کسرہ نون ہم نامندی زیرا کہ نون ثقیلہ بسبب مشابہت او با نون ثنیہ در ہیکل عقب الف ثنیہ آمدہ مکسور بود و ہر گاہ الف حذف شدی کسرہ ہم نامندی پس التباس ثنیہ بمفرد رفتی و این بالغ تعلیل ست چنانکہ در تصرف و التسی جوابیہ دیگر اینکہ اجتماع ساکنین بر دو گونه است ممنوع و غیر ممنوع اینچہ ممنوع است و اضربان لازم نمی آید و آنکہ لازم می آید ممنوع نیست تفصیل این اجمال و توضیح این مقال آن کہ اجتماع ساکنین دو قسم است یکے علی حدہ و آن عبارت ست از فراہم آمدن دو ساکن کہ اول آنہا مدہ باشد یعنی حرف علت ساکن و حرکت ماقبل موافق و حرف ثانی مدغم در یک کلمہ یا اینچہ در حکم یک کلمہ باشد مثال اول و ابۃ و مثال ثانی اضربان کہ الف و نون تاکید بجهت کمال اتصال ہر دو با فعل مثل جز و فعل شدند و با این ہمہ الف قابل حرکت نیست و این قسم ممنوع نیست بلکہ بر حد جواز خود ثابت و مستقر ست و بہمیں جہت علیحدہ نام اوست دو قسم علی غیر حدہ و آن عبارت ست از جمع شدن دو ساکن در یک کلمہ کہ اول مدہ باشد و ثانی غیر مدغم مثل لم یقول بعد نقل حرکت و اوبقاف و وقف آخر یا اول مدہ باشد خواہ غیر مدہ و ثانی مدغم یا غیر مدغم در دو کلمہ این چہاگونہ بود ۱. اول مدہ ثانی مدغم مثل ادمو اللہ ۲. اول مدہ ثانی غیر مدغم مثل قولی الحق ۳. اول غیر مدہ ثانی مدغم مثل اخشون قبل تحریک و ابضمہ ۴. اول غیر مدہ و ثانی غیر مدغم و مثالش در دو کلمہ یافتہ نشد و این قسم ممنوع است یعنی بر غیر حد جواز خود ثابت و مستقر ست پس برائے اثبات و او و یا و را اضربن جمع مذکر حاضرہ مخاطبہ اگر چہ بعینہ علت تقائے الف و اضربان موجود ست لیکن چون حقیقت دو کلمہ است و او و ماقبل مضموم و یا یائے ماقبل مکسور ست

بالف ماقبل فتوح ثقلی دارد و در صورت حذف باوصف عدم التباس باحدیہ دلیلے بر وجود و او یکہ ضمہ و کسرہ باشد باقی میانند ہذا و اضربن جمع و مخاطبہ و او و یا حذف کردند بخلاف اضربان کہ اگر الف حذف گشتی التباس بمفرد لازم آمدی چنانکہ وجہ عدم تعلیل و اثبات الفش از جواب اول این عا شیبہ دانستہ شد پس بوجہ ممنوع بودن التباس الف را در اضربان باقی داشتند ۱۲ عہ بجهت التقاء ساکنین کہ اول آنہا حرف علت ست و ثانی آنہا اول نون تاکید ۱۲ عہ ولم یحذف الالف فی التثنیۃ لا الا لتباس بالواحد ۱۲

جمع المؤنث لانه لو حرکت النون لم تبق

ای الشان ۱۲

خفيفة فلم تكن على الاصل وان ابقية ساكنة

على الاصل ۱۲

يلزم الثقاء الساكنين على غير حده وهو غير حسن

ای علی لمیر حد جوازہ ای الممنوع ۱۲

تمت بالخیر

مکتبہ: افتخار احمد دار السلام دکن پورہ لاہور

اے دآں جمع آمدن دو ساکن در دو کلمہ کہ اول آنها مدہ باشد و ثانی غیر مدغم و این ممنوع است ۱۲ اے قولہ و ہو غیر حسن اے غیر جائز و انما عبر عنہ بغیر حسن الکفاء بادلنی مایکتفی بہ ۱۲ و رایہ شرح ہدایہ النحو۔

